

ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİ'NİN YARGI YETKİSİNE GİREN YENİ
BİR SUÇ OLUŞTURMA İDEALİ: ÇEVREKİRİM (ECOCIDE)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TOBB EKONOMİ VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ

İREM ŞEVVAL AKBAŞ

KAMU HUKUKU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MAYIS 2024

Bu Yüksek Lisans Tezinin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm koşulları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Serdar SAYAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Müdürü

Bu çalışmayı okuduğumu ve çalışmanın kapsam ve içerik olarak Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Programı'nda bir Yüksek Lisans Tezi olabilecek yeterlilikte olduğuna kanaat getirdiğimi onaylıyorum.

Yüksek Lisans Tez Danışmanı

Prof. Dr. Olgun DEĞİRMENCİ

(TOBB ETÜ, Kamu Hukuku)

Yüksek Lisans Tez Jürisi Üyeleri

Doç. Dr. İlker Erdem MUTLU

(Hacettepe Üniversitesi, Kamu Hukuku)

Dr. Öğr. Üyesi Duygu ÇAĞLAR DOĞAN

(TOBB ETÜ, Kamu Hukuku)

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

İrem Şevval AKBAŞ

ÖZ

ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİ'NİN YARGI YETKİSİNE GİREN YENİ BİR SUÇ OLUŞTURMA İDEALİ: ÇEVREKIRIM (ECOCIDE)

AKBAŞ, İrem Şevval

Yüksek Lisans, Kamu Hukuku

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Olgun DEĞİRMENCİ

Bu çalışmada, çevrenin uluslararası ceza hukuku aracılığıyla korunmasının sağlanması amaçlanmıştır. Bu kapsamda öncelikle uluslararası çevre hukukunda yer alan düzenlemelerin çevrenin korunması hususunda yeterliliği incelenmiştir. Daha sonra uluslararası ceza hukukunun ve yargılamasının kapsamı, özellikleri ve uluslararası suç türleri belirtilmiştir. Bu bağlamda, öğretinin ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin güncel konulara ilişkin yaklaşımı incelenerek ve uluslararası çevre hukuku ve uluslararası ceza hukukunun özellikleri araştırılarak çevrenin çevreye ilişkin yeni bir suç türü olarak uluslararası ceza hukuku ile korunup korunamayacağı değerlendirilmiştir. Mevcut durumun çevrenin “çevrekırım (*ecocide*)” adı altında yeni bir uluslararası suç tipi ile korunmasını gerektirdiği tespit edilmiş ve çevrekırımın yeni bir suç olarak kabulü halinde uluslararası hukuk ve uluslararası hukuk dalları içerisinde gerçekleşmesi beklenen değişiklikler ve muhtemel sonuçlar belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevrekırım, Roma Statüsü, Uluslararası Suç, Uluslararası Ceza Mahkemesi.

ABSTRACT

THE PROPOSAL FOR ESTABLISHING A NEW CRIME WITHIN THE JURISDICTION OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT: ECOCIDE

AKBAŞ, İrem Şevval

Master of Arts, Public Law

Supervisor: Prof. Olgun DEĞİRMENÇİ

This study aims to advocate for the protection of the environment through the application of international criminal law. In this regard, firstly, the adequacy of regulations within international environmental law concerning environmental protection is examined. Subsequently, the scope, characteristics, and classifications of international crimes within international criminal law and jurisdiction are outlined. In this context, through an examination of doctrinal perspectives and the approach of the International Criminal Court towards contemporary issues, coupled with examining the characteristics of both international environmental law and international criminal law, the study evaluates the feasibility of protecting the environment through the recognition of a novel category of crime pertaining to environmental offenses. It is determined that the prevailing circumstances require the protection of environment via the recognition of a new international crime termed “ecocide”, and upon the acceptance of ecocide as a new crime, anticipated changes and potential alterations within international law and its various branches are specified.

Key Words: Environment, Ecocide, Rome Statute, International Crime, International Criminal Court.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL SAYFASI.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm

ÇEVRENİN ULUSLARARASI HUKUK ALANINDA KORUNMASI

I. YENİ BİR DİSİPLİN OLARAK ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKU	4
A. ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	4
1. BM İnsan Çevresi (Stockholm) Konferansı.....	6
2. BM Çevre ve Kalkınma (Rio) Konferansı (Dünya Zirvesi-UNCED)	9
3. Rio+5 Zirvesi	10
4. BM Milenyum Zirvesi	11
5. BM Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi	12
6. 2005 Dünya Zirvesi.....	12
7. BM Sürdürülebilir Kalkınma (Rio+20) Konferansı.....	13
8. BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi.....	14
B. ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN TANIMI VE ÇEVRE HAKKI	15
1. Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkeleri	16
a. Egemenlik ve Sorumluluk İlkesi.....	16
b. Önleyici Faaliyet İlkesi	17
c. İş Birliği İlkesi	18
d. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi.....	18
e. İhtiyatlılık İlkesi	19
f. Kirleten Öder İlkesi.....	20
g. Ortak ama Farklılaştırılmış Sorumluluk İlkesi.....	21

2. Çevre Hakkı ve Diğer Haklar ile İlişkisi.....	21
a. Yaşam Hakkı.....	23
b. Sağlık Hakkı.....	23
c. Kalkınma Hakkı	24
d. Özel Hayata Saygı Hakkı	24
C. ULUSLARARASI HUKUKTA ÇEVRENİN KORUNMASINA İLİŞKİN MEVCUT DÜZENLEMELER.....	25
1. İklim Değişikliği ve Havanın Korunmasına İlişkin Uluslararası Antlaşmalar	25
2. Suyun ve Denizin Korunmasına İlişkin Uluslararası Antlaşmalar	28
3. Doğanın ve Biyoçeşitliliğin Korunmasına İlişkin Uluslararası Antlaşmalar	30
4. Nükleer Enerji, Toksik ve Kalıcı Kirleticiler ile Atıklara İlişkin Uluslararası Antlaşmalar.....	33
D. ÇEVRENİN KORUNMASINA İLİŞKİN KURULAN ULUSLARARASI ÖRGÜTLER	35
1. Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN).....	37
2. BM Çevre ve Kalkınma Programı (UNEP)	38
3. BM Kalkınma Programı (UNDP)	38
4. BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED).....	39
5. BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)	39
6. BM Uluslararası Deniz Örgütü (IMO).....	40
7. BM Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO).....	40
8. BM Dünya Sağlık Örgütü (WHO)	41
9. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)	41
10. İktisadi İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)	42
II. MEVCUT DÜZENLEMELERİN YETERLİLİĞİ SORUNU	43
A. MEVCUT DÜZENLEMELERLE ÇEVRENİN KORUMA ALANININ SINIRI	43
B. ULUSLARARASI HUKUKTA ÇEVRENİN KORUNMASINA İLİŞKİN MEVCUT CEZAI YAPTIRIMLAR.....	48
C. ÇEVREYE İLİŞKİN ULUSLARARASI ALANDA YENİ BİR SUÇ TİPİNİN DÜZENLENMESİ GEREKLİLİĞİ.....	53

İkinci Bölüm

ULUSLARARASI CEZA HUKUKU VE CEZAİ YARGILAMA

I. ULUSLARARASI CEZA HUKUKU.....	57
A. ULUSLARARASI CEZA HUKUKUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	57
1. II. Dünya Savaşı Öncesi Dönem	58
2. II. Dünya Savaşı Sonrası Dönem	60
B. ULUSLARARASI CEZA HUKUKUNUN TANIMI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ	61
1. Uluslararası Ceza Hukukunun Tanımı ve Kapsamı	61
2. Uluslararası Ceza Hukukunun Kaynakları	64
a. Uluslararası Antlaşmalar	65
b. Uluslararası Örf ve Âdet Hukuk Kuralları	68
c. Hukukun Genel İlkeleri	71
d. İkincil Kaynaklar	72
3. Uluslararası Ceza Hukukunun Temel İlkeleri	73
a. Masumiyet Karinesi	73
b. Kanunsuz Suç Olmaz İlkesi (<i>Nullum Crimen Sine Lege</i>)	74
c. Kanunsuz Ceza Olmaz İlkesi (<i>Nulla Poena Sine Lege</i>)	76
d. Bireysel Cezai Sorumluluk (Cezaların Şahsiliği) İlkesi	76
e. Kusur İlkesi	80
II. ULUSLARARASI CEZA HUKUKUNDA SUÇ KAVRAMI.....	81
A. ULUSLARARASI SUÇ KAVRAMI	81
1. Suçun Unsurları	83
a. Kanunilik (Tipiklik) Unsuru	83
b. Maddi (Objektif) Unsur (<i>actus reus</i>)	83
c. Manevi (Subjektif) Unsur (<i>mens rea</i>)	84
d. Hukuka Aykırılık Unsuru	86
B. ULUSLARARASI SUÇ TÜRLERİ	86
1. Soykırım	86
2. İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar	90
3. Savaş Suçları	93
4. Saldırı Suçu	100

C. SINIRAŞAN SUÇLAR	105
1. Deniz Haydutluğu	107
2. Terörizm.....	107
3. Sınıraşan Organize Suçlar	108
4. Uyuşturucu Kaçakçılığı.....	110
5. İnsan Ticareti.....	110
6. Siber Suçlar	111
III. ULUSLARASI CEZAİ YARGILAMA	112
A. ULUSLARARASI CEZA YARGILAMASININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ.....	113
1. Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi Öncesi Dönem.....	113
2. Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza (Nürnberg) Mahkemesi.....	116
3. Uzak Doğu Uluslararası Askeri (Tokyo) Mahkemesi.....	118
4. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM)	119
5. Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (RUCM)	120
6. Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM).....	121
a. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Oluşumu.....	122
b. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Yapısı.....	125
c. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Yargı Yetkisi.....	126
aa. Yer Bakımından Yargı Yetkisi (<i>Jurisdiction to Ratione Loci</i>).....	127
bb. Kişi Bakımından Yargı Yetkisi (<i>Jurisdiction to Ratione Personae</i>)	128
cc. Konu Bakımından Yargı Yetkisi (<i>Jurisdiction to Ratione Materiae</i>)	129
dd. Zaman Bakımından Yargı Yetkisi (<i>Jurisdiction to Ratione Temporis</i>).....	129
B. ULUSLARARASI CEZA YARGILAMASININ TEMEL İLKELERİ.....	130
1. Evrensel Yargı İlkesi.....	130
2. Tamamlayıcılık İlkesi	132
3. Bir Suçtan İki Kere Ceza Verilmez (<i>Ne bis in idem</i>) İlkesi	134
4. Adil Yargılama İlkesi.....	134

Üçüncü Bölüm

ÇEVREKİRİMİN ULUSLARARASI HUKUKTA BİR SUÇ OLARAK KABUL EDİLMESİNİN SONUÇLARI

I. ÇEVREKİRİM SUÇU	136
--------------------------	-----

A. ÇEVREKIRIM SUÇUNUN ORTAYA ÇIKIŞI	136
B. ÇEVREKIRIM SUÇUNUN TANIMI	145
1. Öğretide Yer Alan Çevrekırım Suçu Tanımları.....	146
2. Bağımsız Uzman Grubu Tarafından Oluşturulan Çevrekırım Suçu Tanımı	151
a. Çevrekırım Suçunun Unsurları	152
aa. Çevrekırım Suçunun Kanunilik Unsuru	153
bb. Çevrekırım Suçunun Maddi Unsuru	154
cc. Çevrekırım Suçunun Manevi Unsuru	158
dd. Çevrekırım Suçunun Hukuka Aykırılık Unsuru	161
II. ÇEVREKIRIMIN ULUSLARARASI BİR SUÇ OLARAK KABUL EDİLMESİNE İLİŞKİN TARTIŞMALAR.....	164
A. ÇEVREKIRIMIN ULUSLARARASI BİR SUÇ NİTELİĞİNİ HAİZ OLMAMASI GEREKTİĞİNE İLİŞKİN GÖRÜŞ.....	164
B. ÇEVREKIRIMIN SINIRAŞAN BİR SUÇ NİTELİĞİNE SAHİP OLMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞ.....	172
C. ÇEVREKIRIMIN MEVCUT ROMA STATÜSÜ DAHİLİNDE YER ALAN SUÇLARDAN BİRİ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN GÖRÜŞ.....	173
D. ÇEVREKIRIMIN ULUSLARARASI BİR SUÇ NİTELİĞİNİ HAİZ OLMASI GEREKTİĞİNE İLİŞKİN GÖRÜŞ.....	180
III. ÇEVREKIRIMIN ULUSLARARASI BİR SUÇ OLARAK KABUL EDİLMESİNİN SONUÇLARI.....	184
A. ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNA ETKİSİ.....	184
1. Uluslararası Çevre Hukukunu Oluşturan Düzenlemelere Etkisi.....	184
2. Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkelerine Etkisi.....	187
B. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNA ETKİSİ.....	190
1. Üçüncü Kuşak İnsan Haklarına Etkisi	190
2. İnsan Haklarının İnsan Merkezci Yaklaşımına Etkisi.....	192
3. Mülteci Haklarına Etkisi	193
C. ULUSLARARASI CEZA HUKUKUNA ETKİSİ	195
1. Uluslararası Ceza Hukukunun Kaynaklarına Etkisi.....	195
2. Uluslararası Ceza Hukukunun Temel İlkelerine Etkisi.....	196
a. Kanunsuz Suç Olmaz İlkesine Etkisi	196

b. Kanunsuz Ceza Olmaz İlkesine Etkisi	198
c. Kusur İlkesine Etkisi	199
d. Bireysel Cezai Sorumluluk İlkesine Etkisi	201
D. ULUSLARARASI CEZA YARGILAMASINA ETKİSİ.....	204
1. Uluslararası Ceza Yargılamasının Temel İlkelerine Etkisi.....	204
2. Çevrekırım Suçu Davaları Bakımından Yetkili Kılınacak Mahkeme	206
a. Uluslararası Adalet Divanı'nın Yetkili Kılınmasına İlişkin Görüş.....	207
b. Bir Uluslararası Çevre Mahkemesi'nin Kurulmasına İlişkin Görüş.....	208
c. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Yetkili Kılınmasına İlişkin Görüş.....	211
SONUÇ.....	216
KAYNAKÇA	221

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AP	: Additional Protocol (Ek Protokol)
bkz.	: bakınız
Con.	: Conferance (Konferans)
Doc.	: Document (Doküman)
eds.	: editors (editörler)
E.T.	: Erişim Tarihi
EYUCM	: Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi
GC	: Genova Conventions (Cenevre Sözleşmeleri)
ICRC	: International Committee of the Red Cross (Uluslararası Kızılhaç Örgütü)
m.	: madde
No.	: Numara (sayı)
Para.	: Paragraf
Res.	: Resolution (Karar)
RG	: Resmi Gazete
RUCM	: Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UADS	: Uluslararası Adalet Divanı Statüsü
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi
UHK	: Uluslararası Hukuk Komisyonu
UN (BM)	: United Nations (Birleşmiş Milletler)
UNTS	: United Nations Treaty Series (Birleşmiş Milletler Antlaşma Serisi)
s.	: sayfa
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TDM	: Taraf Devletler Meclisi
vd.	: ve devamı
Vol.	: Volume (cilt)

GİRİŞ

Çevre, insanların var olabilmesi için daima gerekli olan temel yaşam alanıdır. Nitekim çevreyi sadece zorunlu bir yaşam alanı olarak görmekten ziyade; onu kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeye başlayan insanoğlu, kendi sonunu getirecek derecede bu yaşam alanına zarar vermeye başlamış ve bu durum, çevrenin artık kendi döngüsünde söz konusu zararları onaramayacak boyutta bir çevresel yıkımın oluşmasına neden olmuştur. Bu zararın engellenmesine yönelik devletler tarafından birtakım önlemler alınsa da çevresel hasarın boyutu, uluslararası hukukun devreye girerek çevresel zararlara ilişkin uluslararası alanda birtakım düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir. Ancak, söz konusu düzenlemelerin yeterli olup olmadığı ve çevrenin korunmasına ilişkin yeni ve daha farklı hukuki mekanizmalarının gerekliliği üzerine öğretilerde birtakım tartışmalar doğmuştur. Günümüzde çevresel zararların mevcut hukuki düzenlemelere rağmen gün geçtikçe artması, çevresel zararı önlemek için uluslararası ceza hukukunun devreye girerek çevrekırım adı altında çevresel zararlara ilişkin yeni bir uluslararası suçun düzenlenmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, söz konusu çalışmada çevrekırım suçunun uluslararası bir suç olarak varlık kazanmasına ilişkin bir değerlendirmede bulunulmuştur.

Çevrenin, özellikle bağımsız bir çevre hukuku disiplininin oluşmaya başlaması ile birlikte, birey olarak kişi ve gelecek kuşaklarını sağlıklı bir ortamda yetiştirme hakkına sahip toplum açısından hukuken korunması gereken bir hak olduğu konusu tartışmasızdır. Çevreye verilen zararların belli bir eşiği aşmaması ve etkilerinin sınırlı olması durumunda ulusal hukuklar tarafından korunması öncelikle tercih edilen bir yöntem olacaktır. Bununla birlikte etkisinin sınırları aşması, uluslararası toplumun haklarını ihlal etmesi ve ulusal hukukların söz konusu eylemleri yaptırım altına

almaktaki isteksizliği veya yaptırım altına alma kapasitelerinin eksikliğinden dolayı uluslararası hukuk tarafından da korunması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Çevrenin uluslararası hukukta korunması açısından, bireylerin ceza sorumluluğu konusunda akla ilk gelen tedbir tamamlayıcı yetkiye sahip uluslararası ceza mahkemesinin yargılama yetkisi alanına yeni bir suç olarak çevreye karşı fiillerin eklenmesidir.

Çalışmamız literatür taraması yöntemi ile hazırlanmıştır. Bu alanda öncelikle uluslararası literatür taranmış ve konu ile ilgili tartışmalara yer verilmiştir. Ulusal literatürde konuyu detaylı olarak ele alan çok fazla eser olmadığından dolayı çalışmamız daha çok uluslararası hukuk alanındaki çalışmaların incelenmesi ile oluşturulmuştur. Sınırlı sayıdaki ulusal hukuktaki çalışmalara ise konu ile ilgili yerlerde yer verilmiştir.

Uluslararası suç kavramı ele alınırken ulusal hukuktaki final hareket teorisi esas alınmış ancak zaman zaman söz konusu teorinin sınırları dışına çıkılması gerekli olmuştur. Nitekim sadece final hareket teorisi ile uluslararası suçun yapısal unsurlarının detaylı şekilde açıklanması mümkün olmamıştır. Bundan dolayı ulusal hukuktaki Türk ceza hukukuna ilişkin eserlere sınırlı sayıda yer verilmiş, konu daha çok uluslararası ceza hukuku perspektifinden ele alınmıştır.

İlk bölümde, çevresel zararların önlenmesine ilişkin uluslararası hukukun bir dalı olarak varlık kazanan uluslararası çevre hukukunun kapsamından bahsedilmiş ve söz konusu kapsamın çevresel hasarlardan korunmak bakımından yeterli olup olmadığı değerlendirilmesinde bulunulmuştur. İkinci bölümde, uluslararası ceza hukukundan, söz konusu hukuk dalının varlık nedeninden, amaçlarından ve kapsamından söz edilerek son bölümde uluslararası ceza hukukunda, çevrekırım suçunun varlık kazanıp kazanamayacağı, yeni bir uluslararası suç olarak kabul

edilmesi halinde mevcut hukuk düzeninde ne gibi değişikliklere yol açacağı ve söz konusu suçun çevresel zararları önleme konusunda gerçekleşmesi beklenen başarısına değinilerek, çevrekırım suçunun artık yeni bir uluslararası suç olarak düzenlenmesi gerektiği değerlendirmesinde bulunulmuştur.

Birinci Bölüm

ÇEVRENİN ULUSLARARASI HUKUK ALANINDA KORUNMASI

I. YENİ BİR DİSİPLİN OLARAK ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKU

A. *ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ*

18. yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi ile insanoğlu, doğayı kendi çıkarları doğrultusunda değiştirebileceğine yönelik farkındalığını daha da artırmış ve doğal kaynakların tükenebileceği ihtimalini göz ardı ederek doğadan elde edebileceği tüm kaynakları kullanmaya başlamıştır. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru hem devletler hem de bireyler, doğal kaynakların aşırı ve bilinçsiz bir şekilde kullanılmasının doğayı ve dolayısıyla insan yaşamını olumsuz yönde etkileyecek derecede çevresel zararlara yol açtığını kavramışlardır. Bu sorunu ilk olarak iç hukuk sistemlerinde çevresel zararlara ilişkin yeni normlar düzenleyerek çözmeye çalışan devletler; nehir ve su yollarının birden fazla devlet tarafından ortak kullanılması, açık denizlerde meydana gelen petrol sızıntıları, aşırı avlanma gibi kendi sınırlarını aşan çevresel sorunlara tek başlarına müdahale edemeyeceklerini ve bölgesel çevresel sorunların da tüm dünyayı etkileyecek şekilde küresel sonuçlar doğurduğunu fark ederek çevre ile ilgili konularda

kendi aralarında ikili anlaşmalar yapmaya başlamışlardır¹. Bunun yanı sıra çevresel sorunlara ilişkin birtakım uyuşmazlıklar, uluslararası yargı merci olan Uluslararası Adalet Divanı (UAD) önüne getirilmiş ve hatta söz konusu uyuşmazlıklar için devletler tarafından tahkim çözüm yoluna da başvurulmuştur².

Hava kirliliği problemlerinin artarak devam etmesi ve çevresel zararların insan sağlığını olumsuz bir şekilde etkilemesi, bilim insanlarını ve bireyleri çevreye karşı daha duyarlı hale getirmiştir. Aynı zamanda, uluslararası örgütler tarafından da çevresel sorunlar ele alınmaya başlamış ve çevrenin korunmasına ilişkin konuların kapsamı genişletilmiştir. Bu durum, çevreyi uluslararası hukuk alanında korunmaya değer konulardan biri haline getirerek çevresel sorunlara ilişkin uluslararası çözümler ve normların oluşturulmasını zorunlu kılmış ve sınıraşan çevresel zararları önlemek için uluslararası iş birliğinin sağlanması fikri, devletler tarafından benimsenmiştir.

1949 yılında gerçekleştirilen BM Kaynakların Korunması ve Kullanılması Konferansı'nın ardından çevrenin korunmasına yönelik daha somut adımlar atılmaya başlanmış³ ve devletler tarafından bitki örtüsü, nükleer silahlar ve deniz kirliliğine yol açan yağ sızıntısı konularında bir dizi çok taraflı uluslararası antlaşma düzenlenmiştir⁴. Bunun yanı sıra, çevre ile ilgili devletler arasında çıkan uyuşmazlıkların çözümünde Uluslararası Adalet Divanı (UAD) ve ilgili tahkim hakem heyeti tarafından verilen

¹ İlk olarak, aşırı avlanmadan dolayı meydana gelen çevresel sorunları önlemek için devletler arasında ikili balıkçılık anlaşmaları yapılmıştır. Örneğin: "Büyük Britanya ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 1885 Sezonu için Balıkçılığa İlişkin Geçici Anlaşma (Temporary Agreement between Great Britain and the United States of America concerning the Fisheries for the season of 1885)".

² Çevresel zararlara ilişkin verilen ilk tahkim kararı, devletlerin kendi yetki alanı dahilinde olmayan bölgelerde yer alan doğal kaynakları korumak için tek taraflı olarak düzenleme yapma hakkına sahip olmadığı şeklinde sonuçlanan 1892 yılında kürlere ilişkin Büyük Britanya ve Amerika arasındaki uyuşmazlığa ilişkindir. Reports of International Arbitral Awards, 15 August 1893, vol. XXVIII, s. 266.

³ G. H. Aull/L. P. Gabbard/John F. Timmons, "United Nations Scientific Conference on the Conservation and Utilization of Resources", *Journal of Farm Economics* 32, no. 1 (February 1950): 95-111.

⁴ Devletlerin çevresel zararlara ilişkin çok uluslu antlaşma yapma nedenleri için bkz.: Robert W. Hahn and Kenneth R. Richards, "Internationalization of Environmental Regulation", *The Harvard International Law Journal* 30, no. 2 (Spring 1989), s. 424 vd.

kararlarda çevreye ilişkin birtakım ilkeler kabul edilmiş ve uluslararası çevre hukuku normları yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Ancak, çevreye ilişkin normların uygulanmasına yönelik gerekli usullerin ve uluslararası çevre standartlarının belirsiz olması ve mevcut düzenlemelerin çevresel zararları önlemek bakımından çok eksik kalması, çevresel sorunların çözümünü oldukça güçleştirmiştir. Bu durum, var olan düzenlemelerin koordineli bir biçimde düzenlenmesini zorunlu hale getirmiş ve bu doğrultuda İsveç'in önerisi ile BM Genel Kurulu tarafından 1972 yılında Stockholm'de gerçekleşmek üzere çevreye ilişkin bir konferans yapılması kararı⁵ alınmıştır⁶.

1. BM İnsan Çevresi (Stockholm) Konferansı

5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında, Stockholm'de 114 devlet, çok sayıda uluslararası kuruluş ve sivil toplum örgütünün katılımıyla gerçekleşen BM İnsan Çevresi Konferansı, çevreyi önemli bir sorun haline getiren ilk dünya konferansıdır. Konferansta, çevrenin uluslararası hukuk ve uluslararası kuruluşlar tarafından korunması gereken bütünsel bir varlık, "biyoküre" olarak tanınması gerektiği vurgulanmış⁷ ve uluslararası çevre hukuku, uluslararası hukukun bir dalı olarak varlık kazanmıştır⁸. Aynı zamanda, insan çevresinin korunması ve geliştirilmesinde herkese

⁵ U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı), UN. Doc. Resolution A/Res 2398 (1968), (3 November 1968).

⁶ Stockholm Konferansı'nın kökeni 1968 yılında Paris'te yapılan "Biyosfer Kaynaklarının Akılcı Kullanımı ve Korunması için Bilimsel Temele Dair Hükümetlerarası Uzmanlar Konferansı"na dayanmaktadır. UNESCO tarafından yapılan bu konferansta, uzmanlar tarafından çevrenin korunması ve iyileştirilmesine ilişkin evrensel bir bildiri yapılması fikri ortaya atılmış ve bu fikir, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından da onaylanmıştır.

⁷ Oscar Schachter, "The Emergence of International Environmental Law", *Journal of International Affairs* 44, no. 2 (Winter 1991), s.458.

⁸ Jutta Brunnée, "The Stockholm Declaration and the Structure and Processes of International Environmental Law", *The Future of Ocean Regime Building: Essays in Tribute to Douglas M. Johnston*, A. Chircop and T. McDorman (eds.), 41-62, Kluwer Law (2008), s. 41.; 1945 öncesi dönemi çevrenin uluslararası olarak çok sınırlı bir şekilde ele alınmasından dolayı uluslararası çevre hukukunun ilk evresi, 1945-1972 yıllarını çevrenin korunmasının yavaş yavaş uluslararası hukuk gündeminde yer

ilham olacak ve rehberlik edecek 26 ilkedен oluşаn Stockholm Bildirgesi kabul edilmiştir. Başlangıç kısmında “*insanoğlunun, dünyanın hem bir varlığı hem de şekillendiricisi*” olduğunun vurgulandığı Stockholm Bildirgesi, bağlayıcı niteliği haiz olmasa da uluslararası çevre hukukuna ilişkin önemli ve bütönlеyici bir temel kaynak olarak nitelendirilmiştir⁹. Stockholm Bildirgesi’nin yanı sıra uluslararası çevre sorunlarını saptama, yaklaşаn çevresel problemlere ilişkin uyarıda bulunma ve insanları çevre hakkında bilgilendirme amacı ile 109 öneriden oluşаn bir eylem planı kabul edilmiş ve BM Çevre Programı (United Nations Environment Programme-UNEP) kurulmuştur¹⁰.

Zamanla endüstriyel faaliyetlerden, yoksulluk ve az gelişmişlikten kaynaklanan su, hava ve toprak kirliliğinin yanı sıra; küresel ısınma, iklim değışikliğı, asit yağmuru ve ozon tabakasının incelmesi gibi meseleler de uluslararası alanda hem bireyler hem de devletler tarafından çevresel sorun olarak kabul edilmeye başlamış ve söz konusu çevresel problemlere ilişkin de yasal düzenlemelerin oluşturulması gerektiğı fikri benimsenmiştir¹¹. Bunun üzerine ilk olarak 1980 yılında ekolojik süreçlerin sorunsuz bir şekilde devam etmesi, genetik çeşitliliğın korunması ve türler ile ekosistemlerin sürdürülebilir bir biçimde kullanılmasına yönelik Dünya Koruma Stratejisi oluşturulmuş, 1981 yılında ise Montevideo’da bir konferans düzenlenmiş ve “Çevre Hukukunun Geliştirilmesi ve Periyodik Gözden Geçirilmesi (Montevideo Çevre

almaya başlaması ile uluslararası çevre hukukunun ikinci evresi olarak değerdendiren ve uluslararası çevre hukukunun üç evrede geliştiğini ifade eden Philippe Sands’e göre ise BM İnsan Çevresi Konferansı, uluslararası çevre hukukunun oluşumunun üçüncü evresini başlatan bir olgudur.

⁹ Stockholm Bildirgesi’nde yer alan düzenlemelerin yorumu için bkz.: Louis B. Sohn, “The Stockholm Declaration on The Human Environment”, *The Harvard International Law Journal* 14, no. 3 (Summer 1997): 422-514.

¹⁰ Report of the United Nations Conference on the Human Environment, A/CONF.48/14/Rev.1, Stockholm (5-16 June 1972), United Nations Publication: New York, 1973.

¹¹ A. O. Adede, “International Environmental Law from Stockholm to Rio- An Overview of Past Lessons and Future Challenges”, *Environmental Policy and Law* 22, no. 2 (1992), s. 88.

Hukuku) Programı” hazırlanmıştır¹². 1982 yılına gelindiğinde, BM Genel Kurulu tarafından insanın doğa üzerinde ondan bağımsız olarak değil; onun bir parçası olarak yaşadığı, bu yüzden doğadaki her türlü yaşamın insana sağladığı faydadan bağımsız olarak saygı ve korumayı hak ettiği fikri benimsenmiş, bu doğrultuda doğayı etkileyen tüm insan davranışlarının yönlendirileceği ve yargılanacağı koruma ilkelerini ortaya koyan Dünya Doğa Şartı¹³ kabul edilmiştir. 1987 yılında ise Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından ekonomik faaliyetlerin çevresel zararlara neden olduğunu, bu yüzden ekonomi ile ekolojinin birlikte ele alınması gerektiğini belirten Ortak Geleceğimiz (*Brundtland Raporu*) adlı rapor¹⁴ yayımlanmıştır.

Çevresel zararları önlemeye ilişkin uluslararası alanda önemli çalışmalar yapılmasına rağmen çevresel bozulma hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde artarak devam etmiştir. 3 Aralık 1984 tarihinde Hindistan’ın Bhopal kentinde meydana gelen patlama sonucu 3000’den fazla kişinin ölmesi¹⁵, 1986 yılında meydana gelen Çernobil Faciası¹⁶ ve 1991 yılında Körfez Savaşı sırasında petrol kuyularının yol açtığı çevresel zararlar¹⁷ söz konusu çalışmaların yetersizliğini bir kez daha kanıtlamış¹⁸ ve çevre ile ilgili alınan önlem ve normların tekrar gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda, 22 Aralık 1989 tarihinde BM Genel Kurulu, devam eden çevresel

¹² Çevre sorunlarını ele almak için yasal çerçevelerin geliştirilmesini ve geliştirilen çevre yasalarının etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamayı amaçlayan Montevideo Çevre Hukuku Programı, 1982 yılından bu yana 10 yıllık programlar halinde oluşturulmaktadır. Mart 2019’da, 2029 tarihine kadar uygulanacak olan 5. Montevideo Çevre Hukuku Programı kabul edilmiştir. <https://www.unep.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/promoting-environmental-rule-law-1>. (E.T.: 02.08.2023.)

¹³ World Charter for Nature, U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı), UN. Doc. Resolution A/Res. 37/7 (1982), (28 October 1982).

¹⁴ Our Common Future, Report of the World Commission on Environment and Development, A/42/427, [New York]: UN (4 August 1987).

¹⁵ <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-64899487>. (E.T.: 02.08.2023)

¹⁶ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52426424>. (E.T.: 02.08.2023)

¹⁷ Savanna Wright, “The Catastrophic Damages from Oil Spills”, 14 September 2020. <https://oceanfdn.org/the-catastrophic-damages-from-oil-spills/>. (E.T.: 02.08.2023)

¹⁸ Rane Khooshie Lal Panjabi, “From Stockholm to Rio: A Comparison of the Declaratory Principles of International Environmental Law”, *Denver Journal of International Law & Policy* 21, no. 2 (Winter 1993): 215-287.

sorunların tüm dünyadaki ekolojik dengeyi bozabilecek ve yaşamı tehlikeye düşürecek derecede büyük felaketlere yol açabileceği endişesi ile çevresel zararları önlemek amacıyla BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın yapılması için bir hazırlık komitesinin kurulmasına karar vermiştir¹⁹.

2. BM Çevre ve Kalkınma (Rio) Konferansı (Dünya Zirvesi-UNCED)

3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında, Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde 179 ülkeden gelen siyasi liderlerin, diplomatların, bilim adamlarının, medya temsilcilerinin ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) katılımıyla gerçekleşen Rio Konferansı'nda, sosyal; ekonomik ve çevresel etkenlerin aslında birbirine bağlı olduğu, bu nedenle çevresel sorunları çözebilmek için bu etkenlerin bir arada düşünülmesi gerektiği vurgulanmış, bu doğrultuda devletlere ve bireylere uluslararası iş birliği ve kalkınma politikasına ilişkin kılavuz olacak yeni bir gündem ve plan oluşturmak amaçlanmıştır²⁰.

BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda bağlayıcı niteliği haiz olmayan²¹ Rio Bildirgesi²², Gündem 21²³ ve Ormancılık Prensipleri olmak üzere 3 uluslararası belge

¹⁹ U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı), UN. Doc. Resolution A/Res 44/228 (1989), (22 December 1989).

²⁰ <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>. (E.T.: 02.08.2023)

²¹ Peter H. Sand, "UNCED and the Development of International Environmental Law", *Journal of Natural Resources & Environmental Law* 8, no. 2 (1992-1993), s. 212 vd.

²² Çevre hukukunun ulusal ve uluslararası düzeyde geliştirilmesi için bir çerçeve sunan ve 27 ilkedен oluşan Rio Bildirgesi'nde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında ve çevreyi koruma ile ekonomik kalkınma hedefleri arasında bir dengenin olması ve devletlerin çevreye ilişkin etkili yasal düzenlemeler çıkarması gerektiğini belirten düzenlemeler yer almaktadır.

²³ Sürdürülebilir kalkınma hedefini gerçekleştirebilmek için yeni stratejilerin belirlendiği bir eylem programı olan Gündem 21'de; uluslararası iş birliği, yoksulluk, nüfus, insan sağlığı, çevre ve kalkınma kavramlarının ulusal ve uluslararası eylemlerle ilişkilendirilmesi, kalkınma için kaynakların korunması ve yönetimi, devlet dışı aktörlerin katılımı ve sürdürülebilir kalkınma kavramının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli araç ve mekanizmalar belirtilmektedir.

kabul edilmiş; aynı zamanda BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi kabul edilmiştir²⁴.

Söz konusu Konferans'ta, kalkınma ve ekonomi politikalarının çevresel koşulların göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmesi anlamına gelen “sürdürülebilir kalkınma” kavramına²⁵ önem verilmiş ve sürdürülebilir kalkınma ilkesinin gerçekleştirilebilmesi için Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu kurulmuştur.

Rio Konferansı sonrasında, çevresel konulara ilişkin daha somut ve ayrıntılı düzenlemeler içeren uluslararası antlaşmalar oluşturulmaya başlamıştır. Ayrıca çevresel problemlerin uluslararası yargı makamlarına taşınmasında artış yaşanmış ve UAD, ilk defa 1996 yılında uluslararası çevre hukuk kurallarının varlığını kabul etmiştir²⁶. Ancak söz konusu gelişmelerin yanı sıra çevre kavramının kapsamının giderek genişlemesi ve diğer uluslararası hukuk alanlarıyla entegrasyonunun artması bazı önemli zorlukları beraberinde getirmiş ve çevre konularına ilişkin yasama faaliyetlerinde azalma meydana gelmiştir²⁷.

3. Rio+5 Zirvesi

Devletlerin, sosyo-ekonomik gelişmelerin neden olduğu çevresel zararların etkili bir şekilde çözümlenmesi için sadece norm oluşturma ve birtakım kararlar almanın yeterli olmayacağı; aynı zamanda, alınan kararların uygulamada da yer alması gerektiğinin bilincinde olduğu açıktır. Bu doğrultuda BM Genel Kurulu, UNCED eylem planı olarak hazırlanan Gündem 21'in etkili bir şekilde uygulanıp

²⁴ Report of the United Nations Conference on Environment and Development Rio de Janeiro, A/CONF.151/26/Rev.1 (3-14 June 1992), United Nations Publication: New York, 1993.

²⁵ Sürdürülebilir kalkınma ilkesi, bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

²⁶ Philippe Sands/Jacqueline Peel/Adriana Fabra/Ruth MacKenzie, *Principles of International Environmental Law*, Fourth Edition, Cambridge University Press (2018), s. 4.

²⁷ Sands/Peel/Fabra/MacKenzie, s. 46 vd.

uygulanmadığının gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiş²⁸ ve 5 yıl içinde gerçekleşecek ilerlemenin değerlendirilmesine karar vermiştir²⁹. Konferans'tan 5 yıl sonra, 23-28 Haziran 1997 tarihleri arasında BM Genel Kurulu, devletlerin; uluslararası kuruluşların ve sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla New York'ta düzenlenen 19. özel toplantısını gerçekleştirmiş ve toplantıda, gelişmekte olan devletlerin ilerleme ve kalkınma durumları, gelişmiş ülkelerin sürdürülebilir kalkınmada belirlenen düzeye erişip erişemedikleri³⁰, ekonomik; sosyal ve çevresel konuların entegrasyonu değerlendirilmiş ve eksiklikler dikkate alınarak devam eden süreçte izlenmesi gereken yöntemler belirlenmiştir³¹.

4. BM Milenyum Zirvesi

2000 yılı, güzel bir dünya inşa edebilmek için yeni bir başlangıç olarak değerlendirilmiş ve bu başlangıcın; Birleşmiş Milletler'e, dünyanın değişen koşulları ve ihtiyaçlarına yönelik yeni bir kalkınma stratejisi yapma fırsatı verdiği kabul edilmiştir³². Bu doğrultuda, 6-8 Eylül 2000 tarihleri arasında, New York'ta Milenyum Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirve'de, yapılan her faaliyetin merkezine insanın konulması gerektiği ifade edilmiş ve tüm dünyada barışın ve insan haklarının var olmasını sağlama, aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırma, çevresel

²⁸ <https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork1997>. (E.T.: 02.08.2023)

²⁹ U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı), UN. Doc. Resolution A/Res 47/190 (1993), (16 March 1993).

³⁰ Afrika Bölgesi'nde yapılan uluslararası antlaşmalara ve hatta koloni döneminden beri iç hukuk sistemlerinde var olan düzenlemelere bakıldığında; çevrenin hukuk tarafından korunan bir konu olduğu ancak nüfus artışı, ekonomik nedenler ve henüz gelişmemiş ülkeler olmalarından dolayı gerekli önlemler alınamadığı ve var olan düzenlemelerin uygulanamadığı görülmüştür. Sonuç olarak her devlet çevresel zararlara karşı aynı şekilde önlem alamamaktadır. Francis D. P. Situma, "Africa's Potential Contribution to the Implementation of Internal Environmental Law", *Transnational Law & Contemporary Problems* 10, no. 2 (Fall 2000), s. 395 vd.

³¹ U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı), UN. Doc. Resolution A/RES/S-19/2 (1997), (19 September 1997).

³² We the Peoples: The Role of the United Nations in the Twenty-First Century, Report of the Secretary General, UN. Doc. Resolution A/54/2000 (2000), (27 March 2000).

sürdürülebilirliği sağlama ve kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirme hedeflerinin yer aldığı bir Milenyum Bildirgesi³³ oluşturulmuştur. Ancak bu bildirgenin uygulanması için herhangi bir eylem planı oluşturulmamış, bu durum Bildirge’de yer alan düzenlemelerin ve hedeflerin hayata geçirilememesine neden olmuştur.

5. BM Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi

Çevreyi korumaya yönelik küresel çapta önemli adımlar atılmasına rağmen çevresel zararların artarak devam ettiği fark edilmiştir. Bu doğrultuda, 26 Ağustos-4 Eylül 2002 tarihleri arasında, Johannesburg’da Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi düzenlenmiştir. Zirve’de, kalkınmayı çevreye saygı göstererek gerçekleştirmek için; su, enerji, sağlık, tarım, biyolojik çeşitlilik konularında alınması gereken bir dizi önlemlerin yer aldığı bir Siyasi Bildiri ve Uygulama Planı³⁴ kabul edilmiştir. Genel taahhütlerin ve isteklerin uzun bir şekilde ele alındığı bu uygulama planı, yapılması gereken eylemlerin belirliliği bakımından yetersiz kaldığı³⁵ için çevrenin korunmasına ilişkin etkili bir mekanizma olamamıştır.

6. 2005 Dünya Zirvesi

14-16 Eylül 2005 tarihlerinde New York’ta gerçekleşen BM Dünya Zirvesi’nde devletler, çevresel zararlar da dahil olmak üzere küresel sorunlar ile mücadele etmek ve Milenyum Bildirgesi’nde belirtilen kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla gerekli adımları belirlemek için toplanmış ve 2015 yılına kadar bu amaçları gerçekleştirmek

³³ U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı), UN. Doc. Resolution A/RES/55/2 (2000), (18 September 2000).; <https://www.un.org/millenniumgoals/2008highlevel/pdf/newsroom/MDG%20Overview%20FINAL.pdf>. (E.T.: 2002.08.2023).

³⁴ Report of the World Summit on Sustainable Development, A/CONF.199/20, Johannesburg, South Africa, (26 August-4 September 2002).

³⁵ Sands/Peel/ Fabra/MacKenzie, s. 48.

için takip edecekleri yol haritası konusunda anlaşmaya varmıştı³⁶. 25 Eylül 2008 tarihinde ise milenyum kalkınma hedeflerinin ilerlemesine ilişkin süreçte gelinen noktayı değerlendirmek için BM Genel Sekreteri ve Genel Kurul Başkanı tarafından, New York'ta "Milenyum Kalkınma Hedeflerine İlişkin Üst Düzey Toplantı" düzenlenmiştir. Toplantıda, milenyum kalkınma hedeflerine ilişkin önemli ilerlemelerin kaydedildiği; ancak, hedeflere zamanında ulaşmak için devletlerin eylemlerini hızlandırmaları ve acil eylemde bulunmaları gerektiği belirtilmiş³⁷ ve milenyum kalkınma hedeflerinin uygulanması ve izlenmesi hızlandırılmıştır. Söz konusu toplantının üzerinden 2 yıl geçmesinin ardından, 20-22 Eylül 2010 tarihleri arasında, New York'ta yine aynı amaçla Milenyum Kalkınma Hedefleri Zirvesi düzenlenmiş ve Zirve'de, "Sözünü Tutmak: Milenyum Kalkınma Hedeflerine Ulaşmak İçin Birlik"³⁸ başlıklı eylem planı kabul edilmiştir.

7. BM Sürdürülebilir Kalkınma (Rio+20) Konferansı

20-22 Haziran 2012 tarihleri arasında, Rio de Janeiro'da, sürdürülebilir kalkınma konusunda devletler tarafından belirlenen yeni siyasi taahhütleri güvence altına alma, bugüne kadar kaydedilen ilerlemeyi ve büyük zirvelerin sonuçlarının uygulanmasında kalan boşlukları değerlendirme ve ortaya çıkan zorlukları ele alma amacıyla düzenlenen Rio+20 Konferansı'nda, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması bağlamında yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma için bir

³⁶ U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı), UN. Doc. Resolution A/RES/60/1 (2005), (24 October 2005).

³⁷ Arrangements for the High-Level Meetings and the General Debate of the Sixty-Third Session of the General Assembly, A/INF/63/3, (25 August 2008).

³⁸ Keeping the Promise: United to Achieve the Millennium Development Goals, U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı), UN. Doc. Resolution A/RES/65/1 (2010), (19 October 2010).

stratejinin belirlenmesi gerektiği belirtilmiş; bu bağlamda, “İstediğimiz Gelecek³⁹” başlıklı bir siyasi sonuç belgesi düzenlenmiştir. Ancak; devletler, uluslararası sürdürülebilirlik gündemini ilerletme konusunda çok az istek göstermiş ve günün sonunda söz konusu konferanstan etkili ve verimli bir sonuç elde edilememiştir.

Rio+20 Konferansı’nın üzerinden 1 yıl geçmesinin ardından 25 Eylül 2013’te, New York’ta “Milenyum Kalkınma Hedeflerine Ulaşmaya Yönelik Genel Kurul Başkanı Özel Etkinliği” düzenlenmiş ve etkinlikte, devletler 2015 yılına kadar belirlenen hedeflere ulaşma konusundaki taahhütlerini kabul ederek 2015’te yeni hedefler benimsemek amacıyla bir zirvenin yapılmasını kararlaştırmışlardır⁴⁰.

8. BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi

25-27 Eylül 2015 tarihleri arasında New York’ta gerçekleşen BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nde, sürdürülebilir kalkınma için yeni bir planın belirlenmesi gerektiği kabul edilmiştir⁴¹. Bu bağlamda, insanların yaşamlarını iyileştirmenin yeni yollarını bulma, yoksulluğu ortadan kaldırma, herkes için refahı teşvik etme, çevreyi koruma ve iklim değişikliğine karşı mücadele etme amaçlarının yer aldığı “Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi⁴²” adlı yeni plan oluşturulmuştur. Söz konusu planın uygulanmasını hızlandırmak için BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nden 7 yıl sonra, 2-3 Haziran 2022 tarihlerinde, üç liderlik diyalogu şeklinde Stockholm+50 Zirvesi⁴³ gerçekleştirilmiştir. Bu Zirve, 1972 Stockholm ilkelerini güçlendirmek ve herkesin refah içinde yaşadığı sağlıklı bir

³⁹ The Future We Want, U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı), UN. Doc. Resolution A/Res/66/288 (2012), (11 September 2012).

⁴⁰ U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı), UN. Doc. Resolution A/Res/68/2022, (6 July 2013).

⁴¹ <https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2015>. (E.T.: 02.08.2023)

⁴² Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development, U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı), UN. Doc. Resolution A/RES/70/1 (2015), (21 October 2015).

⁴³ <https://www.stockholm50.global/>. (E.T.: 02.08.2023)

gezegenin var olması için acil eylemler oluşturabilecek bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

B. ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN TANIMI VE ÇEVRE HAKKI

Uluslararası çevre hukuku, birincil olarak çevrenin korunması amacıyla oluşturulan ve bölgesel sınırların ve devletlerin ötesinde uygulanan maddi, şekli ve kurumsal kurallar bütünüdür⁴⁴. Sadece bir bölgenin ya da bir devletin sorunu olmaktan çıkıp tüm dünyayı etkileyen çevresel zararları önlemek amacıyla uluslararası hukukun bir alt dalı olarak varlık kazanan uluslararası çevre hukuku, problem çözmeye odaklı pragmatik bir disiplindir. Bu bağlamda, devletlerin hangi eylemlerinden dolayı çevreye verilen zarardan sorumluluklarının doğacağını belirlemek ve bu sorumluluğu düzenleyen hukuk kurallarını oluşturmak bakımından çevre kavramını tanımlamak gerekmektedir.

Çevre, aslında herkes tarafından bilinen; ancak, kimsenin kesin bir şekilde tanımlayamadığı bir kavramdır. Uluslararası çevre hukukuna ilişkin belgelerde, çevre doğrudan tanımlanmamış olmakla birlikte çevreyi tanımlamaya yönelik farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Nitekim çevreye ilişkin ilk uluslararası belge olma niteliğini haiz Stockholm Bildirgesi'nde çevre doğrudan tanımlanmamış; ancak, Bildirge'nin ikinci ilkesinde “hava, su, toprak, flora ve fauna ve özellikle doğal ekosistemlerin temsili örnekleri dahil olmak üzere dünyada korunması gereken doğal kaynaklar” şeklinde çevreyi oluşturulan unsurlar belirtilmiştir. Brundtland Raporu'nda ise çevre, “herkesin yaşadığı yer” olarak ifade edilmiştir. Bu ifadelerden hareketle çevre; tüm yaşam küresinden birey ya da grubun doğrudan fiziki ortamına uzanan

⁴⁴ Sands/Peel/Fabra/MacKenzie, s. 14.

ögeleri kapsayan⁴⁵, tüm canlıların yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli koşulların var olduğu ortam olarak tanımlanabilir.

1. Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkeleri

Uluslararası çevre hukukunun temel ilkeleri, çevre hukukunun diğer hukuk dallarından bağımsız olarak gelişmesini ve belirli özelliklerin varlığı ile kendine ait bir karakterin oluşmasını sağlayan prensiplerdir⁴⁶. Devletlerin, eylemlerini sürekli değişen ekonomik koşullara göre belirlemesi ve bu durumun çevreyi şekillendirmesi, çevreye yönelik uluslararası örf ve âdet hukuk kurallarının oluşmasını güç hale getirmiştir. Bu bağlamda hem ulusal hem de uluslararası mahkemeler tarafından olay bazında değerlendirme yapılarak, çevreyi etkileyen tüm faaliyetlerde uluslararası toplumun bütün üyelerince uyulması gereken kurallar olan uluslararası çevre hukukunun temel ilkeleri oluşturulmuş ve “*Iron Rhine*” Tahkim Kararı⁴⁷ ile bu ilkelerinin varlığı ve uygulanabilirliği doğrulanmıştır.

a. Egemenlik ve Sorumluluk İlkesi

Uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olan ve tüm devletlerin uluslararası alanda eşit statüde bulunmalarından dolayı aynı derecede söz sahibi olmaları ve aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olmaları anlamına gelen egemenlik ilkesinin uluslararası

⁴⁵ İbrahim Ö. Kaboğlu, İnsan Haklarının Gelişmecî Özelliği ve Anayasa Yargısı (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinden Günümüze), s. 131. <https://anayasa.gov.tr/media/4778/kaboglu.pdf>. (E.T.: 04.08.2023)

⁴⁶ Ahmet M. Güneş, *Çevre Hukuku*, 5. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi (2023 Ocak), s. 51.

⁴⁷ 24 Mayıs 2005 tarihinde Belçika ve Hollanda Devletleri arasında *Iron Rhine* Demiryolu’nun yeniden açılması ve restorasyonu hakkında ortaya çıkan uyuşmazlık sonucunda alınan “*Iron Rhine*” Tahkim Kararı’nda; her iki devletin de söz konusu demiryolunun restore edilmesi hususunda uluslararası çevre hukuku kurallarınca çevrenin korunması dahil olmak üzere sorumluluklarının bulunduğu belirtilmiştir. Award in the Arbitration regarding the Iron Rhine (“Ijzeren Rijn”) Railway between the Kingdom of Belgium and the Kingdom of the Netherlands (24 May 2005), Reports of International Arbitral Awards, vol. XXVII, United Nations (2008).

çevre hukukundaki görünüş biçimi, devletlerin kendi toprakları içinde yer alan kaynaklar üzerinde tam bir egemenliklerinin bulunmasıdır. Ancak, devletler bu egemenliklerini kullanırken sınıraşan bir çevresel zarara neden olmamakla yükümlüdürler⁴⁸. Nitekim 1949 Korfu Boğazı Davası⁴⁹ ile varlık kazanan, devletlerin diğer devletlerin haklarını engelleyecek şekilde faaliyette bulunmaması anlamına gelen “*sic utere*” ilkesi ve 1957 *Lac Lanoux* Tahkim Kararı⁵⁰ ile doğrulanan devletlerin kendi topraklarında faaliyet gerçekleştirmesi esnasında diğer devletlerin haklarını gözetmesi anlamına gelen “İyi Komşuluk” ilkesi, bu ilkenin yansımaları olarak değerlendirilebilir. Egemenlik ve Sorumluluk ilkesi, uluslararası çevre hukukunda çok önemli bir ilke olarak kabul edilmesi ve zamanla yargı kararlarında sıkça değinilen bir ilke olması dolayısıyla UAD tarafından verilen “Tehdidin Yasallığı veya Nükleer Silah Kullanımına İlişkin İstişari Görüş⁵¹”te, bir uluslararası örf ve âdet hukuku olarak kabul edilmiştir.

b. Önleyici Faaliyet İlkesi

Bir eylem sonucunda ortaya çıkan zararın giderilmesinin çoğu zaman çok zor hatta imkânsız olması ve söz konusu zararın yıkıcı etkilerinin ortadan kalkmasının uzun zaman ve masraf gerektirmesi, çevresel zararlar oluşmadan önce gerekli önlemlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu gereklilikle ortaya çıkan önleyici

⁴⁸ Stockholm Bildirgesi m. 21: “Devletler, BM Şartı ve uluslararası hukuk prensiplerine göre, kendi çevre politikalarına uygun olarak şahsi kaynaklarını kendileri kullanma egemen hakkına sahiptirler ve kendi yetki alanları veya kontrolleri dahilindeki faaliyetlerin diğer Devletlerin çevresine veya ulusal yetki sınırlarının ötesindeki alanlara zarar vermemesini sağlama sorumluluğu altındadır.”

⁴⁹ Corfu Channel Case (United Kingdom v. Albania), International Court of Justice, I.C.J. Reports 1949, General List no. 1 (9 April 1949).

⁵⁰ Lake Lanoux Arbitration between France v. Spain (16 November 1957), Reports of International Arbitral Awards 281.

⁵¹ Advisory Opinion of the International Court of Justice on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, A/RES/51/45[M], (10 December 1996).

faaliyet ilkesi uyarınca; devletler, bir zararın oluşmasına neden olabilecek riskli faaliyetlerden kaçınma, söz konusu faaliyetlerin uygulamasını azaltma, sınırlandırma ya da kontrol etme yoluyla çevresel sorunlar ortaya çıkmadan önce çevresel zarara neden olabilecek riskleri engellemekle yükümlüdür.

c. İş Birliği İlkesi

Bir ülkede gerçekleşen çevresel hasarın diğer ülkeler üzerinde de olumsuz etkiler bırakması, çevresel zararları önlemek için tüm devletlerin ortaklaşa hareket etmesini gerektirmektedir. Bu gereklilik uluslararası çevre hukukuna iş birliği ilkesi olarak yansımış ve söz konusu ilke Rio Bildirgesi'nin 12. ilkesi olarak düzenlenerek somut bir hukuki belgede yer almıştır. Zamanla uluslararası örf ve âdet hukuku haline gelen iş birliği ilkesine göre, sınır ötesi veya küresel çevresel sorunlara karşı alınan çevresel önlemler mümkün olduğunca uluslararası fikir birliğine dayandırılmalıdır. Bu bağlamda devletlerin, çevresel amaçlar için bütün ülkelerde ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacak bir uluslararası ekonomik sistemi teşvik etme hususunda iş birliğine gitmesi gerekmektedir ve devletlerce alınan çevresel önlemler, devletlerin ticaret politikalarında keyfi veya adaletsiz bir ayırım aracı haline dönüşmemelidir.

d. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi

Daha önce çeşitli belgelerde yer alsa da ilk olarak Brundtland Raporu'nda tanımlanan sürdürülebilir kalkınma ilkesi, bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin de kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden gidermek için doğal kaynakları akılcıca ve gerektiği gibi kullanma anlamına gelmektedir. Bu bağlamda,

dünyayı gelecek nesillere emanet edecek şimdiki neslin üyeleri⁵² gezegenin yaşam destek üssü olan çevrenin bütünlüğünü tehlikeye atmadan ve gelecekteki ihtiyaçları, fırsatları ve yaşam kalitesini sağlama yeteneğini azaltmadan, günümüzün gerçek ihtiyaçlarını karşılama yükümlülüğü altındadır⁵³. Bu durumda devletler, ekonomik çıkarları doğrultusunda kalkınma hedeflerini belirlerken, çevre ve kalkınma kavramlarını karşılıklı olarak birbirini destekleyen bütünlüyci kavramlar olarak değerlendirmeli ve gelişmenin çevreye önemli zararlar verebileceği durumlarda, bu tür zararları önleme veya en azından hafifletmeyi amaçlamalıdır.

1998 yılında, *Gabcikovo-Nagymaros* Barajları Davası'nda UAD tarafından ilk defa sürdürülebilir kalkınma ilkesine atıf yapılarak karar verilmiş⁵⁴ ve zamanla bu ilke, çevrenin korunması konusundaki öneminden dolayı uluslararası örf ve âdet hukuku olarak uluslararası çevre hukuku kaynakları arasında varlık kazanmıştır⁵⁵.

e. İhtiyatlılık İlkesi

İhtiyatlılık ilkesi, çevreye yönelik ciddi veya geri döndürülemez hasar tehditlerinin olduğu durumlarda, bilimsel bir kanıtın varlığını beklemeden önleyici tedbirlerin alınması anlamına gelmektedir. Söz konusu ilkenin düzenlenme amacı; mevcut teknolojik ve bilimsel olanakların geldiği noktaya bakıldığında, bir faaliyetin çevresel hasara neden olup olmayacağı kanıtlanana kadar hala elde kesin bir delil

⁵² E. Brown Weiss, "Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment", *American Journal of International Law* 84 (1990), s. 200.

⁵³ Lynton Keith Caldwell and Paul Stanley Weiland, *International Environmental Policy: From the Twentieth to the Twenty-First Century*, Third Edition, Duke University Press (1996), s. 243.

⁵⁴ Philippe Sands, "International Courts and the Application of the Concept of Sustainable Development", *Max Planck UNYB* 3 (1999), s. 390 vd.

⁵⁵ Doktrinde bazı düşünürler tarafından sürdürülebilir kalkınma, uluslararası hukuk konusu olarak değerlendirilmekte ve bu ilkenin uluslararası çevre hukukunun etki alanını daralttığı düşünülmektedir. M. Pallemarts, "International Environmental Law from Stockholm to Rio: Back to the Future?", *Review of European Community and International Environmental Law* 1, no.3 (1992).

bulunmadığı gerekçesi ile zararsız olduğunun kabul edilmesi suretiyle, devletlerin çevrenin korunması konusundaki sorumluluklarından kaçma olasılığını engellemektir. Rio Bildirgesi'nin 15. ilkesinde düzenlenen bu ilke uygulanırken; devletler tarafından alınacak tedbirlerin, devletlerin kendi kabiliyetlerine göre olması gerekmektedir⁵⁶.

f. Kirleten Öder İlkesi

İlk olarak 1972 yılında OECD Konseyi tarafından “Çevre Politikalarının Uluslararası Ekonomik Yönlerine İlişkin Yol Gösterici İlkeler Hakkında Tavsiye Kararı⁵⁷”nda bir ilke olarak kabul edilen kirleten öder ilkesi; çevresel zarara neden olan devlete, sebep olduğu zararın bedelinin ödettirilmesidir. Zamanla örf ve âdet hukuk kuralı haline gelen bu ilke ile ekonomik araçların kullanımı halinde ortaya çıkan çevresel zarardan dolayı, kirletenin kirliliğin maliyetlerini üstlenerek devletlerin çevresel zarara neden olmaktan kaçınması ve böylece çevresel kaynakların korunması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda kirleten öder ilkesi, maliyet ile çevresel zararı gidermenin yanı sıra caydırıcı özelliğiyle çevresel zarardan kaçınmaya da katkı sağlamaktadır⁵⁸.

⁵⁶ Working document (EUR/04/5046267/11, 28 April 2004) prepared by WHO Secretariat for the Fourth Ministerial Conference on Environment and Health, Budapest (June 2004). “The Precautionary Principle: Protecting Public Health, the Environment and the Future of our Children”, World Health Organization. Marco Martuzzi and Joel A. Tickner. (2004). <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/346211/9789289010986>. (E.T.: 10.08.2023)

⁵⁷ OECD, Recommendation of the Council on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies, OECD/LEGAL/0102.

⁵⁸ Kirsten Schmalenbach, “States Responsibility and Liability for Transboundary Environmental Harm”, *Corporate Liability for Transboundary Environmental Harm: An International and Transnational Perspective*, Peter Gailhofer, David Krebs, Alexander Proelss, Kirsten Schmalenbach and Roda Verheyen (eds.), 43-84, Springer International Publishing (2023), s. 66.

g. Ortak ama Farklaştırılmış Sorumluluk İlkesi

Rio Bildirgesi'nin 7. ilkesi olarak düzenlenen bu ilkeye göre; dünya ekosisteminin sağlığını ve bütünlüğünü korumak ve eski haline getirmek, tüm devletlerin ortak sorumluluğudur. Ancak devletlerin gelişmişlik düzeyleri ve bulundukları coğrafyaya göre ellerinde bulundurdıkları doğal kaynakların farklılık göstermesi, çevrenin korunması konusunda devletlerin farklı sorumluluklar almasına neden olmuştur. Bu bağlamda devletlerin çevresel korumanın sağlanması bakımından üstleneceği sorumluluklar, küresel çevresel bozulmaya farklı katkıları göz önüne alınarak ve çevresel hasarı önleme, azaltma ve kontrol etme yeteneği ile ilgili farklı koşulları dikkate alınarak belirlenecektir.

2. Çevre Hakkı ve Diğer Haklar ile İlişkisi

Çevre; insan yaşamını, sağlığı, özel hayatı ve mülkiyeti etkileyen en önemli etkenlerden biridir. Bu hakların çevre kirliliğinden olumsuz bir şekilde etkilenmemesi için çevrenin korunması gerekmektedir. Söz konusu koruma, ilk zamanlarda geleneksel insan hakları araçları ile sağlanmaya çalışılmıştır. İlk olarak, siyasi ve medeni hakları kapsayan birinci kuşak hakların⁵⁹ içinde var olan yaşama hakkına bağlı ve onun zorunlu unsuru olarak kabul edilen çevrenin korunması, insan haklarının yeşillenmesi olarak ifade edilmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise çevresel koruma, kamu yararı unsurlarından biri olarak değerlendirilmiş ve çevre; ekonomik, sosyal ve kültürel hakların yer aldığı ikinci kuşak hakların⁶⁰ içinde yer alan haklara bağlı bir

⁵⁹ Söz konusu haklar, siyasi iktidarın müdahale edemeyeceği ve insanların bireysel olarak sahip olması gereken hukuki özgürlükleridir. Yaşama hakkı, ifade ve düşünce özgürlüğü bu haklara örnek olarak gösterilebilir.

⁶⁰ 19. yüzyılın sonlarına doğru eşitlik kavramının önem kazanması ile birlikte insanların eşit koşullar altında toplumsal bir şekilde yaşaması anlayışıyla ortaya çıkan haklar, ikinci kuşak haklar şeklinde ifade edilmekte olup sağlık hakkı, eğitim hakkı bu kategori içerisinde yer alır.

kavram olarak kabul edilmiştir⁶¹. Son olarak, hakların uluslararasılaşması ve ortak evrensel değerlerin var olduğu inancı doğrultusunda üçüncü kuşak hakların⁶² ortaya çıkmasıyla çevre, diğer haklardan ayrı olarak korunması gereken bir değer olarak kabul edilmiş ve yeni bir hak olan çevre hakkı varlık kazanmıştır.

Çevre hakkı; devletleri, doğal ortam ve yaşam koşullarına karşı oluşabilecek zararları önlemek amacıyla gereken tedbirleri almakla ve insanları, eşya ve mallarını sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir çevre hakkına saygı içinde kullanmakla yükümlendirmektedir⁶³. Çevre hakkının öznesi⁶⁴ şimdiki ve gelecek nesildir. Konusu ise kırsal ve kentsel araziler, doğal kaynaklar, su, toprak, hava, doğal ve tarihsel değerler, atmosfer ve ormanlık alanlar, biyosfer yani tüm çevresel değerlerdir⁶⁵.

Stockholm Bildirgesi'nin ilk ilkesinde yer alan *“İnsan, onurlu ve refah içinde yaşamasını sağlayacak kalitede bir çevrede özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları temel hakkına sahiptir ve çevreyi şimdiki ve gelecek nesiller için korumak ve geliştirmek konusunda ciddi bir sorumluluk taşımaktadır. Gerek tabii gerekse insan yapımı çevre, insanoğlunun refahı ve temel haklardan hatta yaşama hakkından faydalanması hususunda çok önemli bir yere sahiptir.”* ifadesiyle insanların yaşama elverişli bir çevrede yaşama hakkından bahsedilmiş ve çevreyi koruma ve geliştirme sorumluluğu getirilerek çevre hakkı ilk kez hukuki bir metinde düzenlenmiştir.

Çevre hakkı günümüzde her ne kadar bağımsız bir hak olarak varlık kazansa da bu hakkın bağlayıcı olmayan belgelerde yer alması ve insan haklarının temel belgeleri olarak kabul edilen “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, “Medeni ve Siyasi Haklar

⁶¹ Alan Boyle and Catherine Redgwell, *International Law and the Environment*, Fourth Edition, Oxford University Press (2021), s. 283.

⁶² Üçüncü kuşakta yer alan haklar, evrensel değerlerin korunması bağlamında herkesin dayanışma içinde sorumlu olduğu haklar olup, dayanışma hakları olarak da ifade edilmektedir.

⁶³ Kaboğlu, s. 131.

⁶⁴ Çevre hakkının öznesinin gelecek nesilleri de kapsaması, onu diğer insan haklarından ayıran bir özelliktir.

⁶⁵ Handan Yokuş Sevik, *Çevre Hukuku*, Ankara: Adalet Yayınevi (2017), s. 24.

Sözleşmesi” ve “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”nde doğrudan yer almaması; çevre hakkının henüz temel bir insan hakkı olarak yani *jus cogens* bir hak olarak tanınmamasına ve bireylerin çevre hakkının ihlal edildiği gerekçesi ile hukuki çözüm mekanizmalarına başvuramamasına neden olmuştur. Bu durum çevre hakkını uzun yıllar boyunca söz konusu uluslararası antlaşmalarda yer alan diğer hakların içinde korunmaya değer bir kavram haline getirmiş ve çevre hakkı, birtakım haklar ile oldukça fazla ilişkilendirilmiştir.

a. Yaşam Hakkı

Stockholm Bildirgesi’nde, insan yaşamı için sağlıklı ve dengeli yaşam koşullarının var olduğu bir çevrenin gerekliliğinden bahsedilerek yaşam hakkı ile çevre hakkı arasında ilişki kurulmaktadır. Bu ilişkiye bakıldığında çevre hakkının en temel insan hakkı olan ve AİHS m. 2’de düzenlenen yaşam hakkının bir türevi olduğu değerlendirilmektedir⁶⁶. Nitekim AİHM önüne getirilen Öner Yıldız/Türkiye Davası’nda⁶⁷, 1993 yılında Ümraniye çöplüğünde yaşanan patlama sonucu yakınlarını kaybeden bir kişinin yaptığı başvuru sonucu AİHM, söz konusu kirliliğin yaşam hakkını ihlal ettiği kararını vermiştir.

b. Sağlık Hakkı

Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin 12. maddesinde herkesin ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standartlarına sahip olduğu belirtilerek sağlık hakkından bahsedilmektedir. Nitekim Stockholm Bildirgesi’nin 3.

⁶⁶ Mehmet Semih Gemalmaz, “Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi”, *Journal of Istanbul University Law Faculty* 52 (1987), s. 234.

⁶⁷ AİHM, Büyük Daire, Öner Yıldız/Türkiye, Başvuru no: 48939/99 (30.11.2004).

ilkesinde çevresel kirliliğin, insanın fiziksel; zihinsel ve sosyal sağlığında büyük sorunlara yol açtığı ifade edilerek insanların ve canlıların sağlıklı olabilmeleri için çevrenin korunmasının zorunlu olduğu tespit edilmiş ve çevre hakkı, sağlık hakkının uygulanabilirliği bakımından bir köprü olarak değerlendirilmiştir.

c. Kalkınma Hakkı

Kalkınma hakkı, şimdiki nesillerin gelişimsel ve çevresel ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin de gözetilerek adil bir şekilde karşılanmasını ifade etmektedir. Bu hakka ilk defa Rio Bildirgesi⁶⁸’nde yer verilmiştir. Söz konusu hak, uluslararası çevre hukukunun varlığı ile ortaya çıkmıştır ve sürdürülebilir kalkınma ilkesinin temelini bu hak oluşturmaktadır.

d. Özel Hayata Saygı Hakkı

AIHS m. 8 uyarınca; herkes özel hayatına, aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. Bazen çevresel zararlar kişilerin bu hakkını olumsuz şekilde etkileyecek derecede ciddi olabilir. AIHM, özellikle baz istasyonları sonucunda ortaya çıkan çevresel zararlar başta olmak üzere birtakım çevresel zararları söz konusu hakkın ihlali olarak değerlendirmektedir. Nitekim *Lopez Astra/İspanya Davası*’nda⁶⁹, endüstriyel atıkların neden olduğu çevresel zararların özel hayatı ve aile hayatını olumsuz yönde etkilediği belirtilerek karar verilmiş ve özel hayata saygı hakkının, çevrenin korunmasında önemli rol oynadığı ifade edilmiştir.

⁶⁸ Rio Bildirgesi m. 3: “Kalkınma hakkı, şimdiki ve gelecek nesillerin kalkınmacı ve çevresel ihtiyaçlarını eşitlikçi bir şekilde karşılamaya yönelik olarak kullanılmalıdır.”

⁶⁹ AIHM, Lopez Ostra/İspanya, Başvuru no: 16798/90 (09.12.1994).

C. ULUSLARARASI HUKUKTA ÇEVRENİN KORUNMASINA İLİŞKİN MEVCUT DÜZENLEMELER

Çevresel zararların sınır tanımaması, devletlerin söz konusu hasarların önlenmesine ilişkin ortaklaşa karar alması sonucunda oluşan ve uluslararası çevre hukukunun kaynaklarından biri olarak kabul edilen uluslararası antlaşmaların yapılmasına neden olmuştur. Söz konusu antlaşmalar, çevreye ilişkin birtakım kavramların tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesi; antlaşmalara taraf devletlerin hak ve sorumluluklarının belirlenmesi ve antlaşmalarda yer alan bazı düzenlemelerin zamanla uluslararası çevre hukukunun bir diğer kaynağı olan uluslararası örf ve âdet hukuku olarak kabul edilmesi sonucunda tüm devletlere uygulanabilen kurallar olması dolayısıyla uluslararası çevre hukukunda önemli bir yer almaktadır⁷⁰.

1. İklim Değişikliği ve Havanın Korunmasına İlişkin Uluslararası Antlaşmalar

Sanayi sektörünün gelişmesiyle birlikte atmosferde bulunan tehlikeli gazların artması, iklim değişikliğine ve ozon tabakasının delinmesine neden olmuş ve atmosferdeki bu ciddi kirlilik, doğayı ve insan sağlığını tehdit etmeye başlamıştır. Ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket eden devletler, öncelikle bu kirliliğin önlenmesine ilişkin herhangi bir önlem almak istememişler; ancak, 1972 BM İnsan Çevresi Konferansı'nda atmosferin korunması gerektiğinin belirtilmesi üzerine devletler tarafından hava kirliliğine ilişkin uluslararası antlaşmalar yapılmaya başlamıştır. İlk olarak asit yağmurlarının artması sonucunda oluşan hava kirliliğinden dolayı uzun menzilli sınırı aşan hava kirlleticilerin emisyonunu sınırlamak ve mümkün olduğunca azaltmak amacıyla 13 Kasım 1979 tarihinde “Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi

⁷⁰ Çevreye ilişkin uluslararası antlaşmalar sadece çalışmada yer alan antlaşmalardan ibaret olmamakla birlikte, bu kısımda sadece temel uluslararası antlaşmalara değinilmektedir.

Hava Kirlenmesi Sözleşmesi (CLRTAP)⁷¹” oluşturulmuş ve Avrupa devletleri ve ABD’nin taraf olduğu⁷² bu sözleşme, 16 Mart 1983 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Antlaşmanın ilk maddesinde uzun menzilli sınır ötesi hava kirliliği tanımlanmış ve devamında hava kirleticilerin yayılması ile mücadele etmek için gerekli politikalar ve stratejiler belirlenmiştir. Asya devletleri tarafından ise 10 Haziran 2002 tarihinde söz konusu antlaşma ile benzer içeriği haiz “Sınır aşan Pus Kirliliğine İlişkin Antlaşma (AATHP)” oluşturulmuş ve 25 Kasım 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Atmosferde yer alan ozon tabakasının üzerinde oluşan tahribatın giderek ciddi boyutlara ulaşması ve bu durumun geleceğe yönelik endişe uyandırması, doğrudan ozon tabakasına ilişkin düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Uluslararası düzeyde ozon tabakasının incelmesini engellemeye yönelik insan faaliyetlerinin, gerekli önlemlerin ve bu önlemlerin uygulanması için gerekli çerçevenin belirlenmesi amacı ile 22 Mart 1985 tarihinde “Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi⁷³” kabul edilmiş ve 22 Kasım 1988 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu antlaşmanın birinci maddesinde ozon tabakası, gezegensel sınır tabakasının üzerindeki atmosferik tabaka olarak tanımlanmış ve ozon tabakasının atmosferin bir parçası olduğu belirtilmiştir. 16 Eylül 1987 tarihinde ise ozon tabakasını incelten zararlı maddelerin üretim ve tüketimlerinin kontrol altına alınması ve azaltılması

⁷¹ Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution (16 March 1983), vol. 1302, UNTS No: 21623. 1983 yılından itibaren Türkiye bakımından yürürlükte bulunmaktadır. Sözleşmenin kabulüne dair 28.04.1982 tarihli ve 2667 sayılı Uygun Bulma Kanunu 28.04.1982 tarihli 17680 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 83/6007 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 23.03.1983 tarihli ve 17996 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

⁷² https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII1&chapter=27&clang=en. (E.T.: 17.08.2023)

⁷³ Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer (22 September 1988), vol. 1513, UNTS No: 26164. 1991 yılından itibaren Türkiye bakımından yürürlükte dir. Sözleşmenin kabulüne dair 06.06.1990 tarihli ve 3655 sayılı Uygun Bulma Kanunu 20.06.1990 tarihli 20554 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 90/733 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 08.09.1990 tarihli ve 20629 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

amacıyla Viyana Sözleşmesi'ne ek olarak “Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü⁷⁴” imzalanmış ve 1 Ocak 1989 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

İnsan faaliyetlerinin atmosferde sera gazı birikimine ve küresel ısınmaya neden olarak iklim sistemi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaya başlaması, iklim değişikliğini durdurmak için insan faaliyetlerinin kontrol edilmesine yönelik uluslararası bir antlaşma yapılması konusunda devletleri harekete geçirmiştir. Bu doğrultuda 9 Mayıs 1992 tarihinde “BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC)⁷⁵” oluşturulmuş ve 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu antlaşma, iklim değişikliğini “tüm insanlığın ortak kaygısı” olarak ifade etmekte ve taraf devletleri, sera gazı emisyonlarını azaltmaya; araştırma ve teknoloji üzerinde iş birliği yapmaya ve sera gazı yutaklarını korumaya teşvik etmektedir. Antlaşmanın uygulanması ve hedeflerine ulaşması için ise uygulama aracı olarak 11 Aralık 1997 tarihinde Kyoto Protokolü⁷⁶ kabul edilmiş ve bu antlaşmada sera gazı emisyon azaltım oranları belirlenerek taraf devletlere belirlenen orana ulaşma yükümlülüğü getirilmiştir. Protokolde belirlenen azaltım oranına ulaşılması ile Kyoto Protokolü işlevini tamamlamış ve yeni hedeflerin belirlenmesi ve belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi bakımından bu uygulama aracının yerini, 12 Aralık 2015 tarihinde

⁷⁴ Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer (1 January 1989), vol. 1522, UNTS No: 26369. Söz konusu antlaşma, Türkiye bakımından Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi ile aynı RG’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Nitekim, Antlaşma tadil edilmiş ve söz konusu tadile ilişkin 10.06.2003 tarihli ve 4880 sayılı Uygun Bulma Kanunu 17.06.2003 tarihli 25141 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 2003/6072 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 17.09.2003 tarihli ve 25232 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

⁷⁵ United Nations Framework Convention on Climate Change (21 March 1994), vol. 1771, UNTS No: 30822. Türkiye bakımından yürürlük tarihi 24.05.2004’tür. Sözleşmenin kabulüne dair 16.10.2003 tarihli ve 4990 sayılı Uygun Bulma Kanunu 21.10.2003 tarihli 25266 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 2003/6458 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 18.12.2003 tarihli ve 25320 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

⁷⁶ Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change (16 February 2005), vol. 2303, UNTS No: 30822. 2009 yılından itibaren Türkiye bakımından yürürlükte bulunmaktadır. Sözleşmenin kabulüne dair 05.02.2009 tarihli ve 5836 sayılı Uygun Bulma Kanunu 17.02.2009 tarihli 27144 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 2009/14979 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 13.05.2009 tarihli ve 27227 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

kabul edilen Paris Antlaşması⁷⁷ almıştır. Söz konusu antlaşma ile taraf devletlerin küresel sıcaklıktaki artışı, uzun vadede 2 derecenin altına indirmeleri hedeflenmektedir.

2. Suyun ve Denizin Korunmasına İlişkin Uluslararası Antlaşmalar

Sınırlı bir kaynak olan tatlı su, kirletildiğinde insan yaşamı ve çevrede ciddi hasarlara yol açabilecek bir doğal kaynaktır. Tarım, sanayi, ulaşım gibi insan faaliyetlerinden dolayı suyun tükenme riski oluşturacak derecede azalması ve kirlenmesi tatlı su kaynaklarının korunmasını önemli bir sorun haline getirmiş ve temiz suya erişim yavaş yavaş bir insan hakkı olarak kabul edilmeye başlamıştır. Bu doğrultuda ilk olarak uluslararası su kaynaklarına ilişkin 17 Mart 1992 tarihinde “Sınıraşan Su Yollarının ve Göllerin Kullanımı ve Korunması Sözleşmesi⁷⁸” oluşturulmuş ve 6 Ekim 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu antlaşmada sınıraşan sular ve sınıraşan etki kavramları tanımlanmış ve antlaşmaya taraf devletler; sınıraşan etkileri engellemek, kontrol etmek, azaltmaya çalışmak ve sınıraşan suları akılcıca, hakça ve sürdürülebilir şekilde kullanmakla yükümlü tutulmuştur. Ardından 21 Mart 1997 tarihinde “BM Uluslararası Su Yollarının Seyrüsefer Dışı Kullanılması Hukukuna İlişkin Sözleşme⁷⁹” oluşturulmuş ve 17 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşmada uluslararası su yolu tanımlanmış ve zamanla antlaşmanın bazı maddeleri örf ve âdet hukuku olarak kabul edilmiştir.

⁷⁷ Paris Agreement (4 November 2016), vol. 3156, UNTS No: 54113. Türkiye bağlamında yürürlüğe konma tarihi 10.11.2021’dir. Sözleşmenin kabulüne dair 06.10.2021 tarihli ve 7335 sayılı Uygun Bulma Kanunu 07.10.2021 tarihli 31621 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 4618 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı 07.10.2021 tarihli ve 31621 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

⁷⁸ Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes (6 October 1996), vol. 1936, UNTS No: 33207. Söz konusu antlaşmaya Türkiye taraf değildir.

⁷⁹ Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses (17 August 2014), vol. 2999, UNTS No: 52106. Söz konusu antlaşmaya Türkiye taraf değildir.

Tatlı sular haricinde dünyanın en büyük bölümünü oluşturan denizlerin hem ticari taşımacılık hem de ulaşım yolu olarak kullanılması, özellikle gemi kazaları sonucu oluşan yağ ve gaz sızıntıları, okyanusa atılan ve çoğunluğu plastikten oluşan çöpler sonucunda oluşan kirlilik⁸⁰ ciddi boyutlara ulaşmıştır. Devletler, deniz kirliliğini önlemeye yönelik aralarında bir dizi uluslararası antlaşma yapmış ve söz konusu antlaşmalara taraf olmuşlardır. 29 Aralık 1972 tarihinde, deniz çevresinin ve onu destekleyen canlı organizmaların insanlık için hayati önem taşıdığı kabul edilerek “Atıkların ve Diğer Maddelerin Suyu Boşaltılması Yoluyla Deniz Kirlenmesinin Önlenmesi Hakkında Sözleşme (Londra Konvansiyonu)⁸¹” oluşturulmuş ve bu sözleşme 30 Ağustos 1975 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ardından, gemilerden denize bırakılan maddelerin ciddi bir deniz kirliliği sebebi olduğunun anlaşılması ile ilk olarak 1973 yılında kabul edilen ve 1978 yılında tadil edilerek yürürlüğe giren “Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme (MARPOL)⁸²” oluşturulmuş ve 26 Kasım 1983 tarihinde yürürlüğe giren bu antlaşmada gemilerden kaynaklanan kirliliği önleme konusunda devletlerin yükümlülükleri belirlenmiştir. 10 Aralık 1982 tarihinde, denizlerde devletlerin yetki alanlarını belirlemek için “BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS)⁸³” oluşturulmuş ve antlaşmada, bu amacın yanı sıra okyanus ve deniz kirliliğinin önlenmesi bakımından da önemli hükümler düzenlenmiştir. Söz konusu antlaşma ile ilk defa, deniz

⁸⁰ Örneğin 1967’de, İngiltere’de gerçekleşen *Torrey Canyon* Olayı deniz kirliliğine yol açarak çok sayıda deniz canlısının ölümüne yol açmıştır. *Torrey Canyon Oil Spill: The Day the Sea Turned Black*, <https://www.bbc.com/news/uk-england-39223308>. (E.T.: 18.08.2023)

⁸¹ Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter (30 August 1975), vol. 1046, UNTS No: 15749. Söz konusu antlaşmaya Türkiye taraf değildir.

⁸² Protocol of 1978 Relating to the International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (26 November 1983), vol. 1340, UNTS No: 22484. 10.01.1991 tarihinden itibaren Türkiye bakımından yürürlüğe girmiştir. 90/442 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 24.06.1990 tarihli ve 20558 sayılı RG’de yayımlanmıştır. Sözleşme’nin tadil edilmesi ile yapılan değişikliklerin kabulüne dair 26.02.2013 tarihli ve 6438 sayılı Uygun Bulma Kanunu 15.03.2013 tarihli 28588 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

⁸³ United Nations Convention on the Law of the Sea (16 November 1994), vol. 1833, UNTS No: 31363. Söz konusu antlaşmaya Türkiye taraf değildir.

kaynaklarının rasyonel kullanımı, korunması ve seyrüsefer hakkı gibi devletlerin denizlerdeki özgürlüklerinin devam edeceği; ancak, deniz kirliliğinin bir özgürlük olmadığı belirtilmiş ve deniz çevresinin korunması için küresel bir çerçeve oluşturulmuştur⁸⁴. 16 Kasım 1994 tarihinde yürürlüğe giren bu antlaşma deniz hukukunun anayasası olarak kabul edilmekte olup, birtakım hükümleri uluslararası örf ve âdet hukuku niteliğini haizdir. 22 Eylül 1992 tarihinde ise kirliliği önlemek, ortadan kaldırmak ve deniz ortamını insan faaliyetlerinin olumsuz etkilerinden korumak amacıyla “Kuzeydoğu Atlantik Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Sözleşme (OSPAR)⁸⁵” oluşturulmuş ve 25 Mart 1998 tarihinde yürürlüğe giren bu antlaşma 2007 yılında tadil edilmiştir.

3. Doğanın ve Biyoçeşitliliğin Korunmasına İlişkin Uluslararası Antlaşmalar

Doğada yer alan canlılar ya da bitkiler herhangi bir yıkım ile karşılaştığında söz konusu varlıkların yeri tekrar doldurulamayacaktır. Bu durumun bilincinde olan devletler, biyoçeşitliliğin hukuki araçlarla korunması gerekliliğinden hareketle doğanın ve biyoçeşitliliğin korunmasına ilişkin bir dizi uluslararası antlaşma yapmıştır. Bu doğrultuda, 6 Aralık 1951 tarihinde hem yabani hem de tarım bitkilerini hastalık ve böcek tehdidinden korumak ve ticaretin bitkiler üzerindeki kötü etkilerini azaltmak amacıyla “Uluslararası Bitki Koruma Sözleşmesi⁸⁶” oluşturulmuştur. 29 Kasım 1952 tarihinde yürürlüğe giren bu antlaşma, 1997 ve 2007 yıllarında tadil edilmiştir. 29 Nisan 1958 tarihinde ise okyanuslarda yer alan deniz canlılarını korumak

⁸⁴ Boyle ve Redgwell, s. 505.

⁸⁵ Convention for the protection of the marine environment of the North-East Atlantic (25 March 1998), vol. 2354, UNTS No: 42279. Söz konusu antlaşmaya Türkiye taraf değildir.

⁸⁶ International Plant Protection Convention (29 November 1952), vol. 150, UNTS No: 1963. 2019 yılından itibaren Türkiye bakımından yürürlükte bulunmaktadır. Sözleşmenin kabulüne dair 15.01.2013 tarihli ve 6397 sayılı Uygun Bulma Kanunu 30.01.2013 tarihli 28544 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 1291 sayılı Cumhurbaşkanı kararı 05.07.2019 tarihli ve 30822 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

için “Açık Denizlerdeki Yaşam Kaynaklarını Koruma ve Balıkçılık Sözleşmesi”⁸⁷ oluşturulmuş ve 20 Mart 1966 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak antlaşmada yer alan önlemler yeterli etkiyi haiz olmadığı için, antlaşma başarısız olarak nitelendirilmiştir⁸⁸. Su kuşlarının gittikçe azalan yaşama ve üreme alanlarının kaybedilmesi halinde bu alanların tekrar geri getirilememesi ise su kuşlarının hayatının tehlikede olduğu konusunda endişe yaratmış ve bu alanları korumak için 2 Mart 1971 tarihinde “Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öne Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (RAMSAR)”⁸⁹ kabul edilmiştir. 17 Şubat 1976 tarihinde yürürlüğe giren bu antlaşma, küresel katılımı amaçlayan yabani hayata ilişkin ilk uluslararası antlaşmadır.

İnsanların doğal yaşama ve biyoçeşitliliğe verdikleri zararlar sadece endüstri, tarım gibi yöntemlerle değil; aynı zamanda doğadaki canlıların ticaretini yaparken de meydana gelmektedir. Bu doğrultuda, 3 Mart 1973 tarihinde bilinçsizce yapılan uluslararası ticaret sebebiyle nesilleri tehlike altına girmiş olan bitki ve hayvan türlerinin nesillerinin devamının sağlanması için uluslararası ticaretlerini belirli kurallara bağlayan “Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES)”⁹⁰ kabul edilmiş ve 1 Mart 1975 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Karada, denizde ve havadaki canlı türlerini göç etmeleri esnasında karşılaştıkları hayati tehlikelerden korumanın da doğal hayat için gerekli

⁸⁷ Convention on Fishing and Conservation of the Living Resources of the High Seas (20 March 1966), vol. 559, UNTS No: 8164. Söz konusu antlaşmaya Türkiye taraf değildir.

⁸⁸ Boyle ve Redgwell, s. 727.

⁸⁹ Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat (17 February 1976), vol. 996, UNTS No: 14583. Türkiye bakımından yürürlük tarihi 24.07.2000’dir. Sözleşmenin kabulüne dair 28.12.1993 tarihli ve 3958 sayılı Uygun Bulma Kanunu 30.12.1993 tarihli 21804 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 2000/1082 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 24.07.2000 tarihli ve 24150 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

⁹⁰ Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (13 January 1976), vol. 993, UNTS No: 14537. 22.12.1996 tarihinden itibaren Türkiye bakımından yürürlükte bulunmaktadır. Sözleşmenin kabulüne dair 27.09.1994 tarihli ve 4041 sayılı Uygun Bulma Kanunu 01.10.1994 tarihli 22068 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 96/8125 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 20.06.1996 tarihli ve 22672 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

olduğunu fark eden devletler, 23 Haziran 1979 tarihinde “Göçmen Yabani Hayvan Türlerinin Korunması Hakkında Sözleşme (Bonn Sözleşmesi)⁹¹” kabul etmiş ve 8 Ekim 1991 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Aynı zamanda, yabani bitki ve hayvan türlerini ve bunların yaşama ortamlarını koruma amacıyla 19 Eylül 1979 tarihinde “Avrupa Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi (Bern Sözleşmesi)⁹²” kabul edilmiş ve 26 Temmuz 1982 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

1992 Rio Konferansı sırasında oluşturulan “BM Biyoçeşitlilik Sözleşmesi (UNCBD)” biyoçeşitliliğin korunmasını, biyoçeşitliliğin sürdürülebilir kullanımını, bu kaynakların belirli koşullar dahilinde gereğince erişimini ve adil ve hakkaniyete uygun paylaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. 1993 yılında yürürlüğe giren bu antlaşmanın 2. maddesinde biyoçeşitlilik; *“tür içi, türler arası ve ekosistem çeşitliliği de dahil olmak üzere, kara, deniz ve diğer su ekosistemleri ile bunların parçası oldukları ekolojik kompleksler de dahil olmak üzere tüm kaynaklardan canlı organizmalar arasındaki çeşitlilik”* olarak tanımlanmıştır. Aynı konferans sırasında oluşturulan bir diğer sözleşme ise “BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi (UNCCD)⁹³”dır. 26 Aralık 1996 tarihinde yürürlüğe giren bu antlaşma, çölleşme ile mücadele etme ve kuraklığın etkilerini azaltma amacı gütmektedir ve bu doğrultuda, çölleşme ve kuraklığın etkili olduğu devletlerde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması hedeflenmektedir.

⁹¹ Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals (23 June 1979), vol. 1651, UNTS No: 28395. Söz konusu antlaşmaya Türkiye taraf değildir.

⁹² Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats (26 July 1982), vol. 1284, UNTS No: 21159. Türkiye bakımından 01.09.1984 tarihinden itibaren yürürlükte olmuştur. Sözleşmenin kabulüne dair 24.12.1979 tarihli ve 7/18658 sayılı Kararname ile uygun görülen söz konusu antlaşma, 84/7601 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 20.02.1984 tarihli ve 18318 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

⁹³ United Nations Convention to Combat Desertification in those Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification (26 December 1996), vol. 1954, UNTS No: 33480. Türkiye için yürürlüğe girme tarihi 16.08.1998’dir. Sözleşmenin kabulüne dair 11.02.1998 tarihli ve 4340 sayılı Uygun Bulma Kanunu 07.10.2021 tarihli 31621 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 98/11003 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 16.05.1998 tarihli ve 23344 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

Yukarıda yer alan uluslararası antlaşmalarda balıkların korunmalarına ilişkin hükümler yer alsa da balıkların aşırı avlanması ve bu konuda kıyı devletlerin hiçbir önlem almaması, balıkların aşırı avlanılmasına yönelik doğrudan bir düzenleme yapılmasını gerekli kılmıştır. Bunun üzerine 1995 yılında, dünyadaki balıkçılık filolarının ve aşırı kapasitesinin azaltılarak ekosisteme dayalı balıkçılık yönetimi oluşturulmasına yönelik “BM Balık Stokları Antlaşması” kabul edilmiştir.

Bilimdeki gelişmeler, bitki ve canlı türlerini de etkilemiş ve genetiği değiştirilerek elde edilen ürünler ve türler doğal yaşam üzerinde bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Söz konusu riski azaltmak, gıda ve tarıma yönelik bitki genetik kaynaklarını sürdürülebilir bir şekilde korumak, kullanmak ve bunların kullanımından doğan faydaları adil bir şekilde paylaşmak amacı ile 3 Kasım 2001 tarihinde “Gıda ve Tarım için Bitki Genetik Kaynakları Antlaşması⁹⁴” kabul edilmiş ve 13 Aralık 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

4. Nükleer Enerji, Toksik ve Kalıcı Kirleticiler ile Atıklara İlişkin Uluslararası Antlaşmalar

Nükleer enerjinin kullanımının insan sağlığına ve çevreye ciddi derecede hasar verdiğinin fark edilmesiyle birlikte 5 Ağustos 1963 tarihinde “Atmosferde, Uzayda ve Sualtında Kısmi Test Yasağı Antlaşması⁹⁵” oluşturulmuş ve bu antlaşma ile su altında, atmosferde ve uzayda nükleer silahların test edilmesi yasaklanmıştır. Ancak, devletler

⁹⁴ International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (13 December 2006), vol. 2400, UNTS No: 43345. 2006 yılından itibaren Türkiye bakımından yürürlüğe konmuştur. Sözleşmenin kabulüne dair 28.10.2005 tarihli ve 5414 sayılı Uygun Bulma Kanunu 02.11.2005 tarihli 25984 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 2006/10752 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 08.08.2006 tarihli ve 26253 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

⁹⁵ Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water (15 October 1963), vol. 480, UNTS No: 6964. 1965 yılından itibaren Türkiye bakımından yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin kabulüne dair 02.04.1965 tarihli ve 559 sayılı Uygun Bulma Kanunu 11.04.1965 tarihli 11976 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 6/4656 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 13.05.1965 tarihli ve 11997 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

nükleer silahları test etmeye devam etmiştir. 1986 yılında Çernobil’de meydana gelen nükleer santral patlaması, ister enerjiyi kullanan devlet olsun ister kullanmayan devlet olsun herkesin radyoaktif kirlilikten kötü bir şekilde etkilenebileceğini göstermiştir. Bunun üzerine 20 Eylül 1994 tarihinde “Nükleer Güvenlik Sözleşmesi⁹⁶” ve 5 Eylül 1997 tarihinde “Kullanılmış Yakıt İdaresinin ve Radyoaktif Atık İdaresinin Güvenliği Üzerine Birleşik Sözleşme⁹⁷” kabul edilmiş ve sırasıyla 24 Ekim 1996 ve 18 Haziran 2001 tarihinde yürürlüğe giren bu antlaşmalarda, nükleer risklere karşı asgari standartlar belirlenerek çevrenin ve insan ile toplum sağlığının korunması güvence altına alınmaya çalışılmıştır.

Kimyasallar, plastikler, endüstriyel atıklar ya da tarımsal ilaçlar gibi kirleticiler ve atıklar da uluslararası düzeyde çevresel kirliliğin oluşmasına neden olmuş ve söz konusu kirliliğin doğadaki tüm canlılara ve doğaya kalıcı etkiler bırakacağını anlaşılmaya bu maddelerin kullanımının azaltılması ve nihayetinde önlenmesi için birtakım uluslararası antlaşmalar oluşturulmuştur. Bu bağlamda tehlikeli ve diğer maddelerin oluşumu, kullanımı, taşınımı ve yok edilmesi esnasında doğacak zararları yok etmek veya en aza indirmek amacıyla 22 Mart 1989 tarihinde kabul edilen “BM Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşme (Basel Sözleşmesi)⁹⁸” 5 Mayıs 1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

⁹⁶ Convention on Nuclear Safety (24 October 1996), vol. 1963, UNTS No: 33545. 1996 yılından itibaren Türkiye bakımından yürürlükte bulunmaktadır. 94/6376 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 14.01.1995 tarihli ve 22171 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

⁹⁷ Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management (18 June 2001), vol. 2153, UNTS No: 37605. Türkiye için yürürlüğe konma tarihi 21.05.2023’tür. Sözleşmenin kabulüne dair 06.10.2021 tarihli ve 7336 sayılı Uygun Bulma Kanunu 17.10.2021 tarihli 31631 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 5843 sayılı Cumhurbaşkanı kararı 22.07.2022 tarihli ve 31900 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

⁹⁸ Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal (5 May 1992), vol. 1673, UNTS No: 28911. 1992 yılı Mayıs ayından itibaren Türkiye bakımından yürürlükte dir. Sözleşmenin kabulüne dair 28.12.1993 tarihli ve 3957 sayılı Uygun Bulma Kanunu 30.12.1993 tarihli 21804 sayılı RG’de yayımlanmıştır. Daha sonra tadil edilen söz konusu antlaşma, 2003/5909 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile tadil edilen bu antlaşma 28.07.2003 tarihli ve 25182 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

Bir kısım kimyasalların doğaya ve insan sağlığına verdiği zararların çok daha geniş çaplı ve uzun vadeli olması, söz konusu maddelerin kalıcı organik kirleticiler olarak diğer maddelerden daha farklı bir şekilde anılmasına neden olmuş ve bu kirleticilerin verdiği zararı önlemek için farklı düzenlemeler yapma ihtiyacı doğmuştur. Bu doğrultuda, 22 Mayıs 2001 tarihinde kalıcı organik kirleticilerin neler olduğunu belirleyen ve söz konusu kirleticilerin kullanımını ve üretimini sınırlandıran birtakım düzenlemelerin yer aldığı “Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi (POPs Convention)⁹⁹” oluşturulmuş ve bu antlaşma, 17 Mayıs 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bunun yanı sıra, kimyasalların özelliklerine ilişkin bilgi alışverişini kolaylaştırarak bazı tehlikeli kimyasalların insan sağlığına ve çevreye verebileceği olası zararlardan korunmasını sağlamak ve bu tür kimyasalların çevreyle uyumlu bir biçimde kullanımları için iş birliğini geliştirmek amacıyla 10 Eylül 1998 tarihinde “Bazı Tehlikeli Kimyasalların ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Usulüne Dair Rotterdam Sözleşmesi¹⁰⁰” oluşturulmuş ve 24 Şubat 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

D. ÇEVRENİN KORUNMASINA İLİŞKİN KURULAN ULUSLARARASI ÖRGÜTLER

Mevcut uluslararası sistemde egemen devlet, çevresel etkileşimlerin hem nedenleri hem de düzeni üzerinde temel güce sahiptir. Ancak uluslararası hukukta

⁹⁹ Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants (17 May 2004), vol. 2256, UNTS No: 40214. 12.01.2010 tarihinden itibaren Türkiye bakımından yürürlükte bulunmaktadır. Sözleşmenin kabulüne dair 14.04.2009 tarihli ve 5871 sayılı Uygun Bulma Kanunu 14.04.2009 tarihli 27200 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 2009/15272 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 30.07.2009 tarihli ve 27304 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

¹⁰⁰ Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade (24 February 2004), vol. 2244, UNTS No: 39973. Türkiye için yürürlük tarihi 20.12.2017’dir. Sözleşmenin kabulüne dair 09.03.2017 tarihli ve 6988 sayılı Uygun Bulma Kanunu 03.04.2017 tarihli 30027 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 2017/10427 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 01.08.2017 tarihli ve 30141 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

devletlerin tek aktör olması inancı, itibarını kaybetmeye başlamış ve iyice sarsılmıştır¹⁰¹. Bunun nedeni; uluslararası örgütlerin, tüm dünyada artan çevresel sorunlara ve felaketlere karşı etkili çözümler üretilmesi için devletleri harekete geçirerek ve toplumsal farkındalıkla kamuoyu oluşturarak uluslararası çevre hukuku aktörlerinden biri haline gelmeleridir. Uluslararası örgütler; çevreyle ilgili konularda devletler arasında bilgi akışı, bilgi alışverişi ve çevresel uyarıları sağlayarak devletlerin iş birliği halinde çalışmalarına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda, çevrenin korunmasına ilişkin kuralların ve standartların belirlenmesinde ve gelişmesinde önemli rol oynamakla birlikte bu belirlenen normların da hayata geçirilmesini sağlamaktadır. Çevrenin korunması amacına hizmet eden uluslararası örgütlerin yokluklarında yapılan uluslararası antlaşmaların, zaman geçtikçe önemini ve etkisini yitirdiği ya da uyuyan antlaşmalar haline geldiği gözlemlenmektedir¹⁰².

Stockholm Konferansı'ndan sonra etkilerinin somut bir şekilde hissedilmeye başladığı uluslararası örgütlerin, 1992 Rio Konferansı'nda devlet dışı aktörlerin de çevresel problemlerin çözüm sürecinde etkin rol oynayacağını kabul edilmesiyle birlikte çevre konusundaki varlık ve pozisyonları güçlenmiş ve sayıları artmıştır¹⁰³. 25 Haziran 1998 tarihinde kabul edilen Aarhus Sözleşmesi¹⁰⁴,nde yer alan düzenlemelerle devlet dışı aktörlere çevre kurallarına dair çevresel bilgiye katılım, çevre ile ilgili karar alım süreçlerine katılım ve adalete ulaşım haklarının sağlanması

¹⁰¹ Jan Schneider, *World Public Order of the Environment: Towards an International Ecological Law and Organization*, University of Toronto Press (1979), s. 23.

¹⁰² Alan E. Boyle, "Saving The World? Implementation and Enforcement of International Environmental Law Through International Institutions", *Journal of Environmental Law* 3, no. 2 (1991), s. 232.

¹⁰³ Gunther Handl, "Controlling Implementation of and Compliance with International Environmental Commitments: The Rocky Road from Rio", *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 5, no. 2 (Summer 1994), s.305.

¹⁰⁴ Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (30 October 2001), vol. 2161, UNTS No: 37770. Söz konusu antlaşmaya Türkiye taraf değildir.

ile uluslararası örgütler, çevrenin korunması konusunda önemli yetkiler elde etmiştir¹⁰⁵.

Günümüzde neredeyse her devletin üye olmasından dolayı en önemli evrensel örgüt olan Birleşmiş Milletler, doğrudan çevrenin korunmasına yönelik herhangi bir yetki ya da yükümlülük altında bulunmasa da uluslararası barış ve güvenliği ve insan haklarını korumayı amaç edindiğinden, çevresel sorunları da dünyanın güvenliğini tehdit eden bir durum olarak kabul etmiş ve bu doğrultuda BM asli organlarından olan Genel Kurul, Güvenlik Konseyi ve Ekonomik ve Sosyal Konsey çevrenin korunması ve çevresel zararların önlenmesi bakımından bir dizi faaliyet gerçekleştirmiş ve bu amaçla çevrenin korunmasına yönelik uluslararası örgütler kurmuştur¹⁰⁶.

1. Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN)

BM'nin girişimleri ile Ekim 1948'de çevre ile ilgili konuları ele almak için kurulan Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği, çevreye ilişkin kurulan ilk uluslararası örgüt olma niteliğini haizdir¹⁰⁷. Mevcut halde, 160'tan fazla ülkenin hükümetlerinden ve devlet kurumlarından, sivil toplum kuruluşlarından ve yerli halk örgütlerinden oluşan¹⁰⁸ bu örgütün amacı; çevrenin bütünlüğünün ve çeşitliliğinin korunması için toplumlarda farkındalık yaratmak, onları teşvik etmek ve onlara yardımcı olmak, doğal kaynakların her türlü kullanımının adaletli ve ekolojik bakımdan sürdürülebilir olmasını sağlamaktır.

¹⁰⁵ Aarhus Sözleşmesi, çevrenin korunmasını insan hakları ile ilişkilendirilerek çevresel korumaya ilişkin farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Ahmet M. Güneş, "Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14, no. 1 (2010).

¹⁰⁶ Boyle ve Redgwell, s. 62 vd.

¹⁰⁷ Söz konusu örgüt ilk olarak IUPN adı ile adlandırılmış, daha sonra değiştirilmiştir.

¹⁰⁸ <https://www.iucn.org/our-union>. (E.T.: 18.08.2023)

2. BM Çevre ve Kalkınma Programı (UNEP)

UNEP, çevresel konularla ilgilenmek ve bu konuda ortaya çıkan sorunları çözmek amacı ile 1972 yılında yapılan Stockholm Konferansı esnasında, BM Genel Kurulu tarafından kurulmuştur.

UNEP, uluslararası çevre hukuku kurallarının oluşturulmasında yer almakla birlikte; uluslararası alanda devletleri çevre ile ilgili iş birliğine teşvik etmek, BM tarafından öngörülen çevre programlarının yönlendirilmesi ve sistemli hale getirilebilmesi için devletlere ve bireylere rehberlik sağlamak, BM çevre programlarının uygulanmasına ilişkin raporları almak ve incelemek, dünya çevre durumunu gözden geçirmek, bilimsel bilgiyi teşvik etmek, çevre programlarının teknik yönlerine katkıda bulunmak ve ulusal ve uluslararası çevre politikalarının geliştirmekte olan ülkeler üzerindeki etkisini incelemek ile yetkili kılınmıştır¹⁰⁹. 2012 yılında ise Rio+20 Konferansı'nda oluşturulan "İstediğimiz Gelecek" adlı rapor ile söz konusu örgüte, çevresel konularda yönetimi ve hesap verebilirliği güçlendirmek için gerekli önlemleri alma ve çevresel konularda daha fazla sivil toplum katılımının sağlanması için gerekli mekanizmaları oluşturma bakımından da sorumluluk yüklenmiştir.

3. BM Kalkınma Programı (UNDP)

1965 yılında BM Genel Kurulu tarafından, geliştirmekte olan devletlere teknoloji ve yatırım alanlarında rehberlik yapma amacıyla kurulan UNDP¹¹⁰, 1970'li yıllardan itibaren çevre konularına ilişkin de rol oynamaya başlamış ve doğal kaynakların akıllıca kullanımı, sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunlara çözüm

¹⁰⁹ <https://www.unep.org/about-un-environment/policies-and-strategies/access-information>. (E.T.: 18.08.2023)

¹¹⁰ <https://www.undp.org/about-us>. (E.T.: 25.04.2024)

retmek için faaliyetlerde bulunmuştur. evre konusunda gittikçe daha fazla rol oynayan UNDP; Gündem 21 m. 38 ile evre ve kalkınma hakkında BM tarafından yapılan konferansları inceleyerek bu doğrultuda devletlere rehberlik etme, onların ilerleyişlerini takip etmek ve bölgesel, ulusal ve yerel düzeydeki çeşitli kuruluşlara evre hakkında önderlik etmekle yükümlendirilmiş ve UNDP’nin evre konusundaki yetkileri, hukuki bir zeminde temellendirilmiştir.

4. BM Dünya evre ve Kalkınma Komisyonu (WCED)

WCED, 1983 yılında kalkınma uğruna çevrenin göz ardı edilerek doğanın ve insan yaşamının bozulmasını önlemek ve evre ve kalkınma arasındaki bağın oluşmasını sağlamak amacı ile BM tarafından kurulmuştur. Brundtland Komisyonu olarak da adlandırılan bu örgüt, güvenli bir gelecek inşa etmek için kalkınma politikalarının ekolojik uygulamalara dayanması gerektiğine inanarak çalışmalarını srdrmektedir¹¹¹. Bu doğrultuda, ilk kez sürdürülebilir kalkınma ilkesinin bahsedildiği Brundtland Raporunu yayımlamış ve çevresel konularda önemli bir aktör olarak belirmiştir.

5. BM Gıda ve Tarım rgt (FAO)

1945 yılında kurulan BM Gıda ve Tarım rgt; beslenme, gıda ve tarım ürünleri hakkında bilgi toplama, analiz etme, bu ürünlerin etkili bir biçimde geliştirilmesi ve yetiştirilmesini sağlama ve bu ürünleri yayma amacı ile kurulmuştur¹¹². Uluslararası alanda çevrenin önemli bir etken olması ile birlikte faaliyetlerini çevreye karşı daha duyarlı bir şekilde hareket ederek gerçekleştiren BM

¹¹¹ <http://www.un-documents.net/ocf-a2.htm#II>. (E.T.: 18.08.2023)

¹¹² <https://www.fao.org/about/about-fao/en/>. (E.T.: 25.04.2024)

Gıda ve Tarım Örgütü'nün, bu doğrultuda hükümetlere rehberlik sağlama ve doğal kaynaklar ile diğer kaynakların korunması için tavsiyede bulunma yetkisi de bulunmaktadır. Aynı zamanda uluslararası çevre hukukuna ilişkin yapılan çok taraflı antlaşmaların müzakereleri esnasında müzakerelerin başlamasını sağlama ya da müzakereler için görüş verme gibi katkılar sunarak uluslararası çevre hukukunun kaynaklarından biri olan antlaşmaların oluşturulması sırasında önemli bir rol oynamaktadır.

6. BM Uluslararası Deniz Örgütü (IMO)

1948 yılında, uluslararası ticarete gemi ile ilgili konularda iş birliğinin, deniz güvenliğinin ve seyrüsefer etkinliğinin sağlanması amacıyla kurulan Uluslararası Deniz Örgütü (IMO)¹¹³, çevresel zararların önlenmesine ilişkin farkındalığın bu alanda da var olması dolayısıyla gemilerden kaynaklanan deniz kirliliğinin önlenmesi ve kontrolünün sağlanmasını hedeflerinden biri haline getirmiştir. Bu amaçla 1975 yılında IMO bünyesinde Deniz Çevresi Koruma Komitesi kurulmuş ve bu komite özellikle deniz ile ilgili konularda çevreye ilişkin uluslararası antlaşmaların yapılmasına destek vermiştir.

7. BM Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO)

Dünya Meteoroloji Örgütü, meteoroloji ile ilgili gözlemlerde dünya çapında iş birliğini kolaylaştırmak; meteoroloji merkezlerinin kurulmasını, bakımını ve meteorolojik bilgilerin hızlı değişimini, gözlemlere ilişkin istatistiklerin standartlaştırılmasını teşvik etmek amacıyla 1947 yılında BM bünyesinde

¹¹³ <https://www.imo.org/en/About/HistoryOfIMO/Pages/Default.aspx>. (E.T.: 25.04.2024)

kurulmuştur¹¹⁴. Dünya Hava Durumu İzleme Programı, Dünya İklim Programı, Dünya İklim Araştırma Programı, Küresel Atmosfer İzleme Programı ve Afet Riski Azaltma Programı'nı yürüten bu örgüt; iklim değişikliği, ozon tabakasının incelmesi ve sınıraşan hava kirliliği problemlerini önlemekte etkin bir rol oynamaktadır.

8. BM Dünya Sağlık Örgütü (WHO)

1946 yılında kurulan ve tüm bireylerin mümkün olan en yüksek sağlık düzeyine erişmesini sağlamayı amaçlayan Dünya Sağlık Örgütü¹¹⁵, çevrenin insan sağlığını etkileyen en önemli etkenlerden birinin olmasının anlaşılması ile birlikte çevreyi ilgilendiren etkinliklerde aktif olarak yer almaya başlamıştır. Bu bağlamda, 1990 yılında iki kavramın birlikte gelişim sağlaması amacıyla Sağlık ve Çevre Komisyonu kurmuştur.

9. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)

1956 yılında atom enerjisinin bir silah olarak değil de barışçıl bir şekilde kullanılmasını sağlamak için BM bünyesinde kurulan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı¹¹⁶, 1986 tarihinde Sovyetler Birliği'nde meydana gelen Çernobil faciasından sonra nükleer enerjinin insan ve çevreye önemli ölçüde zarar vermesinden dolayı, bu konuda önlemler içeren düzenlemeler almaya yönelmiştir. Bu doğrultuda, radyoaktif atıkların sınıraşan hareketliliği ve zararına yönelik birtakım bağlayıcı olmayan kararlar alarak çevresel sorunlarda önemli rol oynayan uluslararası örgütlerden biri haline gelmiştir.

¹¹⁴ <https://wmo.int/about-wmo/history-of-imo-and-wmo>. (E.T.: 25.04.2024)

¹¹⁵ <https://www.who.int/about>. (E.T.: 25.04.2024)

¹¹⁶ <https://www.iaea.org/about/overview/history>. (E.T.: 25.04.2024)

10. İktisadi İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)

30 Eylül 1961 tarihinde resmi olarak kurulan İktisadi İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın görevi, insanların ekonomik ve sosyal refahını geliştiren politikaların hazırlanmasını ve uygulanmasını teşvik etmektir¹¹⁷. Çevresel konuların uluslararası sorun haline gelmesi ve bu sorunların insanları ekonomik ve sosyal bakımdan da etkilemesiyle birlikte söz konusu örgüt; ticari, ekonomik ve politik alanlarda çevresel değerlerin de hesaba katılması gerektiğini belirtmiş ve devletlerin bu alanlarda çevreye ilişkin farklı standartlarının uyumlaştırılmasını sağlamaya çalışmış, bu amaçla çevresel konulara ilişkin kararlar alarak ve raporlar oluşturarak çevreye ilişkin çalışmalarda bulunan uluslararası örgütler arasında yer almaya başlamıştır.

Yukarıda yer verilen uluslararası örgütlerin yanı sıra ekonomik çıkarları barındıran Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Finans Örgütü gibi kurumlar da sürdürülebilir kalkınma ilkesi gereği amaçlarına ilişkin düzenlemeler yaparken ya da herhangi bir uyuşmazlık sonucu karar alırken çevresel zararları önlemeye ve çevre sorunlarını çözmeye odaklı kararlar almaya başlamıştır. Bu durum; çevrenin, aslında her uluslararası örgüt ile etkileşim halinde olan bir alan olduğunu gün yüzüne çıkarmıştır.

Çevresel felaketlerin sürekli artması ve bu felaketlerin azaltılması için diğer uluslararası hukuk dallarından farklı olarak çevreye duyarlı bir kamuoyu oluşturma hedefi, uluslararası çevre hukukunda devlet ve uluslararası örgütlerden farklı olarak; sivil toplum kuruluşları (STK) olarak bilinen ve kar amacı gütmeyen çevre grupları ve derneklerinin, bilimsel ve teknolojik topluluklarının, ticari kaygılar güden özel şirketlerin, yasal kuruluşlar ve akademik toplulukların, işçiler ve sendikaların ve yerli

¹¹⁷ <https://www.oecd.org/60-years/>. (E.T.: 25.04.2024)

halk örgütlerinin de birer aktör olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Keza, Rio Bildirgesi ve Gündem 21’de sivil toplum kuruluşlarının çevresel konularda ortaklık rolünün doğrulanması ve bu aktörlerin çevrenin korunmasına ilişkin konularda rollerinin genişletilmesi için devletlere çağrıda bulunulmuştur. Bu durum, devlet dışı aktörlerin çevresel sorunlara ilişkin konulara katılımının hem ulusal hem de uluslararası düzeylerde meşru olarak kabul edildiğini ve giderek daha fazla teşvik edildiğini göstermektedir.

II. MEVCUT DÜZENLEMELERİN YETERLİLİĞİ SORUNU

A. MEVCUT DÜZENLEMELERLE ÇEVRENİN KORUMA ALANININ SINIRI

Çevresel zararların sınır tanımadığı ve bir ülkede ortaya çıkan çevresel hasarın tüm ülkeleri olumsuz bir şekilde etkilediği artık her devlet tarafından kabul edilmektedir. Aynı zamanda devletler, uluslararası bir sorun haline gelen çevreye ilişkin ivedi ve etkili önlemlerin alınması mecburiyetini ve bu önlemlerin uygulanması için kendi aralarında iş birliği yapmalarının gerekliliğini onaylamaktadır. Bu doğrultuda, devletler çevresel konulara yönelik bir dizi uluslararası antlaşma yapmış ve söz konusu antlaşmalarla devletlerin sorumlulukları belirlenmiştir. Ancak, devletler her ne kadar çevresel sorunları çözmek isteseler de uluslararası alanda devletlerin egemen eşitliği ilkesinden dolayı bir devletin diğer devlet üzerinde söz sahibi olmaması ve onların iç meselelerine karışamaması anlamına gelen egemenlik ilkesinden ödün vermek istememektedirler. Devletler egemenliklerinin, çevrenin uluslararası alanda korunması ile olumsuz bir şekilde etkileneceği düşüncesi ile uluslararası çevre hukukunun oluşumuna tedirgin yaklaşmaktadır. Bu nedenle çevrenin korunmasına ilişkin ortaya çıkan normlar genellikle bağlayıcı olmayan esnek

hukuk kuralları “*soft law*” şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu durum devletlerin çevresel zararlardan doğan sorumluluğunu kısıtlamakta ve sanki esnek hukuk kuralları ile düzenlenen alanlarda daha rahat hareket edebileceklerini düşünerek mevcut düzenlemeleri göz ardı etmelerine neden olmaktadır¹¹⁸.

Bir devletin; ortaya çıkan zararın meydana gelmemesi için gerekli özeni göstermeyerek özen yükümlülüğünü ihlal etmesi, taraf olduğu bir antlaşmaya uymaması veya kendileri için bağlayıcı niteliği haiz uluslararası hukuk kaynakları ile yasaklanmış bir eylemi gerçekleştirmesi, o devletin uluslararası sorumluluğunu gerektirmektedir¹¹⁹. Bu durumda, bir devletin öncelikle haksız davranışı durdurma, ikinci olarak haksız davranışın tekrarlanmayacağına dair garanti verme ve son olarak da sebep olunan zararı tam olarak tazmin etme yükümlülüğü doğmaktadır. Uluslararası hukukta bu şekilde var olan devletlerin sorumluluğu, uluslararası çevre hukukunda da aynı şekilde kabul edilmektedir¹²⁰. Nitekim Stockholm Bildirgesi’nin 22. ilkesinde ve Rio Bildirgesi’nin 13. ilkesinde, devletlerin kendi hakimiyet sınırları dışındaki devlet ve bölgelere verdikleri çevresel zararlardan ve yaydıkları kirlilikten dolayı sorumlu tutulmaları ve tazminat ödemeleri için iş birliği yapmaları hükmü düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeler bağlayıcı olmadığı için etkili bir şekilde uygulanmamış ve devletlere uluslararası hukuktan farklı olarak çevresel zarara ilişkin herhangi bir sorumluluk standardı getirilmemiştir¹²¹.

¹¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Alan Boyle, “Soft Law”, *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, Lavanya, Rajamani and Jacqueline Peel (eds), 420-435, Second Edition, Oxford University Press (2021), s. 420.

¹¹⁹ Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, Yearbook of the International Law Commission, vol. II (Part Two), (2001). (Text reproduced as it appears in the annex to General Assembly resolution 56/83 of 12 December 2001, and corrected by document A/56/49 (Vol. I)/Corr.4.)

¹²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Schmalenbach, s. 43 vd.

¹²¹ Uluslararası hukukta, bir devleti çevresel zarardan kesin olarak sorumlu tutan en önemli olay, Irak’ın 1991’de Kuveyt’i işgal etmesinden sonra kabul edilen 687 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı’dır.

Uluslararası hukuk, uluslararası çevre yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde gösterilecek özen standardını belirleyen genel kurallar konusunda hala yetersizdir. Bu doğrultuda, 1993 yılında çevresel zararlara ilişkin sorumlulukla ilgili hukuki düzenleme oluşturmak için girişimlerde bulunulmuş¹²² ve Lugano Hukuki Sorumluluk Sözleşmesi hazırlanmıştır. Fakat bu antlaşma devletler tarafından kabul görmemiştir. Sonuç olarak, çevrenin mevcut düzenlemelerle korunmasında yaşanan eksikliklere çözüm üretilmemiş; devletlerin çevrenin korunmasına ilişkin sorumluluğunun sınırı, genel sorumluluk hükümlerinden ibaret kalarak genişletilememiş ve çevrenin korunması, devletlerin insafına bırakılmıştır.

Çoğu çevresel zarar, devletlerin ekonomik çıkarları doğrultusunda yaptığı birtakım faaliyetlerden kaynaklanmaktadır ve devletler, çevreye ilişkin önlemler alırken ekonomik kaygıları doğrultusunda hareket etmektedir. Bu durumda devletler, kendi sınırları içerisinde yer alan doğal kaynakların kullanımında sahip oldukları egemenliklerini ihlal etmeyen, muğlak, beklenenden daha az kapsayıcı düzenlemelerin yer aldığı uluslararası antlaşmalar yapmaya yönelmekte ve kendi çıkarlarını etkileyen konularda antlaşmalara çekince koymayı tercih etmektedir. Bu durum, doğal kaynakların korunması konusunda devletlerin sorumluluğunu azaltarak küresel çevre koruma çabalarına engel olmakta ve ekonomik kaygıları, insan sağlığının ve doğanın üstüne koymaktadır.

Uluslararası çevre hukukunda uluslararası hukuktan farklı olarak devletler dışında uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşları da etkili bir rol oynamaktadır.

¹²² 2001 yılında oluşturulan Uluslararası Haksız Eylemlerden Devletlerin Sorumluluğu Metnin hazırlık aşamalarında oluşturulan taslak metinlerde de çevrenin korunmamasından dolayı devletlere birtakım sorumluluklar yüklenmiştir. Ancak, söz konusu sorumluluğa ilişkin maddeler Nihai Metinden çıkarılmış ve söz konusu Metin, devletler tarafından imzalanmadığı için yürürlüğe girmediğinden devletlere ilişkin ne çevreye yönelik ne de diğer konularda herhangi bir sorumluluk getiren bir uluslararası antlaşma niteliğini haiz olamamıştır. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf. (E.T.: 20.08.2023)

Bu durum, her ne kadar uluslararası çevre hukukunun gelişimine ve çevresel korumanın kapsamının genişlemesine katkı sağlasa da birtakım sorunlara yol açmaktadır. İlk olarak devlet dışı aktörlerin devletlerin alacakları kararlar üzerindeki baskısı, tüm devletlerin uluslararası yasal bir yanıt gerektiren ve gittikçe büyüyen çevresel zorluklara karşı birleşerek karar vermelerini engellemektedir. İkinci olarak devlet dışı aktörler, birden fazla olması dolayısıyla kendi aralarında da çevreyi korumak için yapılacak faaliyetleri gerçekleştirebilecek ve koordine ederek onlara daha fazla işlev kazandırabilecek bir mekanizmaya sahip değildir. Bu durum, çevresel konulara ilişkin alınacak konularda ve yapılacak faaliyetlerde bir yönetim boşluğunun bulunduğunu göstermektedir¹²³. Son olarak söz konusu kuruluşlar, yeterli statü ve sorumluluklarının olmaması nedeniyle uluslararası yasal sürece etkin bir şekilde katılamamakta ve yargı makamlarına başvurma konusunda yetkilerinin kısıtlı olmasından dolayı gerçekleştirmek istedikleri hedefleri etkili bir biçimde eylem ve uygulamaya dönüştürememektedir. Bu olumsuzluklar her ne kadar başta devlet dışı aktörlerin de uluslararası çevre hukukuna ilişkin etkili bir mekanizma olduğunu gösterse de zamanla uluslararası kuruluşlara olan güveni azaltmış ve onlara verilen desteğin azalmasına neden olmuştur¹²⁴.

Çevresel sorunların çözümüne yönelik gerek devletler gerek uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşları tarafından bir dizi uluslararası belge ve özellikle uluslararası antlaşma oluşturulmuştur. Uluslararası Çevre Antlaşmaları (IEA) Veri Tabanı Projesi'ne bakıldığında; günümüzde 2295 ikili uluslararası antlaşma, 1458 çok taraflı uluslararası çevre antlaşması ve daha birçok çevreye ilişkin uluslararası belge

¹²³ Bu konuda özerkliğin sağlanamayacağına dair ileri sürülen nedenler için bkz.: Duncan French, "Finding Autonomy in International Environmental Law and Governance", *Journal of Environmental Law* 21, no.2 (2009), 255-289.

¹²⁴ Our Common Future, para 9.

olduğu görülmektedir¹²⁵. Bu durum, ilk başta olumlu bir gelişme olarak değerlendirilse de aslında çevresel korumanın mevcut sınırlarını belirleme ve devletlerin sorumluluğunu net bir şekilde ortaya koyabilmek bakımından birtakım sorunlara yol açmaktadır. Bunun nedeni; söz konusu belgelerde, sadece asıl korunmak istenen çevresel sorunların çözümüne yönelik düzenlemelerin yer alması ve çevreye ilişkin kavramların sadece o amaca yönelik farklı ifadelerle düzenlenmesiyle devletlere her taraf oldukları uluslararası antlaşmada aslında aynı konuya ilişkin farklı bir yükümlülük getirilmesidir. Örneğin, çevrenin korunmasına ilişkin en önemli kavram olan “çevresel zarar” kavramının tanımlanmasında bile antlaşmalar¹²⁶ ve devlet uygulamaları farklı yaklaşımlar sergilemiştir¹²⁷. Bu durum, hangi eylemlerin çevresel zarara neden olduğunun saptanmasını engelleyerek devletlerin çevresel zararlara ilişkin sorumluluğunu kesinlikten uzaklaştırmakta ve çevresel koruma alanının sınırının belirlenememesine neden olmaktadır.

Sonuç olarak; küresel çevre yönetişiminin parçalanması, uluslararası kuruluşlar arasında iş birliği ve koordinasyon yetersizliği, uygulama ve etkinlik konularında var olan eksiklikler uluslararası alanda çevresel konulara ilişkin kapsamlı bir politika oluşturulamamasına neden olmaktadır. Aynı zamanda çevrenin korunması, çevresel zararların önlenmesi ve en aza indirgenmesi için bir dizi ikili ve çok taraflı uluslararası antlaşmalar, konferanslar ve bağlayıcı olmasa da çevre hukukuna rehberlik edecek birtakım bildiri ve düzenlemeler var olsa da çevreye ilişkin yeni problemler ortaya çıkmakta ya da çevresel zararların sonuçlarının çok geç netleşmesinden dolayı asıl

¹²⁵ <https://iea.uoregon.edu/iea-project-contents>, (E.T.: 30.08.2023)

¹²⁶ Farklı antlaşmalarda yer alan çevresel zarar tanımları için bkz.: Sands/Peel/Fabra/MacKenzie, s. 741 vd.

¹²⁷ Uluslararası hukukta genel kabul gören “çevresel zarar” tanımında; zararın insan faaliyetinden ortaya çıkmış olması, ortaya çıkan zararın somut bir sonucunun olması, sınır aşması, geniş çaplı ve şiddetli olması unsurlarının yer alması gerekmektedir. Ancak bu kavramların anlamlarının da uluslararası antlaşmalarda belirsiz olması “çevresel zarar” kavramının belirlenmesini iyice zorlaştırmaktadır.

hasarın boyutlarının anlaşılması uzun zaman almaktadır. Bu durum, yeni çevresel zararlara ve çevresel zararların artışına ilişkin yeni yasal önlemlerin alınmasını gerekli kılmaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin yaptığı açıklamaya göre Haziran 2023 itibarıyla küresel ısınma sona ermiş ve artık dünya küresel kaynama sürecine girmiştir. Bu nedenle artık çevreye ilişkin çok daha etkili önlemlerin alınması gerekmektedir¹²⁸.

B. ULUSLARARASI HUKUKTA ÇEVRENİN KORUNMASINA İLİŞKİN MEVCUT CEZAI YAPTIRIMLAR

Çevre sorunlarının çözümüne yönelik uluslararası alanda çaba gösterilmesi sonucunda uluslararası çevre hukuku oluşmuş ve bu hukuk dalında ilerleme kaydedilmiş olsa da çevre sorunları sadece cezai olmayan düzenlemelerle önlenmeye çalışılmıştır. Çevre sorunlarının yasal zeminde çözümü için getirilen hukuki sorumluluğun ve uluslararası çevre hukukunda alınan “*soft law*” kuralların yetersiz kalması sonucunda devletler, kendi iç hukuk sistemlerinde cezai sorumluluk yöntemine de başvurmaya başlamıştır. Ancak bu yöntem, uluslararası çevre hukukunun gelişim sürecine yansımamış ve uluslararası alanda, gittikçe artan çevresel zararlar için diğer sorumluluk türlerinden çok daha caydırıcı niteliği haiz cezai sorumluluğa ilişkin bir düzenleme oluşturulmamıştır. Nitekim çevrenin korunmasına ilişkin oluşturulan birtakım uluslararası antlaşmalarda, bir eylemin gerçekleştirilmesi sonucu ortaya çıkan zarardan dolayı suç olarak kabul edilecek fiiller ve cezai bir yaptırım belirlenmemiş ve bireysel bir cezai sorumluluk getirilmemiş; bunun yerine

¹²⁸ BM Genel Sekreter'in ifadeleri ile “*Hava nefes alınamayacak, sıcaklık katlanılamayacak ve fosil yakıtların getirisi ve iklim hareketsizliği kabul edilemeyecek derecede. Liderler tereddüt etmeden, hiçbir bahane sunmadan, başkalarından ilk adımı beklemeden hareket etmeli. Çünkü artık kaybedecek zaman yok.*” <https://www.theguardian.com/science/2023/jul/27/scientists-july-world-hottest-month-record-climate-temperatures>. (E.T.: 31.08.2023)

antlaşma hükümlerine uyulmaması durumuna yönelik¹²⁹, devletlerin kendi iç hukuk sistemlerinde cezai yaptırım uygulamaları beklenmiştir¹³⁰. Bu durum, taraf devletlere çevreye verilen zararlar nedeniyle gerçekleşen cezai soruşturma ve kovuşturmalara ilişkin geniş bir takdir yetkisi vererek, söz konusu düzenlemeleri uygulanabilir olmaktan çıkarmıştır. Örneğin “Atıkların ve Diğer Maddelerin Boşaltılmasıyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesine Dair Sözleşme (Londra Sözleşmesi)¹³¹”, “Gemilerden Kaynaklanan Deniz Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Sözleşme (MARPOL Sözleşmesi)¹³²”, “1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS)¹³³” ve “Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşme (Basel Sözleşmesi)”, çevresel kirliliğe ilişkin devletlerin iç hukuk sistemlerinde cezai yaptırımlar kabul etmesi ile uluslararası hukukta dolaylı olarak çevreye ilişkin cezai önlemleri var eden sözleşmelerdir.

Avrupa Birliği’ne bakıldığında ise çevre, paylaşılan yetki¹³⁴ alanlarından biri olarak kabul edilmiş ve AB tarafından, çevrenin ceza hukuku ile korunması çalışmaları yapılmıştır. Bu doğrultuda 9 Şubat 2007 tarihinde “Çevrenin Ceza Hukuku Aracılığıyla Korunması Yönergesi¹³⁵” kabul edilmiş ve söz konusu Yönerge 26 Aralık

¹²⁹ Basel Sözleşmesi’nin 9. maddesi ile yasa dışı trafiği cezalandırmak için devletlerin iç hukuk sisteminde düzenlemeler yapması hükmü düzenlenmiş ve çevresel zararlara ilişkin ilk defa suç olarak sayılan bir fiil belirlenmiştir.

¹³⁰ Byung-Sun Cho, “Emergence of an International Environmental Criminal Law”, *UCLA Journal of Environmental Law and Policy* 19, no. 1 (2000-2001), s. 15.

¹³¹ Söz konusu sözleşmenin 7. maddesinin 2. fıkrasında “Her bir taraf, kendi ülkesinde bu sözleşmenin hükümlerine aykırı hareket edenleri cezalandırmak ve önlemek için uygun tedbirleri alacaktır.” şeklinde dolaylı bir cezai düzenleme öngörülmüştür.

¹³² MARPOL Sözleşmesi’nin 4. maddesinde sözleşme hükümlerine aykırı hareket edenlerin sert cezai hükümlerle karşılaşacağı ifade edilmiştir.

¹³³ Söz konusu sözleşmenin 230. maddesinde deniz kirliliğinin yaptırımı sadece para cezası olarak düzenlenmiştir.

¹³⁴ Avrupa Birliği’nde; sadece AB’nin söz sahibi olduğu konuların yer aldığı münhasır yetki alanları, üye devletlerin yetkisini kullandıktan sonra AB’nin hareket edebileceği ortak katmanlı yetki alanları ve hem üye devletlerin hem de Avrupa Birliği’nin karar alabildiği konuların olduğu paylaşılan yetki alanları bulunmaktadır.

¹³⁵ Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council, Official Journal of the European Union, EUR-Lex, L-328/28.

2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 13 Mart 2024 tarihinde ise söz konusu Yönergenin yerine daha sert yaptırımlar içeren ve çevreyle ilgili suçların sayısını 9'dan 20'ye çıkararak suç listesini genişleten “Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin Çevrenin Ceza Hukuku Aracılığıyla Korunmasına İlişkin ve 2008/99/EC ve 2009/123/EC sayılı Direktifleri Değiştiren Yönergesi¹³⁶” kabul edilmiştir. Ancak, bir yönerge olarak düzenlendiği için her ne kadar AB'nin bağlayıcı hukuk kaynaklarından biri olsa da söz konusu yönergenin uygulanabilmesi için üye devletlerin düzenlemeyi kendi iç hukuk sistemlerine aktarmaları gerekmektedir ve günün sonunda yönergenin uygulama alanı, sadece AB üye devletlerinin sorumlu olduğu bir hukuki düzenleme olduğu için 27 ülke ile sınırlı kalmaktadır.

Uluslararası hukukta devletlerin iç hukuk sistemlerine dahil etmesi gereken cezai düzenlemelerin ve AB Yönergesi'nin dışında, çevresel zararlara ilişkin cezai sorumluluğun yer aldığı ve uluslararası hukukun bir alt dalı olarak kabul edilen uluslararası ceza hukukunun kapsamını dahilinde olan 3 uluslararası antlaşma bulunmaktadır. Söz konusu belgelerden ilki Cenevre Sözleşmesi 1 no.lu Protokol olup, söz konusu Protokol'ün 35 ve 55. maddeleri uyarınca; doğal çevreye ciddi, geniş çaplı ve uzun vadeli zarar verme amacıyla gerçekleştirilen savaş yöntemlerinin ve araçların kullanılması yasaklanmıştır¹³⁷. Ancak söz konusu düzenlemede ciddi, şiddetli ve uzun vadeli zarar verme kavramlarının tanımlanmaması¹³⁸ sonucunda bu kavramların anlamlarının tam olarak belirlenememesi ve bu üç unsurun da birlikte aranması, söz

¹³⁶ Directive Of The European Parliament and of The Council on The Protection Of The Environment Through Criminal Law and Replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC, 2021/0422 (COD).

¹³⁷ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, adopted June 8, 1977, 1125 UNTS 3 (entered into force Dec. 7, 1979) [hereinafter Protocol I].

¹³⁸ 2020 tarihinde Uluslararası Kızıl Haç Örgütü tarafından çevrenin uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde korunmasına ilişkin bir kılavuz hazırlanmış ve kılavuzda söz konusu kavramlardan ne anlaşılması gerektiği ve kapsamlarının ne olması gerektiği yönünde rehber niteliğinde açıklamalar yapılmıştır. Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict, ICRC, (25 September 2020), 31 vd.

konusu hükmün uygulama alanını oldukça kısıtlamaktadır. Aynı zamanda sadece silahlı çatışma sırasında çevreyi koruyan bu hükmün, uzun vadeli barışı baltalayabileceği düşünülmektedir¹³⁹. İkinci olarak, 10 Aralık 1976 tarihinde kabul edilen “Çevresel Değişiklik Tekniklerinin Askeri veya Diğer Herhangi Bir Düşmanca Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Sözleşme (ENMOD)”¹⁴⁰ uyarınca devletler; yaygın, uzun vadeli veya ciddi derecede çevresel değişikliğe neden olacak teknikleri de bir savaş aracı olarak kabul etmekte ve bu teknikleri askeri veya diğer düşmanca amaçlarla kullanmayacaklarını onaylamaktadır. Yasağın asıl amacı, çevrenin ciddi bir yıkıma neden olacak derecede manipüle edilmesini önlemektir¹⁴¹. Son olarak, uluslararası suçların düzenlendiği ve uluslararası ceza hukukunun anayasası olarak görülen Roma Statüsü m. 8(2)(b)(iv)’de yer alan savaş suçuna ilişkin “*tahmin edilen somut ve doğrudan askeri avantajlara kıyasla, aşırı olacak şekilde, sivillerin yaralanmasına veya ölmesine veya sivil nesnelerin zarar görmesine yol açacağı ve geniş çapta, uzun vadeli ve ağır bir biçimde doğal çevreye zarar vereceğinin bilincinde olarak saldırı başlatılması*” hükmüdür. Bu hükme göre, belirlenen koşulların sağlanması halinde doğal çevreye ağır bir biçimde zarar vermek de savaş suçu olarak tanımlanmıştır. Söz konusu madde, uluslararası hukukta çevreye ilişkin cezai sorumluluğun bulunduğu en önemli düzenleme olup; çevreye benzeri görülmemiş bir koruma sağlayabilir. Bunun nedeni, söz konusu maddenin ihlali halinde, diğer sözleşmelerde yer alan bağlayıcı olmayan düzenlemelerden ve devletlerin

¹³⁹ Michael Bothe/Carl Bruch/Jordan Diamond/David Jensen, “International law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Propertunities”, *International Review of the Red Cross* 92, no. 879 (September 2010), s. 576.

¹⁴⁰ Convention on the Prohibition of Military or any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (5 October 1978), vol. 1108, UNTS No: 17119. Türkiye, söz konusu antlaşmayı 17.05.1977 tarihinde bir yorum bildirimi ile imzalamıştır. Ancak sonrasında onaylamadığından antlaşmaya taraf değildir.

¹⁴¹ Karen Hulme and Doug Weir, “Environmental Protection in Armed Conflict”, *Research Handbook on International Environmental Law*, Malgosia Fitzmaurice, Marcel Brus, Panos Merkouris and Agnes Rydberg (eds.), 392-411, Second Edition, Edward Elgar Publishing (2010), s. 402.

sorumluluğundan farklı olarak bireysel cezai sorumluluk getirilmekte ve çevresel zararların önlenmesine ilişkin çok daha fazla caydırıcı olan bir çözüm üretilmektedir. Ancak söz konusu hüküm, her ne kadar çevresel zararlara ilişkin uluslararası hukukta bir cezalandırma yaptırımını öngörse de sadece savaş zamanında uygulanabilmektedir. Savaş hali de sadece sınıraşan silahlı çatışmaları kapsamakta yani tek bir ülkenin içindeki silahlı çatışmalarda bu hüküm uygulanamamaktadır. Bu durum, hükmün uygulama alanını uluslararası alanda meydana gelen savaş olgusundan öteye geçirememekte ve çevresel hasarların önlenmesini oldukça kısıtlamaktadır. Aynı zamanda maddede; çevresel hasarın geniş çaplı, uzun vadeli ve şiddetli olması gerektiği belirtilmiştir. Ancak savaş suçu olarak kabul edilmesi için hepsinin bir arada bulunması gereken bu kavramlardan ne anlaşılması gerektiği tam olarak belirli değildir. Bu durum, söz konusu kavramların öznel yargılarla değişmesi ve farklı şekilde yorumlanması ile kavramlar üzerinde anlam karmaşası sorununun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin bir çevresel hasarın ne zaman geniş çaplı, uzun vadeli ve ciddi ölçüde olduğu net olmamakta, bu durum da değerlendirmeyi somut belgeler yerine sadece yargıcın takdirine bırakmaktadır. Aynı kavramsal sorun “aşırı olacak şekilde” ifadesinde yer alan orantılılık standardının yetersizliğinde de ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak bu dört kavramın anlamlarında oluşan belirsizlik, çevresel hasarın ne zaman cezai bir yaptırım olacağının belirlenmesini de kesin hale getirmekten uzaklaştırmakta ve zaten sadece savaş döneminde başvurulabilecek bu hükmün uygulanabilirliğini iyice kısıtlamaktadır¹⁴². Bu sorunların yanı sıra, Statü’ye göre savaş suçunun oluşabilmesi için failin kastı aranmakta dolayısıyla; failin çevresel zararın sonucunu hem bilmesi hem de bu sonucu istemiş olması gerekmektedir. Bu

¹⁴² Kevin Jon Heller and Jessica C. Lawrence, “The Limits of Article 8(2)(b)(iv) of the Rome Statute, the First Ecocentric Environmental War Crime”, *Georgetown International Environmental Law Review (GIELR)* 20 (2007), s. 12 vd.

durumda zaten sadece uluslararası silahlı çatışmalar esnasında başvurulmuş bu hükümde hem kastın hem de anlamları net bir şekilde belirlenmemiş 4 kavramın bir arada aranması, çevreye ilişkin uluslararası ceza hukukunda yer alan en değerli hükmü pratikte uygulanamaz hale getirmektedir.

Sonuç olarak; uluslararası antlaşmalarda cezai yaptırıma ilişkin doğrudan bir hüküm yer almamakta, uluslararası ceza hukukunda yer alan 3 uluslararası antlaşma ise, çevrenin uluslararası suçlardan biri olan savaş suçunun işlenmesinde araç olarak kullanılmasından dolayı çevreye ilişkin cezai bir yaptırım oluşturmakta ve çevreyi dolaylı olarak korumakta ve mevcut durumda uluslararası hukuk ve uluslararası ceza hukuku çevresel hasarları önlemede yetersiz kalmaktadır.

C. ÇEVREYE İLİŞKİN ULUSLARARASI ALANDA YENİ BİR SUÇ TİPİNİN DÜZENLENMESİ GEREKLİLİĞİ

Yukarıda ifade edildiği üzere çevresel zararları önlemek için oluşturulan düzenlemelerin egemenlik ilkesi, çevresel konulara ilişkin var olan kurumların, uluslararası antlaşmaların ve aktörlerin yönetim boşluğu doğuracak şekilde çoğalması gibi nedenlerle artan çevresel sorunlara çözüm üretememesi; bu düzenlemelerin yetersiz olduğunu gün yüzüne çıkarmakta ve çevresel zararlar insan hayatı ve doğa için geri dönülemez dereceye ulaşmadan önce bu konuda daha etkili ve ivedi çözümler alınmasını gerekli kılmaktadır. Keza uluslararası çevre hukukunda yer alan problemler, mevcut düzenlemelerin de etkili uygulanmasını engellemekte ve devletlerin mevcut uygulamaları kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirerek uygulamaktan kaçınmasına neden olmaktadır. Bu durumla mücadele etmek için devletlerin kendi var ettikleri antlaşmalara uymasını artırmak ve devletlerin uluslararası çevre hukukunda var olan sorumluluklarına göre hareket etmelerini sağlayarak bir devletin belirli çevresel zararları önlemesini veya çevresel zarara yol

açabilecek faaliyetler yürütmekten veya bunlara izin vermekten kaçınmasını zorunlu kılmak gerekmektedir¹⁴³. Bu amacı gerçekleştirmek de ancak verilen kararların devletler açısından bağlayıcı olduğu ve diğer çözüm mekanizmaları ile karşılaştırıldığında daha fazla caydırıcı niteliği haiz olan uluslararası yargılamadan yararlanarak yerine getirilebilir. Ancak, uluslararası mahkemelere başvurma devletler bakımından zorunlu bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olmadığından ve uluslararası yargı devletler tarafından pahalı ve çoğu zaman belirsiz bir seçenek olarak düşünüldüğünden, devletler çevresel uyuşmazlıkları dahi diplomasi yoluyla çözmeye çalışmaktadır. Sonuç olarak, çevrenin korunması ve çevresel zararları önlemek için en etkili yol uluslararası yargılama olarak kabul edilse de uluslararası yargıdaki mevcut durum, çevresel zararı önlemek ve çevresel konulardaki uyuşmazlıkları çözmek için yeterli bir mekanizma olamamaktadır¹⁴⁴. Nitekim 1993 yılında uluslararası hukukta en etkili yargı organı olan Uluslararası Adalet Divanı tarafından çevreye ilişkin uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulması amacıyla Uluslararası Çevre Mahkemesi kurulmuş; ancak, davaların uzmanlık gerektirmediğinden ve davaların çevre davası olarak tanımlanmasının zorluğundan söz konusu mahkeme kaldırılmıştır¹⁴⁵.

1970'lerden itibaren var olan uluslararası çevre hukukunun; mevcut düzenlemeler ve yargı mekanizmaları ile gün geçtikçe insan yaşamını ve doğayı yok edecek bir tehditten ziyade yakın gelecekte karşılaşılabilecek bir gerçek haline dönüştüren çevresel zararları önleyememesi, artık çevrenin devletler üzerinde zorunlu olan yargı yetkisinin var olduğu bir uluslararası mahkemede, caydırıcı olma özelliğine sahip bir

¹⁴³ Sands/Peel/Fabra/MacKenzie, s. 740.

¹⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tim Stephens, "International Environmental Disputes: to Sue or not to Sue?", *Litigating International Law Disputes*, Natalie Klein (ed), 284-304, Cambridge University Press Online (April 2014), s. 285 vd.

¹⁴⁵ <https://www.icj-cij.org/chambers-and-committees.>; <https://www.ibanet.org/article/71B817C7-8026-48DE-8744-50D227954E04>. (E.T.: 25.04.2024)

ceza hukuku normu tarafından korunması gerekliliğini gün yüzüne çıkarmıştır. Nitekim Avrupa Konseyi, ceza hukuku aracılığıyla çevrenin korunmasına ilişkin “Avrupa Konseyi Çevrenin Ceza Hukuku Aracılığıyla Korunması Sözleşmesi” adında bir sözleşme kabul etmiş ve 4 Kasım 1998 tarihinde tüm devletlerin imzasına açmıştır¹⁴⁶. Söz konusu antlaşma, çevreye verilen zararlı davranışları önlemek ve caydırıcılığı sağlamak için son çare olarak ceza hukukundan yararlanmak suretiyle çevrenin korunmasını amaçlamaktadır¹⁴⁷. Ancak, antlaşma devletler tarafından kabul görmemiş ve henüz yürürlüğe girmemiştir. Keza Birleşmiş Milletler, devletlere uluslararası bir sözleşmede en ciddi çevre suçlarını kabul etmeyi düşüncelerine yönelik çağrıda bulunarak çevrenin korunmasında ceza hukukunun rolüne önem vermektedir¹⁴⁸.

Bu doğrultuda çevre, yukarıda açıklanan nedenlerle devletlerin en etkili uyuşmazlık çözüm yolu olan yargı mekanizmasına başvurmamasını engelleyecek şekilde, zorunlu yargı yetkisine sahip bir uluslararası mahkemenin yetkisi dahilinde korunmalıdır. Söz konusu zorunlu yargı yetkisi dahilinde, cezai yaptırımının da en etkili ve caydırıcı çözüm yöntemi olduğu göz önünde bulundurulduğunda; çevrenin uluslararası ceza hukukunda düzenlenen bir suç tipi altında korunması zaruridir. Ancak söz konusu etkili korumanın gerçekleşebilmesi için suçun, çevrenin diğer suçların önlenmesine araç olarak kullanılmasından dolayı değil de sadece çevrenin korunması amacı ile düzenlenmesi gerekmektedir.

¹⁴⁶ Cho, s. 41.

¹⁴⁷ Çevresel zararlarla mücadelenin ceza hukuku ile olamayacağı yönündeki görüş için bkz.: Frederic Megret, “The Problem of an International Criminal Law of the Environment”, *Columbia Journal of Environmental Law* 36, no. 2 (2011), s. 236.

¹⁴⁸ E.S.C. Res. 1994/15, Annex, I k, U.N. Doc. E/RES/1994/15 (July 25, 1994), (Containing Recommendations Concerning the Role of Criminal Law in Protecting the Environment) <http://www.un.org/documents/ecosoc/res/1994/eres1994-15.htm>. (E.T.: 02.10.2023)

Sonuç olarak; çevresel korumanın sağlanması ve evre zararlarının önlenmesi için uluslararası ceza hukukunda zorunlu yargı yetkisine sahip bir uluslararası mahkemenin yargı yetkisine giren ve sadece çevrenin korunması amacıyla oluşturulan yeni bir suun oluşturulması gereklidir. Bu gerekliliğin yerine getirilmesi daha fazla zararı ve tahribatı kaldıramayacak doğa ve insan hayatını devam ettirmek için zorunlu bir hedeftir.

İkinci Bölüm

ULUSLARARASI CEZA HUKUKU VE CEZAİ YARGILAMA

I. ULUSLARARASI CEZA HUKUKU

A. ULUSLARARASI CEZA HUKUKUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1648 Vestfalya Barış Antlaşması'nın ardından kendi ülke sınırları içerisinde mutlak egemenliğe sahip olan devletler, normalde kendi vatandaşlarının öldürülmesine aldırılmazken söz konusu cinayeti işleyen başka bir devletse; intikam ve bedel ödetme duygularına kapılmakta¹⁴⁹ ve bu cinayete savaşıarak karşılık vermekteydi. Ancak; savaş, devletlerin mağduriyetlerini ve zararlarını gidermekten ve devletleri tatmin etmekten ziyade sadece tüm dünyada barış ve güvenlik ortamını bozan ve büyük hasarlara yol açan bir olgudan ibaretti. Bu durumun, gün geçtikçe artan savaşlarla ve savaşlar sonucunda oluşan yıkımlarla birlikte devletler tarafından anlaşılması üzerine; bir devletin barış ve güven içinde varlığını sürdürebilmesi için tüm devletlerin barış halinde olması gerektiği belirtilmiş¹⁵⁰ ve barış ve güvenliği

¹⁴⁹ Immi Tallgren and Thomas Skouteris (eds), *The New Histories of International Criminal Law: Retrials*, Oxford University Press, (23 May 2019), s. 18.

¹⁵⁰ 1878'de uluslararası hukuk uzmanı İsviçreli hukukçu Johann Kaspar Bluntschli, uluslararası hukuk ihlallerinin evrensel bir tehdit oluşturması halinde, sadece mağdur olan devletin değil; uluslararası hukuku savunma yetkisine sahip olan tüm devletlerin harekete geçerek hukuk ve düzeni yeniden inşa etmeleri ve bu düzeni devam ettirmek için ellerinden geleni yapmaları gerektiğini ifade etmiştir. I.I. Karpetz, "International Criminal Law and International Crimes", *Touro Journal of Transnational Law* 1, no. 2 (Spring 1990), s. 325.

sağlamak için öncelikle tüm dünyada adaletin sağlanması gerektiği sonucuna varılmıştır¹⁵¹.

Devletler, “barış için adalet” fikrini benimsemeye başlasa da adaletin tüm dünyada geçerli olduğu bir uygulama ile o zamana kadar henüz karşılaşmadıklarından, “barış için adalet” anlayışının uygulamaya nasıl aktarılacağını bilememekteydi. Bu bağlamda devletler, barışı adalet ile sağlayabilmek için bir emsal arayışı içindeydi¹⁵². Bu emsalin oluşması ise çok vakit almamış¹⁵³ ve büyük yıkımlar meydana getiren savaşlar sonucu oluşan adalet arayışı, uluslararası ceza hukukunu ortaya çıkarmıştır¹⁵⁴.

1. II. Dünya Savaşı Öncesi Dönem

Uluslararası ceza hukukunun gelişimi, uluslararası ceza hukukunun konusu olan uluslararası suçların değil de farklı ülkelerde var olan suç ve suç unsurları arasında kurulan bağlar sonucunda oluşan ve uluslararası hukukun kapsamı içinde yer alan sınıraşan suçların işlenmesini önleme çabaları ile başlamıştır¹⁵⁵. İlk olarak herhangi bir devletin sınırları içerisine dahil olmayan açık denizlerde gerçekleştirilen yasa dışı şiddet, alıkoyma ve yağma fillerini ifade eden deniz haydutluğu; tüm devletler tarafından bir suç olarak nitelendirilmiş ve bu doğrultuda 30 Mart 1856 tarihinde uluslararası antlaşma niteliğini haiz Paris Beyannamesi¹⁵⁶ kabul edilmiştir. Deniz

¹⁵¹ Robert Cryer/Hakan Friman/Darryl Robinson/Elizabeth Wilmschurst, *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Second Edition, Cambridge University Press (2010), s. 33

¹⁵² Tallgren ve Skouteris, s. 13.

¹⁵³ Aslında uluslararası ceza hukukunu oluşturan emsaller, savaşlardan ziyade söz konusu savaşlar sonucu oluşturulan mahkemelerde alınan kararlar ve uygulamalardır. Söz konusu yargılamalar, uluslararası cezai yargılama bölümünde detaylı olarak ele alınmıştır. Bu durum, aslında uluslararası ceza hukuku ve uluslararası ceza yargısının birbirini tamamladığını ve paralel bir şekilde geliştiklerini göstermektedir.

¹⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ziv Bohrer, “International Criminal Law’s Millennium of Forgotten History”, *Law and History Review* 34, no. 2 (May 2016): 393-486.

¹⁵⁵ Uluslararası suçlar ve sınıraşan suçlar, farklı suç tiplerini kapsayan ayrı kavramlar olmakla birlikte; diğer bölümde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

¹⁵⁶ The Declaration of Paris, 1856, *American Journal of International Law* 1, no. 2 (April 1907): 89-90.

haydutluğunun yanı sıra, kölelik ve köle ticareti de insanlık ve evrensel ahlak ilkelerine aykırı bir eylem olarak kabul edilmiş¹⁵⁷ ve bu bağlamda, 2 Temmuz 1890 tarihinde taraf devletlerin köle ticaretini suç olarak nitelendirdiği ve suçluların yargılanması ile ilgili hükümlerin yer aldığı “Afrika Köle Ticaretinin Önlenmesine İlişkin Genel Kanun (Brüksel Kanunu)¹⁵⁸” onaylanarak 31 Ağustos 1891’de yürürlüğe girmiştir.

Savaş dönemlerinde savaşa katılanların yanı sıra, sivil halka ve savunmasız insanlara yapılan saldırı ve imha yöntemlerinin; aslında deniz haydutluğu, kölelik ve köle ticaretinden çok daha fazla acıya neden olduğunun anlaşılması, savaşa ilişkin kuralların da düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda, ilk olarak 1864 yılında savaş alanlarındaki ordularda bulunan yaralıların durumlarının iyileştirilmesine ilişkin Cenevre Sözleşmesi kabul edilerek uluslararası bir genel düzenleme yapılmış, sonrasında; devletler tarafından Lahey’de bir dizi uluslararası konferanslar düzenlenmiş ve konferanslar sonucunda, savaşa ilişkin kuralların belirlendiği 1899 ve 1907 tarihli Lahey Sözleşmeleri kabul edilmiştir¹⁵⁹. Ancak; söz konusu uluslararası antlaşmalar, savaşları ve savaş sırasında meydana gelen acıları, büyük yıkımları engelleme konusunda yeterli olmamış ve 1914 yılında, bütün dünyayı

¹⁵⁷ 1815 yılında gerçekleştirilen Viyana Kongresi’nde, köleliğin tabii hukuk kurallarına aykırı olduğu da ifade edilmiş ve köleliğin kaldırılması için 8 Şubat 1815 tarihinde, köle ticaretini “tüm uygar uluslarda insanlık ve evrensel ahlak ilkelerine aykırı” olarak kınayan “Köle Ticaretinin Kaldırılmasına İlişkin Yetkiler Bildirgesi” imzalanmıştır. Final Act of the Congress of Vienna/General Treaty (1815). https://www.hlrn.org/img/documents/final_congress_viennageneral_treaty1815.pdf. (E.T.: 13.09.2023)

¹⁵⁸ Söz konusu antlaşma, son bölümde detaylı bir şekilde anlatılan evrensel yargı yetkisi kavramının düzenlendiği ilk uluslararası antlaşma olarak kabul edilmektedir.

¹⁵⁹ Bu antlaşmalarda, adını Lahey Konferansları’na katılan Rus delegesinden alan ve zamanla bir örf ve âdet hukuk kuralı haline gelen “Martens Kaydı” düzenlenmiş ve bu kural ile; insanların insan olmasından dolayı korunması gereken birtakım hakların, savaş zamanlarında da var olduğu ve bu hakların savaş zamanı dahi korunması gerektiği anlamına gelen insancılık ilkesi vurgulanmış ve taraf devletler, savaş kuralları bir kanun olarak ilan edilene kadar yerleşik geleneklerden, insaniyet kurallarından ve kamu vicdanının gereklerinden kaynaklanan uluslararası hukuk ilkelerini korumakla yükümlendirilmiştir. Hague Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulation concerning the Laws and Customs of War on Land: 29 July 1899, 32 Stat. 1803, 1 Bevans 247, 26 Martens Nouveau Recueil (ser. 2) 949, 187 Consol. T.S. 429 (entered into force Sept. 4, 1900). <http://hrlibrary.umn.edu/instreet/hagueconventions.html>. (E.T.: 14.09.2023)

sarsan ve tüm insanlığı derinden etkileyen Birinci Dünya Savaşı ortaya çıkmıştır. Savaşın ardından, bir daha bu derecede büyük bir acının yaşanmaması amacıyla; savaşın ve savaş sonucunda meydana gelen yıkımın sorumlusu olarak kabul edilen savaşın kaybedenlerini cezalandırmak, galip devletlerin hedefi haline gelmiştir¹⁶⁰. Bu bağlamda, savaş dönemine ilişkin daha fazla ve daha etkili düzenlemeler yapılması ve söz konusu düzenlemelerin ihlal edilmesi halinde cezai bir yaptırımın da var olması gerektiği anlaşılmış ve devletler tarafından bu düzenlemeleri oluşturmaya yönelik çabalar başlamıştır¹⁶¹.

2. II. Dünya Savaşı Sonrası Dönem

Yukarıda ifade edilen süreç, her ne kadar uluslararası ceza hukukunun oluşumunu olumlu yönde etkilese de onun ortaya çıkması ve varlık kazanması bakımından yeterli olmamış ve savaş sırasında ya da savaş sonrasında meydana gelen sorunlar için etkili bir çözüm üretememiştir. Söz konusu yetersizlik, 1939 yılında meydana gelen ve ilkinden çok daha büyük ve insanlık tarihinin asla unutamayacağı boyutlarda hasarlara yol açan İkinci Dünya Savaşı ile de kanıtlanmıştır. Savaş esnasında, Nazi Almanyası tarafından saf bir Alman ırkı oluşturma amacı ile Alman halkı içinde yer alan bir kesim ötekileştirilerek ve birtakım ayrımlara tabi tutularak katledilmiş ve özellikle Yahudi ırkına karşı oluşan kin ve nefret sonucunda bu ırka yönelik toplu imha eylemleri gerçekleştirilmiştir¹⁶². Söz konusu vahim olayların yaşanmasıyla birlikte, tüm insanlık üzerinde derin izler bırakan bu savaşın bir daha

¹⁶⁰ Büyük Britanya, Fransa ve İtalya başta olmak üzere savaşın kazananları olan İtilaf Devletleri; İttifak Devletlerini söz konusu savaşın sorumlusu olarak kabul etmiş, özellikle Alman İmparatorluğu askerleri ve yüksek rütbeli kişilerin cezalandırılmasını istemiştir.

¹⁶¹ G. Glover Alexander, "International Criminal Law", *Journal of Comparative Legislation and International Law* 3, no. Parts 1 and 4 (1921), s. 243.

¹⁶² Murat Önok, *Tarihi Perspektifiyle Uluslararası Ceza Davası*, Ankara: Turhan Kitabevi (2003), s. 38.

hiçbir şekilde tekrarlanmaması her devletin ortak gayesi olmuştur. Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı'nın sorumlularının yargılanması amacıyla oluşturulan Nürnberg ve Uzak Doğu (Tokyo) Uluslararası Askeri Mahkemeleri'ni kuran uluslararası antlaşmaların da düzenlenmesi ile birlikte uluslararası ceza hukukunun yasaları oluşmaya başlamış¹⁶³ ve uluslararası ceza hukuku, yeni bir hukuk dalı olarak varlık kazanmıştır¹⁶⁴.

B. ULUSLARARASI CEZA HUKUKUNUN TANIMI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

1. Uluslararası Ceza Hukukunun Tanımı ve Kapsamı

Uluslararası ceza hukuku; işlenmesi ile tüm insanlığı derinden etkileyen ve tüm dünyadaki huzuru, barış ve güvenliği tehdit edecek derecede vahim sonuçlar doğuran belirli eylemleri uluslararası hukuk alanında suç kabul ederek yasaklamak ve failleri işledikleri bu suçlardan dolayı cezai açıdan sorumlu kılmak için tasarlanmış bir uluslararası hukuk bütünüdür¹⁶⁵. Uluslararası hukuk tarafından suç kabul edilerek cezai sorumluluk gerektiren eylemler, devletlerin; karşılıklı ve ortak çıkarlarını göz önünde bulundurarak, insani değerlere yönelik uluslararası alanda var olan boşluk ve dünya düzeninin ihtiyaçları doğrultusunda iş birliği ile hareket etmeleri sonucunda

¹⁶³ 1947 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından uluslararası hukukun kodifikasyonunu ve gelişimini sağlama amacıyla kurulan Uluslararası Hukuk Komisyonu, İkinci Dünya Savaşı'nın sorumlularını yargılamak için kurulan Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi kararlarında tanınan uluslararası hukuk ilkelerini formüle etmiş ve kuruluşundan itibaren uluslararası ceza hukukunun gelişiminde yer almıştır. Roger O'Keefe, "The ILC's Contribution to International Criminal Law", *German Yearbook of International Law* 49 (2006), s. 201.

¹⁶⁴ Robinson'a göre modern uluslararası ceza hukukunun gelişimi üç aşamalıdır. Bu yazara göre ilk aşamada, insancıl hukuk ve insan hakları hukuku uluslararası ceza normları olarak yaygınlaşmış; ikinci aşamada, uluslararası ceza hukuku bireysel suçluluk ve kanunilik ilkesi gibi temel liberal ceza ilkelerinden sapmış ve son aşamada ise makro suç biçimlerinin ortaya çıkışı ve bireylerin bu suçlara katılımı ile uluslararası ceza hukuku çoğu temel ceza ilkelerinden ayrılmıştır. Thomas Rauter, *Judicial Practice, Customary International Criminal Law and Nullum Crimen Sine Lege*, Springer (18 September 2017), s. 16.

¹⁶⁵ Mihaela Aghenitei and Ion Flaminzeanu, "International Criminal Law", *Journal of Law and Administrative Sciences*, Special Issue (2015), s. 346.

belirlenmektedir¹⁶⁶. Söz konusu eylemlerin suç olarak kabul edilmesi ve bu suçların işlenmesi halinde faillere ceza verilmesi ile bu hukuk dalı, sadece mağdurların zararlarının giderimini karşılamayı ve intikam almayı amaçlamamakta; aynı zamanda bu suçları cezasız bırakmayarak söz konusu eylemlerin tekrar işlenmesini önlemeye ve caydırıcı hale getirmeye çalışmaktadır¹⁶⁷.

Uluslararası hukukta uzun süreçlerden sonra oluşan uluslararası hukuk normlarından farklı olarak uluslararası ceza hukukunda; uluslararası toplumu etkileyen fiiller için mahkemeler kurulması ve yargılama sürecinin başlaması ile normlar belirlenmiştir ve bu durum, uluslararası ceza hukukunun ayrı bir uluslararası kamu hukuk dalı olarak var olmasını sağlamıştır¹⁶⁸. Nitekim uluslararası ceza hukuku, kökenini hem ulusal ceza hukuku sistemleri hem insan hakları hukuku hem de insancıl hukuk dallarından alan¹⁶⁹ ve sürekli bu hukuk dallarından beslenen bir hukuk dalı olduğundan¹⁷⁰; uluslararası kamu hukukundan birtakım farklı özelliklere sahiptir. İlk olarak, uluslararası ceza hukukunda sorumluluk, diğer uluslararası hukuk alt dallarından farklı olarak, devletlere veya kuruluşlara değil; bireylere yüklenmiştir ve bireyler uluslararası hukukta bir aktör konumuna getirilmiştir. Bu bağlamda, uluslararası hukuk devletlerin menfaatleri uğruna oluşturulan düzenlemeler iken;

¹⁶⁶ M. Cherif Bassiouni, *International Criminal Law Volume 1: Sources, Subjects and Contents*, Third Edition, Martinus Nijhoff Publishers (2008), (Anılış: Bassiouni, *International Criminal Law Volume I*), s. 17.

¹⁶⁷ Her ne kadar uluslararası suçların önlenmesi ve bastırılması, uluslararası ceza hukukunun bir görevi olarak tanımlansa da bu hukuk dalının asli görevinin failleri yargılayarak adaleti sağlamak olduğuna inanılmaktadır. Visnja Randelovic/Snezana Sokovic/Bozidar Banovic, “International Criminal Law and International Criminal Justice Objectives and Purpose of Punishment in International Criminal Law Theory and Practice”, *Journal of Criminology and Criminal Law (JCCL)* 61, no. 1 (January-May 2023), s. 72.

¹⁶⁸ Uluslararası ceza hukukuna yapılan eleştiriler için bkz.: Kevin Jon Heller/Frédéric Mégret/Sarah MH Nouwen/Jens David Ohlin/Darryl Robinson (eds), *International Criminal Law*, Oxford University Press (2020), s. 626-652.

¹⁶⁹ Christine E. J. Schwobel, “The Comfort of International Criminal Law”, *Law and Critique* 24, no. 2 (July 2013), s. 171.

¹⁷⁰ Cherif Bassiouni; uluslararası ceza hukukunun birden fazla hukuk dalından faydalanarak var olmasını, aynı denize akan birden fazla nehir olması örneğiyle açıklamaktadır. Bassiouni, *International Criminal Law Volume 1*, s. 39.

uluslararası ceza hukukunda fertlerin oluşturduğu uluslararası toplumun hakları esas alınmaktadır¹⁷¹. Bu durum da uluslararası ceza hukukunda devletlerin iş birliği bakımından sorumluluğunu, bireylerin işledikleri suçlardan dolayı uluslararası cezai yargılamasının yapılabilmesi için uluslararası hukuktan daha katı hale getirmiştir¹⁷². Aynı zamanda, uluslararası ceza hukuku hem Kıta Avrupası (*civil law*) hem de Anglo-Sakson (*common law*) hukuk sistemlerinde bulunan farklı ceza hukuku sistemlerinin unsurlarını barındırmaktadır. Bu nedenle ulusal ceza hukuk sistemlerinde yer alan birtakım temel ilkelerin kapsamı ve uygulanış biçimi uluslararası ceza hukukunda farklılık gösterebilmektedir. Son olarak, İkinci Dünya Savaşı ile varlık kazanan uluslararası ceza hukuku, diğer uluslararası hukuk dallarına nazaran yeni bir uluslararası hukuk dalı olduğundan hala gelişmeye ihtiyaç duymaktadır.

Uluslararası ceza hukuku; çekirdek suçlar olarak da anılan soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar, savaş ve saldırı suçlarını ve söz konusu suçları kovuşturmak için kurulan mahkemeler ile bu mahkemelerin görev ve yetkilerini kapsamaktadır¹⁷³. Söz konusu suçlar, tüm uluslararası toplum tarafından önemli kabul edilen ve bastırılmasında evrensel bir çıkar bulunduğu kabul edilerek tüm devletleri ve bireyleri

¹⁷¹ Devrim Aydın, “Uluslararası Ceza Hukukunun Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 51, no. 4 (2002), s. 135.

¹⁷² Antonio Cassese, *International Criminal Law*, Oxford University Press (2003), s. 19 vd.

¹⁷³ Uluslararası ceza hukuku, çeşitli yazarlar tarafından farklı tanımlara tabi tutulmakla birlikte farklı kapsamlarda ele alınmıştır. Nitekim bazı düşünürler tarafından, aslında bir iç hukuk sistemi meselesi olan ulusal hukukun yabancılık unsuru taşıyan olaylara uygulanması hali de uluslararası ceza hukuku kapsamına dahil edilirken; diğer bir görüş tarafından ise sınıraşan suçların da uluslararası ceza hukukunun kapsamı dahilinde kabul edilmesi ile bu suçlara ilişkin uluslararası adli iş birliğinin sağlanması, uluslararası ceza hukuku konularından biri olarak yorumlanmaktadır. Durmuş Tezcan/Mustafa Ruhan Erdem/R. Murat Önok, *Uluslararası Ceza Hukuku*, 6. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları (2021), s. 27 vd.; Olgun Değirmenci ve Ali Mavuş, *Uluslararası Ceza Hukukunda Saldırı Suçu*, Ankara: Seçkin Yayınları (Eylül 2016), s. 142 vd.; Olgun Değirmenci, “Çeşitli Görünümleriyle Uluslararası Suç Kavramı: Dar ve Geniş Anlamda Uluslararası Suçlar ve Türk Hukuku = (International Crimes With The Different Aspects: International Crimes Largo Sensu And Stricto Sensu And Turkish Law)”. *Journal of Istanbul University Law Faculty* 71, no. 1 (Ağustos 2013), (Anılış: Değirmenci, Çeşitli Görünümleriyle Uluslararası Suç Kavramı), s. 232 vd.

bağlayan değerleri korumayı amaçlayan kuralların ve uluslararası örf ve âdet kurallarının ihlalleri olarak değerlendirilebilir.

2. Uluslararası Ceza Hukukunun Kaynakları

Muhatapları tarafından uyulması gereken kuralların ve söz konusu kuralların ihlal edilmesi halinde başvurulacak yaptırımların düzenlendiği ve bu yaptırımların uygulanması için gerekli yorum ve yöntemlerin belirlenmesine rehberlik eden normların belirlendiği mekanizma, hukuk kaynakları anlamına gelmektedir. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurucu antlaşması olan Roma Statüsü m. 21'de düzenlenen uluslararası ceza hukukunun kaynakları, uluslararası hukuk kaynaklarının belirlendiği Uluslararası Adalet Divanı Statüsü (UADS)'nün 38. maddesinde belirlenen kaynaklar ile paralel bir şekilde düzenlenmektedir¹⁷⁴. Söz konusu madde uyarınca uluslararası ceza hukukunun asli kaynakları uluslararası antlaşmalar, uluslararası örf ve âdet hukuku ve hukukun genel prensipleri iken; yardımcı kaynakları ise yargı kararları ve öğretidir. Bu maddede, uluslararası hukukun asli kaynakları arasında herhangi bir hiyerarşi gözetilmemiş ve hepsi eşit değerde kabul edilmiştir. Nitekim Roma Statüsü m. 21'de uluslararası ceza hukukunun kaynakları, uluslararası hukukun kaynaklarından farklı olarak, bir hiyerarşi çerçevesinde düzenlenmiştir. Roma Statüsü m. 21(1)(a) uyarınca; Roma Statüsü ile kurulan mahkemenin, ilk kaynak olarak Suçun Unsurları ve Usul ve Delil Kurallarının da eşlik ettiği bu Statü'den yararlanacağı ifade edilerek uluslararası ceza hukukunun en temel asli kaynağı olarak Roma Statüsü belirlenmiştir. Roma Statüsü m. 21(1)(b) uyarınca mahkemenin uygun olduğu takdirde geçerli antlaşmalar ve uluslararası silahlı çatışma prensipleri dahil

¹⁷⁴ Douglas Guilfoyle, *International Criminal Law*, Oxford University Press (2016), s. 5; M. Cherif Bassiouni, *Introduction to International Criminal Law*, Second Revised Edition, Martinus Nijhoff Publishers (2014), (Anılış: Bassiouni, *Introduction to International Criminal Law*), s. 11.

uluslararası hukukun ilke ve kurallarını uygulayacağı belirtilerek, uluslararası ceza hukukunun kaynakları, uluslararası hukukun kaynakları ile örtüşmüş ve Roma Statüsü haricinde yer alan uluslararası antlaşmalar ve uluslararası örf ve âdet hukuk kuralları, ikinci sırada uluslararası ceza hukukunun kaynakları arasında yer almıştır.

a. Uluslararası Antlaşmalar

Genellikle bir savaşın ya da bütün uluslararası toplumu etkileyen olumsuz bir olayın ardından, söz konusu olumsuz duruma neden olan fiilleri cezalandırmak amacıyla devletlerin aralarında yaptıkları müzakereler sonucunda belirlenen uluslararası antlaşmalar uluslararası ceza hukukunun asli kaynaklarıdır. 17 Temmuz 1998 yılında kabul edilerek daimî bir uluslararası ceza mahkemesinin kurulmasını sağlayan ve 1 Temmuz 2002 tarihinde yürürlüğe giren Roma Statüsü¹⁷⁵ de bir uluslararası antlaşma niteliğini haiz olmakla birlikte uluslararası ceza hukukunun en önemli ve asli kaynağıdır. Bunun nedeni; Roma Statüsü, diğer uluslararası antlaşmalardan farklı olarak, bir savaşın ardından ve söz konusu savaşta yaşanan dramatik olayların ve intikam duygusunun etkisinde kalınarak hazırlanmamıştır. Aynı zamanda, Roma Statüsü yıllardır süregelen uluslararası ceza mahkemesi kurma amacının gerçekleştirilmesi sonucunda oluşturulmuş ve bu uluslararası antlaşma ile uluslararası ceza hukukunun kapsamı net bir şekilde belirlenmiştir. Bu bağlamda Roma Statüsü m. 21(1)(a) da göz önünde bulundurularak; Roma Statüsü, “uluslararası ceza hukukunun temel kaynağı” olarak nitelendirilebilir. Aynı maddenin (b)

¹⁷⁵ Rome Statute of the International Criminal Court (entered into force 1 July 2002), vol. 2187, UNTS No: 38544. Türkiye tarafından söz konusu antlaşma, imzalanmamış ve onaylanmamıştır. Ancak Türkiye Roma Statüsü’nün hazırlık aşamalarına katılmış ve Roma Statüsü’nün kabulü sırasında çekimser oy kullanmıştır. Önok, s. 102.; Türkiye’nin söz konusu antlaşmayı imzalamamasına ilişkin nedenler için bkz.: Hacı Sarıgözel, “Uluslararası Ceza Mahkemesi”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, no. 3 (Mart 2013), s. 261 vd.

fıkrasında, mahkeme tarafından Statü'nün ardından uygun olduğu takdirde; geçerli anlaşmaların ve uluslararası silahlı çatışma prensipleri dahil uluslararası hukuk ilke ve kurallarının uygulanacağını da belirtilerek diğer uluslararası antlaşmalar da hiyerarşik olarak Roma Statüsü'nden sonra gelen uluslararası ceza hukukunun asli kaynakları arasında varlık kazanmıştır.

Bu bağlamda, ilk olarak 1899 ve 1907 Lahey Konferansları esnasında, o zamanlarda savaşın hala meşru bir yol olarak kabul edilmesinden dolayı, sadece savaşın insanileştirilmesine yönelik bir amaçla meydana gelecek savaşların; savaş kanunları ve geleneklerine uygun olarak yürütülmesi gerektiğini, bu nedenle de kabul edilebilir savaş araç ve yöntemlerinin kullanılması gerektiğine dair düzenlemelerden oluşan ve 1910 yılında yürürlüğe giren Lahey Sözleşmeleri¹⁷⁶ uluslararası ceza hukukunun asli kaynakları arasında yer almaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, söz konusu savaştan sorumlu tutulan bireylerin yargılanması için oluşturulan Nürnberg Uluslararası Askeri Mahkemesi'nin kurucu statüsü olan ve 30 maddeden oluşan Nürnberg Şartı¹⁷⁷ ve bu Şartın sonraki gelişmeler için bir kılavuz olarak değerlendirilmesi dolayısı ile BM Genel Kurulu'nun kanun niteliğini kazanması amacıyla 1 Aralık 1946 tarihinde "Uluslararası Hukukun Aşamalı Gelişimi ve Kodlanması Komitesi"ni kurarak Komite'nin şartta yer alan maddelerden oluşturduğu 7 ilke "Nürnberg İlkeleri"¹⁷⁸ uluslararası ceza hukukunun yasası olarak benimsenmiştir. Aynı zamanda yine İkinci Dünya Savaş sorumlularından biri olarak kabul edilen Japonya'da bulunan savaş sorumlularını yargılamak için General Douglas Mac Arthur'un 26 Nisan 1946 tarihli kararnamesi ile kurulan

¹⁷⁶ https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/hague-conventions. (E.T.: 18.09.2023)

¹⁷⁷ Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis. at London (8 August 1945), vol. 82, UNTS 251, (1951). Türkiye tarafından söz konusu antlaşma imzalanmamış ve onaylanmamıştır.

¹⁷⁸ Nürnberg İlkeleri için bkz.: O'Keefe, s. 203-217.

Uzakdoğu Askeri Ceza Mahkemesi'nin kurucu statüsü olan Tokyo Şartı¹⁷⁹, uluslararası ceza hukukun asli kaynaklarından biridir.

Her ne kadar savaşa katılmasa da çatışma esnasında savaşçı olmayan kişilerin de savaştan mağdur olması dolayısıyla, 12 Ağustos 1949 tarihinde, çatışmalara katılmayan kişileri koruyan ve sözleşmelerde belirtilen ciddi ihlallerin gerçekleştirilmesi halinde sorumluların bulunarak yargılanması ile ilgili kurallar içeren, dört antlaşmadan oluşan Cenevre Sözleşmeleri (*GC I-IV*)¹⁸⁰ kabul edilmiş ve 2 Kasım 1950 tarihinde yürürlüğe girmiştir. “*Self-Determinasyon*” ilkesinin etkisi sonucunda uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaların ve ulusal kurtuluş savaşlarının gittikçe artması ile birlikte Cenevre Sözleşmeleri'ne ek olarak, 18 Haziran 1977 tarihinde iki (AP I ve II¹⁸¹) ve 8 Aralık 2005 tarihinde bir ek protokol (*AP III*) kabul edilmiş¹⁸² ve Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri uluslararası ceza hukukunun asli kaynakları arasında yerini almıştır. Aynı zamanda, BM Genel Kurulu tarafından Nazi Almayasının Yahudilere karşı yaptığı kitlesel katliamlar sonucu ortaya çıkan ve insanlığa karşı işlenen çok ciddi ve ağır bir suç olarak nitelendirilen soykırım suçunun önlenmesine ilişkin 9 Aralık 1948'de kabul edilen ve 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe giren “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi¹⁸³” de uluslararası suçlardan biri olan soykırım suçunun belirlenmesi bakımından büyük

¹⁷⁹ Charter of the International Military Tribunal for the Far East, Treaties and Other International Acts Series 1589 (19 January 1946).

¹⁸⁰ Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (12.08.1949), vol. 75, UNTS No: 973 (2 November 1950). 1953 yılından itibaren Türkiye bakımından yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin kabulüne dair 21.01.1953 tarihli ve 6020 sayılı Sözleşmelerin Onanması Hakkında Kanun 30.01.1953 tarihli 8322 sayılı RG'de yayımlanmıştır.

¹⁸¹ Ek Protokol II, sadece uluslararası olmayan silahlı çatışma durumlarında uygulanmaya yönelik bir düzenleme olmakla birlikte bu amaçla düzenlenen ilk uluslararası antlaşmadır.

¹⁸² <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm>. (E.T.: 18.09.2023)

¹⁸³ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, General Assembly resolution 260 A (III) (9 December 1948), vol. 78 (12.01.1951). 31 Temmuz 1951 tarihinden itibaren Türkiye bakımından yürürlükte. Sözleşmenin kabulüne dair 23.03.1950 tarihli ve 5630 sayılı Sözleşmenin Onanması Hakkında Kanun 29.03.1950 tarihli 7469 sayılı RG'de yayımlanmıştır.

önemi haiz uluslararası antlaşmalardan ve uluslararası ceza hukukunun kaynaklarından biridir.

Başta Bosna-Hersek olmak üzere Balkan bölgesinde işlenen suçlara son vermek amacı ile kurulan Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM)'nin kurucu statüsü niteliğini haiz 1993 tarihli BM Güvenlik Konseyi'nin 827 sayılı kararı¹⁸⁴ ve Ruanda'da yaşanan ağır insan hakları ihlallerini sona erdirmek için kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi (RUCM)'nin kurucu statüsü olan 1994 tarihli BM Güvenlik Konseyi'nin 955 sayılı kararı¹⁸⁵, bağlayıcı bir kaynak olmakla birlikte hem uluslararası ceza hukuku üzerinde doğrudan etkili olması hem de diğer uluslararası ceza hukuku kaynaklarının uygulanması esnasında bir kılavuz etkisi olmasından dolayı uluslararası ceza hukukunun asli kaynakları arasında yer almaktadır¹⁸⁶.

b. Uluslararası Örf ve Âdet Hukuk Kuralları

Uluslararası ceza hukuku, yeni bir hukuk disiplini. Bu yüzden de hala gelişmekte ve bu gelişime ihtiyaç duymaktadır. Nitekim uluslararası ceza hukukunda hala birtakım boşluklar bulunmaktadır. Ayrıca mevcut kuralların varlığında bile söz konusu kuralları açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Bu iki durumla karşılaşıldığında, uluslararası ceza hukukunun asli kaynaklarından biri olarak kabul edilen uluslararası örf ve âdet hukuk kurallarına başvurulmaktadır. Nitekim Roma Statüsü m. 21(1)(b)'de, uluslararası hukukun ilke ve kurallarının, Mahkeme'nin

¹⁸⁴ U.N. Security Council Resolution, UN. Doc. S/ RES/827 (1593), 3217th Meeting (25 May 1993).

¹⁸⁵ U.N. Security Council Resolution, UN. Doc. S/ RES/955 (1994), 3453rd Meeting (8 November 1994).

¹⁸⁶ Birer BM Güvenlik Konseyi kararı olan söz konusu Mahkemelerin kurucu statülerinin, asli kaynak olup olmadığı hususu öğretide oldukça tartışılmış; ancak, EYUCM'da görülen *Tadić* ve *Milosević* Davaları esnasında, BM Güvenlik Konseyi kararlarının da uluslararası antlaşma niteliğinde olduğu belirtilerek söz konusu belgelerin birer uluslararası ceza hukuku kaynağı olduğu belirtilmiş ve bu konudaki tartışmalar sona ermiştir. Cryer/Friman/Robinson/Wilmshurst, s. 9.

uygulanabilir hukukunun bir parçası olduğu ifade edilerek uluslararası örf ve âdet hukuku da uluslararası ceza hukukunun asli kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir.

Uluslararası örf ve âdet hukuk kuralı, bir normun devletler tarafından bir hukuk kuralı olduğu inancıyla (*opinio juris*) istikrarlı bir şekilde uygulanmasıdır. Yani devletler, söz konusu hukuk kuralının varlığını zımnen kabul etmekte ve bunu istikrarlı bir şekilde uygulayarak uluslararası ceza hukukunun bir kaynağı haline getirmektedir. Ancak, her ne kadar örf ve âdet hukuku; uluslararası ceza hukukunun bir parçası olsa da bireylerin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlamadığından dolayı, yasallığın ilke olarak kabul edildiğı uluslararası ceza hukukunda, bir davranışın suç niteliğinde kabul edilerek cezalandırılmasını gerektirecek derecede geniş uygulanma alanına sahip olup olmadığı öğretilerde tartışılmaktadır. Bir görüş tarafından örf ve âdet hukukunun antlaşmalarla aynı ölçüde uluslararası hukukun kaynağı olduğu ve vazgeçilmez bir yasa oluşturmaya da aynı derecede uygun olduğu savunulsa da¹⁸⁷ uluslararası örf ve âdet hukuk kurallarının uluslararası antlaşmalarla aynı öneme sahip olamayacağı¹⁸⁸,

¹⁸⁷ Vladimir-Djuro Degan, “On the Sources of International Criminal Law”, *Chinese Journal of International Law* 4, no. 1 (June 2005), s. 47.

¹⁸⁸ Degan, s. 51

bu nedenle teamül hukuku ile kural olarak, uluslararası ceza hukukunda bir davranışın doğrudan suç olarak nitelendirilemeyeceği¹⁸⁹ kabul edilmektedir¹⁹⁰.

Roma Statüsü'nün yürürlüğe girmesiyle birlikte uluslararası ceza hukukuna ilişkin temel kural ve kavramlar somut bir belgede düzenlenerek uluslararası örf ve âdet hukukunun içeriği, önemli ölçüde tanımlanmış ve açıklığa kavuşturulmuştur¹⁹¹. Uluslararası suçların tanımlarının belirlenmesi ile birlikte; uluslararası ceza hukukunda kıyasa başvurmak, yeni pozitif ceza hukuku kurallarını sanığa geriye dönük olarak uygulamak, hatta yeni “örf ve âdet hukuku” kuralları oluşturmak ve bu sayede uluslararası kamu hukukundaki kusurları gidermek yasaktır ve uluslararası ceza hakimlerinin bu kadar büyük bir yetkisi bulunmamaktadır¹⁹². Bu bağlamda, uluslararası ceza hukuku normlarının gittikçe somut belgelerde düzenlenmesi ile birlikte, uluslararası ceza hukukunda örf ve âdet hukukunun kapsamına ilişkin endişelerin azalması beklenmektedir. Aynı zamanda, Kızılhaç Örgütünün 2005 yılında

¹⁸⁹ Nitekim EYUCM ve RUCM'da, Nürnberg ve Tokyo Mahkemeleri'nde alınan kararlar, uluslararası örf ve âdet hukukunun barındırması gereken unsurlar olan (*opinio juris*) ve istikrarlı devlet uygulaması unsurlarının varlığına bakılmaksızın örf ve âdet hukukunun bir parçası olarak kabul edilmiş ve bu Mahkemeler karar alırken, Nürnberg ve Tokyo Mahkemeleri'nde alınan kararları asli kaynak niteliğinde değerlendirmiştir. BM Güvenlik Konseyi 827 sayılı kararda; eski Yugoslavya topraklarında gerçekleştirilen eylemlerin, yürürlükte olan insani hukuk anlaşmalarından kaynaklanan tüm yükümlülükleri içermesi gerektiği dile getirilmiştir. Degan, s. 69 vd.; Aynı zamanda, uluslararası insancıl hukuk ilkelerinin, insanlığın taleplerinin baskısı veya kamu vicdanının emirleri göz önüne alındığında örf ve âdet hukuk kurallarında aranan devlet uygulamalarının daha fazla önem teşkil etmesinden dolayı alışılmış bir kural olarak varlık kazandığı bu nedenle; örf ve âdet hukuk kuralları unsurlarından ziyade uluslararası toplum menfaati gözetilerek karar verilmesi gerektiği ifadeleriyle, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından gerçekleştirilecek yargılamalar uluslararası örf ve âdet hukuku kurallarına dayandırılmıştır. *Prosecutor v. Kupreškić (Trial Judgement)*, Case No. IT-95-16-T (14 January 2000), para. 527.; *Prosecutor v. Duško Tadić (Trial Judgement)*, Case No. IT-94-1-A (15 July 1999), para. 666-669.

¹⁹⁰ Karol Wolfke, mahkeme kararlarının birer örf ve âdet hukuk kuralı kabul edilerek uluslararası ceza hukukunda uygulanmasının oldukça doğal olduğunu ifade etmektedir. Noora Arajärvi, *The Changing Nature of Customary International Law Methods of Interpreting the Concept of Custom in International Criminal Tribunals*, Rotledge (2014), s. 27.

¹⁹¹ Ancak, öğretide Statü'nün hala pek çok boşluk içermesi ve pek çok konuyu muğlak bırakmasından dolayı uluslararası suçların tanımının ve unsurlarının, Roma Statüsü'nde belirtilen kapsamı aşabileceği görüşünü savunanlar bulunmaktadır. Kai Ambos, *Treatise on International Criminal Law Volume I: Foundations and General Part*, Oxford University Press (2013), s. 74.

¹⁹² Degan, s. 51. Bu durum, uluslararası ceza hukukunun ilkelerinden birisi olan “Nullum crimen sine lege” ilkesi başka bir anlatımla kanunsuz suç olmaz ilkesinin de bir gerekliliği olup; söz konusu ilke bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

yayımladığı “Uluslararası Örfi İnsancıl Hukuk Raporu”nun örfi kuralların belirlenmesi konusunda olumlu bir etkisinin olacağı düşünülmektedir¹⁹³.

c. Hukukun Genel İlkeleri

Roma Statüsü m. 21(1)(c) uyarınca; “uluslararası hukuk ve uluslararası kabul görmüş norm ve standartlara uygun olmaları halinde, suç üzerinde normal olarak yargı yetkisi bulunan devletin iç mevzuatı dahil olmak üzere, dünyadaki mevcut hukuk sistemlerinin ulusal yasalarından kaynak alınan temel hukuk prensipleri”nin de UCM tarafından uygulanacağı ifade edilerek hukukun genel prensipleri, uluslararası ceza hukukunun kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir. Hukukun genel ilkeleri; belirli bir antlaşma ile oluşturulan herhangi bir uluslararası ceza hukuk normu olmadığında, uluslararası normlarının oluşturulması ve geliştirilmesi için yapıcı bir başlangıç noktası olarak hizmet etmektedir¹⁹⁴.

Uluslararası örf ve âdet hukuku kuralları gibi hukukun genel ilkelerini de belirlemek zordur. Nitekim, diğer uluslararası ceza mahkemelerinin kurucu statülerinden farklı olarak ilk kez Roma Statüsü’nde uluslararası ceza hukukunun genel ilkeleri yazılı olarak belirlenmiştir. Söz konusu ilkeler, pek çok devletin ceza kanunlarının “genel kısmında” yer alan ve hakimlerin göz ardı etmemesi veya kendi iradesine göre yorumlamaması gereken önemli hükümleri oluşturan kurallardır¹⁹⁵.

¹⁹³ Tezcan/Erdem/Önok, s. 68.

¹⁹⁴ Nitekim EYUCM’da görülen *Furundzija* Davası’nda; uluslararası antlaşmalar ve mahkeme kararlarında tecavüzü tanımlayan herhangi bir uluslararası geleneksel hukuk kuralının bulunup bulunmadığı araştırılmış, bu konuda herhangi bir kuralın bulunmaması sonucunda Yargılama Dairesi, bu suçun olası bir tanımını belirlemek amacıyla ulusal mevzuatı incelemeye başlamıştır. Mahkemece çeşitli hukuk sistemlerinde tecavüz suçuna ilişkin ortak bir tanımın mevcut olduğu sonucuna varılmış ve erkek cinsel organının ağza cinsel nüfuzunun tecavüz olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği hususunda ulusal mevzuatlardan ve uluslararası ceza hukukunun genel ilkelerinden bir sonuç elde edemeyen Mahkeme, bu aşamada uluslararası hukukun genel ilkelerine başvurarak söz konusu eylemi, insan onuruna saygı ilkesinin çiğnendiği gerekçesi ile bir tecavüz suçu olarak kabul etmiştir. *Prosecutor v. Anto Furundzija (Trial Judgement)*, Case No. IT-95-17/1-T (10 December 1998), para: 182 vd.

¹⁹⁵ Degan, s. 79.

Bununla birlikte, Roma Statüsü'nde hukukun olası tüm genel ilkeleri düzenlenmemekte olup Mahkeme, 31. maddesinin son fıkrasında yer alan “yargılama sırasında, ... Mahkeme'nin 21. maddede belirtilen uygulanacak hukuktan kaynaklananlar dışındaki esasları dikkate alacağı” hükmü ile Statü'de düzenlenen genel ilkeler haricinde de genel hukuk ilkelerine başvurabilmektedir. Ancak, hükmün devamında buna ilişkin esasların Usul ve Delil Kurallarında belirtileceği ifade edilerek UCM yargıçlarının ceza hukukunun genel ilkeleriyle doğaçlama yapması ve kendi yetki alanı dahilindeki uluslararası suçları uygulanabilir hukuka göre değiştirmesi engellenmiş ve kendilerine verilen bu yetkinin sınırları belirlenmiştir¹⁹⁶.

d. İkincil Kaynaklar

İkincil kaynaklar, öğreti olarak da ifade edilen hukuk literatürü ve mahkeme kararlarından oluşmakla birlikte, bu kaynaklara Mahkeme tarafından yardımcı kaynak olarak başvurulmaktadır. Öğreti, mahkeme kararlarına göre daha az önem taşımaya rağmen, uluslararası kuralların açıklanmasına büyük ölçüde katkıda bulunabilmektedir. Mahkeme kararları ise tek başına uluslararası ceza hukukunun kaynağını oluşturmamakta, yalnızca uluslararası hukuk kurallarının belirlenmesinde yardımcı bir araç teşkil etmektedir. Ancak, uluslararası ceza hukukunun özellikleri göz önüne alındığında, ulusal veya uluslararası yargı kararları uluslararası ceza hukukunda önemli bir yer teşkil etmektedir. Bunun nedeni, mahkeme kararlarının hem bir uygulamanın örf ve âdet hukuk kuralı olarak gelişip gelişmediğini tespit etmek bakımından hem de bir antlaşma kuralına yerleştirilecek en uygun yorumu oluşturmak bakımından bir araç olarak kullanılabilmesidir. Nitekim, EYUCM ve RUCM'da,

¹⁹⁶ Degan, s. 83.

Nürnberg ve Tokyo Mahkemeleri'nde alınan kararlar, yardımcı kaynak niteliğinde değerlendirilmemiş, örf ve âdet hukukunun bir parçası olarak kabul edilerek Nürnberg ve Tokyo Mahkemeleri kararları doğrudan asli kaynak niteliğinde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu durum, uluslararası ceza hukukunda yer alan norm hiyerarşisini göz ardı etmiştir¹⁹⁷.

Roma Statüsü m. 21(2)'de ise Mahkeme'nin, daha önce verdiği kararlarında yorumlanan hukuk ilke ve kurallarını uygulayabileceği ifade edilmektedir¹⁹⁸. Ayrıca söz konusu maddede, uygulayabileceği ifadesi ile takdiri bir şekilde düzenlenen bu hükme göre¹⁹⁹, UCM'ye kendi içtihatlarını takip etme konusunda herhangi bir zorunluluk yüklenmemekte; yeni bir davanın şartlarına bağlı olarak ikna edici gerekçeleri sunması halinde Mahkeme, eski uygulamasından vazgeçerek önceki kararlarından aksi yönde karar verebilmektedir.

3. Uluslararası Ceza Hukukunun Temel İlkeleri

a. Masumiyet Karinesi

Herkesin mahkeme tarafından yürürlükteki yasalara göre suçlu olduğu ispat edilinceye kadar masum olduğunun kabul edilmesi ve bu nedenle kendisine suç itham edilen kişinin o suçu işlediğine dair bir ön yargı ile yargılanmaması anlamına gelen

¹⁹⁷ Tezcan/Erdem/Önok, s. 67.

¹⁹⁸ Bu hükümde, UCM'den önce kurulan uluslararası askeri mahkemelerinin ve *ad hoc* uluslararası ceza mahkemelerinin kararlarına başvurulacağına yönelik herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Söz konusu Mahkemelerde oluşan içtihatların bu düzenleme kapsamında kabul edilip de Mahkeme'nin kaynağı olup olmadığı hususu, UCM tarafından tartışılmaktadır. Bu Mahkemelerin içtihatlarını Statü'nün 21. maddesi uyarınca geçerli hukukun bir parçası olarak kabul etmeyen düşünürler bulunmaktadır. Gilbert Bitti, "Article 21 and the Hierarchy of Sources of Law before the ICC", *The Law and Practice of the International Criminal Court*, Carsten Stahn (ed), 411-443, Oxford University Press (2015), s. 427 vd. Ancak, mahkeme kararlarının sadece Mahkemenin en uygun kararı vermek için birer araç olduğu göz önünde bulundurulduğunda; UCM'nin hem ulusal hem de uluslararası mahkeme kararlarına yardımcı kaynak olarak başvurabileceği kanısındayız. Cassese, s. 37.

¹⁹⁹ Ambos, s. 79.

masumiyet karinesi²⁰⁰, her hukuk dalı gibi uluslararası ceza hukukunun da temel ilkelerinden biridir. Söz konusu ilke, Roma Statüsü m. 66’da düzenlenmekle birlikte maddenin 2. fıkrasında suçun işlendiğine dair ispat yükü savcıya verilmiştir ve mahkemenin sanığı mahkûm edebilmesi için sanığın suçu işlediğine dair makul şüphenin varlığı aranmıştır.

b. Kanunsuz Suç Olmaz İlkesi (Nullum Crimen Sine Lege)

Bir kimsenin işlediği fiilden dolayı cezai açıdan sorumluluğunun doğması için fiilin işlendiği sırada yasa tarafından suç olarak kabul edilmesi anlamına gelen bu ilke ile devletin cezalandırma yetkisi kısıtlanarak, bireyler; devletlerin keyfiliğine karşı korunmaktadır. Roma Statüsü m. 22 uyarınca söz konusu ilke; yeni bir suç tipinin oluşturulmasını ve belirli suç tiplerinin unsurlarının ağırlaştırılmasını ya da genişletilmesini engelleyecek şekilde, suçları düzenleyen normların dar bir şekilde yorumlanmasını, kanunun kesin olarak tanımlanmasını ve geçerli hukukun yazılı biçimde ortaya konmasını gerektirmektedir²⁰¹. Roma Statüsü m. 24’te ise “hiç kimsenin, bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden önce işlemiş olduğu bir fiilden dolayı cezai açıdan sorumlu tutulamayacağı” ifadesi ile suçların kişiler bakımından geri yürümeyeceği düzenlenmiş ve bu ilke pekiştirilmiştir²⁰².

Söz konusu ilke, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan Nürnberg Mahkemesi’nin kuruluş aşamasında çok tartışılmış ve bu mahkemenin kurucu statüsünün oluşturulması için toplanılan Londra Konferansı’nda, mahkemenin bireyleri henüz suç olarak kabul edilmeyen eylemlerden dolayı sorumlu tutması, bu

²⁰⁰ Söz konusu ilke öğretide suçsuzluk karinesi olarak da adlandırılmaktadır.

²⁰¹ Rauter, s. 21.

²⁰² Aynı maddenin 2. fıkrasında ise nihai karardan önce uygulanacak yasada bir değişiklik olması halinde; soruşturulan, yargılanan veya mahkûm edilen kişinin lehine olan kanunun uygulanacağı ifade edilerek söz konusu ilkeye, kişi lehine bir istisna getirilmiştir.

ilkenin çiğnendiği şeklinde ifade edilmiştir²⁰³. Ancak söz konusu eleştiriler, Nürnberg Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından, mahkemenin kanuna bağlı olduğu, mahkeme statüsünün uluslararası hukukun bir beyanı olması nedeniyle yasallık ilkesini ihlal etmediği ve yasallık ilkesinin mahkeme için bağlayıcı olmadığı gerekçeleri ile ortadan kaldırılmıştır²⁰⁴. Aynı zamanda Mahkemece, barışa karşı suçların uluslararası hukukta zaten suç olarak kabul edildiği ve kanunsuz suç olmaz ilkesinin genel olarak bir adalet ilkesi olduğu, bu nedenle asıl antlaşmalara ve güvencelere aykırı olarak komşu devletlere uyarıda bulunmaksızın saldıranları cezalandırmamanın adaletsiz olduğu belirtilmiş ve bu cevap, Tokyo Yargılamaları tarafından da benimsenmiştir.

1961 yılında görülen *Eichmann Davası*’nda ise, İsrail Yüksek Mahkemesi; hukukun geriye dönük uygulanmasını yasaklayan kanunsuz suç olmaz ilkesinin, uluslararası ceza hukukunun genel ilkelerinden biri olarak netleşmediğini değerlendirmiş ve söz konusu ilkenin henüz uluslararası bir geleneksel hukuk kuralı haline gelmediği kanısına varmıştır²⁰⁵. Nitekim, söz konusu ilke EYUCM’da görülen *Vasiljeviç Davası*’nda “*Cezai mahkûmiyet aslında hiçbir zaman bir sanığın eylemlerini işlediği sırada makul olarak farkında olamayacağı bir norma dayanmamalı ve bu norm, hangi eylemin veya ihmalin onun cezai sorumluluğunu doğurabileceğini yeterince açık bir şekilde ortaya koymalıdır*”²⁰⁶ şeklinde ifade edilmiş ve uluslararası ceza hukukunun temel kaynağı olan Roma Statüsü’nde de düzenlenerek uluslararası ceza hukukundaki varlığı netleşmiştir²⁰⁷.

²⁰³ Rauter, s. 23 vd.

²⁰⁴ Rauter, s. 25.

²⁰⁵ *Attorney General v. Adolf Eichmann*, Criminal Case No. 40/61 (11 December 1961), para. 27.

²⁰⁶ *Prosecutor v. Mitar Vasiljevic (Trial Judgement)*, Case No. IT-98-32-T (29 November 2002), para: 193.

²⁰⁷ Cassese ve van Schaack, uluslararası ceza hukuku geliştikçe ve daha kesin hale geldikçe, kanunsuz ceza olmaz ilkesinin ihlal edilmesi endişelerinin azalacağını düşünmektedir. Guilfoyle, s. 19 vd.

c. Kanunsuz Ceza Olmaz İlkesi (Nulla Poena Sine Lege)

Kişilerin nasıl yasalarca belirlenmiş olmasından dolayı gerçekleştirdikleri eylemlerin suç teşkil edip etmediğini bilmesi gerekiyorsa, söz konusu yasallığın bir gereği olarak; işlenen suçlardan dolayı uygulanacak cezaların da önceden belirli ve öngörülebilir olması gerekmektedir. Söz konusu gerekliliğin yansıması olarak varlık kazanan kanunsuz ceza olmaz ilkesi, Roma Statüsü m. 23'te mahkeme tarafından mahkûm edilen şahsa uygulanacak yaptırımın sadece bu Statü'de belirtilen cezalardan ibaret olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Statü'nün 77. maddesinde düzenlenen cezalar ise azami 30 yılı aşmamak kaydıyla belirli süreli hapis veya müebbet hapis, para cezası ve suça ilişkin elde edilen mal varlıklarına ve kazançlara el konulmasıdır²⁰⁸.

d. Bireysel Cezai Sorumluluk (Cezaların Şahsiliği) İlkesi

Uluslararası hukukun ihlal edilmesi nedeniyle cezai bir yaptırım uygulanması gerektiğinde, devletlerin sorumluluğu cezai anlamda gelişmediğinden bireysel cezai sorumluluk ortaya çıkmaktadır²⁰⁹. Bireysel cezai sorumluluk ilkesi uyarınca, tüm ulusal ceza yargısı sistemlerinde olduğu gibi²¹⁰, uluslararası ceza mahkemelerinde de sadece gerçek kişiler yargılanır ve bireyler, bu uluslararası ceza mahkemelerinin yargı yetkisine giren suçlardan dolayı şahsen sorumludur. Bu bakımdan uluslararası ceza

²⁰⁸ Genel bir ceza aralığı belirleyen bu düzenlemenin geniş çerçeveli bir hüküm olmasından dolayı kendi bünyesinde barındırdığı kanunsuz ceza olmaz ilkesi ile çeliştiği ve m. 23'e uygun olmadığı konusunda eleştiriler bulunmaktadır. Ambos, s. 93.

²⁰⁹ Ancak Karpetz gibi bazı düşünürler tarafından devletlerin de cezai sorumluluğa sahip olması gerektiği savunulmaktadır.

²¹⁰ Ancak Fransa ve İtalya Hukukunda tüzel kişilerin de cezai sorumluluğu kabul edilmektedir.

hukuku, dünyadaki tek gerçek eylem aktörlerinin sadece gruplar ve özellikle devletler değil; bireyleri de kapsadığı yönündeki liberal düşünceye dayanmaktadır²¹¹.

Uluslararası hukuk alanında, ilk olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra varlık kazanan cezaların şahsiliği ilkesi, Nürnberg Şartı'nın 6. maddesinde "Uluslararası hukuka karşı suçlar soyut varlıklar tarafından değil; insanlar tarafından işlenir ve uluslararası hukuk hükümleri yalnızca bu tür suçları işleyen kişilerin cezalandırılmasıyla uygulanabilir²¹²." ifadesi ile belirtilmiştir²¹³. Nürnberg Mahkemesi Başkanı Yargıç Jackson, ABD Başkanı Truman'a yazdığı mektupta soyut birer örgütlenme olan devletlerin cinayet işleyebilmesinin ancak fertler aracılığıyla söz konusu olabileceğini ve soyut örgütlenmelerin değil; ancak devleti idare eden bireylerin cezalandırılması ile uluslararası barışın korunabileceğini ifade etmiştir²¹⁴. Benzer şekilde, EYUCM'da görülen *Tadić* Davası'nda yer alan "hiç kimsenin kişisel olarak katılmadığı veya başka bir şekilde katılmadığı eylem veya işlemlerden dolayı cezai olarak sorumlu tutulamayacağı" ifadesi ile bireysel cezai sorumluluk ilkesinin uluslararası ceza hukukunun genel ilkelerinden biri olduğu yönündeki kabul ortaya konmuştur.

²¹¹ G. Fletcher, "Collective Guilt and Collective Punishment", *Theoretical Inquiries in Law* 5, (2004); Bu düşünceye karşıt olarak Vladimir Koretsky, bireylerin, uluslararası ceza hukuku da dahil olmak üzere uluslararası hukuka tabi olamayacağını ifade etmektedir. O'Keefe, s. 205.

²¹² Yoram Dinstein, "International Criminal Law", *Israel Law Review* 20, no. 2 and 3 (Spring-Summer 1985), s. 229.

²¹³ Önemli düşünürlerden Kelsen, kanunun geriye yürümezliği kuralının bir adalet ilkesi olduğunu, ancak; adaletin aynı zamanda "İkinci Dünya Savaşı'ndaki uluslararası suçtan ahlaki olarak sorumlu olanların" cezalandırılmasını ve "adalet varsayımının" geçerli olması gerektiğini belirterek bireysel cezai sorumluluğun var olması gerektiğini kabul etmiştir. Andrea Gattfini, "Kelsen's Contribution to International Criminal Law", *Journal of International Criminal Justice* 2, no. 3 (September 2004), s. 801.

²¹⁴ Yargıç Jackson'un Nürnberg yargılamaları hakkındaki tüm yazışmaları için bkz.: <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/jackson/jackson.htm>. (E.T.:02.10.2023); Ayrıca bireysel sorumluluğun sadece iç hukuk sistemlerinde olacağından ve bireylerin uluslararası hukukun bir muhatabı ya da doğrudan mağduru konumunda olamayacağı düşüncesi ile uluslararası ceza hukukunda yer alan bireysel cezai sorumluluğa karşı çıkan Schwarzenberger ve Triepel'in argümanları için bkz.: Rauter, s. 12.

Cezaların şahsiliği ilkesi, Roma Statüsü m. 25'te yer almış ve cezaların şahsiliği ilkesinin, uluslararası ceza hukukunun temel ilkelerinden biri olduğu netlik kazanmıştır. Aynı maddenin 3. fıkrasında; suçun işlenmesini emreden, teşvik eden ya da ikna eden kişilerin veya suçun işlenmesine her türlü yardım eden kişilerin de söz konusu suçun işlenmesinden dolayı cezai sorumluluklarının bulunduğu düzenlenmiştir. Fıkranın ilk bendinde “Tek başına veya diğer bir şahsın cezai sorumluluğu olsun ya da olmasın, başka bir şahısla müştereken veya başka bir şahıs vasıtasıyla suç işlemesi halinde” kişilerin cezai sorumluluğunun doğduğu belirtilerek faillerin yanı sıra şeriklerin de cezai sorumluluklarının var olduğu kabul edilmiştir. Aynı fıkranın b bendinde ise “meydana gelen veya teşebbüs edilen böyle bir suçun işlenmesini emretmesi, teşvik etmesi veya suçun işlenmesine ikna etmesi halinde” kişilerin cezai sorumluluğunun doğduğu belirtilerek azmettirme halinde de bireysel cezai sorumluluğun varlığı uluslararası ceza hukukunda kabul edilmiştir. Roma Statüsü m. 25(3)(c) maddesinde yer alan “böyle bir suçun işlenmesini kolaylaştırmak amacıyla yardımda bulunması, suça kışkırtması²¹⁵ veya suçun işlenmesi için gerekli araçları temin etme dahil olmak üzere, suçun işlenmesine veya işlenmesine teşebbüs edilmesine yardımcı olması halinde” ifadesi ile yardım etme halinde ve m. 25(3)(d) uyarınca kullanılacak usule ilişkin bir anlaşmanın çerçevesinde müşterek bir suç işleme kararının alınması ile uluslararası suçların işlenmesi anlamına gelen komplo kurma²¹⁶ halinde de bireylerin cezai sorumluluğunun var olduğu belirtilmiştir.

Roma Statüsü m. 27 uyarınca, uluslararası hukuktan farklı olarak, resmi unvan cezai sorumluluğu ortadan kaldıran bir neden teşkil etmemektedir. Bu nedenle, devlet

²¹⁵ (b) fıkrasında yer alan teşvik etme ifadesi ile suça kışkırtma ifadesi örtüşmektedir; ancak, teşvik etme Kıta Avrupası hukuk sisteminden gelen, kışkırtma ifadesi ise *common law* sisteminden gelen bir tabirdir. Bu fark gözetilmeden kanun oluşturulmuş ve birbirini tekrarlayan ifadeler kullanılmıştır.

²¹⁶ Komplo kurma, *common law* hukuk sisteminden gelen bir cezai sorumluluk çeşididir. Tezcan/Erdem/Önok, s. 517.

veya hükümet başkanı, hükümet veya parlamento üyesi, seçilmiş bir temsilci veya bir hükümet memuru sıfatını haiz bireyler, sahip oldukları resmi unvanı öne sürerek cezai sorumluluktan kurtulamamaktadır²¹⁷. İlk olarak 1977 tarihli Cenevre Sözleşmeleri Ek Protokol I m. 86’da yer alan “komutanın sorumluluğu” kavramı, Roma Statüsü’nün 28. maddesinde de düzenlenmiş ve komutanların ve diğer üst rütbelilerin cezai sorumluluğunun var olduğu belirtilmiştir²¹⁸. Söz konusu düzenlemeye göre etkin bir şekilde faaliyette bulunan bu şahısların kendi fiili yönetimi ve denetimi altındaki silahlı kuvvetlerin, mahkemenin yargı yetkisine giren suçları işlemesi halinde; askeri komutan veya şahsın, silahlı kuvvetlerin bu tür suçları işlemekte veya işlemek üzere oldukları konusunda hal ve şartlara göre bilgisi olması gerektiği veya bilgisi olduğu ya da askeri komutan veya şahsın suçun işlenmesini önlemek veya durdurmak için gerekli ve makul önlemleri almaması veya soruşturma ve yargılama için olayı ilgili makamlarına iletmemesi hallerinin varlığı halinde, bunlar üzerinde yeterli kontrol sağlayamamasından dolayı cezai sorumlulukları bulunmaktadır²¹⁹. Düzenleme bu hâli ile askeri birliklere komuta eden kişilerin, uluslararası suçların önlenmesi konusunda garantör olduklarını belirtmekte ve söz konusu yükümlülüklerini yerine getirmemeleri suç teşkil etmektedir.

Roma Statüsü m. 31, 32, ve 33 uyarınca şahıslar, suçun oluşmasına rağmen eylemin gerçekleştiği sırada kontrol yeteneğini ortadan kaldıracak derecede zihinsel

²¹⁷ Bassiouni, *Introduction to International Criminal Law*, s. 87 vd.

²¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Olgun Değirmenci, “Uluslararası Ceza Hukukunda Komuta Sorumluluğu”, *Ceza Hukuku Dergisi*, no. 8 (Aralık 2008): 57-103. (Anıls: Değirmenci, Komuta Sorumluluğu)

²¹⁹ Söz konusu kişilerin 28. madde uyarınca cezai bakımdan sorumlu tutulmamaları için; bu koşulların oluşmadığının ispatı, yine kendilerine aittir. Bu durum, ceza hukukunda bulunan masumiyet karinesinde yer alan savcının ispat etme yükümlülüğünden farklılık arz etmektedir. Komutanın astları yüzünden cezai sorumluluğunun doğmasının uluslararası ceza hukukunda yer alan masumiyet karinesine ve kusurun varlığına aykırı olduğu ifade edilmektedir. Darryl Robinson, “The Identity Crisis of International Criminal Law”, *Leiden Journal of International Law* 21, no. 4 (December 2008), s. 952; William A. Schabas (Çeviren Gülay Arslan), *Uluslararası Ceza Mahkemesine Giriş*, 2. Bası, Cambridge University Press (2004), s. 133.

bir hastalığı ya da kusurunun varlığı, kendi isteği dışında sarhoş olması ya da bir başka maddenin etkisinde olması, amirin emrini ifa²²⁰, meşru müdafaa hali ve maddi hata gibi gerekçelerle fiilin cezalandırılmasını önleyebilmekte ve kişilerin cezai sorumluluğu ortadan kalkabilmektedir.

e. Kusur İlkesi

Uluslararası ceza mahkemeleri, Nürnberg'ten bu yana kusur ilkesini en önemli ilkelerden biri olarak kabul etmiştir. Ceza hukuku, sadece kusuru bulunan kişileri cezalandırmayı amaçlamaktadır.

Bir kişinin kusurundan bahsedilebilmesi için öncelikle kusur yeteneğine sahip olması gereklidir. Kusur yeteneği ise anlama ve irade etme şeklinde iki unsurdan oluşmaktadır. Başka bir anlatımla cezai olarak sorumlu tutulacak gerçek kişinin eyleminin hukuki sonuçlarını algılama ve buna göre davranışlarını yönlendirme yeteneği gelişmiş olmalıdır. Bu yeteneğin gelişmemesi durumunda cezai sorumluluktan bahsedilemeyecektir. Nitekim Roma Statüsünün 26'ncı maddesi, 18 yaşın altındaki kişilerin başka bir anlatımla çocukları yargılama dışı bırakırken büyük ölçüde anlama yeteneğinin gelişmemesinden dolayı kusurlu olamayacakları anlayışından hareket etmektedir²²¹. Dolayısıyla bir kişi hakkında cezai sorumluluğun doğması için; o kişinin gerçekleştirdiği eylemin kişinin söz konusu eylemi gerçekleştirmeyi seçmesi nedeniyle kınanabilir ve failin seçtiği bu eylemden dolayı

²²⁰ Komuta sorumluluğu bulunan personelin cezalandırılması için 1977 Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokol 1'i ihlal edilmekte olduğunu ya da ihlal edilecek olduğunu bilmesi veya sahip olduğu bilgilerin kendisini bu bilgiye götürmesi gerekmektedir. Değirmenci, Komuta Sorumluluğu, s. 71.; Bu husus, Roma Statüsü m. 33'te de düzenlenmiş olup amirin emrini ifada şahsın kanunen hükümet veya söz konusu üst makamın emirlerine uyma zorunluluğu bulunduğu; şahsın emrin kanunsuz olduğunu bilmemesi halinde ve emrin açıkça kanunsuz olmaması halinde amirin emrini ifa eden kişinin cezai sorumluluğunun bulunmadığı belirtilmiştir.

²²¹ Uluslararası suçlarda kusurluluk ile ilgili bkz. Değirmenci ve Mavuş, s. 172.

sorumlu tutulabilmesi yani bu eylemin faile isnat edilebilir olması gerekmektedir²²². Bu bağlamda, bir kişi kendi ile bağlantı kurulabilen yani kendisine isnat edilebilen ve ceza hukuku tarafından kınanması dolayısıyla yasaklanan bir fiili gerçekleştirmesi halinde kusurlu olarak kabul edilmektedir ve bu kusuru sonucunda kendisine cezai bir yaptırım uygulanmaktadır.

Roma Statüsünde kusur ile ilgili en temel düzenleme 31’inci maddedir. Nitekim “cezai sorumluluktan kurtulma” başlıklı maddede akıl hastalığı, sarhoşluk ve kısmen zorunluluk hali, kişinin kendi seçimi olmaması dolayısıyla kendisine isnat edilemeyen durumlar olduğu için, cezai sorumluluğu kaldıran nedenler olarak düzenlenmiştir. Benzer şekilde 32’nci maddede düzenlenen suçun maddi unsurlarında hata da kastı ortadan kaldıracak, cezai sorumluluğu etkileyecektir²²³.

II. ULUSLARARASI CEZA HUKUKUNDA SUÇ KAVRAMI

A. ULUSLARARASI SUÇ KAVRAMI

Gerçekleştirilmeleri halinde sadece aleyhine işlenen devletlerin çıkarlarını değil; bütün uluslararası toplumun menfaatlerini zedeleyecek derecede tüm dünyanın güvenliğini tehdit eden eylemler uluslararası suç olarak kabul edilmekle birlikte, bu suçlar, iç hukukun müdahalesini gerektirmeden bizzat uluslararası hukuk tarafından oluşturulmaktadır. Söz konusu fiiller, uluslararası toplum düzenini bozduğu için uluslararası toplumu bir bütün olarak mağdur durumuna getirmektedir. Uluslararası suçlar, uluslararası toplumun temel değerlerini doğrudan etkilemekte yani uluslararası

²²² Serkan Meraklı, *Ceza Hukukunda Kusur*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları (Şubat 2020), s. 129 vd.

²²³ Türk ceza hukukunda hata kavramı için bkz. Olgun Değirmenci, “Ceza Hukukunda Yanılma Kavramı ve Hukuka Uygunluk Nedenlerinde Yanılma”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 110 (2014): 129-188. (Anılış: Değirmenci, Ceza Hukukunda Yanılma Kavramı)

kamu düzenini ihlal etmektedir²²⁴. Bu nedenle uluslararası hukuk kapsamında doğrudan cezai sorumluluğa tabidir. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı sırasında işlenen suçlara ilişkin yapılan yargılamalardan biri olan “Wilhelm ve Diğerleri” Davası’nda uluslararası suç; uluslararası ilginin ciddi bir konusu olarak telakki edilen ve geçerli bir nedenle olağan koşullar altında söz konusu eylem üzerinde yargı yetkisi bulunan devletin münhasır yargı yetkisine terk edilemeyecek şekilde evrensel olarak suç kabul edilen eylemler olarak tanımlanmıştır²²⁵. Kevin Jon Heller ise uluslararası suçları, uluslararası hukuka göre evrensel olarak suç sayılan davranışlar şeklinde belirtirken; Roger O’Keefe, “bu suçları gördüğünüzde tanırırsınız” şeklinde ifade etmiştir²²⁶.

Uluslararası Adalet Divanı’na göre; uluslararası toplumu büyük tehlikeye sokan veya uluslararası toplum için büyük tehlike taşıyan, aynı zamanda uluslararası örf ve âdet hukuku, uluslararası antlaşma veya devlet uygulamaları ile suç olarak kabul edilmiş olan, uluslararası topluma önemli derecede zarar vererek temel adalet ilkelerini çiğneyen fiiller, uluslararası suç olarak nitelenecek ve bu fiilleri işleyen kişilerin de uluslararası hukuk karşısında cezaî sorumlulukları doğacaktır²²⁷.

Uluslararası suçlar; süreç içerisinde devletler tarafından uluslararası mahkemelerin bu suçlar üzerinde yargı yetkisinin haiz olduğunun kabul edilmesi ile birlikte tarihi bir birikim sonucu oluşan soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar, savaş ve saldırı suçundan ibarettir. Bu suçlar; çekirdek suçlar, uluslararası hukuk suçları olarak da anılmakla birlikte, Cherif Bossuoni söz konusu suçları “*jus cogens*” suçlar olarak nitelendirmektedir²²⁸.

²²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Değirmenci, Çeşitli Görünümleriyle Uluslararası Suç Kavramı, s. 256.

²²⁵ Değirmenci ve Mavuş, s. 144.

²²⁶ Roger O’Keefe, bu tanımlamayı diğer düşünürlerin uluslararası suçların ayırt edici özelliklerini belirtmeden yaptıkları tanıma karşı, alaycı bir şekilde yapmıştır. Rafael Braga da Silva, “Synergies between Core and Transnational Crimes: An Analysis from the Perspective of the Rome Statute”, *Melbourne Journal of International Law* 21, no. 1 (July 2020), s. 6.

²²⁷ Aydın, s. 138.

²²⁸ Bassiouni, *International Criminal Law Volume I*, s. 41.

Ceza Hukukunun esas konusu olan suç kavramının, uluslararası ceza hukuku bakımından da oluşması için suçun; kanunilik, maddi, manevi ve hukuka aykırılık unsurlarını barındırması gerekmektedir. Bu bölümde kısaca uluslararası ceza hukukunun temel ilkelerine göre suçun unsurları izah edilmeye çalışılacaktır. Bu kısa izah esnasında ulusal ceza hukuku öğretisi değil; uluslararası ceza hukuku öğretisi göz önüne alınacaktır.

1. Suçun Unsurları

a. Kanunilik (Tipiklik) Unsuru

Ceza hukuku, bireyin hukuki yararlarını korumak maksadıyla emir ve yasaklar ile yaptırımlar öngörür ve bunların önceden bilinmesini ister. Bu doğrultuda, uluslararası ceza hukukunda da fiilin şüpheye yer bırakmadan bir uluslararası antlaşma şeklinde oluşturulan kanunda bir *jus cogens* norm niteliğini haiz bir suç olarak tanımlanması ve cezasının da yine kanunda belirtilmesi gerekmektedir²²⁹.

b. Maddi (Objektif) Unsur (*actus reus*)

Bir suçtan bahsedebilmek için mutlaka bir fiil bulunmalıdır²³⁰. Söz konusu fiil, kanun tarafından yasaklanan bir eylemin gerçekleştirilmesi şeklinde icrai hareketlerle işlenebileceği gibi; kanun tarafından yapılması emredilen bir eylemin gerçekleştirilmemesi şeklinde ihmalî hareketlerle de işlenebilmektedir. Aynı zamanda fiilin işlenmesi ve tamamlanması ile fiil ile iradenin dışarıya yansımaları olarak

²²⁹ Ersan Şen, *Uluslararası Ceza Mahkemesi*, Ankara: Seçkin Yayınları (2009), s. 55.

²³⁰ Çalışmamızda, çalışmanın kapsamını oldukça genişleteceğinden dolayı uluslararası suçları oluşturan fiillerin anlamları ayrıntılı bir şekilde ele alınmamış ve sadece fiillerin neler olduğun ismen belirtilmesi ile yetinilmiştir. Ancak fiillerin kapsamı ve detaylı açıklamaları için bkz.: International Criminal Court, *Elements of Crimes*, published by International Criminal Court (2013).

meydana gelen bir neticenin olması gerekmektedir. Eğer gerçekleştirilmek istenen fiil kişinin elinde olmayan sebepler ile tamamlanamamış ise bu durumda teşebbüsten bahsedilmekte ve yine Statü m. 25(3) uyarınca teşebbüs aşamasında kalan fiilden dolayı failin cezai sorumluluğu doğmaktadır²³¹.

Maddi unsurun oluşması için fiilin ve neticenin varlığı dışında, nedensellik bağının bulunması şartı aranmakta, yani ortaya çıkan sonuca işlenen fiilin sebep olması gerekmektedir.

c. Manevi (Subjektif) Unsur (mens rea)

Failin, kanunda suç olarak belirtilen eylemi gerçekleştirmesi halinde cezai sorumluluğunun doğması için; söz konusu fiili bilerek ve kanunun yasaklamış olduğu neticenin gerçekleşmesini isteyerek yani kasıtlı olarak işlemiş olması gerekmektedir²³². Söz konusu unsur; bir kişinin uluslararası suçlardan cezai sorumluluğunun varlığı bakımından oldukça önem arz etmekte olup, Roma Statüsü m. 30'da da “bir şahsın, Mahkeme'nin yargı yetkisine giren bir suçun maddi unsurlarını bilerek ve isteyerek işlemesi halinde cezai sorumluluğu ve mesuliyeti bulunacağı” şeklinde düzenlenmiştir. Nitekim aynı maddenin 2. fıkrasında manevi unsorda aranan şartlardan biri olan kast unsurunun olduğu haller belirtilerek neticenin oluşmasına sebep olmayı amaçlaması veya neticenin oluşabileceğinin farkında olması hallerinde kişinin kastının varlığı kabul edilmiştir. 3. fıkrada ise manevi unsurun oluşması için

²³¹ Teşebbüs, uluslararası ceza hukukunda ilk defa Nürnberg Şartı ile cezalandırılma şekli olarak kabul edilmiş, ancak; EYUCM ve RUCM'un kurucu antlaşmalarında teşebbüs henüz tanımlanmadığından yalnızca soykırım suçuyla ilişkilendirilmiştir. Nitekim Roma Statüsü m. 25(3)'te teşebbüsün tanımı yapılarak, neticenin failin iradesi dışında gerçekleşmemesi halinde fail cezaya çarptırılmıştır. Elena Kantorowicz-Reznichenko, “Misidentification of Victims under International Criminal Law”, *Journal of International Criminal Justice* 15, no. 2 (May 2017), s. 296 vd.

²³² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Iryna Marchuk, *The Fundamental Concept of Crime in International Criminal Law*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg (2014), s. 127

gereken diğerk kavram olan bilmenin tanımı yapılmış ve bu kavramdan “hareketin olağan sonucu olarak bir durumun mevcut olduğunun veya bir sonuç doğuracağıının farkında olunması” durumunun anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir. Söz konusu maddede düzenlenen bilme ve isteme kavramlarından hareketle, 30. maddenin ikinci fıkrasının a bendinde; bir kişinin gerçekleştirmek istediği fiilin suç olduğunu bilerek ve isteyerek hareket etmesi halinde var olan doğrudan kast (*dolus directus*) ve 30. maddenin ikinci fıkrasının b bendinde; söz konusu eylemin fiilin meydana getireceği sonuçları bilmesi ve bu sonucun ortaya çıkma ihtimalini kabullenerek fiili işlemeye devam etmesi şeklinde işlenmesi anlamına gelen olası kast hallerinde kişilerin cezai sorumluluğunun var olacağı öngörülmektedir²³³. Manevi unsurun diğerk bir hali olan gerçekleştirilen fiilin meydana getireceği sonucu bilmesi ama gerçekleşmesine ihtimal vermemesi ile işlenmesi anlamına gelen bilinçli taksir ise uluslararası ceza hukukunda yer almamakta ve bilinçli taksir halinde uluslararası ceza hukukunda bireylerin cezai sorumluluğu doğmamaktadır. Nitekim, *Lubanga Davası*’nda Ön Yargılama Dairesi, Roma Statüsü m. 30(2)(b)’nin bilinçli taksir halini de kapsayabileceğine hükmetmiş²³⁴; ancak, bu yaklaşım, Yargılama Dairesi tarafından 30. maddede bilinçli taksirin açıkça kapsam dışına bırakıldığını belirterek kabul edilmemiştir²³⁵. Sonuç olarak, uluslararası suçlar; ancak doğrudan kast ve olası kast şeklinde işlenebilmekte ve bu hallerde suçun manevi unsuru tamamlanarak bireylerin uluslararası cezai sorumluluğu doğabilmektedir.

²³³ Bkz.: Guilfoyle, 187 vd.

²³⁴ Lubanga (Decision on the Confirmation of Charges), ICC Pre-Trial Chamber (29 January 2007), para. 352.

²³⁵ Lubanga, ICC Trial Chamber (14 March 2012), para. 1011.

d. Hukuka Aykırılık Unsuru

Failin işlediği fiile meşruiyet kazandıran herhangi bir normun bulunması durumunda, söz konusu fiil kanuni tarifte yer almış olsa bile hukuka aykırılık unsurunun varlığından söz edilemeyecektir. Başka bir anlatımla fiilin hukuka aykırılığının incelenmesinden ziyade fiili hukuka uygun hale getiren başka bir düzenlemenin varlığı aranacaktır. Uluslararası hukuk alanında da söz konusu düzenleme hukuk düzeninin tekliği ilkesi kapsamında ele alınmalıdır. Bu durumda, kanunilik, maddi ve manevi unsurların varlığının tespitinden sonra, fiili hukuka uygun hale getiren, hukuk düzeninde meşru olarak doğmasını sağlayan bir düzenlemenin bulunup bulunmadığı araştırılmalıdır. Bu kapsamda Statü m. 31, 32 ve 33 uyarınca değerlendirme yapılmalıdır.

B. ULUSLARARASI SUÇ TÜRLERİ

1. Soykırım

İlk olarak 1944 yılında Polonyalı Avukat Raphael Lemkin tarafından kullanılarak literatüre kazandırılan “soykırım” kavramı, İkinci Dünya Savaşı’na kadar kullanılmamış; ancak, Nazi Almanyası tarafından gerçekleştirilen eylemlerin Winston Churchill tarafından “isimsiz bir suç” olarak nitelendirilmesi²³⁶ ile söz konusu eylemlerin aslında bir suç olarak değerlendirildiği, suçun değil; suçun isminin yeni olduğu kabul edilmiştir. Nitekim, 1946 yılında soykırım, BM Genel Kurulu’na uluslararası bir suç olarak ilan edilmiş ve 9 Aralık 1948 tarihinde “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi” kabul edilerek 12 Ocak 1951 tarihinde

²³⁶ Olgun Değirmenci, “Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Kararları Işığında Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu (TCK m. 76)”, *TBB Dergisi*, no. 70 (2007), (Anılış: Değirmenci, *Soykırım Suçu (TCK m. 76)*), s. 60.

yürürlüğe girmiş; RUCM’da görülen *Akayesu* Davası’nda ise soykırım, “suçların suçu” olarak nitelendirilmiştir²³⁷.

Soykırım suçu, Roma Statüsü’nde düzenlenen ilk uluslararası suçtur ve Roma Konferansı esnasında uluslararası suç olarak kabul edilmesi ile ilgili hemen hemen hiç ihtilaf olunmaksızın kabul edilen tek suçtur²³⁸. Soykırım suçu, 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi’nin 2. maddesi değiştirilmeden düzenlenen Roma Statüsü m. 6’da tanımlanmıştır. Bu madde uyarınca soykırım; *“ulusal, etnik, ırki ya da dini bir grubu kısmen veya tamamen yok etmek amacıyla gerçekleştirilen aşağıdaki eylemleri kapsamaktadır: ...”*

Suç düzenleyen norm tarafından korunan ve suçun işlenmesi ile ihlal edilen hukuki varlık veya değer anlamına gelen hukuki menfaatin, soykırım suçunda birden fazla olduğu ve birden fazla hukuki değer korunduğu belirtilmektedir. İlk olarak, tüm uluslararası suçlarda olduğu gibi soykırım suçunda, uluslararası toplum bir bütün olarak korunmaktadır. Bunun yanı sıra suç ile korunan hukuki menfaatler; soykırım suçunu oluşturan fiillerin yönlendirildiği gruba mensup kişilerin onuru, yaşam hakkı, vücut bütünlüğü, kişi özgürlüğü gibi kişilerin maddi ve manevi varlığı olarak kabul edileceği gibi söz konusu suç ile bir grubun var olma hakkı da korunmaktadır²³⁹.

Kanunda belirlenen fiilleri işleyen kimseler fail olmakla birlikte, her suçun mutlaka bir faili bulunmaktadır. Soykırım suçunda ise failin devlet ile söz konusu suçu işlemeye yönelik herhangi bir bağlantısının olması gerekmemekle birlikte, her gerçek kişi soykırım suçunun faili olabilmektedir.

²³⁷ Cassese, s. 100.

²³⁸ Schabas (Çeviren Gülay Arslan), s. 55.

²³⁹ Tezcan/Erdem/Önok, s. 546.; Nitekim söz konusu hukuki değer, *Krstic* Davası’nda “Soykırımı tasarlayan ve uygulayanlar, uluslarının, ırklarının, etnisitelerinin ve dinlerinin sağladığı çeşitliliğin zenginliğinden insanlığı mahrum etmeyi amaçlamaktadır.” şeklinde ifade edilmiştir.

Suçtan zarar gören kimse anlamına gelen mağdur, bir bütün olarak uluslararası toplumdur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından da soykırım suçunun mağdurunun uluslararası toplum olduğu kabul edilmiş ve bu durum, 11 Aralık 1946 tarihli BM Genel Kurul toplantısında, adam öldürme suçunun bireyin yaşam hakkının ihlali edildiği; ancak, soykırım suçunda tüm insan topluluğunun var olma hakkının ihlal edildiği²⁴⁰ ifadesiyle teyit edilmiştir. Bununla birlikte Statü m. 6'da yer alan soykırım suçunun tanımından hareketle, özel olarak soykırım suçunun mağduru; belirli bir ulusal, etnik, ırki veya dinsel gruba mensup olan bir grup olarak hedef alınan bireylerdir ve aslında suçun işlenmesinde bir araç olarak görülen mağdurun şahsı, tümüyle önemsizdir²⁴¹. Ancak, mağdurun tespiti, işlenen suç tipinin belirlenmesi bakımından oldukça önem arz etmektedir²⁴². Nitekim, Ruanda'da yaşanan ve soykırım suçunun da işlendiği tespit edilen geniş çaplı insan hakkı ihlalleri esnasında, bir *Tutsi* zannedilerek *Hutu* kadınına tecavüz edilmesini Mahkeme, gerçek kurbanın korunan gruba ait olmamasından dolayı soykırımın suçunun bir parçası olarak ele almamış ve bu eylemi insanlığa karşı suç olarak nitelendirmiştir²⁴³. Bu doğrultuda, soykırım suçunda mağdur olarak belirtilen ulusal, etnik, ırki ve dini grupların tanım ve kapsamlarının belirlenmesi gerekmektedir. Söz konusu gruplardan ne anlaşılması gerektiği, Statü'de net bir şekilde belirtilmemekle birlikte; objektif ölçütler olarak biyolojik, genetik, kültürel veya dinsel farklılıklar dikkate alınabilmektedir²⁴⁴, ancak;

²⁴⁰ Değirmenci, Soykırım Suçu (TCK m. 76), s. 80.

²⁴¹ Cassese, s. 103; Tezcan/Erdem/Önok, s. 547.

²⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kantorowicz-Reznichenko, s. 291-318.

²⁴³ *The Prosecutor v. Mikaeli Muhimana (Judgement and Sentence)*, ICTR- 95-1B-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), (28 April 2005), para. 31.

²⁴⁴ Objektif kriterlerin yanı sıra siyasi gruplar gibi subjektif kriterlerin de bazen, soykırım suçunun işlenip işlenmediği bakımından yol gösterebileceği değerlendirilse de sadece subjektif kriterlerle soykırım suçunun işlendiği yorumunun yapılamayacağı düşünülmektedir. Cryer/Friman/Robinson/Wilmshurst, s. 173.

failin grubu nitelemesine veya mağdurun taşıdığı kendisini bir gruba ait olma hissine itibar edilmemelidir²⁴⁵.

Bu dört grup EYUCM’da görülen *Akayesu* Davası’nda tanımlanmış²⁴⁶ ve ulusal grup; ortak tarih, kültür, dil ve örf âdet gibi objektif ve subjektif nitelikteki birtakım bağlarla bağlanmış aynı vatandaşlığa sahip bir insan topluluğu olarak belirlenmiştir. Etnik grup ise aynı kültürel değerleri paylaşan, aynı yaşam ve düşünce sistemi içinde yer alan insan topluluklarını ifade etmektedir. Irki grup; deri rengi, beden yapısı gibi aynı ırski yapıya ve kalıtsal özelliklere sahip insan topluluğu olarak tanımlanırken; dini gruptan ise sosyolojik bakımdan din olarak nitelendirilen aynı inanca sahip, aynı rehberine inanan, ortak manevi fıkirlere sahip veya aynı ibadet şeklini icra eden kişilerden oluşan topluluk kastedilmektedir²⁴⁷.

Soykırımın bir uluslararası suç olarak düzenlenmesi ile kitlesel katliamlar meydana gelmeden ve çok sayıda insanı yaralayana kadar beklenmeden önce eyleme geçilmesine izin vermek amaçlanmaktadır²⁴⁸. Bu nedenle suçun tanımında bulunan tamamen veya kısmen ibaresi, nitelik veya nicelik olarak grubun önemli bir kısmının yok edilmesi anlamına gelmekte²⁴⁹ ve bu suçun oluşması için illaki çok sayıda kişinin öldürölmesi gerekmemektedir.

Soykırım suçunun maddi unsuru; 6. maddede sayma yöntemi ile tahdidi olarak belirtilmiş olup sadece; grup üyelerini öldürmek, onlara ciddi bedensel ya da ussal

²⁴⁵ Değirmenci, Soykırım Suçu (TCK m. 76), s. 85.

²⁴⁶ Söz konusu davada, Tutsileri soykırım suçu sayılan dört gruptan birine dahil etmekte zorlanılmıştır. Cassese, s. 101. Nitekim, 2003 yılında başlayan Darfur Olaylarında, çatışan iki grup arasında aslında dil, din, ırk ya da örf âdet gibi ayrımların olmadığı ifade edilmiştir. Guilfoyle, s. 274.

²⁴⁷ Söz konusu tanımların mutlak olmadığı, zaten bu grupların tanımının yapılmasının zor olduğu, bazen bu tanımların birbirleri ile örtüştüğü ve hepsinin aynı anlama geldiği de öğretide savunulmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: William Schabas, *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*, Second Edition, Cambridge University Press (2009), s. 124 vd.

²⁴⁸ John Quigley, *The Genocide Convention An International Law Analysis*, Ashgate Publishing (2006), s. 97.

²⁴⁹ Değirmenci, Soykırım Suçu (TCK m. 76), s. 98.

zarar vermek, fiziksel olarak kısmen ya da tamamen yok etmek kastıyla grubu ağır yaşam koşullarına maruz bırakmak, grup içinde doğumları önlemeye yönelik tedbirler koymak, grup içindeki çocukları zorla bir başka yere nakletmek fiillerinden birinin ya da birden fazlasının işlenmesi halinde soykırım suçundan söz edilebilecektir.

Soykırım suçunun manevi unsuru, bu suçu diğer uluslararası suçlardan ayıran en önemli özellik olmakla birlikte; failin Statü’de belirtilen hareketleri gerçekleştirirken bir grubu kısmen veya tamamen yok etme kastı ile yani özel kast (*dolus specialis*) ile işlemesi gerekmektedir. Bu nedenle, soykırım suçu sadece doğrudan kast ile işlenebilen bir suç tipi olup, olası kast ile işlenmesi mümkün değildir²⁵⁰. Ancak, söz konusu suçun oluşması için, soykırım suçunu işlemeye yönelik herhangi bir planın ya da politikanın bulunması ve bunun tasarlanması gereği bulunmamaktadır²⁵¹.

2. İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar

İlk defa Birinci Dünya Savaşı döneminde gerçekleşen Ermeni Olaylarında yaşanan duruma ilişkin kullanılan bu terim²⁵², ilk kez Nürnberg Mahkemeleri esnasında bir suç olarak kabul edilmiş; ancak, kapsamı ve söz konusu suçun yorumlanması İkinci Dünya Savaşı sorumlularının çeşitli ülkelerde yakalanıp yargılanmaları ile oluşan *Touvier* Davası (1975), *Barbie* Davası (1983) ve *Finta* Davası (1994)’nda belirlenmiş²⁵³ ve Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemeleri’nde görülen yargılamalar esnasında, insanlığa karşı suçların tek başına var olabilir özellikte olduğunun açıkça ortaya konması ile; söz konusu suç, uluslararası

²⁵⁰ Değirmenci, Soykırım Suçu (TCK m. 76), s. 95

²⁵¹ Bununla birlikte, *Krstic* Davası’nda bir plan veya politikanın varlığının, soykırım suçunun oluşması için gerekli bir unsur olmasa da failin yok etme kastının ispatında önem kazandığı belirtilmiştir. *Prosecutor v. Radislav Krstic (Appeal Judgement)*, Case No. IT-98-33-A (19 April 2004), para. 225.

²⁵² Ezeli Azarkan “Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52, no. 3 (2003), s. 276

²⁵³ William A. Schabas and Nadia Bernaz (eds), *Routledge Handbook of International Criminal Law*, Routledge (2011), s. 33 vd.

suçlardan biri olarak Roma Statüsü'nün 7. maddesinde düzenlenmiştir. Bu madde uyarınca insanlığa karşı işlenen suçlar; *“herhangi bir sivil nüfusa karşı yaygın veya sistematik bir saldırının parçası olarak işlenen Statü’de yer alan eylemlerin işlenmesi”* şeklinde tanımlanmaktadır.

Diğer uluslararası suçlar gibi insanlığa karşı işlenen suçlarda da hukuki değer olarak, kişilerin maddi ve manevi varlığının yanı sıra; hedef alınan bireylerin ötesinde bir bütün olarak insanlık korunmaktadır. Soykırım suçunda olduğu gibi, insanlığa karşı işlenen suçun mutlaka devlete bağlı görevliler tarafından işlenmesi gerekmediğinden, herhangi kimseler bu suçun faili olabilmektedir. Suçun mağduru ise maddede ifade edildiği gibi sivil nüfus olup, bu kişiler, devletin vatandaşı olsun olmasın savaşçı sıfatını haiz olmayan herkeştir²⁵⁴.

İnsanlığa karşı işlenen suçların maddi unsurunun oluşması için gerçekleştirilmesi gereken eylemler Statü m. 7’de, tek tek sayılmış ve maddenin 2. fıkrasında söz konusu fiillerden ne anlaşılması gerektiği ifade edilerek kavramların, kanunilik ilkesi doğrultusunda kapsam ve sınırları belirlenmiştir. Söz konusu madde uyarınca; *“öldürme; toplu yok etme; köleleştirme; nüfusun sürgün edilmesi veya zorla nakli; uluslararası hukukun temel kurallarını ihlal ederek, hapsetme veya fiziksel özgürlükten başka biçimlerde mahrum etme; işkence; ırza geçme, cinsel kölelik, zorla fuhuş, zorla hamile bırakma, zorla kısırlaştırma veya benzer ağırlıkla diğer cinsel şiddet şekilleri; paragraf 3’te tanımlandığı şekliyle, herhangi bir tanımlanabilir grup veya topluluğa karşı, bu paragrafta atıf yapılan herhangi bir eylemle veya Mahkeme’nin yetki alanındaki herhangi bir suçla bağlantılı olarak siyasi, ırki, ulusal, etnik, kültürel, dinsel, cinsel veya evrensel olarak uluslararası hukukta kabul edilemez diğer nedenlere dayalı zulüm; zoraki kayıplar; ırk ayrımcılığı (apartheid) suçu; kasıtlı*

²⁵⁴ Tezcan/Erdem/Önok, s. 567.

olarak ciddi ıstıraplara ya da bedensel veya zihinsel veya fiziksel sağlıkta ciddi hasara neden olan benzer nitelikteki diğer insanlık dışı eylemler”in gerçekleştirilmesi halinde insanlığa karşı işlenen suçlardan bahsedilebilmektedir. Nitekim “diğer insanlık dışı eylemler” kavramı, söz konusu suçı; insanlığa karşı işlenen suçları oluşturan fiillerin maddede belirtilenlerle sınırlı kalmaması ve bu suçun işleniş biçimini madde dışında genişletebilme ihtimali ile yasallık ilkesinin getirdiği kesinlikten ve belirlilikten uzaklaştırdığı gerekçesi ile öğretide çok tartışılmış ve insanlığa karşı işlenen suçun oluşması için işlenmesi gereken fiillerin tahdidi değil tadadi bir şekilde düzenlendiği, bu nedenle; söz konusu fiiller dışında da diğer unsurların bulunması halinde başka insanlık dışı eylemlerin gerçekleştirilmesi durumunda da söz konusu suçun işlendiği ve örf ve âdet hukuku ile ortaya çıkan bu uluslararası suçun kapsamının genişletildiği ifade edilmiřtir²⁵⁵.

İnsanlığa karşı işlenen suçların oluşabilmesi için söz konusu fiillerin işlenmesi yetmemekte, aynı zamanda bu eylemlerin yaygın veya sistematik bir saldırı şeklinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu koşullar seçimlik olup, iki kavramın bir arada bulunması gerekmediğinden, saldırının sadece yaygın olması ya da sistematik olması yeterlidir. Ancak, Statü’de bu kavramlar tanımlanmamış ve söz konusu kavramlardan ne anlaşılması gerektiği Mahkeme’ye bırakılmıştır. Bu bağlamda, “yaygın” kavramı; saldırının geniş çaplı olması ve mağdurların sayısal okluđu²⁵⁶, “sistematik” kavramı ise bir politika ya da planın varlıđı²⁵⁷ şeklinde değerlendirilmektedir. Yaygın ve sistematik olan saldırının silahlı çatışmalar dışında da işlenebileceği kabul edilmekte

²⁵⁵ Aynı zamanda, bu suç tipinin teamül hukukundan daha az kapsayıcı bir şekilde düzenlendiği görüşü de öğretide ileri sürülmektedir. Cassese, 93 vd.; Nitekim, RUCM’da görülen *Akayesu* Davası’nda Tutsi kadınların ıplaklığa zorlanması, diğer insanlık dışı eylemler kategorisinde değerlendirilmiş ve insanlığa karşı işlenen suç olarak nitelendirilmiştir. *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Appeal Judgment)*, Case No. ICTR-96-4-A (1 June 2001).

²⁵⁶ Cassese, s. 67.

²⁵⁷ Cassese, s. 64.

olup, insanlığa karşı işlenen suçları oluşturan eylemler, silahlı çatışmanın yokluğunda gerçekleştirildiğinde dahi kovuşturulabilmektedir.

Son olarak, insanlığa karşı işlenen suçları oluşturan fiillerin ani ve arada sırada gerçekleşen şiddet eylemlerini barındırması yerine; yönetilen ya da organize edilen bir saldırı niteliğini haiz olması yani bir politika unsuru barındırması gerekmektedir²⁵⁸. Söz konusu politikanın, hükümet veya merkezi bir güç tarafından oluşturulması gerekmemekte; diğer teşkilatların da saldırılarını bir politika çerçevesinde gerçekleştirmesi halinde bu suç işlenebilmektedir²⁵⁹.

İnsanlığa karşı işlenen suçların manevi unsuru olarak genel kast aranmakta olup, Statü'ye göre failin söz konusu suçu işlemesi için sivil nüfusa yönelik yaygın veya sistematik saldırının varlığını bilmeli ve kendi isteğiyle bu sürece katılması gerekmektedir²⁶⁰.

3. Savaş Suçları

En eski suç tiplerinden biri olan savaş suçu, savaş dönemlerinde de insanların sırf insan olmasından dolayı koruması gereken onur ve değerlerin var olduğunun kabul edilmesi ile birlikte oluşan insancıl hukuk kurallarının ve her ne kadar gerçekleşmesi istenmese de meydana gelen bir silahlı çatışma sırasında, uluslararası örf ve âdet

²⁵⁸ Söz konusu unsur, insanlığa karşı işlenen suçların sistematik olma unsuru ile oldukça karıştırılmaktadır. UCM bile ilk kararlarında politika kıstasını bağımsız bir kurucu unsur olarak görmemiş, bunu saldırının sistematik olup olmadığını değerlendirmek açısından bir faktör olarak ele almıştır. Tezcan/Erdem/Önok, s. 575 vd.

²⁵⁹ Öğretide, yaygın ve sistematik bir şekilde işlenmesi gereken bu eylemin, söz konusu kavramların belirsizliğinden dolayı bir organizasyon planlanması veya bir politika ile yapılması şeklinde de geniş yorumlanmasının tehlikeli olacağı ve egemenliği kısıtlayacağı düşüncesi yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Marchuk, s. 102.

²⁶⁰ Schabas'a göre saldırının bilgisine sahip olmak aslında özel kastın bir çeşidi olup, insanlığa karşı işlenen suçlarda özel kast aranmaktadır. Schabas (Çeviren Gülay Arslan), s. 64; Tezcan, Erdem ve Önok ise insanlığa karşı işlenen suçlarda genel kastın arandığını ifade etmekle birlikte, sadece söz konusu suçun "zulmetme" şeklinde gerçekleştirilmesi durumunda özel kast arandığını ifade etmektedir. Tezcan/Erdem/Önok, s. 582.

hukuku ya da uluslararası antlaşmalar tarafından belirlenerek devletler tarafından uyulması beklenen savaş hukuku kurallarının²⁶¹ ihlali anlamına gelmektedir. Bu kuralları ihlal eden kişilere uluslararası ceza hukukunda cezai sorumluluk bağlanmış²⁶² olup, savaş suçundan sorumlu tutulan kişilerin; mutlaka savaşan sıfatını haiz olan veya vatandaşı bulunduğu devletle organik bir bağ içinde bulunan asker unvanına sahip kimseler olması gerekmemektedir, bu nedenle; herkes savaş suçunun faili olabilmektedir. Suçun mağduru ise uluslararası toplumun yanı sıra, silahlı çatışmalarda aktif rol oynamayan sivil kişiler ve yaralanma, hastalanma gibi çeşitli nedenlerle silahlı çatışmalarda yer almayı bırakan eski savaşçılardır²⁶³.

Roma Statüsü m. 8(2)'de tanımlanan savaş suçu, 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'nin çok ciddi şekilde ihlali; uluslararası hukukun mevcut sistemi içerisinde, uluslararası silahlı çatışmalarda uygulanabilir yasa ve geleneklerin diğer ciddi ihlalleri; uluslararası nitelik taşımayan silahlı çatışmalarda ise 12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmeleri'nin müşterek 3. maddesinin ciddi ihlalleri; mevcut uluslararası hukuk çerçevesinde, uluslararası karakterde olmayan ancak silahlı çatışmalarda uygulanabilir hukukun ve teamüllerin diğer ciddi ihlalleri halinde oluşmaktadır. Söz konusu normların ciddi şekilde ihlal edilmesinden ne anlaşılması gerektiği ise kanunilik ilkesine uygun bir şekilde bu normları ihlal eden fiillerin tek tek neler olduğunun sayılması ile yukarıda ifade edilen 4 kategori altında belirlenmiştir²⁶⁴. Bu durumda, savaş suçunun düzenlendiği 8. maddede yer alan fiiller

²⁶¹ Douglas Guilfoyle savaş hukukunu, "Lahey Yasası" olarak da adlandırılan savaş yöntem ve araçlarını düzenleyen normlara ve yasa ve çatışmalarda yer almayan sivillere ve çatışma dışı bırakılan savaşçılara yönelik muamele ve korumayı düzenleyen normları kapsayan "Cenevre Kanunu" şeklinde ikiye ayırarak ele almaktadır. Guilfoyle, s. 198.

²⁶² Tezcan/Erdem/Önok, s. 586.

²⁶³ Cryer/Friman/Robinson/Wilmshurst, s. 287.

²⁶⁴ Savaş suçunu oluşturan fiillerin sıralandığı maddeye bakıldığında 4 kategorinin aslında Cenevre Sözleşmeleri ile silahlı çatışmalarda uygulanabilir yasa ve geleneklerinin diğer ciddi ihlalleri şeklinde iki kategorinin, uluslararası silahlı çatışmalarda ve uluslararası silahlı çatışmalarda ayrı ayrı ele alınması ile oluşturulduğu görülmektedir.

haricinde gerçekleştirilen eylemler, UCM'nin yargı yetkisine dahil bir savaş suçu olarak nitelendirilememektedir. Söz konusu maddeye göre 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'nin çok ciddi şekilde ihlalini; *“kasten öldürme; biyolojik deneyler dahil işkence veya insanlık dışı muamele; insan vücuduna veya sağlığına kasten büyük ıstırap verme veya ciddi yaralamaya sebep olma; askeri gereklilik olmadan, yasadışı ve keyfi olarak malların yaygın yok edilmesi veya sahiplenilmesi; bir savaş esirinin veya koruma altındaki bir diğer şahsın, düşman devlet silahlı kuvvetlerinde hizmet etmeye zorlanması; bir savaş esirinin veya koruma altındaki bir diğer şahsın, kasti olarak adil ve olağan yargılanma hakkından yoksun bırakılması; hukuka aykırı sürgün, nakletme ya da hapsetme; rehine alınması”* fiilleri oluşturmaktadır. Uluslararası silahlı çatışmalarda uygulanabilir yasa ve geleneklerin diğer ciddi ihlallerini ise; *“çarpmalarda doğrudan yer almayan sivil bireylere ya da sivil nüfusa karşı kasten saldırı yöneltilmesi; askeri olmayan, yani askeri maksatlı olmayan sivil hedeflere karşı kasten saldırı düzenlenmesi; uluslararası silahlı çatışmalar hukuku çatısı altında, siviller ya da sivil nesnelere sağlanan korumadan yararlanma hakları olduğu sürece, BM Şartı'na göre, barış gücü ya da insan yardımı tahsis edilmiş görevli personel, tesis, malzeme, birlik veya araçlara kasten saldırı yöneltilmesi; tahmin edilen somut ve doğrudan askeri avantajlara kıyasla, aşırı olacak şekilde, sivillerin yaralanmasına veya ölmesine veya sivil nesnelerin zarar görmesine yol açacağı ve geniş çapta, uzun vadeli ve ağır bir biçimde doğal çevreye zarar vereceğinin bilincinde olarak saldırı başlatılması; savunmasız veya askeri hedef oluşturmayan kent, köy, yerleşim yeri ve binaların bombalanması veya bu yerlere herhangi bir araçla saldırılması; silahını bırakmış, kendisini savunma araçlarından yoksun ve isteğiyle teslim olmuş bir askeri öldürme veya yaralama; teslim bayrağını, BM veya düşman bayraklarını, askeri rütbelerini ve üniformalarını, yine aynı şekilde*

Cenevre Sözleşmeleri 'nin ayırt edici amblemlerini, uygunsuz şekilde kullanarak ölüme veya ciddi yaralanmaya sebebiyet verme; işgalci devletin kendi sivil nüfusunun bir bölümünü işgal ettiği topraklara doğrudan veya dolaylı olarak nakletmesi veya işgal edilen topraklardaki nüfusun tamamının veya bir kısmının devlet sınırları içinde veya dışında sürülmesi veya nakli; askeri amaçlı olmaması koşuluyla din, eğitim, sanat, bilim veya yardım amaçlarıyla kullanılan binalara, tarihi eserlere, hastanelere ve hasta ve yaralıların toplandığı yerlere kasten saldırı düzenlenmesi; karşı tarafın hakimiyeti altında bulunan kişilerin tıp, diş veya hastane tedavisi gerekliliği olmadan, kişisel çıkarlarına aykırı bir şekilde ölüme yol açabilecek veya sağlığı ciddi tehlikeye düşürebilecek nitelikte tıbbi veya bilimsel deneylere tabi tutulması veya fiziksel sakatlanmaya maruz bırakılması; düşman devlet ya da orduya bağlı bireylerin haince öldürülmesi veya yaralanması; savaş esirlerine yaşama şansı verilmeyeceğini ilan etme; (karşı tarafta canlı bırakılmayacağını ilan etme); savaşa dair ihtiyaçlar zorunlu olarak gerektirmedikçe, düşman mallarının imha edilmesi veya bu mallara el konulması; düşman taraf uyruklu kişilerin, Mahkemelerdeki hak ve eylemlerinin ortadan kaldırıldığını, askıya alındığını veya kabul edilemez olduğunu ilan etme; düşman taraf vatandaşlarını, savaş başlamadan önce, ordu mensubu olsalar bile, kendi devletlerine karşı savaş hareketlerinde yer almaya zorlama; saldırı sonucu ele geçirilse bile, bir kenti ya da yeri talan etme; zehir veya zehirli silahların kullanılması; Boğucu, zehirli veya diğer gazlar ile benzeri sıvı, malzeme veya cihazlar kullanılması; çekirdeği tam kapatmayan veya yarararak ayrılan mermiler gibi insan vücuduna kolayca giren veya vücutta parçalanan mermi kullanılması; gereksiz yaralanmaya veya ıstıraba yol açan veya 121 ve 123. maddeler hükümlerine uygun olarak bu tüzüğe bir ek şeklinde dahil edilmesi ve geniş yasaklamaya tabi olması halinde, kendiliğinden ve ayırım yapmadan uluslararası savaş hukuku ihlalleri oluşturan silah, mermi,

malzeme veya savaş yöntemleri kullanılması; insan onuruna hakaret eder nitelikte, özellikle aşağılayıcı ve küçük düşürücü davranışlar; 7.maddenin 2(f) paragrafında tanımlandığı gibi ırza geçme, cinsel köleleştirme, fahişeliğe zorlama, hamileliğe zorlama, kısırlaştırmaya zorlama veya Cenevre Sözleşmeleri’ni ciddi şekilde ihlal eden diğer cinsel şiddet çeşitlerine başvurulması; belli noktaları, alanları veya askeri güçleri askeri operasyonlardan muaf tutmak için, bir sivilin veya diğer korunmuş bir kimsenin varlığının kullanılması; uluslararası hukuka uygun bir şekilde, Cenevre Sözleşmeleri’nin ayırt edici amblemlerini kullanan binalara, malzemeye, sağlık ve ulaşım birimlerine kasten saldırı düzenlenmesi; Cenevre Sözleşmeleri ile sağlanan yardım malzemelerini bilerek engelleme dahil olmak üzere, yaşamları için vazgeçilmez maddelerden mahrum etmek suretiyle sivillerin aç bırakılmasının, bir savaş yöntemi olarak kullanılması; 15 yaşından küçük çocukların ulusal silahlı kuvvetlere çağırılması, askere alınması veya çatışmalarda aktif olarak kullanılması” fiilleri kapsamaktadır. Uluslararası nitelik taşımayan silahlı çatışmalarda 12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmeleri’nin müşterek 3. maddesinin ciddi ihlallerini “yaşam hakkına ve kişiye karşı şiddet, özellikle her türlü öldürme, sakat bırakma, zalimane muamele ve işkence; insan onuruna hakaret eden, özellikle aşağılayan ve küçük düşürücü davranışlar; rehine alınması; kanuna dayalı ve gerekliliği genel kabul görmüş yargısal garantileri haiz bir Mahkeme kararı olmadan cezalandırma ve infaz” fiilleri oluştururken; uluslararası karakterde olmayan ancak silahlı çatışmalarda uygulanabilir hukukun ve teamüllerin diğer ciddi ihlali; “çarpışmalarda doğrudan yer almayan sivillere karşı veya sivil nüfusa karşı kasten saldırı düzenlenmesi; uluslararası hukuka uygun bir şekilde Cenevre Sözleşmelerinin ayırt edici amblemlerini kullanan personele, malzemeye, tıbbi birimlere ve nakliye araçlarına kasten saldırı düzenlenmesi; silahlı çatışma hukukuna göre, sivillere ve sivil nesnelere

sağlanmış korumaya hak kazanmaları şartıyla, BM Şartı'na uygun bir şekilde insani yardımda veya barış gücü görevinde bulunan personele, tesislere, malzemeye, birimlere veya araçlara karşı kasten saldırı düzenlenmesi; askeri amaçlı olmaması koşuluyla dini, eğitim, sanat, bilim veya hayır amaçlarıyla kullanılan binalara, tarihi eserlere, hastanelere ve hasta ve yaralıların toplandığı yerlere bilerek saldırı düzenlenmesi; saldırı sonucu ele geçirilse dahi, bir kenti ya da yeri talan etme; 7.maddenin 2(f) paragrafında tanımlandığı gibi ırza geçme, cinsel köleleştirme, fahişeliğe zorlama, hamileliğe zorlama, kısırlaştırmaya zorlama veya Cenevre Sözleşmeleri'ni ciddi şekilde ihlal eden diğer cinsel şiddet çeşitlerine başvurulması; 15 yaşından küçük çocukların, ulusal silahlı kuvvetlere çağırılması, askere alınması veya çatışmalarda aktif olarak kullanılması; çatışmadan kaynaklanan nedenlerden dolayı, sivillerin güvenliği veya askeri nedenler gerektirmedikçe sivillerin yer değiştirilmesi talimatı verilmesi; karşı tarafın savaşımlarını haince öldürme veya yaralama; savaş esirlerine yaşama şansı verilmeyeceğini ilan etme; (karşı tarafta canlı bırakılmayacağını ilan etme) karşı tarafın hakimiyeti altında bulunan kişilerin tıp, diş veya hastane tedavisi gerekliliği olmadan, kişisel çıkarlarına aykırı bir şekilde ölüme yol açabilecek veya sağlığı ciddi tehlikeye düşürebilecek nitelikte tıbbi veya bilimsel deneylere tabi tutulması veya fiziksel sakatlanmaya maruz bırakılması; savaşa dair ihtiyaçlar zorunlu olarak gerektirmedikçe, düşman mallarının imha edilmesi veya bu mallara el konulması” hareketlerinden herhangi birinin işlenmesi ile meydana gelmektedir²⁶⁵.

²⁶⁵ Uluslararası olan ve uluslararası olmayan şeklinde ayırım yapılarak oluşturulan savaş suçunu oluşturan çoğu fiil maddede de görüldüğü üzere birbiri ile aynıdır. Nitekim, söz konusu fiiller aynı olsa bile, uluslararası olan ve olmayan savaş suçlarının oluşması bakımından bulundurdıkları unsurlar birbirinden farklı olabilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Guilfoyle, s. 216-234.

Bu fiillerden herhangi birinin işlenmesi halinde savaş suçunun oluştuğundan bahsedilebilmesi için ilk fıkra göre söz konusu fiilin aynı zamanda “özellikle bir plan, politika ya da bu tarz suçların büyük çapta işlenmesinin bir parçası” olarak işlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, uluslararası ceza hukukunda bir savaş suçundan bahsedebilmek için yukarıda belirtilen fiillerin, savaş hukukunun geçerli olduğu zaman dilimi içerisinde gerçekleşmesi gerekmekte, yani; bir silahlı çatışmanın varlığı zorunluluğu bulunmaktadır²⁶⁶. Bu durumda silahlı çatışmanın tanımlanması önem arz etmektedir. Uluslararası Kızıl Haç Örgütü silahlı çatışmayı, iki devlet arasında gerçekleşen ve silahlı kuvvet mensuplarının müdahalesine yol açan herhangi bir görüş ayrılığı olarak tanımlamaktadır²⁶⁷. Ancak, savaş suçu sadece devletler arasında var olan uluslararası silahlı çatışmalar esnasında değil; uluslararası olmayan yani iç silahlı çatışmalar halinde de oluşmaktadır. Nitekim, Roma Statüsü m. 8(2)(c) ve 8(2)(e)’de uluslararası olmayan silahlı çatışmalar halinde gerçekleştirilen fiiller de savaş suçu olarak değerlendirilmiş ve bu hallerde Mahkeme’nin yargı yetkisinin olduğu ifade edilmiştir²⁶⁸. Bu bakımdan söz konusu tanım yetersiz kalmakla birlikte, *Tadić* Davası’nda yapılan tanım uyarınca silahlı çatışma; devletler arasında silahlı güce başvurulduğunda ya da hükümet otoriteleriyle örgütlü silahlar arasında ya da bir devlet içinde bu tür gruplar arasında uzayan silahlı şiddettir.

Her ne kadar Roma Statüsü’nde iç silahlı çatışmalardan ortaya çıkan savaş suçuna yer verilse ve bu fiiller Mahkeme’nin yargı yetkisine dahil edilse de uluslararası olmayan silahlı çatışmaları oluşturan fiillerin, m. 8(2)(a) ve 8(2)(b)’de yer

²⁶⁶ Öğretide yer alan genel görüş “özellikle bir plan, politika ya da bu tarz suçların büyük çapta işlenmesinin bir parçası” ifadesinin, savaş suçlarına ilişkin herhangi bir eşik getirmediği ve UCM’nin bu düzenleme ile savaş suçlarına ilişkin yargı yetkisinin kısıtlanmadığı şeklindedir. Cryer/Friman/Robinson/Wilmshurst, s. 288.; Tezcan/Erdem/Önok, s. 593; Önok, s. 163.

²⁶⁷ Tezcan/Erdem/Önok, s. 588.

²⁶⁸ Uluslararası olmayan silahlı çatışmalar sonucunda gerçekleşen savaş suçunu oluşturan 16 fiil varken; toplam 34 fiil uluslararası nitelikte silahlı çatışmalarda meydana gelen savaş suçunu oluşturmaktadır. Tezcan/Erdem/Önok.

alan fiillerin işlenmesi ile oluşan uluslararası silahlı çatışmalardan ayrı bir şekilde ele alınması²⁶⁹, Cassese tarafından devlet egemenliği için yapılan aşırı derecedeki itaatkarlık olarak değerlendirilmiştir²⁷⁰. Nitekim, Roma Statüsü m. 8(3)'te uluslararası olmayan silahlı çatışmaların savaş suçu olarak nitelendirilmesi ve bu kapsamda işlenen fiiller üzerinde UCM'nin yargı yetkisine sahip olmasının “*bir hükümetin, devlet dahilinde kanun ve düzeni sürdürme, yeniden kurma veya devletin birliğini ve toprak bütünlüğünü tüm yasal araçlarla koruma sorumluluğuna etki etmeyeceği*” ifade edilerek söz konusu durumun devlet egemenliği ilkesini zedelemeyeceği ifade edilmiştir²⁷¹.

Savaş suçunun manevi unsuru ise genel kast olup, failin silahlı çatışmanın varlığını doğuran maddi koşulları, yani günlük anlamda bir silahlı mücadelenin cereyan ediyor olduğunu bilmesi ve bu silahlı çatışmadan doğacak sonuçların oluşmasını istemesi gerekli ve yeterlidir²⁷².

4. Saldırı Suçu

İkinci Dünya Savaşı sonucunda gerçekleşen Nürnberg Yargılamaları esnasında barışa karşı suçlar olarak varlık kazanan saldırı suçu, düzenlenmesi ve UCM'nin yargı yetkisine dahil olması en zor olan sonuncu uluslararası suç tipidir. Bunun nedeni saldırı suçunun diğer suçlar gibi örf ve âdet hukukunda yerleşmiş bir fiil olmadığı belirtilerek bir uluslararası suç olmadığı²⁷³ ve söz konusu suça ilişkin değerlendirmelerin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne ait olması gerektiği

²⁶⁹ *Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Case No. ICC-01/04-01/06 (14 March 2012), para. 542.

²⁷⁰ Guilfoyle, s. 210.

²⁷¹ Murat Önok ise söz konusu hükmü, Statü ile devletlere verilen süslü bir sahte güvence olarak değerlendirmiştir. Önok, s. 191

²⁷² Guilfoyle, s. 214.

²⁷³ Önok, s. 194.

düşünceleridir. Bu bağlamda, saldırı suçunun UCM'nin yargı yetkisine dahil edilip edilmeyeceği, tanımının ne olması gerektiği ve saldırının tespiti bakımından BM Güvenlik Konseyi'nin yetkisinin sınırları Roma Statüsü'nün nihai halini oluşturan Roma Konferansı esnasında tartışma konusu olmuştur. Nitekim söz konusu tartışmalar, Roma Konferansı sırasında çözüme kavuşturulamamış ve sırf saldırı suçu üzerinde uzlaşmaya varılamaması yüzünden yarım asırdır uğraşılan uluslararası ceza mahkemesi kurma hedefinin tehlikeye düşeceği endişesiyle²⁷⁴, bu derecede önemli bir suçun bir uluslararası ceza mahkemesi kuran Roma Statüsü'nde düzenlenmemesi halinin de kabul edilemeyeceği inancı ile, suçun üzerinde UCM'nin yargı yetkisinin varlığı kabul edilerek saldırı suçunun tanımı ve kapsamının daha sonra belirlenmesi kararı alınmıştır²⁷⁵.

Saldırı suçunun tanımının ve kapsamının belirlenmesi ve bu sayede UCM'nin saldırı suçu üzerinde bir an önce yargı yetkisinin doğması için “Saldırı Suçu Üzerine Özel Çalışma Grubu” kurulmuştur. Söz konusu grup tarafından saldırı suçuna ilişkin bir taslak metin hazırlanmış ve bu taslak metin Taraf Devletler Meclisi tarafından 26 Kasım 2009 tarihinde kabul edilmiştir²⁷⁶. 31 Mayıs-11 Haziran 2010 tarihleri arasında, Uganda'nın başkenti Kampala'da, UCM Birinci Gözden Geçirme Konferansı esnasında²⁷⁷ bu taslak metin üzerinde çalışmalar yapılmış ve 6 sayılı karar²⁷⁸ ile saldırı suçuna ilişkin düzenlemeler kabul edilerek Roma Statüsü m. 5(2)'nin silinmesi ve

²⁷⁴ David J. Scheffer, “The United States and the International Criminal Court”, *The American Journal of International Law* 93, no. 1 (Jan., 1999), s.21.

²⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Carrie McDougall, *The Crime of Aggression under the Rome Statute of International Criminal Court*, Cambridge University Press (2013), s. 11.

²⁷⁶ Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, Resumed eighth session New York (22-25 March 2010), Official Records. https://crimelofaggression.info/documents/6/2010_WGRC_Report_ICC-ASP-8-20-AddI-ENG.pdf. (E.T.: 28.10.2023)

²⁷⁷ Roma Statüsü m. 121 uyarınca Statü'ye ilişkin değişiklikler ancak Statü'nün yürürlüğe girmesinden yedi yıl sonra, oluşturulan bir Gözden Geçirme Konferansında önerilebileceği için saldırı suçuna ilişkin taslak metin de UCM'nin kuruluşundan neredeyse 8 yıl sonra ilk kez gerçekleşen Gözden Geçirme Konferansı'nda ele alınabilmektedir.

²⁷⁸ Resolution ICC-ASP/8/Res.6 (26 November 2009).

saldırı suçunun tanımının yer aldığı 8 *bis*, saldırı suçunun faillerinin düzenlendiği m. 25(3) *bis*, devlet başvurusu veya savcının re'sen soruşturma açması kapsamında saldırı suçu üzerinde yargılama yetkisinin kullanılması düzenlemesinin yer aldığı 15 *bis* ve BM Güvenlik Konseyi tarafından yapılan başvuru üzerine saldırı suçu üzerinde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili olan 15 *ter* maddeleri Statü'ye eklenmiştir ve 1 Ocak 2017 tarihinden itibaren başlamak üzere UCM'nin saldırı suçu üzerinde yargı yetkisi doğmuştur²⁷⁹.

Saldırı hareketi ilk olarak Birleşmiş Milletler tarafından bir suç olarak değerlendirilmiş ve bu konuda düzenleme yapmak için BM Genel Kurulu tarafından 1952 yılında bir özel komite kurulmuş ve bu komitenin çalışmaları sonucunda 1974 tarih ve 3314 sayılı BM Genel Kurul kararı ile saldırı suçu ve bu suçun kapsamı ortaya konmuştur. Nitekim, Roma Statüsü'nde saldırı suçuna ilişkin oluşturulan hükümler de BM Güvenlik Konseyi'nin söz konusu suç üzerinde oynadığı etkin rolü göz önünde bulundurularak düzenlenmiştir. Bu doğrultuda, Statü'ye eklenen 8 *bis* (1) uyarınca saldırı suçu; *“bir devletin siyasi veya askeri eylemlerini etkili bir şekilde kontrol edebilen ya da yönetebilen bir kimse tarafından, karakteri, ağırlığı ve boyutu itibarıyla, BM Şartı'nı açıkça ihlal eden bir saldırı fiilinin planlanması, hazırlanması, başlatılması ve icra edilmesi”* şeklinde tanımlanmıştır. Saldırı fiili ise diğer fıkrada tanımlanmış olup, bir devlet tarafından başka bir devletin egemenliğine, toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı veya BM Şartı'na aykırı olacak şekilde silahlı kuvvet kullanılması halinde saldırı fiili gerçekleştirilmiş olmaktadır. Maddenin devamında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1974 tarih ve 3314 (XXIX) sayılı kararı uyarınca doğrudan saldırı suçu olarak kabul edilen fiiller

²⁷⁹ Saldırı suçunun yürürlüğe girmesi ile ilgili ortaya çıkan tartışmalar ve çözüm önerileri için bkz.: Değirmenci ve Mavuş, s. 111 vd.

belirtilmiş ve söz konusu fiillerin işlenmesi halinde saldırı suçunun oluşması için herhangi bir savaş döneminin gerekli olmadığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda; “...*bir devletin silahlı kuvvetlerince, bir diğer devletin topraklarına yönelik olarak yapılan istila yahut taarruz veya ne kadar geçici olursa olsun, bu tür bir istila veya kuvvet kullanarak başka bir devletin ülkesinin veya topraklarının bir bölümünün ilhakı; bir devletin silahlı kuvvetleri tarafından, başka bir devletin ülkesine karşı yapılan bombardıman veya bir devlet tarafından, diğer bir devletin ülkesine karşı herhangi bir silahın kullanımı, bir başka devletin silahlı kuvvetleri tarafından, başka bir devletin limanlarının veya kıyılarının abluka altına alınması, bir devletin silahlı kuvvetleri tarafından, bir başka devletin kara, deniz veya hava kuvvetlerine veya deniz ve hava filolarına saldırılması, kabul eden devletle yapılan bir anlaşma uyarınca o devletin ülkesinde bulunan bir devletin silahlı kuvvetlerinin, o anlaşmada belirtilen koşullara aykırı olarak kullanılması veya anlaşmanın sona ermesinden sonra da bu topraklardaki varlığını devam ettirmesi; ülkesini başka bir devletin kullanımına tahsis eden bir devletin, ülkesinin o devlet tarafından, 3. bir devlete karşı gerçekleştirilecek bir saldırı eyleminde kullanılmasına izin vermesi; bir başka devlete karşı yukarıda listelenen fiiller düzeyinde silahlı kuvvet eylemleri gerçekleştiren silahlı çetelerin, grupların, düzensiz birliklerin veya paralı askerlerin bir devlet tarafından veya bir devlet adına gönderilmesi veya o devletin bunlara önemli ölçüde katılması*” fiilleri saldırı suçunu oluşturmakla birlikte söz konusu fiiller tek tek sayma yöntemi ile değil de tadadi bir şekilde düzenlenmiş olup, bu fiiller dışında da başka bir devletin egemenliğine, toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı veya BM Şartı’na aykırı olacak şekilde silahlı kuvvet kullanılması halinde saldırı suçunun işlendiği kabul edilecektir. Ancak, saldırı suçunun oluşması için fiilin; karakteri, ağırlığı ve boyutu itibarıyla BM Şartı’nı açıkça ihlal etmesi gerekmektedir. Bu nedenle hukuka aykırı

kuvvet kullanımları 8 *bis* (2)’de belirtilen kriterleri sağlayarak saldırı fiili olarak değerlendirilse de BM Şartı’nı açıkça ihlal etmediği sürece 8 *bis* (1) maddesi kapsamında saldırı suçu olarak kabul edilmeyecektir²⁸⁰. Nitekim, saldırı fiillerinin bulundurması gereken karakter, ağırlık, boyut ve BM Şartı’nı açıkça ihlal etme kriterleri Statü’de tanımlanmamaktadır²⁸¹. Bu bağlamda, söz konusu düzenlemeye göre saldırı suçunun oluşması için saldırı fiillerinin sadece Statü’de yer alan hareketlerden ibaret olmayacak şekilde tadadi olarak sayılmasının yanı sıra bu fiillerde bulunması gereken bu unsurların kesin ve belirli tanımları olmaması nedeni ile belirlilik ve kanunilik ilkesinin çiğnendiği ifade edilmektedir²⁸².

Saldırı suçu yalnızca devlete karşı işlenebilmektedir. Bu durumda bu suçun mağduru, uluslararası toplumun yanı sıra saldırıya maruz kalan devlettir. Saldırı suçunun faili ise, saldırı suçunun düzenlenmesi ile eklenen hükümlerden biri olan Roma Statüsü m. 25(3) *bis* uyarınca sadece bir devletin siyasi veya askeri faaliyetlerini etkili bir şekilde kontrol, sevk ve idare eden kişi tarafından işlenebildiğinden, özgü bir suç²⁸³ olma özelliğini haizdir. Bu suçun failleri ellerini kana bulamayan memuriyet ve rütbelerle donatılmış ve halkın araç olarak nasıl kullanılacağını bilen kişiler²⁸⁴ olduğundan, saldırı suçu bir liderlik suçudur. Devlet başkanı dışındaki kişiler de bu kriterleri sağlayacak konumda olabileceği için birden fazla kişi saldırı suçunun faili olabilir ve saldırı suçunun failleri, genel kast ile yani saldırı suçunu işlediklerini bildiklerinde ve saldırı suçunun gerçekleştirilmesi halinde meydana gelecek sonuçları

²⁸⁰ Değirmenci ve Mavuş, s. 159.

²⁸¹ “Karakter” kavramı, saldırının doğasına ve saldırıyı harekete geçiren saikleri ifade ederken; “boyut” kavramı ile saldırı fiilinin büyüklüğünün kastedildiği ve ağırlık kavramının saldırı fiilinin etkilerinin vahamet derecesine işaret ettiği söylenebilir. Değirmenci ve Mavuş, s.160.

²⁸² McDougall, s. 105 vd. Aynı zamanda, saldırı suçuna ilişkin Güvenlik Konseyi’nin UCM’nin kararları üzerinde etki oluşturacağı ve bu durumun Mahkemenin tarafsızlığını olumsuz yönde etkileyeceği görüşü, öğretilde çeşitli düşünürler tarafından savunulmaktadır. McDougall, s. 161.

²⁸³ Failin birtakım özellikler taşıması gerekmesinden dolayı herkes tarafından işlenemeyen, sadece belirli sıfatlara sahip kişilerin işleyebildikleri suçlar özgü suçlardır.

²⁸⁴ Değirmenci ve Mavuş, s. 152

istediklerinde; saldırı suçunu oluşturan fiilleri planlayarak, hazırlayarak, başlatarak ya da icra ederek bu fiilleri gerçekleştirip saldırı suçunu işleyebilir.

C. SINIRAŞAN SUÇLAR

Küreselleşmenin bir getirisi olarak²⁸⁵ ortaya çıkan sınıraşan suçlar, uluslararası suçlar gibi doğrudan uluslararası hukuk tarafından düzenlenmeyen; ancak, uluslararası hukuku ilgilendirmesi dolayısı ile uluslararası antlaşmalarla cezai yükümlülük altına alınması için devletlerin yetkili kılındığı fiillerdir²⁸⁶. Devletler, taraf oldukları uluslararası antlaşmalarda yer alan söz konusu faaliyetleri suç olarak kabul etme yükümlülüğü altındadır.

Uluslararası suçlar, hem *jus cogens* (emredici hukuk) kurallar hem de uluslararası antlaşmalar tarafından birer kamu suçları olarak değerlendirildiklerinden dolayı sınıraşan suçlardan farklı tutulmuştur²⁸⁷. Sınıraşan suçlar, ulusötesi suçlar olarak da adlandırılmakla birlikte uluslararası ceza hukuku rejiminin dışına itilerek uluslararası hukuk kapsamında değerlendirilmektedir²⁸⁸. Bunun nedeni; sınıraşan suçlar, devletlerin kendi ulusal çıkarlarını tehdit etmesinden dolayı her devletin ortak bir şekilde kendi iç çıkarları uğruna söz konusu faaliyetleri bastırmak için anlaşmaya varma isteği ile oluşan, uluslararası kaygı içeren ve küresel yasaklama rejimleri dahilinde değerlendirilmesi istenen davranışlar olup²⁸⁹, sadece yerel yargı mercilerinde kovuşturulabilmektedir.

²⁸⁵ M. Sornarajah, “Transnational Crimes: The Third Limb of the Criminal Law”, *Singapore Journal of Legal Studies*, no. 2 (2004), s.390.

²⁸⁶ Değirmenci, Çeşitli Görünümleriyle Uluslararası Suç Kavramı, s. 243 vd.

²⁸⁷ Heller/Mégret/Nouwen/Ohlin/Robinson, s. 800.

²⁸⁸ Silva, s. 3.

²⁸⁹ Silva, s. 16.

Sınıraşan suçların çekirdek suçlardan ayrıştırılması, bu suçların önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim sınıraşan suçlar, uluslararası suçların neler olduğunu belirten Roma Statüsü'nün hazırlanırken oluşturulan 1996 taslak metinde yer edinmiş; ancak, söz konusu fiillerin²⁹⁰ belirli uluslararası normlara göre veya ulusal ceza hukuku sistemleriyle bağlantılı olarak devletler arasında yapılan anlaşmalarla suç olarak kabul edilerek devletler tarafından yargılanmasının, bu suçların önlenmesinde daha etkili bir yöntem olacağı fikrinin benimsenmesi ile birlikte; sınıraşan suçlar, uluslararası suçlardan ayrılmış ve suç olarak kabul edilmesi koşuluyla kapsamının, sınırının belirlenmesi ve yargılamasının yapılması devletlere bırakılmıştır.

Sınıraşan suçlarda sınırı geçen unsurun mutlaka suçun bir parçası olması gerekmemekle birlikte, bu suçlar; davranışların, kişiye karşı şiddet içermesi dolayısı ile kişiye karşı suçlar; silah, uyuşturucu, göçmen, antika ve hatta insan organlarının yasa dışı ticareti veya kaçakçılığı, çevresel zararlar, karaborsa faaliyetleri gibi devlet düzenlemelerinin başarısız olduğu ortamlarda işlenilmesi nedeniyle düzenleme başarısızlıklarını hedef alan suçlar ve kamu yönetiminin rüşvet veya güç tehdidi yoluyla saptırılmasını içeren yolsuzluk suçları olarak üç geniş kategoride değerlendirilebilir²⁹¹. Ancak söz konusu kapsam ve sınırlamalar, bu fiillerin birlikte işlenmesi ve birden fazla maddi ve manevi unsuru içermesi dolayısı ile tam olarak belirlenememekte ve hatta çoğu zaman bu suçlar iç içe geçmektedir. Nitekim söz konusu suçlar 6 başlık altında değerlendirilebilir.

²⁹⁰ Uluslararası sınıraşan suçları uluslararası suçlardan ayırmanın, onları uluslararası suçlara göre daha az önemli olduğunun kabul edilmesine neden olduğu da düşünülmektedir. Heller/Mégret/Nouwen/Ohlin/Robinson, s. 796.

²⁹¹ Ilias Bantekas and Susan Nash, *International Criminal Law*, Third edition, Routledge-Cavendish (2009), s. 792 vd.; Benzer bir ayırım için bkz.: Bassiouni, *International Criminal Law Volume 1*, s. 533 vd.

1. Deniz Haydutluğu

En eski ve uluslararası suçları oluşturan suç olarak bilinen deniz haydutluğu, 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi'nin 15 ve 17. maddelerinde korsanlık eylemi adı altında tanımlanmış ve bu eylemi gerçekleştiren korsan, uluslararası hukukta, her devletin kovuşturma ve cezalandırma hakkına sahip olduğu “insanlığın düşmanı (*hostis humani generis*)” olarak kabul edilmiştir. 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS)'nin yürürlüğe girmesi ile birlikte 101 ve 103. maddelerde Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi'ne paralel bir şekilde tanımlanan deniz haydutluğu, özel bir geminin veya özel bir uçağın mürettebatı veya yolcuları tarafından özel amaçlarla gerçekleştirilen her türlü yasa dışı şiddet veya alıkoyma eylemi veya herhangi bir yağma eylemi olarak tanımlanmış olmakla birlikte söz konusu eylemlerin yapılması halinde devletlere bu kişileri yargılama yetkisi verilmektedir²⁹².

2. Terörizm

İlk defa Milletler Cemiyeti tarafından ele alınan ve 1937 yılında “Terörizmin Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme²⁹³”nin kabul edilmesiyle birlikte uluslararası hukuk alanında düzenlenen terörizm suçu, antlaşmanın ilk maddesinde; bir devlete karşı yöneltilen ve belirli kişilerin, kişi gruplarının ya da kamuoyunun zihninde bir terör durumu yaratmayı amaçlayan veya bu amaçla hesaplanan suç eylemleri olarak tanımlanmıştır. Gün geçtikçe terör grupları tarafından gerçekleştirilen müdahalelerin, devletlerin mali ve siyasi faaliyetlerini ve sivil havacılığı ciddi derecede etkileyecek şekilde artması ile birlikte, terör faaliyetleri endişe verici hal

²⁹² Bantekas ve Nash, s. 174.

²⁹³ Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism, 19 League of Nations OJ. 23 (1938), League of Nations Doc. C.546(I). M.383(I). 1937. V (1938) (16 November 1937). Söz konusu antlaşmaya Türkiye taraf değildir.

almaya başlamış ve devletler tarafından uluslararası hukukta terörizmin daha kapsamlı ve detaylı bir şekilde düzenlenmesi gerektiği fikri benimsenmiştir. Bu doğrultuda; “1963 tarihli Hava Araçlarında İşlenen Saldırı ve Diğer Bazı Eylemlere ilişkin Tokyo Sözleşmesi”, “1971 tarihli Sivil Havacılık Güvenliğine Karşı Yasadışı Eylemlerin Ortadan Kaldırılmasına ilişkin Montreal Sözleşmesi”, “1997 tarihli Terörist Bombalamaların Önlenmesine İlişkin BM Sözleşmesi ve 31 Mayıs 2001 tarihinde Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (CATOC)’ne Ek Protokol olarak düzenlenen “Ek Ateşli Silahlar, Parçaları ve Aksamaları İle Mühimmatının Yasadışı Üretimine ve Kaçakçılığına Karşı Protokol” başta olmak üzere birçok uluslararası antlaşma düzenlenmiş ve bu antlaşmalar devletlerce kabul edilerek devletler, kendi iç hukuk sistemlerinde terör faaliyetlerine ilişkin gerekli önlemler ve yaptırımlar alma yükümlülüğü altına girmişlerdir²⁹⁴. Nitekim, her ne kadar terörizm suçu birden fazla uluslararası antlaşmada kapsamlı bir şekilde düzenlense de *self-determinasyon* ilkesi sonucunda ortaya çıkan ulusal özgürlük hareketleri ile terörizm faaliyetleri arasındaki ayrım netleşmemektedir. Bu durum, terörizme ilişkin devletler arasındaki iş birliğini zorlaştırmakta²⁹⁵ ve terör faaliyetlerinin etkili bir şekilde engellenememesine neden olmaktadır.

3. Sınıraşan Organize Suçlar

Maddi çıkar elde etme amacı ile işlenen suçların, küreselleşmenin bir getirisi olarak artık devlet sınırlarını tanımadan ve bireylerin aynı amacı gerçekleştirme amacı

²⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Text and Status of the United Nations Conventions on Terrorism, https://treaties.un.org/Pages/DB.aspx?path=DB/studies/page2_en.xml. (E.T.: 06.11.2023); Selcen Nur Kışla, “Terörizmin Tanımlanması Sorunu Bağlamında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin Uluslararası Terörizme Karşı Mücadeledeki Rolü”, *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 2 (2022), s. 593 vd.

²⁹⁵ Murat Saraçlı, “Uluslararası Hukukta Terörizm”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XI*, no.1-2 (2007), s. 1065.

ile örgütlenerek gerçekleştirdiği birtakım yasal olmayan faaliyetler gün geçtikçe çoğu devleti rahatsız etmeye başlamış ve söz konusu faaliyetler, sınıraşan organize suçlar olarak kabul edilmiştir²⁹⁶. Bu bağlamda, 5 Kasım 2000 tarihinde “Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (CATOC)²⁹⁷” kabul edilerek 29 Eylül 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu antlaşmanın 2. maddesine göre örgütlü suç grubu; doğrudan veya dolaylı olarak mali veya diğer bir maddi çıkar elde etmek amacıyla belli bir süreden beri var olan ve bu Sözleşmede belirtilen bir veya daha fazla ağır suç veya yasadışı eylemi gerçekleştirmek amacıyla birlikte hareket eden, üç veya daha fazla kişiden oluşan yapılanmış bir grup anlamına gelmektedir²⁹⁸ ve bu tanıma giren tanımlar dahilindeki gruplar tarafından gerçekleştirilen antlaşmada belirlenen faaliyetler, sınıraşan organize suçlar olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda; organize suç gruplarına katılma (m.5), kara para aklama (m. 6), yolsuzluk (m.8) ve adaletin engellenmesi (m. 23) sınıraşan organize suçlar olarak kabul edilmekle birlikte; aynı antlaşmanın 3. maddesi uyarınca, madde 2(b)’de tanımlanan ağır suçların uluslararası nitelikte ve organize bir suç grubu unsurlarını içermesi halinde ve bir suçun m.3(2)’de belirtilen unsurları taşıyarak sınıraşan nitelikte kabul edilmesi halinde sözleşmede belirtilen 4 suçun dışındaki suçlar da sınıraşan organize suçlar bağlamında ele alınabilmektedir.

²⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bantekas ve Nash, s. 233 vd.

²⁹⁷ United Nations Convention against Transnational Organized Crime (entered into force 29 September 2003), vol. 2225, UNTS No. 39574. 2004 yılından itibaren Türkiye bakımından yürürlükte bulunmaktadır. Sözleşmenin kabulüne dair 30.01.2003 tarihli ve 4800 sayılı Uygun Bulma Kanunu 04.02.2003 tarihli 25014 sayılı RG’de yayımlanmıştır. 2004/7097 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 26.04.2004 tarihli ve 25444 sayılı RG’de yayımlanmıştır.

²⁹⁸ Terör örgütleri ile organize suç grupları arasındaki örgütlenme ve şiddet unsurlarının benzerliğine rağmen; terörizm, organize suçta bulunmayan siyasi unsuru içerdiğinden söz konusu iki suç birbirinden ayrılmaktadır.

4. Uyuşturucu Kaçakçılığı

Yasa dışı bir şekilde gerçekleştirilen ve uluslararası ceza mahkemesi kurulması fikrini somutlaştıran²⁹⁹ uyuşturucu kaçakçılığı, kar elde etmek amacı ile bazen devletlerin bile dahil olduğu kazançlı bir pazar alanıdır ve bir işletmenin uyduğu ticaret ya da sözleşme hukuku düzenlemelerine tabi değildir. Bu bağlamda, uyuşturucu kaçakçılığını önlemek için uluslararası çözümlere olan ihtiyaç dolayısı ile birtakım uluslararası antlaşmalar hazırlanmış ve devletlere, kendi iç hukuk sistemlerinde uyuşturucu kaçakçılığının gerçekleştirilmesini engelleyen düzenlemeler yapmalarına ilişkin yükümlülükler düzenlenmiştir³⁰⁰. Özellikle, “Uyuşturucu Maddelere Dair 1931 Tek Sözleşmesi”, “1971 tarihli Psikotrop Maddeler Sözleşmesi”, “1988 tarihli Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerin Kaçakçılığına Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi” devletlerin almaları gereken tedbir ve yaptırımları düzenleyen önemli hükümleri ile uyuşturucu kaçakçılığının önlenmesine ilişkin kabul edilen önemli uluslararası antlaşmalar olarak değerlendirilmektedir.

5. İnsan Ticareti

Her şeyden bir maddi çıkar sağlama arayışına giren insanoğlu, kendi varlığından bile bir çıkar elde etme yoluna girmiş ve bireylerin hem maddi varlıklarından hem de emeklerinden yararlanmaya yönelik gerçekleştirilen eylemlerin uluslar ötesinde işlenmesi ile birlikte insan ticareti, sınıraşan bir suç olarak ortaya çıkmış ve bu doğrultuda, devletler söz konusu suçü önlemek için birtakım uluslararası antlaşmalar

²⁹⁹ Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin kurulmasına ve sadece uluslararası suçların düzenlendiği Roma Statüsü’nün oluşum aşamasının başlamasına neden olan suç tipi, uyuşturucu kaçakçılığı iken; 1991 Taslak Statü’ye dahil olan söz konusu suç, 1996 tarihli Taslak Statü’den çıkartılmıştır.

³⁰⁰ Bassiouni, *International Criminal Law Volume 1*, s. 855 vd.

düzenlemiştir³⁰¹. Bu uluslararası antlaşmalardan biri olan Sınırışan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (CATOC)’ne Ek Protokol olarak düzenlenen “İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol”de insan ticareti; kuvvet kullanarak veya kuvvet kullanma tehdidi ile veya diğer bir biçimde zorlama, kaçırma, hile, aldatma, nüfuzu kötüye kullanma, kişinin çaresizliğinden yararlanma veya başkası üzerinde denetim yetkisi olan kişilerin rızasını kazanmak için o kişiye veya başkalarına kazanç veya çıkar sağlama yoluyla kişilerin istismar amaçlı temini, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi, barındırılması veya teslim alınması olarak tanımlanmış ve devletler, insan ticareti ile ilgili kendi iç hukuk sistemlerinde suçun engellenmesine ilişkin düzenlemeler yapma yükümlülüğü altına girmiştir.

6. Siber Suçlar

Teknolojinin gelişmesi ve internet üzerinden de devlet sınırlarını ve egemenliğini tanımayacak şekilde suçların işlenmesi ile birlikte ortaya çıkan siber suçlar; internetin, bir devletin sınırlarını aşarak yasa dışı para işlemleri için kullanılması, bir bilgisayar sistemi aracılığıyla telif hakkının ihlal edilmesi, ciddi bir suç işlemek amacıyla bilgisayarda tutulan verilere yetkisiz erişim sağlanması, bilgisayar sisteminden yararlanılarak gerçekleştirilen dolandırıcılık; sahtecilik ve kara para aklama suçlarının gerçekleştirilmesi, virüs bulaştırarak veya bilgisayar verilerini silerek bir bilgisayar sisteminin işleyişinin kasıtlı olarak engellenmesi ve çocuk pornografisinin dağıtılması eylemlerini kapsamaktadır³⁰². Aynı zamanda devletlerin

³⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Değirmenci, Çeşitli Görünümleriyle Uluslararası Suç Kavramı, s. 243 vd.; Olgun Değirmenci, “Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda İnsan Ticareti Suçu (TCK m. 80)”, *TBB Dergisi* 67 (2006): 57-95; Çetin Arslan, “İnsan Ticareti Suçu (TCK m. 201/d)”, *AUHFD* 53, no. 4 (2004): s. 29.

³⁰² Bantekas ve Nash, s. 265 vd.

altyapısını oluşturan bilgi sistemlerine yönelik saldırılar da siber terör olarak adlandırılmakla birlikte siber suçlar olarak nitelendirilmektedir. Söz konusu suçları düzenleyen ve 1 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe giren Siber Suç (Budapeşte) Sözleşmesi³⁰³, internet ve diğer bilgisayar ağları aracılığıyla işlenen suçların işlenmesini ele alan ilk uluslararası antlaşma olup, siber suçların tespitini, soruşturulmasını ve kovuşturulmasını kolaylaştırmayı ve etkili ve güvenilir uluslararası iş birliği için düzenlemeler ile toplumu siber suçlardan koruyacak ortak bir suç politikası oluşturmayı amaçlamaktadır.

III. ULUSLARASI CEZAİ YARGILAMA

Yargı yetkisi; kişilerin, nesnelerin ya da olayların hukuk kapsamında düzenlenebilmesi bakımından bir devletin ulusal hukuk kurallarını oluşturma, uygulama ve yürütme yetkisi olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası ceza yargılaması ise devletlerin ortaklaşa kararları sonucu oluşturulan uluslararası ceza hukuku kurallarının, uluslararası hukuk çerçevesinde yetkilendirilen yargı organları aracılığıyla uygulanması ve yürütülmesidir.

Geçmişte yapılan hataları tekrarlamamak için³⁰⁴ devletlerce kabul edilen uluslararası ceza yargısının amacı, uluslararası suçların işlenmesinden sorumlu tutulan suçlularının adil yargılama ilkelerine uygun bir şekilde yargılanması ve cezalandırılmasıdır. Bu amaç Roma Statüsü'nün Başlangıç kısmında da belirtilmiş ve uluslararası toplumu bir bütün olarak yakından ilgilendiren çok ciddi suçların cezasız

³⁰³ Convention on Cybercrime, ETS No. 185 (01.07.2004). 29.09.2014 tarihinden itibaren Türkiye bakımından "Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi" adı altında yürürlüğe konmuştur. Sözleşmenin kabulüne dair 22.04.2014 tarihli ve 6533 sayılı Uygun Bulma Kanunu 02.05.2014 tarihli 28988 sayılı RG'de yayımlanmıştır. 2014/6656 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 09.08.2014 tarihli ve 29083 sayılı RG'de yayımlanmıştır.

³⁰⁴ Cherif Bassiouni, "Nuremberg Forty Years After: An Introduction", *Case Western Reserve Journal of International Law* 18, no. 2 (1986), s. 266.

kalmaması, ulusal düzeyde ve uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi suretiyle; bu suçların etkin bir şekilde kovuşturulmasının güvence altına alınması ve bu tür suçların önlenmesi, böylece; uluslararası adaletin uygulanacağına ilişkin sonsuz güvenin sağlanması gerektiği ifade edilmiştir³⁰⁵.

Uluslararası ceza adaleti sistemi, 17 Temmuz 1998 tarihinde kabul edilen Roma Statüsü ile kurulan ve 1 Temmuz 2002 tarihinden itibaren uluslararası suçlar üzerinde yargı yetkisi bulunan Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından sağlanmaktadır. Söz konusu Mahkeme, ulusüstü bir yargı gücü olarak yargılama yetkisine sahiptir ve kudretini Statü'ye imza koyan ve iç hukuklarında tanıyan devletlerin ve toplumların iradesinden almaktadır³⁰⁶. Ancak, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulması hiç de kolay olmamış, bir dizi savaş ve savaşlar sonucu kurulan *ad hoc* (geçici) mahkemelerin ardından uluslararası ceza adaleti projesinin zirvesi³⁰⁷ olarak varlık kazanmıştır.

A. ULUSLARARASI CEZA YARGILAMASININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

1. Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi Öncesi Dönem

Uluslararası ceza yargılamasının kökeni 1474 tarihinde gerçekleştirilen *Peter von Hogenbach* Yargılaması'na dayandırılmaktadır. Burgundy Dükü Cesur Charles tarafından bugünkü Fransa-Almanya sınırında bulunan Breisach şehrine bir ordu kurması ve halktan vergi alması için vali olarak atanan Peter von Hogenbach, görev sürecinde keyfi bir şekilde masum sivillere tecavüz etmiş, onları öldürmüş ve mülklerini yakmıştır. Hogenbach'ın gerçekleştirdiği eylemler, genel anlamda bugün savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar olarak anılmakla birlikte, savcının ifadesiyle

³⁰⁵ Randelovic/Sokovic/Banovic, s. 67 vd.

³⁰⁶ Şen, s. 78.

³⁰⁷ Silva, s. 2.

sanık, “Tanrı’nın ve insanların kanunlarını ayaklar altına almış³⁰⁸” olmakla suçlanmıştır. Uluslararası yargıçlar olarak hareket eden yirmi sekiz yargıçtan oluşan bir uluslararası ceza mahkeme önünde çağdaş standartlara uygun olarak yargılanan³⁰⁹ Peter von Hogenbach, işlediği fiillerden dolayı suçlu bulunarak rütbesi alınmış, ardından idam edilmiştir. Ancak söz konusu dava münferit bir olaydan ibaret kalmış ve bu davanın ardından uzun bir müddet herhangi bir uluslararası cezai yargılama olmamıştır. Nitekim, 1872 tarihinde kurulan Uluslararası Kızılhaç Örgütü’nün başkanı olan Gustave Moynier, 1874 tarihli Fransa-Prusya Savaşı’nın ardından devletlerarası anlaşmazlıkları çözmek için daimî bir uluslararası mahkeme kurmayı teklif ederek ilk defa insancıl hukuk ihlalleri konusunda yargı yetkisine sahip kalıcı bir uluslararası ceza mahkemesi oluşturma hususunda bir yasa taslağı hazırlama çabasına girmiştir³¹⁰. Ancak, bu teklif herhangi bir siyasi yankı bulmadığından, uluslararası ceza mahkemesi kurmaya yönelik çabalar sonuçsuz kalmıştır.

1914 yılında tüm dünyada büyük bir yıkıma yol açan Birinci Dünya Savaşı gerçekleşmiş ve söz konusu savaş sonucunda savaşın sorumlularını saptamak için oluşturulan “Savaş Faillerinin Sorumluluğu ve Cezaların Uygulanmasına İlişkin Komisyon” tarafından, tüm dünyada tekrar barışı sağlamak amacıyla birden fazla ulusun yargıçlarından oluşan uluslararası daimî bir ceza mahkemesi kurma önerisi teklif edilmiştir³¹¹. Ancak, bu istek Milletler Cemiyeti Meclisi Komitesi tarafından

³⁰⁸ Gregory S. Gordon, “The Trial of Peter Von Hagenbach: Reconciling History, Historiography, and International Criminal Law” (February 16, 2012). <https://ssrn.com/abstract=2006370>. (E.T.: 11.11.2023) s. 5.

³⁰⁹ Gordon, s. 7.

³¹⁰ Christopher Keith Hall, “The First Proposal for a Permanent International Criminal Court”, *International Review of the Red Cross (1961- 1997)* 38, no. 322, (1998), s. 65.

³¹¹ Beth Van Schaack and Ron Slye, *A Concise History of International Criminal Law*, Santa Clara Law Digital Commons (2007). <https://digitalcommons.law.scu.edu/facpubs/626/>. (E.T.: 14.11.2023), s. 21 vd.

henüz erken olduğu düşüncesiyle kabul görmemiştir³¹². Nitekim, Almanya ile savaşı sona erdiren 28 Haziran 1919 tarihli Versailles Antlaşması³¹³, Almanya'nın savaşı başlatmaktan dolayı savaşın tüm sorumluluğunu üstlenmesi ve savaş sorumlularının yargılanmaları gerektiği kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda, Antlaşma'nın 227. maddesinde, Eski Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm'in "uluslararası ahlaka ve anlaşmaların kutsallığına karşı büyük suç" işlediği ve "savaş yasa ve geleneklerine aykırı eylemlerde bulunduğu" gerekçesi ile kovuşturulacağı düzenlenmiş, bu bağlamda ilk kez bir devlet başkanının uluslararası alanda yargılanması girişiminde bulunulmuştur³¹⁴. Ancak, II. Wilhelm'in, kendisine sığınma hakkı veren Hollanda'ya kaçması ve Hollanda'nın II. Wilhelm'i müttefiklere teslim etmeyi reddetmesi üzerine, söz konusu hüküm hiçbir zaman uygulanmamış ve bu nedenle 227. madde hiçbir zaman meyvesini vermemiştir.

Antlaşma'nın 228 ve 229. maddelerinde ise, devletin başı olarak kabul edilen kişi haricinde diğer savaş sorumlularının da bireysel cezai sorumluluğu düzenlenmiş ve bu kişilerin yargılanması için "Leipzig Mahkemeleri" kurulmuştur. Söz konusu yargılamalarda; 895 Alman suçlanmış, bunların 45'i kovuşturulmuş³¹⁵ ve günün sonunda sadece 6 sanık suçlu bulunarak infaz edilmiştir.

227, 228 ve 229. maddelerin uygulanması ve savaş sorumlularının yargılanması başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu başarısız sonuç, uluslararası bir ceza mahkemesinin

³¹² Triffterer'e göre, egemenlik ilkesi Birinci Dünya Savaşı nedeniyle henüz temellerinden sarsılmadığından, hala bireylerin değil; devletlerin uluslararası düzeyde sorumlu tutulacağı fikri benimsenmekte idi. Rauter, s. 5.

³¹³ Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles), 28 June 1919. <https://avalon.law.yale.edu/imt/partvii.asp>. (E.T.: 14.11.2023)

³¹⁴ Aslında uluslararası ceza niteliğindeki ilk modern girişim, Napolyon'un yakalanmasından sonra ortaya çıkmış, ancak; bu işlem adli bir işlemle değil, idari bir işlemle yapılmıştır. L. C. Green, "Is There an International Criminal Law", *Alberta Law Review* 21, no. 2 (1983), s. 254.

³¹⁵ Cassese, s. 328.

kurulamaması ile ilişkilendirilerek adaleti sağlamak için uluslararası ceza yargılaması yapan bir mahkemenin var olma zorunluluğunu göstermiştir³¹⁶.

2. Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza (Nürnberg) Mahkemesi

Birinci Dünya Savaşı'ndan sorumlu tutulmasından dolayı haksızlığa uğradığını düşünen ve yaşadığı başarısızlığı kabullenemeyen Almanya'nın, tekrar savaş başlatması ile tüm dünya çapında ve ciddi boyutlarda insanlık dramına ve yıkımlara yol açan ikinci bir dünya savaşı yaşanmıştır. Bu savaş, Birinci Dünya Savaşı sonrası siyasi menfaat uğruna uluslararası adaletten ödün verilmesinin büyük bir hata olduğunu ve uluslararası adaletin, ancak onu destekleyecek siyasi irade olduğunda etkili sonuçlar doğurabileceğini göstermiştir³¹⁷.

Savaşın sona ermesinin ardından, 30 Ekim 1943 tarihinde Moskova Konferansı yapılmış ve bu sefer İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkma sebebinin Birinci Dünya Savaşı sorumlularının cezalandırılarak adalet ve barış ortamının sağlanamaması olduğu inancıyla; söz konusu savaştan sorumlu kişilerin hiçbir ön yargı olmaksızın işledikleri suçlardan dolayı cezalandırılması kararı alınmış ve bu doğrultuda Moskova Bildirgesi kabul edilmiştir³¹⁸. 8 Ağustos 1945 tarihinde ise Britanya, ABD, Fransa ve Sovyetler Birliği (SSCB) hükümetleri tarafından "Londra Bildirgesi" imzalanarak bireyleri; barışa karşı suçlar, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar nedeniyle kovuşturmak için Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi kurulmuştur. Söz konusu mahkemede 20 Kasım 1945'ten 1 Ekim 1946'ya kadar süren yargılamalar sonucunda; Gestapo, SS ve Nazi Partisi Liderlik Birlikleri adındaki üç örgüt suçlu ilan

³¹⁶ Robert Cryer, *Prosecuting International Crimes: Selectivity and the International Criminal Law Regime*, Cambridge University Press (2005), s. 34.

³¹⁷ Cassese, s. 332.

³¹⁸ Ezeli Azarkan, *Nuremberg'ten La Haye'ye: Uluslararası Ceza Mahkemeleri*, Ankara: Beta Yayıncılık (2003), (Anılış: Azarkan, *Nuremberg'ten La Haye'ye*), s. 122.

edilmiş, 22 sanıktan 12 sanık idam edilmiş ve 7 sanık müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır³¹⁹.

Söz konusu mahkeme her ne kadar adalet arayışının bir sonucu olarak kabul edilse de “kanunsuz suç ve ceza olmaz”, “suç ve cezaların geriye yürümezliği” ilkelerinin çiğnenmesi yönünden oldukça eleştirilmiş ve sadece savaşı kazananlar tarafından sağlanan adaletin herhangi barış ve güvelik ortamını sağlayamayacağı ifade edilmiştir³²⁰. Ancak, söz konusu suçların ciddiyeti dolayısı ile birtakım ceza hukuku ilkelerinden feragat edilmesinin gerektiği³²¹ ve de uluslararası hukukun, sadece uluslar arasındaki antlaşmalardan, kanunlaşmış normlardan değil; aynı zamanda kademeli uygulamadan, örf ve âdet hukukundan kaynaklandığı bu nedenle daha önce yürürlükte olan bu geleneksel yasanın, Nürnberg Şartı ile kanunlaştırıldığı, ceza kanununun kendisinin değil; sadece formülasyonunun yeni olduğu savunmalarıyla bu konudaki eleştiriler yok edilmiştir³²². Aynı zamanda bu mahkemenin sadece sözleşmeye taraf olan müttefik devletler bakımından uluslararası olarak nitelendirilebileceği, Londra Şartı’nı hiçbir zaman imzalamayan ve Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi’nin yargı yetkisini kabul etmeyen Almanya açısından bu mahkemenin uluslararası olamayacağı dile getirilmiştir³²³. Nitekim, bir mahkemenin uluslararası olabilmesi için “uluslararası toplumun rızası ve açık onayıyla bir veya bir grup ulus tarafından kurulması gerektiği”, bu onayın da uluslararası toplum adına konuşma yetkisine sahip olan Birleşmiş Milletler tarafından verilebileceği değerlendirmesi

³¹⁹ Cryer, s. 40.

³²⁰ Hans Köchler (Çevirenler: Funda Keskin-Erdem Denk), *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?*, Alkım Yayınları (2005), s. 232 vd.

³²¹ Simi Singh, “The Future of International Criminal Law: The International Criminal Court (ICC)”, *Touro International Law Review* 10 (2000), s. 3

³²² Hans Ehard, “The Nuremberg Trial Against the Major War Criminals and International Law”, *The American Journal of International Law* 43, no.2 (April 1949), s. 232.

³²³ Kevin Jon Heller, *The Nuremberg Military Tribunals and the Origins of International Criminal Law*, Oxford University Press (2011), s. 111.

yapılmıştır. Bu doğrultuda, BM Genel Kurulu 95(1) sayılı kararı ile Nürnberg Uluslararası Askeri Mahkemesi'ni kuran Londra Şartı'nı ve mahkemenin uyması gereken kanun niteliğini haiz Nürnberg Şartı'nı onaylayarak Nürnberg Mahkemesi'ni meşrulaştırmış³²⁴ ve Nürnberg mahkemesi *ad hoc* (geçici) ve olağanüstü nitelikli uluslararası bir mahkeme olarak kabul edilmiştir.

Nürnberg Mahkemesi'nde uluslararası ceza hukukunun temeli atılmış ve Mahkeme, tarihte ilk kez uluslararası bir ceza mahkemesinin kurulmasının mümkün olduğunu göstermiştir³²⁵. Nürnberg Mahkemesi yargıçlarından biri olan Robert Jackson ise Nürnberg duruşmalarına ilişkin raporunda Nürnberg Mahkemesi'ni; “bir geleneğin vücut bulmuş hali değilse de bir geleneğin ortaya çıkışı³²⁶” olarak değerlendirilmiştir.

3. Uzak Doğu Uluslararası Askeri (Tokyo) Mahkemesi

Nürnberg Mahkemesi'nin kardeşi olarak anılan³²⁷ Tokyo Mahkemesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonya'nın; Doğu ve Güney Doğu Asya'yı, Pasifik'teki çeşitli eyaletleri ve sömürge bölgelerini işgal etmesi sonucunda Müttefik devletlerin Londra Bildirgesi'ne paralel bir şekilde düzenledikleri Postdam Bildirgesi'nin 10. maddesinde savaş suçları için, adaletin uygulanması gerektiğinin belirtilmesi ile oluşturulmuştur. Nitekim, her ne kadar Postdam Bildirgesi'nde adaletin uygulanması gerekliliği belirtilse ve Müttefik devletler Mahkeme'nin kurulması yönünde rıza gösterecekler de Tokyo Mahkemesi'nin kurucu antlaşması olan Tokyo Şartı, Nürnberg Şartı'ndan farklı olarak, 19 Ocak 1946 tarihinde Japonya Müttefik Kuvvetler Yüksek

³²⁴ U.N. General Assembly Resolution, UN. Doc. A/RES/95 (I), (11 December 1946).

³²⁵ Singh, s. 6.

³²⁶ Bassiouni, *Introduction to International Criminal Law*, s. 29

³²⁷ Heller/Mégret/Nouwen/Ohlin/Robinson, s. 531.

Komutanı General Douglas Mac Arthur tarafından idari bir emir biçiminde onaylanmış ve Uzak Doğu Uluslararası Askeri Mahkemesi bir idari kararla kurulmuştur³²⁸. Söz konusu Mahkemede, sanıklar Nürnberg Şartı'nda yer alan aynı suçlardan yargılanmış ve 3 Mayıs 1946 tarihinde başlayan bu yargılamalar, neredeyse iki buçuk yıl boyunca devam etmiştir. Yargılamalar sonucu alınan kararlarda, tüm sanıklar kendilerine yöneltilen suçlamaların hepsi için olmasa da suçlu bulunmuş ve 7 sanık idam cezasına, diğerleri ise hapis cezasına mahkûm edilmiştir³²⁹.

4. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM)

6 cumhuriyet ve 2 özerk eyaletten oluşan³³⁰ çok milletli bir devlet olan Yugoslavya'da, 1980'li yılların sonlarına doğru milliyetçi hareketlerin güç kazanmasının ve “Büyük Sırbistan Devleti oluşturma” gayesi olan Slobodan Milošević'in, Sırbistan'ın devlet başkanı olmasının ardından 1991 yılında bölgede iç karışıklıklar çıkmaya başlamış³³¹ ve özellikle Bosna Hersek'teki *Holokost* anılarını canlandıran toplama kampı görüntüleri, uluslararası toplumun tepkisine neden olmuştur³³².

Bosna Hersek'te yaşanan ağır insanlık ihlallerini sona erdirmek amacı ile BM Güvenlik Konseyi, 1993 tarihli 827 sayılı kararı ile söz konusu bölgede işlenen suçlara son verebileceği ve sorumlu kişileri adalet önüne çıkarmak için etkili önlemler

³²⁸ Tokyo Mahkemesi'nin kurulması, Müttefik devletler tarafından onaylanmış olsa da idari bir emir ile kurulmasından dolayı ABD'nin tek taraflı bir eylemi olarak kabul edilmiş ve uluslararası ceza hukukunun temelini atan Nürnberg Yargılamalarına gölge düşüren bir yargılama süreci olarak değerlendirilmiştir. Öğretide söz konusu mahkemenin; ABD'nin, Pearl Harbour Saldırısı'nın intikamını almak için sergilenen bir gösteri olduğuna ilişkin görüşler de yer almaktadır. Schabas ve Bernaz, s. 29. Nitekim, Profesör Cherif Bassiouni Tokyo Yargılamalarını “hukuk tarihinin ancak tekrarlanmaması amacıyla dikkate alabileceği bir emsal” olarak ifade etmiştir. Schabas ve Bernaz, s. 17.

³²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Schabas ve Bernaz, s. 17-33.

³³⁰ 6 cumhuriyet; Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna Hersek, Makedonya ve Karadağ iken; 2 özerk eyalet Kosova ve Voyvodina'dır.

³³¹ Azarkan, *Nuremberg'ten La Haye'ye Uluslararası Ceza Mahkemeleri*, s. 124.

³³² Cryer, s. 123

alabileceği, böylece; barışın restorasyonuna ve korunmasına katkıda bulunabileceği inancıyla BM Şartı'nın VII. Bölümü ve 29. maddesi ile kendisine verilen yardımcı organ kurma yetkisine dayanarak Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi'ni kurmuştur³³³.

Ad hoc niteliği haiz olan EYUCM'un yargı yetkisi; 1 Ocak 1991'den bu yana, Eski Yugoslavya topraklarında işlenen Cenevre Sözleşmeleri'nin ciddi ihlalleri, savaş yasalarının veya geleneklerinin ihlalleri, soykırım ve insanlığa karşı suçları işleyen liderler de dahil olmak üzere³³⁴ tüm gerçek kişileri kapsamaktadır³³⁵.

5. Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (RUCM)

Ruanda'da yaşayan Hutular ve Tutsiler arasında var olan ırk ayrımı sonucunda ortaya çıkan iç savaş sırasında, Hutuların Tutsi azınlığa yönelik gerçekleştirdiği kitlesel katliam ve tüyler ürpertici sahneler tüm dünyada tepkilere yol açmış ve bölgede meydana gelen barış ve güvensizlik ortamına karşı Birleşmiş Milletler harekete geçme kararı almıştır. Bu doğrultuda, Ruanda Hükümeti'nin de talebi üzerine; BM Güvenlik Konseyi'nin 1994 tarihli 955 sayılı kararı ile *ad hoc* niteliği haiz olan Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulmuştur³³⁶. Söz konusu Mahkeme'nin yargı yetkisi 1 Ocak 1994 ile 31 Aralık 1994 tarihleri arasında, Ruanda topraklarında ve komşu devletlerin topraklarında Ruanda vatandaşları tarafından işlenen ciddi insancıl hukuk ihlallerinin kovuşturulmasını kapsamaktadır. Ciddi insancıl hukuk ihlallerini oluşturan fiiller ise EYUCM'a benzer bir şekilde savaş

³³³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gökçen Alpkaya, *Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi*, Ankara: Turhan Kitabevi (2002), s. 28 vd. Ancak Güvenlik Konseyi'nin mahkeme kurma yetkisinin olup olmadığı hususu tartışılmakta ve bazı düşünürler tarafından Güvenlik Konseyi'nin böyle bir yetkisinin olmadığı savunulmaktadır. Azarkan, *Nuremberg'ten La Haye'ye Uluslararası Ceza Mahkemeleri*, s. 134 vd.

³³⁴ EYUCM'da görülen yargılamalar esnasında liderlere sahip oldukları mevkiden dolayı cezai sorumluluk bakımından herhangi bir muafiyetin tanınmaması, uluslararası hukukun geliştiğini göstermiş ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmiştir. Cryer, s. 133.

³³⁵ Önok, s. 69 vd.

³³⁶ Önok, s. 80 vd.

suçları, insanlığa karşı işlenen suçlar ve soykırım suçlarıdır. Ancak, RUCM'un savaş suçları üzerindeki yargı yetkisi sadece uluslararası olmayan silahlı çatışmalarla sınırlandırılmıştır³³⁷.

6. Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM)

“Nürnberg’te başlayan sürecin doruk noktası³³⁸” olarak kabul edilen Uluslararası Ceza Mahkemesi, 17 Temmuz 1998 tarihinde kabul edilen Roma Statüsü ile kurulan daimî, evrensel ve uluslararası hukuk tüzel kişiliğini haiz bağımsız bir mahkemedir. Dünya çapında yargı yetkisine sahip kalıcı bir uluslararası ceza mahkemesinin oluşturulması, uluslararası ceza hukukundaki en önemli gelişmelerden biridir. Nitekim UCM, artık geçici uluslararası ceza mahkemelerinin kurulmasını gerektirmeyecek şekilde uluslararası ceza yargılaması yapan tek ve meşru uluslararası ceza mahkemesi olarak kabul edilmektedir³³⁹.

Uluslararası Ceza Mahkemesi, kurucu antlaşması olan Roma Statüsü’nün 1 Temmuz 2002 tarihinde yürürlüğe girmesiyle varlık kazanmış ve bu tarihten itibaren devletler üzerinde yargı yetkisini haiz olmuştur. Statünün 12. maddesi uyarınca Statü’ye taraf olan her devlet otomatik olarak UCM’nin zorunlu yargı yetkisini kabul etmiş olmakla birlikte, yargı yetkisinin kabulü için ayrıca bir işleme gerek bulunmamaktadır. Mahkeme, yargı yetkisine sahip olduğu suçlara ilişkin

³³⁷ Uluslararası suçlara ilişkin cezasızlıkla mücadeleyle yönelik artan ilgi, yalnızca uluslararası ceza mahkemelerinin kurulmasıyla değil; aynı zamanda Doğu Timor, Kamboçya ve Sierra Leone uluslararasılaşmış yerel mahkemelerin oluşturulması ile de sonuçlanmıştır. Nitekim bu durum, travma yaşayan bir yerde, ulusal adaletin sağlanamayacağı hatta daha fazla hasara yol açabileceği gerekçeleriyle eleştirilere yol açmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Suzannah Linton, “Cambodia, East Timor and Sierra Leone: Experiments in International Justice”, *Criminal Law Forum* 12 (2001): 185–246.; Ambos, 40 vd.

³³⁸ Heller/Mégret/Nouwen/Ohlin/Robinson, s. 533.

³³⁹ Cenap Çakmak, “Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Darfur Krizi’ne Müdahil Olması ve ABD’nin Süper Güç Olarak Limitleri”, *Uluslararası Hukuk ve Politika* 3, no.10 (2007), s. 71.; Değirmenci ve Mavuş, s. 108.

gerçekleştirilen bir fiilin, Statü m. 17 uyarınca Mahkemece ele alınmasını gerektirecek düzeyde ciddi bir ihlal³⁴⁰ olması halinde; kabul edilebilirlik koşullarının sağlanmasının ardından yargı yetkisini kullanabilmektedir.

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulma amaçları söz konusu Mahkeme'nin kurucu antlaşması olan Roma Statüsü'nün Başlangıç'ında ifade edilmekle birlikte, genel olarak uluslararası ceza hukukunun uygulanması için var olan uluslararası ceza yargılamasını, kalıcı ve herhangi bir savaşın ya da olayın ardından kurulmamasından dolayı tabii hukuk ilkelerine uygun olarak bağımsız bir uluslararası ceza mahkemesinde uygulanabilir kılmak şeklinde saptanabilir³⁴¹.

Uluslararası Ceza Mahkemesi, son zamanlarda yoğun insan hakları ihlallerinin yaşandığı Filistin³⁴² ve Ukrayna³⁴³ dahil olmak üzere 17 ülkede yaşanan vahim olaylara ilişkin soruşturma başlatmış ve 31 dava görülmüştür³⁴⁴.

a. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Oluşumu

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyada barış ve güvenliği sağlama amacı ile kurulan Birleşmiş Milletler, kurulduğu tarihten itibaren söz konusu amacı gerçekleştirebilmek için uluslararası ceza yargısı dağıtan daimî ve tarafsız bir mekanizma kurmak hayalinde idi. Söz konusu istek, BM Genel Kurulu tarafından Uluslararası Hukuk Komisyonu'ndan soykırım suçunun oluşturulması için 1948

³⁴⁰ Nitekim, 2003 yılında Irak'ta çıkan ve ciddi insan haklarına yol açan çatışmalar UCM tarafından ciddi görülmemiş ve Savcı tarafından bu madde uyarınca Irak'ta yaşananlara ilişkin herhangi bir soruşturma başlatılmamıştır. <https://www.icc-cpi.int/situations-preliminary-examinations>. (E.T.: 19.11.2023)

³⁴¹ Önok, s. 5 vd.

³⁴² UCM Savcısı Karim A.A. Khan, 3 Mart 2021'de Filistin'de yaşanan olaylara ilişkin soruşturma başlatmış ve 17 Kasım 2023'te 5 taraf devlet tarafından UCM Savcısı'na Filistin'de 7 Ekim 2023 tarihinde başlayan çatışmalarda uluslararası suçların işlendiğine dair bildirimde bulunulmuştur. <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-international-criminal-court-karim-aa-khan-ke-situation-state-palestine>. (E.T.: 20.11.2023)

³⁴³ <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>. (E.T.: 20.11.2023)

³⁴⁴ <https://www.icc-cpi.int/cas>. (E.T.: 20.11.2023)

Soykırım Sözleşmesinin oluşturulması talebi ile birlikte dile getirilmiş ve BM Genel Kurulu, UHK'den soykırım veya diğer suçlarla suçlanan kişilerin yargılanması için uluslararası bir yargı organı kurma olasılığının incelemesini talep etmiştir. Söz konusu çalışmaların olumlu geçmesinin ardından, uluslararası bir ceza mahkemesinin kurulmasına ilişkin bir yasa taslağı hazırlama görevi, özel bir raportöre verilmiş ve bu raportör, ilk raporunu 1950 yılında UHK'ye sunmuş ve 1954 yılında bir uluslararası ceza mahkemesi kurulmasına yönelik taslak metin hazırlanmıştır. Ancak, soğuk savaş döneminin başlamasıyla, devletler arasındaki iş birliği ve iletişim azalmış ve mahkemenin kurulmasına ilişkin evrensel desteğin yokluğu nedeniyle tüm çalışmalar durmuştur³⁴⁵.

Soğuk savaş döneminin bitmesinin ardından, 1989 yılında Trinidad ve Tobago'nun, uyuşturucu kaçakçılığının artması üzerine; UHK'ye uyuşturucu kaçakçıların adaletle teslim etmek için uluslararası bir ceza mahkemesi kurulmasını önermiş ve BM Genel Kurulu, UHK'den tekrar uluslararası ceza mahkemesi kurulmasına yönelik çalışmalar yapmasını istemiştir³⁴⁶. Bunun üzerine UHK tarafından 1991 yılında bir taslak metin oluşturulmuş ve bu metin 1994 yılında birtakım değişikliklere uğramış³⁴⁷, ardından uluslararası ceza mahkemesinin kurulması ve söz konusu mahkemeyi kuracak uygun bir taslak oluşturulması için Genel Kurul tarafından 1995 yılında bir *ad hoc* komite ve 1996 yılında bir hazırlık komitesi kurulmuştur. Söz konusu komite, bu amacı gerçekleştirmek için UHK tarafından hazırlanan taslak metnin üzerinden bir dizi toplantılar ve konferanslar

³⁴⁵ Önok, s. 52.

³⁴⁶ U.N. General Assembly Resolution, UN. Doc. A/RES/44/39 (4 December 1989).

³⁴⁷ Söz konusu metinde Roma Statüsü'nün yargı yetkisinin bulunduğu dört suç kategorisinden daha fazla suç tipi düzenlenmiştir. Ancak söz konusu suçlar devletlerin egemenliğini korumaya yönelik azaltılarak son hale gelmiş ve sadece 4 suç tipi uluslararası suç olarak düzenlenmiştir.

gerçekleştirerek, 1998 Roma konferansında sunulmak üzere bir taslak statü oluşturmuştur³⁴⁸.

15 Haziran 1998 tarihinde Roma’da başlayan diplomatik konferansta, devletler tarafından mahkemenin yetkisinin kapsamının ne olacağı hususu oldukça tartışılmış ve devletler; mahkemenin geniş yetkilerle donatılmasını isteyen ve Kanada ve Avusturalya’nın önderlik ettiği benzer görüşlü devletler, mahkemenin otomatik yargı yetkisinin sahip olması fikrini eleştirmekle birlikte saldırı suçunun mahkemenin yargı yetkisine dahil edilmemesi gerektiğini ve bu konuda sadece BM’nin yetkili kılınmasını isteyen BM daimi üye devletlerinden olan Çin, Rusya ve Amerika tarafından desteklenen devletler ve mahkemenin terör, uyuşturucu kaçakçılığı gibi sınıraşan suçlar için de yetkili kılınması gerektiğini belirten grup olmak üzere savundukları görüş bakımından üçe ayrılmıştır³⁴⁹. Konferans; sadece dört suç üzerinde yargı yetkisini haiz, daimî ve bağımsız bir mahkeme kurulmasına ilişkin hükümler barındıran Roma Statüsü’nün, 17 Temmuz 1998 tarihinde 120 devletin kabulü, 7 devletin ret ve 21 devletin çekimser oy sonucunda kabul edilmesi ile birlikte sona ermiştir³⁵⁰. UCM’nin fiilen yargı yetkisini kullanmaya başlayabilmesi için Statü m. 126 uyarınca 60 devletin Statü’yü onayının üzerinden 60 günün geçmesi gerektiğinden, bu şartın sağlanması ile birlikte 1 Temmuz 2002 tarihinde Mahkeme’nin yargı yetkisi başlamıştır.

³⁴⁸ M. Cherif Bassiouni and William A. Schabas (eds.), *The Legislative History of the International Criminal Court Volume I*, Second Edition, Brill Nijhoff Publishers (May 2005), s. 73 vd.

³⁴⁹ Devletlerin tutumları hakkında bkz.: Önok, s. 95 vd.

³⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bassiouni, *Introduction to International Criminal Law*, s. 624 vd.

b. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Yapısı

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yapısı³⁵¹ Roma Statüsü m. 34'te belirtilmiş olup, söz konusu madde uyarınca UCM; Başkanlık, Temyiz Bölümü; Yargılama Bölümü ve Ön Yargılama Bölümünü içeren Daireler, Savcılık Makamı ve Sekreteryaya olmak üzere 4 organdan oluşmaktadır³⁵². Bu organlarda çalışan kişiler tam zamanlı olarak çalışmakta olup, UCM'nin uluslararası memuru statüsünü haizdirler. Statü m. 45 uyarınca, görevlerine başlamadan önce kendi görevlerini tarafsızlıkla ve vazife bilinci ile yerine getireceklerine dair aleni şekilde yemin eden bu UCM personellerinin; Statü'de belirlenen birtakım kriterleri barındırması ve etik değerlere uygun davranması beklenmekle birlikte, bu etik değerlere uyulmaması halinde haklarında m. 46'da yer alan birtakım disiplin önlemleri uygulanmaktadır.

Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni oluşturan organların görevlerinin neler olduğu Statü'de belirtilmekle birlikte Statü m. 38 uyarınca; Başkan ile Birinci ve İkinci Başkan Yardımcıları'ndan oluşan Başkanlık, Mahkemenin yönetiminden ve Statü'nün verdiği diğer görevlerin yerine getirilmesinden sorumludur. İki kez seçilebilen Başkan, Birinci ve İkinci Başkan Yardımcılarının görevleri, üç yılın dolmasıyla ya da hakimlik sürelerinin bitmesi ile sona ermektedir.

Statü m. 39 uyarınca Mahkeme'nin yargılama işlevini yerine getiren Dairelerden biri olan Ön Yargılama Dairesi; savcının talebi üzerine, bir olayın mahkemenin yargı yetkisine girip girmediğine ve Statü çerçevesinde kabul edilebilir olup olmadığına karar vermektedir. Yargılama Dairesi'nin başlıca yetki ve görevleri ise sanığın iddia

³⁵¹ UCM'nin yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ambos, s. 26 vd.; Bassiouni ve Schabas, s. 214 vd.

³⁵² Söz konusu resmi organların yanında bir de Statü'nün 112. maddesinde görev ve yetkileri belirtilen Taraf Devletler Meclisi bulunmaktadır ve bu meclis de UCM'nin organlarından biridir. Statü'nün 34. maddesinde sayılmamasının sebebi ise adli bir işlevinin olmamasıdır. Tezcan/Erdem/Önok, s. 369 vd.

edilen suçı işleyip işlemediğine karar vermek ve bu karar sonucunda sanık hakkında birtakım yaptırımlara hükmetmektedir. Son olarak, Temyiz Dairesi Yargılama Dairesi'nin vermiş olduğu karar, hüküm veya cezayı iptal etme ve yeni bir Yargılama Dairesi'nde yargılama yapılmasına karar verme yetkisine sahiptir. Söz konusu Daireler'de görev yapan yargıçların görevlerini yerine getirirken bağımsız ve tarafsız olmaları gerekmekte olup, bu gereklilik dahilinde nasıl hareket edecekleri Statü'nün 40 ve 41. maddesinde düzenlenmiştir.

Sadece bir defa seçilebilen ve görev süresi 9 yıl olan Savcı, bağımsız hareket eden bir organdır. Statü m. 42 uyarınca tarafsız olması gereken Savcının görevi; UCM'nin yargı yetkisine giren suçlarla ilgili olarak suç duyurularını ve dayanakları olan her türlü bilgiyi kabul etmek, bunları incelemek, soruşturmaları yürütmek ve UCM'deki kovuşturma evrelerine katılmaktır.

Görev ve yetkilerinin Roma Statüsü m. 43'te düzenlendiği Sekreteryaya, Sekreter başkanlık etmektedir. Mahkemenin yargısal olmayan idari işlerini yürüten bu organ, Mahkemenin bürokratik işlerini yerine getirmektedir.

c. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Yargı Yetkisi

Uluslararası Ceza Mahkemesi yargı yetkisini, Roma Statüsü m. 14 ve 15 *ter* uyarınca bir taraf devletin, Mahkeme savcısına UCM'nin yargı yetkisi alanına giren bir suçun işlenmiş olduğunu bildirmesi³⁵³; Statü m. 13/b uyarınca BM Şartı'nın VII. Bölümü çerçevesinde hareket eden BM Güvenlik Konseyi'nin, UCM'nin yargı yetkisine giren fiillerin işlendiğinin düşünmesi durumunda olayı Savcı'ya

³⁵³ Uganda, Kongo Cumhuriyeti, Mali ve Afrika Cumhuriyeti bu hükme dayanarak, kendi ülkelerinde uluslararası suçların işlenmiş olduğunu UCM'ye bildirmiş ve bu doğrultuda UCM, bu dört ülkede yaşanan olaylar bakımından yargı sürecini başlatmıştır. <https://www.icc-cpi.int/situations-under-investigations>. (E.T.: 24.11.2023)

bildirilmesi³⁵⁴ ve Statü m. 15 ve m. 15 *bis* uyarınca Mahkeme'nin yargı yetkisine giren suçlarla ilgili bilgilere dayanarak Savcı'nın, kendiliğinden soruşturma başlatması (*proprio motu*) halinde kullanabilmektedir. Bu bağlamda, yukarıdaki prosedür ile bir kişinin Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanması ve bu kişi hakkında uluslararası ceza hukukunda cezai sorumluluğunun doğması için, kişinin işlediği fiilin UCM'nin yargı yetkisi kapsamında olması gerekmektedir birlikte; bu kapsam dört bakımdan incelenmektedir.

aa. Yer Bakımından Yargı Yetkisi (*Jurisdiction to Ratione Loci*)

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisi Roma Statüsü m.12'de düzenlenmiş olup, bu madde uyarınca UCM; eylemin gerçekleştirildiği topraklara sahip olan ya da eylemi yapanın tabiiyetinde olduğu ülkenin Mahkeme'nin yargı yetkisini kabul etmesi halinde, söz konusu fiil üzerinde yargı yetkisini kullanabilmektedir. Eğer fiil, gemide veya uçakta işlenirse, UCM'nin yargı yetkisinin varlığı bu araçların tescil edildiği devletin Roma Statüsü'ne taraf olup olmadığı araştırılarak tespit edilmektedir. Nitekim, Roma Statü m. 12(3)'e göre, Statü'ye taraf olmayan bir devletin, belli bir olay için tek taraflı olarak Mahkeme'nin yargı yetkisini kabul etmesi ve m. 13/b uyarınca BM Güvenlik Konseyi'nin belli bir olayı UCM Savcısı'na göndermesi hallerinde UCM söz konusu olay için yetkili kılınmaktadır³⁵⁵. Bu doğrultuda, Filistin henüz Roma Statüsü'ne taraf olmamışken; m. 12(3)'e

³⁵⁴ Bu durumda Statü m.12(2)'de yer alan ve yargı yetkisinin kullanılabilmesinin ön şartı olan koşulların gerçekleşmesine gerek yoktur. Ancak söz konusu durum Savcıcı kovuşturma yapma zorunluluğu altında bırakmamakta ve bağımsız hareket eden Savcı soruşturmayı açıp açmamaya Statü m. 53 uyarınca yine kendisi karar vermektedir.

³⁵⁵ Bu iki durum, Mahkeme'nin Statü'ye taraf olmayan devletlerin üzerinde de yargı yetkisine sahip olmasını sağlayarak, UCM'nin yargı yetkisinin genişlemesine neden olmaktadır. Alexandre Skander Galand, "The Nature of the Rome Statute of the International Criminal Court (and its Amended Jurisdictional Scheme)", *Journal of International Criminal Justice* 17, no.5 (2019), s. 938.

dayanarak 13 Haziran 2014 tarihinden itibaren Filistin topraklarında İsrail tarafından işlendiğini iddia ettiği uluslararası suçlar üzerinde UCM'yi yetkili kıldığını belirterek UCM'ye bildirimde bulunmuştur³⁵⁶. Söz konusu bildirim, Roma Statüsü'ne taraf olmayan Ukrayna tarafından da yapılmış ve Ukrayna, Statü m. 12(3)'e dayanarak Roma Statüsü kapsamında yer alan ve 21 Kasım 2013'ten bu yana Ukrayna topraklarında işlendiğini iddia ettiği uluslararası suçlar üzerinde Mahkeme'nin yargı yetkisini kabul etmiştir³⁵⁷. BM Güvenlik Konseyi ise m. 13/b'de kendisine verilen yetkiye dayanarak UCM'ye taraf olmayan Sudan'ın Darfur bölgesinde yaşanan ağır insan hakları ihlallerini 1593 sayılı kararı ile ve 2011'de Libya'da iç savaş esnasında yaşanan vahim olayları 1970 sayılı kararı ile UCM'ye havale etmiş ve Statü'ye taraf olmayan bu iki devlette uluslararası suç işleyen kişiler UCM tarafından yargılanmıştır.

bb. Kişi Bakımından Yargı Yetkisi (*Jurisdiction to Ratione Personae*)

UCM, sadece gerçek kişiler üzerinde yargı yetkisine sahiptir. Suçu işleyen kişinin devlet başkanı ya da üst kademeli bir devlet personeli olması, kişinin hakkında yargılama yapılmasına ilişkin bir muafiyet getirmediğinden, failin statüsü onun cezai sorumluluğunu etkilemeyecektir. Ancak bu kişilerin mahkeme tarafından yargılanabilmesi için de Statü m. 26 uyarınca isnat olunan suçun işlendiği tarihte, 18 yaşını doldurmuş olması gerekmektedir. Bu bağlamda, devletlerin veya tüzel kişilerin UCM'de yargılanması söz konusu değildir.

³⁵⁶ State of Palestine, Situation in the State of Palestine, Case No. ICC-01/18, <https://www.icc-cpi.int/palestine>. (E.T.: 27.11.2023)

³⁵⁷ Bunun üzerine UCM, 2 Mart 2022'de Rusya hakkında soruşturma başlatmış ve 17 Mart 2023'te, Ön Yargılama Dairesi tarafından Rusya Devlet Başkanı Vladimir Vladimirovich Putin ve Rusya Devlet Başkanlığı Çocuk Hakları Komiseri Maria Alekseyevna Lvova-Belova hakkında tutuklama emri çıkarılmıştır. ICC-01/22 (2 March 2022) <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>. (E.T.: 27.11.2023.)

cc. Konu Bakımından Yargı Yetkisi (*Jurisdiction to Ratione Materiae*)

Hangi suç tiplerinin mahkemenin yargı yetkisi dahilinde olduğunu belirten konu bakımından yetki, Roma Statüsü m. 5'te düzenlenmekte olup UCM'nin yargı yetkisi uluslararası toplumu bir bütün olarak ilgilendiren çok ciddi suçlar olan soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar, savaş suçları ve saldırı suçu ilgili sınırlıdır. Bu bağlamda, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin üzerinde yargı yetkisine sahip olduğu suçlar uluslararasıdır. Bu suçlar, bastırılması için uluslararası iş birliğine gerek olmasından değil; tiksindirici yapısının bunları uluslararası toplumu ilgilendiren bir düzeye çıkartmasından dolayı uluslararası yargılama sürecine muhtaçtır³⁵⁸.

dd. Zaman Bakımından Yargı Yetkisi (*Jurisdiction to Ratione Temporis*)

Suç ve cezaların geriye yürümezliği ilkesinin bir gereği olarak varlık kazanan zaman bakımından yargı yetkisi, Roma Statüsü m. 11'de düzenlenmektedir. Söz konusu madde uyarınca; UCM, yargı yetkisini bu Statü'nün yürürlüğe girmesinden sonra yani 1 Temmuz 2002 tarihinden itibaren kullanabilmektedir. Saldırı suçunun 2010 tarihinde Statü'de düzenlenmesi ile birlikte bu suç üzerinde yargı yetkisi doğan UCM, 1 Ocak 2017 tarihinden itibaren saldırı suçu üzerinde yargı yetkisini kullanmaktadır. UCM'nin yargı yetkisine giren suçlar bakımından herhangi bir zamanaşımı süresi bulunmamaktadır.

Roma Statüsü'nde Mahkeme'nin zaman bakımından yetkisinin istisnasını oluşturan birtakım düzenlemeler bulunmaktadır. İlk olarak, m. 124 uyarınca Statü'ye taraf olan bir devlet; Statü'nün kendi ülkesinde yürürlüğe girmesinden itibaren 7 yıllık bir süre için savaş suçları bakımından Mahkeme'nin yargı yetkisini kabul

³⁵⁸ Schabas (Çeviren Gülay Arslan), s. 43.

etmeyeceğini tek taraflı beyanıyla bildirerek Mahkeme'nin yargı yetkisini kullanmasını erteleyebilmektedir³⁵⁹. Bir diğer istisna ise UCM'nin yer bakımından yargı yetkisini genişletmesinden dolayı yer bakımından yargı yetkisinin de bir istisnası olarak kabul edilebilecek Statü m 13(b) ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne verilen UCM Savcısı'nı harekete geçirme yetkisidir. Aynı zamanda, yine UCM'nin yer bakımından yargı yetkisini genişleten bir durum olan Roma Statüsü m. 12(3) uyarınca, fiilin gerçekleşmesinden sonra UCM'nin yetki alanına girmesini sağlayan Statü'ye taraf olmayan bir devletin belirli bir olay için tek taraflı olarak Mahkeme'nin yargı yetkisini kabul etmesidir. Son olarak, UCM'nin zaman bakımından yargı yetkisi, m. 16 uyarınca; BM Güvenlik Konseyi'nin BM Şartı VII. Bölüm çerçevesinde aldığı bir karar ile 12 aylık bir süre için UCM'nin zaman bakımından yetkisi dahilinde olan bir fiilin UCM tarafından soruşturulmamasını sağlaması ile 12 aylık bir süre için ertelenebilmektedir³⁶⁰.

B. ULUSLARARASI CEZA YARGILAMASININ TEMEL İLKELERİ

1. Evrensel Yargı İlkesi

Evrensel yargı yetkisi; küreselleşme çağı göz önüne alındığında, tüm ulusların güvenliğini tehdit eden suçları önlemenin en etkili yolu olabileceğinden uluslararası ceza hukukunda önemli bir yere sahiptir. Nitekim 1998 yılında gerçekleştirilen Roma Konferansı'ndaki konuşmasında Annan, devletlerin ciddi suçları durduracak ne gücü

³⁵⁹ Bu maddeye dayanarak yaptıkları bildirimle Fransa ve Kolombiya, savaş suçları bakımından UCM'nin yargı yetkisinin kullanılmasını 7 yıllık bir süre için engellemişlerdir. Değirmenci ve Mavuş, s. 104.

³⁶⁰ BM Güvenlik Konseyi söz konusu hükme dayanarak, 1422 sayılı karar ve 1487 sayılı kararı almış ve söz konusu yetkisini kullanmıştır. Bu hüküm UCM'nin yargı yetkisini kısıtladığı ve BM'nin UCM üzerinde etki oluşturduğu gerekçesiyle oldukça eleştirilmektedir. Bkz.: Abel S. Knottnerus, "The Security Council and the International Criminal Court: The Unsolved Puzzle of Article 16", *Netherlands International Law Review* 1, (2014), s. 203 vd.

ne de iradesi olduğunu, hatta çoğu zaman söz konusu suçların bir devlet politikasının parçası olmasından dolayı; artık devletlerin kendi ihlallerini cezalandırmasına güvenmenin yeterli olmadığını dile getirmiştir³⁶¹. Bu bağlamda, evrensel yargı yetkisi; suçların, işlendiği yere bakılmaksızın herhangi bir devletin mahkemelerinde kovuşturulabilmesi ve failin, velayetini elinde bulunduran herhangi bir devlet tarafından cezalandırılabilmesi anlamına gelmektedir³⁶².

Evrensel yargı yetkisi, her devletin bir anlaşmaya taraf olup olmadığına bakılmaksızın tüm devletler için bağlayıcı olarak faili kovuşturma hakkının bulunduğu örf ve âdet hukukundan³⁶³ ya da sadece taraf devletler bakımından yasal yükümlülük duygusu ile kovuşturma hakkının bulunduğu genel ve tutarlı uygulamaların olduğu antlaşma hukukundan kaynaklanabilir³⁶⁴. Kovuşturmayı yürüten devlet; fail yakalanır yakalanmaz, evrensel yargı yetkisine tabi olan suça ilişkin kendi iç hukukunu uygulama yetkisine sahiptir³⁶⁵. Nitekim, 1961 yılında İsrail Devleti tarafından Nazi Subayı olan Adolf Eichmann, İsrail Devleti kurulmadan önce İkinci Dünya Savaşı esnasında Avrupa’da işlenen suçlardan dolayı evrensellik ilkesine dayanılarak yargılanmıştır³⁶⁶. Aynı zamanda, eski İspanya devlet başkanı olan Pinochet’in İngiltere Mahkemeleri tarafından yargılanmasında da söz konusu ilkeye dayanılmış ve İngiltere Mahkemesi, Pinochet’in gerçekleştirdiği eylemlerin uluslararası toplumun

³⁶¹ Philippe Sands (ed) (Çeviren: Hazal Ungan Çalışkan), *Nürnberg’ten Lahey’e*, İstanbul: Alfa Yayıncılık (2003), s. 112 vd.

³⁶² JD van der Vyver, “Universal Jurisdiction in International Criminal Law”, *South African Yearbook of International Law* 24 (1999), s. 115; Günel Kurşun, *101 Soruda UCM*, 1. Baskı, Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği (2011), s.11.

³⁶³ Paul Arnell, “International Criminal Law and Universal Jurisdiction”, *International Legal Perspectives* 11, no. 1 (1999-2001), s. 60.

³⁶⁴ Witold Slawinski, “Universal Jurisdiction in International Criminal Law”, *Review of Comparative Law* 8 (2003), s. 268.

³⁶⁵ Slawinski, s. 266.

³⁶⁶ John Dugard, “International Criminal Law, the International Criminal Court, and Civil Society”, *Acta Juridica*, no. 1 (2016), s. 3

hak talep edebileceği uluslararası suçlar olduğunu kabul ederek bu kişiyi yargılayabileceğini ifade etmiştir³⁶⁷.

UCM kurulana kadar geçen süreçte ortaya çıkan ve gelişme gösteren evrensel yargı yetkisi, Roma Statüsü Başlangıç kısmında yer alan “uluslararası suçların sorumluları üzerinde yargı yetkisinin kullanılmasının her devletin görevi olduğu” ifadesi ile UCM tarafından da esas alınmaktadır. Aynı zamanda, BM Güvenlik Konseyi’nin Statü m. 13(b)’de yer alan yetkisini kullanmasıyla Statü’ye taraf olmayan bir devletin de UCM tarafından yargılanabilmesi ve Statü’ye taraf olan bir devletin vatandaşının başka bir ülkede saldırı suçu haricinde uluslararası suçlardan birinin mağduru olması halinde de yargı yetkisine sahip olması, UCM’nin de evrensel yargı yetkisine sahip olduğunu göstermektedir³⁶⁸.

2. Tamamlayıcılık İlkesi

Roma Statüsü’nün Başlangıç kısmında yer alan tamamlayıcılık ilkesi, Statü’de yer alan suçların işlenmesi durumunda devletlerin öncelikli olarak yargı yetkisine sahip olduğu; ancak, UCM’nin devletlerin yargılama yapmaya muktedir olmadıkları ya da isteksiz olduğu durumlarda yargı yetkisini kullanabileceği anlamına gelmektedir³⁶⁹. Bu durumda UCM, devletlerin ulusal yargı yetkisinin bir tamamlayıcısı olarak suçları soruşturma ve kovuşturma bakımından ulusal yargı mekanizmalarına göre ikincil konumdadır.

³⁶⁷ Dugard, s. 7; Sands (ed) (Çeviren: Hazal Ungan Çalışkan), s. 63 vd.

³⁶⁸ Arzu Alibaba ise, tamamlayıcılık ilkesinin Statü’ye dahil edilmesinin, UCM tarafından evrensellik ilkesinin uygulanmasını engellediğini ifade etmektedir. Arzu Alibaba, “Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kuruluşu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 49, no. 1 (2000), s. 184.

³⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Patricia Pinto Soares, “Transitional justice in the DRC The 2014 Amnesty Law and the Principle of Complementarity – Quid Juris?”, *The International Criminal Court in Search of its Purpose and Identity*, Triestino Mariniello (ed), 174-189, Routledge (2015).

Tamamlayıcılık ilkesi, uluslararası suçların cezasız kalmasını önleme ve evrensel bir yargısal kurum oluşturma zorunluluğu ile devlet egemenliği ilkesinin korunması arasında bir denge kurarak uluslararası suçlar üzerinde rekabet eden ve çatışan birden çok yargılama yetkisi arasında uyum sağlamaktadır³⁷⁰. Bu bağlamda UCM, ulusal yargı mekanizmalarının yerine geçmeyi amaçlamamakta; sadece uluslararası suçların cezasız kalmaması için bir son çare mahkemesi olmaktadır³⁷¹. Nitekim, söz konusu ilke ile devletlerin egemenliği kısıtlanmamakta, tam tersine; uluslararası suçların sorumluları üzerinde yargı yetkisinin kullanılmasının, her devletin görevi olduğu devletlere hatırlatılarak devletlerin kendi yargı mekanizmalarını etkili bir şekilde kullanmaları teşvik edilmekte ve desteklenmektedir³⁷².

Tamamlayıcılık ilkesi uyarınca Mahkeme'nin yargı yetkisini kullanabilmesi, Statü m. 17'de davanın kabul edilebilirlik koşullarından biri olarak kabul edilmiş ve eğer bir devlet davayı soruşturuyor veya kovuşturuyorsa, Statü m. 53 uyarınca Savcı'nın devletin görünüşteki işlemleri gerçekten yürütmek konusunda isteksiz veya yetersiz olduğunu kanıtlayamadığı sürece, bir davayı Mahkeme önüne götüremeyeceği belirtilmiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin 2005 tarihli 1593 sayılı kararında, Darfur'da yaşanan ihlallerin ulusal mahkemelerce etkili bir şekilde soruşturulmaması nedeniyle tamamlayıcılık ilkesinin devreye girdiği belirtilmiş ve Darfur olaylarını soruşturmak için UCM yetkili kılınmıştır³⁷³.

³⁷⁰ Önok, s. 140.

³⁷¹ Cryer/Friman/Robinson/Wilmshurst, s. 153.

³⁷² Cryer/Friman/Robinson/Wilmshurst, s. 162.

³⁷³ U.N. Security Council Resolution, UN. Doc. S/ RES/1564 (2004), 5040th Meeting (18 September 2004).

3. Bir Suçtan İki Kere Ceza Verilmez (*Ne bis in idem*) İlkesi

Söz konusu ilkeye göre, bir kişinin gerçekleştirdiği eylemden dolayı bir yargılama süreci yürütülmüş ve yargılama sonunda kişiye verilen hüküm kesinleşmişse; bir daha bu kişi hakkında aynı fiil için aynı türden bir dava açılmamaktadır. Bu koruma, UCM’de görülen yargılamalar bakımından da söz konusu olup, Roma Statüsü m. 20 uyarınca hiç kimse, önceki yargılamanın şahsı koruma amacıyla yapılmış olması; uluslararası hukuk tarafından tanınan usul normlarına göre bağımsız ve tarafsız bir şekilde yapılmamış olması ve şahsı adalet önüne getirme niyetiyle bağdaşmayacak şekilde yapılmış olması halleri dışında, mahkeme tarafından mahkûm edildiği veya suçsuz bulunduğu bir eyleme dayalı olarak yeniden yargılanamamaktadır³⁷⁴.

4. Adil Yargılama İlkesi

Adil Yargılama ilkesi uyarınca uluslararası ceza mahkemesi, yargılama sürecini tarafsız bir şekilde yürütmelidir ve bu tarafsızlığın sağlanması için de sanığın, aleni ve tarafsız bir şekilde icra edilecek adil bir duruşmada yargılanması ve tam eşitlik içinde uygulanacak, asgari güvencelerden yararlanması gerekmektedir³⁷⁵. Söz konusu ilkeye EYUCM’da görülen *Krajisnik* Davası’nda³⁷⁶ değinilmekle birlikte; uluslararası ceza hukukundaki varlığı, Roma Statüsü m. 67’de “Sanığın Hakları” başlığı altında kesinleşmiş ve kişilerin bu ilkeden doğan adil yargılanma hakkı bağlamında sahip

³⁷⁴ Ambos, s. 401 vd.; Ayrıntılı bilgi için bkz.: Stefano Manacorda and Giulio Vanacore, “The Right not to be Tried Twice for International Crimes”, *The International Criminal Court in Search of its Purpose and Identity*, Triestino Mariniello (ed), 61-78, Routledge (2015).

³⁷⁵ Lynne Miriam Baum, “Pursuing Justice in a Climate of Moral Outrage: An Evaluation of the Rights of the Accused in the Rome Statute of the International Criminal Court”, *Wisconsin International Law Journal* 19, no. 2 (2000-2001), s. 203 vd.

³⁷⁶ *Prosecutor v. Momcilo Krajisnik (Trial Judgment)*, Case No. IT-00-39-T (27 September 2006), para. 155 ve 1242.

olduğu asgari güvenceler belirtilmiştir. Nitekim, söz konusu ilkenin çiğnenmesi halinde madde 81(1)(b)(iv) uyarınca davanın temyiz edileceği düzenlenmiş ve kişilerin bu hakkı koruma altına alınmıştır.

Üçüncü Bölüm

ÇEVREKIRIMIN ULUSLARARASI HUKUKTA BİR SUÇ OLARAK KABUL EDİLMESİNİN SONUÇLARI

I. ÇEVREKIRIM SUÇU

Çevrekırım suçu, henüz uluslararası hukuk alanında tanınmamış olsa da son dönemde meydana gelen çevresel hasarların artık insan yaşamını tehdit edecek derecede ciddi boyutlara ulaşmasından dolayı ulusal hukuk sistemleri tarafından çevreye karşı suçlar, çevre suçları gibi çeşitli isimlerle kabul edilmeye başlamış ve bazı devletlerin ceza kanunlarında yer almıştır. Bu bağlamda, çevrekırım birtakım ülkeler tarafından kendi iç hukuk sistemlerinde bir suç olarak kabul edilmekle birlikte aslında söz konusu suç, uluslararası alanda gelişim göstererek varlık kazanmış ve uluslararası hukuk alanında da var olması gerekliliği ve bu alandaki yeri tartışılmaya başlanmıştır.

A. Çevrekırım Suçunun Ortaya Çıkışı

Çevreye yönelik gerçekleştirilen zararlar ve yıkımlar, her ne kadar uluslararası suçlar kadar eski dönemlere kadar izleri sürülebilse de, Nürnberg Yargılamaları esnasında uluslararası suçlar gibi ilgi görmemiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen çevresel zararlara ilişkin birtakım eleştiriler oluşsa da bu durumun bir

askeri gereklilik (*military necessity*) veya ikincil zarar (*collateral damage*) olduğu belirtilerek çevreye yönelik oluşan zararlar göz ardı edilmiştir³⁷⁷.

1950’li yıllarda Birleşik Krallık tarafından savaş esnasında kullanılan bitki öldürücü ilaçlar (*herbicides*), düşman devletin çevreye verilen hasarlar aracılığıyla da mağlup edilebileceğini göstermiş ve 1961 yılında, Vietnam ve Amerika Birleşik Devletleri arasında meydana gelen savaşta da bu ilaçlara başvurulması ile çevre, savaş ve askeri operasyonlarda bir silah olarak kullanılmaya başlamıştır³⁷⁸.

Bu doğrultuda, ABD Turuncu Gaz (*Agent Orange*) olarak adlandırılan bitki öldürücü ilacı kullanarak bir “çevre savaşı” başlatmış³⁷⁹; düşmanın hedef alınmasını kolaylaştırmak ve hareket özgürlüğünü sınırlamak için Kuzey Vietnam’da bulunan bitki örtüsünü yok etmiştir³⁸⁰. Aynı zamanda Turuncu Gaz ile insanları gıda kaynaklarından mahrum bırakarak, onların³⁸¹ ve hayvanların açlıktan ölmesine ve ABD’nin kendi kontrol bölgelerinin yer aldığı Güney Vietnam’a göç etmelerine neden olmuştur³⁸². Savaş bittiğinde, 990.000 dönüm birinci sınıf tarım arazisinin zehirlendiği³⁸³ ve savaşçıları açığa çıkarmak amacıyla yaklaşık beş milyon dönümlük ormanın yok edildiği tespit edilmiştir³⁸⁴. Bu durum, kimyasal ilaçların

³⁷⁷ Mark A. Drumbl, “International Human Rights, International Humanitarian Law, and Environmental Security: Can the International Criminal Court Bridge the Gaps?”, *ILSA Journal of International & Comparative Law* 6, no. 2 (Spring 2000), (Anılış: Drumbl, International Human Rights), s. 311.

³⁷⁸ Madison P. Bingle, “Codifying Ecocide as an International Atrocity Crime: How Amending Ecocide into the Rome Statute Could Provide Vietnamese Agent Orange Victims Access to Justice”, *University of Hawai’i Law Review* 45, no. 1 (Winter 2022), s. 129 vd.

³⁷⁹ Eliana Cusato, “From Ecocide to Voluntary Remediation Projects: Legal Responses to Environmental Warfare in Vietnam and the Spectre of Colonialism”, *Melbourne Journal of International Law* 19, no. 2 (December 2018), (Anılış: Cusato, From Ecocide to Voluntary Remediation Projects), s. 498 vd.

³⁸⁰ Alexander Dunlap and Andrea Brock, *Enforcing Ecocide: Power, Policing & Planetary Militarization*, Palgrave Macmillan Cham (2022), s. 166.

³⁸¹ Savaş sırasında Vietnamlılar, öldürücü etkileri olan bu kimyasal ilaca maruz kalarak sağlık sorunları yaşamaya başlamış ve söz konusu ilaçtan etkilenerek hayatlarını yitirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: L. Craig Johnstone, “Ecocide and the Geneva Protocol”, *Foreign Affairs* 49, no. 4 (July 1971), s. 719.

³⁸² Franz J. Broschimmer, *Ecocide A Short History of the Mass Extinction of Species*, Pluto Press (2002), s. 76.

³⁸³ Broschimmer, s. 76 vd.

³⁸⁴ David Zierler, *The Invention of Ecocide*, the University of Georgia Press (2011), s. 2.

kullanılmasından dolayı özellikle bilim insanları tarafından oldukça eleştirilmiş ve Vietnam “ölü ülke” olarak anılarak³⁸⁵, bu ülkede meydana gelen çevresel tahribat³⁸⁶ gezegensel ölümün bir planı olarak değerlendirilmiştir.

Vietnam’da meydana gelen çevresel yıkımın bilim dünyasında tepki çekmesinin ardından, ilk defa 1970 yılında Savaş ve Ulusal Sorumluluk Konferansı’nda, Amerikalı botanikçi ve Yale Üniversitesi profesörü Arthur Galston tarafından “çevrekırım” kavramı kullanılmış ve söz konusu kavram, uluslararası çevre hareketinin temelini oluşturmuştur³⁸⁷. 1972’de çevre ile ilgili düzenlenen ilk büyük uluslararası konferans olan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı)’nın açılış konuşmasında ise dönemin İsveç Başbakanı Olof Palme tarafından Vietnam Savaşı’na yönelik yıkımın bir rezalet olduğu; bu durumun çevrekırım olarak tanımlanmasının önem arz ettiği ve acilen uluslararası boyutta tartışılması gerektiği belirtilerek, çevrekırım kavramı ilk defa bir devlet başkanı tarafından dile getirilmiş ve çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi gerektiği savunulmuştur³⁸⁸.

Çevrenin bir hukukçu tarafından ele alınması ise ilk defa 1973 yılında Profesör Richard A. Falk tarafından gerçekleşmiştir. Falk ilk olarak savaş hukuku kurallarının, silahlı çatışma esnasında bitki öldürücülerin ve yüksek patlayıcı bombaların kullanılması hususunu yasaklayıp yasaklamadığını araştırarak ABD’nin Vietnam

³⁸⁵ Vietnam Savaşı sonucunda ortaya çıkan sonuç, “Vietnam kurtarıldı ama ülke öldü” şeklinde değerlendirilmiştir. Zierler, s. 32.

³⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Richard A. Falk, “Environmental Warfare and Ecocide- Facts, Appraisal, and Proposals”, *Bulletin of Peace Proposals* 4, no. 1 (1973), s. 89.

³⁸⁷ <https://ecocidelaw.com/history/>. (E.T.: 14.12.2023)

³⁸⁸ Aditi Jain and Charu Soni, “Ecocide: A New International Crime”, *Jus Corpus Law Journal* 2, no. 2 (December 2021- February 2022), s. 629; Kelly Pisimisi, “Criminalizing Environmental Degradation and Devastation: New Prospects for the ICC Rome Statute”, *American University International Law Review* 38, no. 2 (2023), s. 433; Aralarında Hindistan Başbakanı Indira Gandhi’nin de bulunduğu elçiler ve devlet yetkilileri, Vietnam Savaşı’nı çevresel bir tehdit olarak eleştirmiştir. Dhirendra Singh Yadav, “Ecocide: The Missing Convention”, *International Journal of Law Management & Humanities* 5 (2022), s. 447.

Savaşı esnasında “1925 Cenevre Gaz, Kimyasal ve Bakteriyolojik Protokolü”nü ihlal ettiği sonucuna varmıştır³⁸⁹. Ardından, Vietnam Savaşı’ndan kaynaklanan çevresel yıkımın Nazi Dönemi’nde gerçekleştirilen *Holokost* benzeri bir vahşeti anımsattığını belirterek, çevresel yıkımın soykırım suçu kadar önemli olduğunu vurgulamış ve çevreye yönelik gerçekleştirilen eylemleri soykırım suçu ile kıyaslanabilir hale getirmiştir³⁹⁰. Bu doğrultuda, Vietnam’daki çevresel yıkıma çözüm bulmak ve çevresel zararlarla ilgili yasal alandaki boşlukları doldurmak için “Uluslararası Çevrekırım Suçu Antlaşması” önerisi hazırlamış ve çevrenin korunmasına ilişkin hukuki araçların geliştirilmesi önerisinde bulunmuştur³⁹¹.

Hem bilim insanları hem siyasetçiler hem de hukukçular tarafından çevresel hasarlara ilişkin gösterilen tepkiler ve bu hasarları önlemek için sarf edilen yoğun çabalar, Birleşmiş Milletler’in de çevresel zararların önlenmesi konusunda harekete geçmesine sebep olmuş ve 1985 tarihinde, BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu tarafından, 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi’nde “kültürel soykırım” ve “çevrekırım” suçlarını oluşturan eylemleri de içerecek şekilde düzenleme yapılması önerisi sunulmuştur³⁹². Dönemin BM Soykırım Özel Raportörü Benjamin Whitaker tarafından da savunulan bu önerinin gerçekleştirilememesi üzerine Whitaker tarafından çevre katliamının da uluslararası suçlar dâhilinde ele alınması gerektiği tavsiye edilmiş ve bu bağlamda 1985 yılında “Whitaker Raporu” yayınlanmıştır³⁹³. Bunun üzerine UCM’nin kurucu antlaşması

³⁸⁹ Cusato, *From Ecocide to Voluntary Remediation Projects*, s. 500 vd.

³⁹⁰ Falk, s. 84; Ayrıca bkz.: Liana Georgieva Minkova, “The Fifth International Crime: Reflections on the Definition of “Ecocide””, *Journal of Genocide Research* 25, no.1 (2023), s. 69.

³⁹¹ Bkz.: Falk, 80-96.

³⁹² Bingle, s. 139 vd.; Singh Yadav, s. 448.

³⁹³ Benjamin Whitaker, *Special Rapporteur on the Economic and Social Council, Revised and Updated Report on the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, E/CN.4/Sub.2/1985/6 (2 July 1985), para. 33. <https://digitallibrary.un.org/record/108352>. (E.T.: 16.12.2023)

olan Roma Statüsü'nün hazırlık aşamasında, çevrekırımın uluslararası suçlardan biri olarak düzenlenmesi gündeme gelmiştir³⁹⁴.

Roma Statüsü'nün hazırlık çalışmaları esnasında, 1980-1988 tarihleri arasında, İran-Irak savaşı meydana gelmiş ve hayatını kaybeden yaklaşık 1,5 milyon insanın yanı sıra savaşın neden olduğu çevresel hasar, hayata devam eden canlılar ve insanlar için yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarmıştır³⁹⁵. Söz konusu savaşın hemen ardından 1990 yılında meydana gelen Körfez Savaşı sırasında, Irak'ın Kuveyt'teki petrol kuyularını bombalaması³⁹⁶ da çevre üzerinde ciddi boyutlarda yıkım ve hasara neden olmuş ve çevresel zararları uluslararası alanda somutlaştırmak için “eko-terörizm³⁹⁷” gibi hukuki açıdan belirsiz terimler türetilmiştir³⁹⁸. Bu bağlamda, çevrekırım Roma Statüsü taslağı olan İnsanlığın Barışı ve Güvenliğine Karşı Suçlar Yasası Taslağı'nın 26. maddesinde tanımlanarak, “Barışa Karşı Suçlar” listesine uluslararası bir suç olarak dahil edilmiştir³⁹⁹.

Kısa bir süre sonra çevrekırımın kasıtlı bir suç olup olmadığı yönünde farklı görüşler ortaya atılmış ve “Barışa Karşı Suçlar” listesine dahil edilmesi konusunda yoğun tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Özellikle Avustralya, Belçika, Avusturya ve Uruguay Hükümetleri tarafından barış zamanında çevre katliamının genellikle kast içermediğinden suçun manevi unsurunun oluşmayacağı savunularak uluslararası bir

³⁹⁴ Minkova, s. 69.

³⁹⁵ Dunlap ve Brock, s. 47.

³⁹⁶ Damien Short and Martin Crook, *The Genocide-Ecocide Nexus*, Routledge (2022), s. 226.

³⁹⁷ Terör tanımında uluslararası hukuk alanında bir fikir birliği olmadığından, net bir şekilde tanımlanamayan bu terim varlığını kaybetmiştir. Christopher C. Joyner and James T. Kirkhope, “The Persian Gulf War Oil Spill: Reassessing the Law of Environmental Protection and the Law of Armed Conflict”, *Case Western Reserve Journal of International Law* 24, no. 1 (Winter 1992), s. 56.

³⁹⁸ Joyner ve Kirkhope, s. 33.

³⁹⁹ Pisimisi, s. 438; 47. oturumunda çevreye karşı işlenen birtakım fiillerin suç sayılmasına ilişkin önerilerin bulunduğu rapor için bkz.: ILC(XLVIII)/DC/CRD.3, (included in Yearbook of the ILC), Vol. II (1996), https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1996_v2_p1.pdf. (E.T.: 16.12.2023), s. 15 vd.

suç olarak kabul edilmesi hususu eleştirilmiş⁴⁰⁰, ABD ve Birleşik Krallık tarafından da çevrekırımın uluslararası bir suç sıfatını haiz olması desteklenmemiştir. Çevrekırımın uluslararası suç olarak kabul edilmesi hususunda şiddetli bir direnişle karşılaşan Uluslararası Hukuk Komisyonu, sonunda 26. maddeyi kaldırmaya karar vermiş⁴⁰¹ ve çevrekırım, Nihai Taslak'tan çıkarılmıştır⁴⁰². Sonuç olarak, çevrekırımı uluslararası bir suç olarak varlık kazandırma hedefi, taraflar arasında anlaşmaya varılamadığı için başarısızlıkla sonuçlanmış ve çevresel zarar, sadece 17 Temmuz 1998 tarihli Roma Statüsü m. 8 (2)(b)(iv)'de savaş suçlarını oluşturan eylemlerden biri olarak kabul edilerek çevre, sınırlı olarak koruma altına alınmıştır⁴⁰³.

UCM'yi kuran Roma Statüsü'nün oluşum sürecinde çevrekırım suçuna ilişkin başarısızlığın ardından çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesine yönelik ilk adım, 2010 yılında, Avukat Polly Higgins tarafından atılmış ve Higgins, çevrekırımın da barışa karşı bir suç olduğunu belirterek BM Hukuk Komisyonu'na sunduğu bir belgede, çevrekırımın uluslararası suç olarak ilan edilmesini önermiştir⁴⁰⁴. 2012 yılında ise “Çevrekırım'ı Durdur (*End Ecocide on Earth*)⁴⁰⁵” kampanyası başlatılmış ve bu kampanya kapsamında çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesini amaçlayan bir kamuoyu oluşmuştur.

⁴⁰⁰ Polly Higgins/Damien Short/Nigel South, “Protecting the planet: a Proposal for a law of ecocide”, *Crime, Law and Social Change* 59, no. 3 (April 2013), s. 260.

⁴⁰¹ 1996 tarihli İnsanlığın Barışı ve Güvenliğine Karşı Suçlar Yasası Taslağı, Draft Code of Crimes (1996), https://legal.un.org/ilc/summaries/7_4.shtml. (E.T.: 18.12.2023)

⁴⁰² Nandita, “Ecocide as an International Crime: Bold Reform or Empty Rhetoric”, *Jus Corpus Law Journal* 2, no. 4 (June-August 2022), s. 418.

⁴⁰³ Minkova, s. 69; Çevrekırımın Roma Statüsü Nihai Taslak'tan çıkarılmasının tamamen başarısız bir sonuç olarak nitelendirilmemesi gerektiği yönündeki görüş için bkz.: Chayan Chakraborty, “Requirement of Ecocide as a Global Crime under ICC an Approach under Environmental Jurisprudence”, *International Journal of Law Management & Humanities* 4 (2021), s. 1798.

⁴⁰⁴ Polly Higgins, *Eradicating Ecocide: Laws and Governance to Prevent the Destruction of Our Planet*, 2nd edition, Shephard-Walwyn (2016), s. 61 vd.; Richard Chalk and Pascale Siegel, “Ecocide and the Threat of Trade Embargos and Economic Sanctions”, *Business Law International* 22, no. 1 (January 2021), s. 103.

⁴⁰⁵ <https://www.endecocide.org/en/who-we-are-2/>. (E.T.: 18.12.2023)

Çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesine ilişkin giderek artan çabalar ve yoğun girişimler, Uluslararası Ceza Mahkemesi’ni de etkilemiş; 2016 yılında UCM Savcılık Ofisi tarafından Siyaset Belgesi (*Policy Paper*)⁴⁰⁶ yayınlanarak söz konusu belgede artık Roma Statüsü’nde yer alan suçlara ilişkin UCM tarafından karar alınırken çevresel zararların da göz önünde bulundurulacağı belirtilmiştir. Bu durum, her ne kadar çevrekırımın uluslararası suç olarak varlığına ilişkin yasal bir gerekçe oluşturmaya da UCM Savcı ve Yargıçlarının önlerine gelen olayları değerlendirirken çevreci yaklaşımda bulunacağını, dolayısıyla yeşil yorum yapacağını göstermiş ve çevrekırım suçunun uluslararası hukuk alandaki varlığı, daha ciddi bir boyut kazanarak tartışılmaya başlanmıştır.

3 Aralık 2019 tarihinde UCM Taraf Devletler Meclisi toplantısında, iklim değişikliğinin sonuçlarından biri olarak meydana gelen deniz seviyesinin yükselmesine karşı savunmasız olan Pasifik Ada Ülkeleri’nden ve aynı zamanda Roma Statüsü’ne taraf devletlerden biri olan Vanuatu, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak soruşturulması ve kovuşturulması hususunda çağrı yapmıştır⁴⁰⁷. Aynı toplantıda, Maldivler Parlamentosu’nun bir üyesi ve Parlamento İklim Değişikliği ve Çevre Daimî Komitesi Başkanı olan Ahmed Saleem yaptığı açıklamada, iklim değişikliğinin ülkesi için ne kadar ciddi bir tehdit oluşturduğunu vurgulayarak, iklim değişikliği mağdurları için adaletin; uluslararası ceza adaleti sisteminin bir parçası olarak tanınmasının zamanının geldiğini belirtmiş, bunun üzerine UCM’nin iklim değişikliğine karşı sahip olduğu ve iklim değişikliğini önlemeye yönelik

⁴⁰⁶ Office Of The Prosecutor Policy Paper On Case Selection And Prioritisation, International Criminal Court (15 September 2016). https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf. (E.T.: 19.12.2023)

⁴⁰⁷ Pasifik adası Vanuatu temsilcisi John Licht “Meclis, Mahkeme’nin görev alanını çevre tahribatı suçunu da içerecek şekilde genişletmeyi düşünmelidir.” şeklinde açıklama yapmıştır. Erdi Şafak ve Yeter Tabur, “The Role of the International Law on the Struggle of the Global Climate Crisis and Ecocide Crime”, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13, no. 1 (June 2023), s. 106.

gerçekleştirebileceği mekanizmalar tartışılmıştır⁴⁰⁸. Çevreye yönelik yıkıcı zararlara son verilmesi hususunun; Papa Francis, Hahambaşı Jonathan Sacks gibi dünyanın dini liderleri, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron⁴⁰⁹ ve diğer dünya liderleri tarafından da desteklenmesi ile birlikte çevrekırım suçunun uluslararası bir suç olmasına yönelik çabalar daha somut bir zeminde ele alınmaya başlamıştır⁴¹⁰. Bu bağlamda, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak Roma Statüsü'nde yer almasına yönelik çalışmalar yapmak amacıyla 2017 yılında Polly Higgins ve Jojo Metta tarafından “Çevrekırım’ı Durdurun Vakfı (*Stop Ecocide Foundation*⁴¹¹)” kurulmuştur. Söz konusu Vakıf, 2021 yılında çevrekırım suçunun belirlenmesi ve çevrekırım suçuna ilişkin bir düzenleme oluşturulması amacıyla “Bağımsız Uzman Grubu (*Independent Expert Panel*)” adında bir Heyet oluşturmuştur. Uluslararası uzmanlardan oluşan bu Heyet, 6 aylık bir çalışmanın ardından taraf devletlerin tepkisini en aza indirecek şekilde, Roma Statüsü'nde meydana gelecek değişiklik veya ek düzenlemeleri de içeren bir çevrekırım suçu tanımı hazırlamış ve “Çevrekırım Suçu Hukuki Tanım İçin Bağımsız Uzman Grubu Şerh ve Temel Metin (the Legal Definition of Ecocide Commentary and Core Text⁴¹²)” adında bir metin oluşturarak bu metni, kamuoyu ile paylaşmıştır.

⁴⁰⁸ Livinus I. Nwokike, “Law and Policy on Ecocide and Genocide: An Imperative Road to Amend the Rome Statute of International Criminal Court”, *International Journal of Comparative Law and Legal Philosophy* 2, no. 3 (September 2020), s. 74.

⁴⁰⁹ <https://www.endecocide.org/en/who-we-are-2/>. (E.T.: 20.12.2023)

⁴¹⁰ Kelsey Ferris, “The World’s Big Tech Threat that is not Being Taken Seriously: Ecocide and the Inadequacies of International Environmental Law”, *Journal of International Business and Law* 21, no. 2 (Spring 2022): 261-[vi]; Papa Francis, çevre katliamını “*havanın, toprağın ve suyun kitlesel kirlenmesi*” veya “*ekolojik bir felakete yol açabilecek herhangi bir eylem*” olarak tanımlayarak, çevre katliamını Katolikler için bir günah haline getirmeyi önermiştir. Matthew J. McCartin, “The Planet v. Bolsonaro: How an International Crime of Ecocide Could Aid in Enforcing the UNFCCC”, *Journal of Global Rights and Organizations* 13 (2022-2023), s. 11.

⁴¹¹ <https://www.stopecocide.earth/>. (E.T.: 20.12.2023)

⁴¹² The Legal Definition of Ecocide Commentary and Core Text, <https://www.stopecocide.earth/legal-definition>. (E.T.: 20.12.2023)

Çevrekırım her ne kadar henüz uluslararası bir suç olarak kabul edilmese de Vietnam, Vietnam Savaşı'nda yaşanan çevresel yıkımın ardından çevresel zararlara ilişkin ceza kanununda çevrekırım suçuna ilişkin kapsayıcı hükümler düzenlemek suretiyle, ulusal mevzuatta da olsa çevrekırımın bir suç olarak düzenlenmesinin yolunu açmıştır⁴¹³. Ardından, Sovyetler Birliği döneminde yaşanan Çernobil Olayı'nın etkisi ile Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu oluşan devletlerden; Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Moldova ve daha sonra Kazakistan ve Kırgızistan ceza kanunlarında⁴¹⁴ çevre katliamı olarak tanımlanabilecek çevreye karşı zarar verici eylemleri, barışa karşı bir suç olarak kabul etmiştir⁴¹⁵. Hollanda, Belçika, İspanya, Meksika, İtalya ve Şili gibi birçok devlet de 2021 yılında Bağımsız Uzman Kurulu (Heyet) tarafından oluşturulan çevrekırım suçu tanımına dayanarak kendi ceza kanunlarında çevrekırım suçunu düzenleme girişiminde bulunmuş ve Birleşik Krallık bu girişimini neredeyse tamamlamıştır⁴¹⁶. 16 Kasım 2023'te Avrupa Birliği ise, AB Çevre Suçları Direktifi'nde çevrekırım suçu ile örtüşen çevresel zararları suç olarak kabul ederek bu suçlar için yaptırım düzenlemiştir⁴¹⁷.

Roma Statüsü'ne taraf olmayan Ukrayna'nın Statü m. 12/3 uyarınca, 21 Kasım 2013'ten bu yana kendi topraklarında işlendiğini iddia ettiği uluslararası suçlar üzerinde Mahkeme'nin yargı yetkisini kabul etmesi ile birlikte; 2 Mart 2022'de UCM tarafından Rusya Devleti vatandaşı olan ve söz konusu suçlardan dolayı hakkında soruşturma başlatılan Rusya Devlet Lideri Vladimir Putin'in Tahıl Koridoru

⁴¹³ Vietnam Ceza Kanunu, Law No. 12/2017/QH 14 of June 20, 2017, on Amendments to the Criminal Code No. 100/2015/QH13, <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/585383>. (E.T.: 20.12.2023)

⁴¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://ecocidelaw.com/existing-ecocide-laws/>. (E.T.: 20.12.2023)

⁴¹⁵ Donna Minha, "The Possibility of Prosecuting Corporations for Climate Crimes before the International Criminal Court: All Roads Lead to the Rome Statute?", *Michigan Journal of International Law* 41, no. 3 (2020), s. 526.

⁴¹⁶ <https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/uk-ecocide-bill-introduced-in-house-of-lords>. (E.T.: 20.12.2023)

⁴¹⁷ <https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/agreement-reached-eu-to-criminalise-severe-environmental-harms-comparable-to-ecocide>. (E.T.: 21.12.2023)

Anlaşması'ndan çekilmesinin ardından füze saldırıları sonucunda yaklaşık 60 bin ton tahılın yok olması⁴¹⁸, bunun yanı sıra Güney Ukrayna'daki Kakhovka Barajı'nın imhasının bir sonucu olarak bilinmeyen sayıda insan ve hayvanın ölümü ve birçok Ukraynalının evsiz kalması bir çevrekırım olarak anılmıştır⁴¹⁹.

Sonuç olarak, çevrekırım henüz uluslararası düzeyde bir suç olarak kabul edilmemiş olsa da bazı devletler kendi ulusal ceza kanunlarında çevrekırım suçuna yer vermeye başlamıştır. Aynı zamanda başta Ukrayna Savaşı olmak üzere son dönemde yaşanan olaylar, çevre katliamı hususunun uluslararası hukuk tarafından acilen çözülmesi gereken bir boşluk olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, Taraf Devletler Meclisi'nin bir sonraki toplantısında çevrekırımın Roma Statüsü'nde yer almasına ilişkin somut adımlar atması ve Heyet tarafından oluşturulan çevrekırım suçunun oylanması beklenmektedir⁴²⁰. Teklifin kabul edilmesi halinde çevrekırım; soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve saldırı suçlarının yanı sıra UCM'de "beşinci suç" olarak yargılanacaktır⁴²¹.

B. ÇEVREKIRIM SUÇUNUN TANIMI

Çevrekırım teriminin İngilizce karşılığı "*ecocide*" olmakla birlikte söz konusu kavram, Yunan dilinde ev anlamına gelen "*oikos*" ile Latince öldürmek ya da yok etmek anlamına gelen "*cide*" sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur ve "kendi evini öldürmek" anlamına gelmektedir⁴²². Türk diline "çevre katliamı" olarak da

⁴¹⁸ <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd1elvl912go>. (E.T.: 21.12.2023)

⁴¹⁹ [https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/kakhovka-dam-destruction-branded-ecocide-ukraine-calls-for-assistance-to-assess-damage](https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/kakhovka-dam-destruction-branded-ecocide-ukraine-calls-for-assistance-to-assess-damage;); <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd1elvl912go>. (E.T.: 21.12.2023)

⁴²⁰ Serdar Köybaşı, "Ekokırım Suçunun Tanınması", *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 17, no. 210 (Eylül 2022), s. 1066.

⁴²¹ Nandita, s. 418.

⁴²² Anna Jenkin, "The Case for an International Crime of Ecocide", *New Zealand Journal of Environmental Law* 26 (2022), s. 230.; Şafak ve Tabur, s. 98.

çevrilebilen “*ecocide*” kavramının, “*ecology*” kelimesinin kısaltımı olan “*eco*” ve “*cide*” sözcüklerinden oluştuğu ya da soykırım kavramından türediği⁴²³ de öğretide kabul edilmekle birlikte⁴²⁴ çalışmada söz konusu kavram, “çevrekırım” olarak adlandırılacaktır⁴²⁵.

Gün geçtikçe herkes tarafından daha fazla kabul edilmeye başlayan çevrekırım kelimesi, 2018 yılında Cambridge Sözlüğü’ne de eklenmiştir⁴²⁶. Sözlükte, “*bir bölgenin doğal ortamının tahrip edilmesi veya bölgeye çok büyük zarar verilmesi*” olarak tanımlanan⁴²⁷ çevrekırım, henüz uluslararası hukuk tarafından kabul edilen bir suç olmamakla birlikte, kavramın uluslararası yargı organları tarafından benimsenen hukuki bir tanımı da bulunmamaktadır. Ancak bu suçun uluslararası hukuk tarafından kabul edilebilmesi için öncelikle “kanunsuz suç olmaz ilkesi” gereği çevrekırım suçunun tanımlanması gerekmektedir.

1. Öğretide Yer Alan Çevrekırım Suçu Tanımları

Çevrekırım’ın ilk defa hukuki zeminde uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi gerektiğini belirten Falk, buna ilişkin hazırladığı Taslak’ın 2. maddesinde çevrekırım suçunu oluşturacak eylemleri sırasıyla belirterek çevrekırım suçu kavramının tanımını ve kapsamını belirlemiştir. Söz konusu maddede çevrekırım; “*insan ekosistemini kısmen veya tamamen bozmak veya yok etmek amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden*

⁴²³ Vanessa Schwegler, “The Disposable Nature: The Case of Ecocide and Corporate Accountability”, *Amsterdam Law Forum* 9, no. 3 (Summer 2017), s. 73.

⁴²⁴ Isabel Liao and Tharun Pranav, “The Criminalisation of Ecocide- An Indian Perspective”, *NUJS Journal of Regulatory Studies* 7, no. 2 (April-June 2022), s. 52; Tasneem Kausar, “International Environmental Crime: Concept, Scope and Possibility”, *Pakistan Law Review* 1 (2001), s. 115.

⁴²⁵ “*Ecocide*” kavramı Türk öğretisinde “*Ekokırım*” olarak da yer almaktadır. Ancak tarafımızca “*Ekokırım*” yerine kavramın tam Türkçe karşılığı olan “çevrekırım” ifadesi tercih edilmiştir.

⁴²⁶ Jakub Wojsyk, *Ecocide-the genocide of the 21st century? Eastern European perspective*, <https://www.cirsd.org/en/expert-analysis/ecocide-%E2%80%93-the-genocide-of-the-21st-century-eastern-european-perspective>, (E.T.: 24.12.2023)

⁴²⁷ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ecocide>, (E.T.: 24.12.2023)

herhangi birinin işlenmesi anlamına gelir: a) Nükleer, bakteriyolojik, kimyasal veya kitle imha silahlarının kullanılması; b) Doğal ormanların yapraklarını dökmek ve ormansızlaştırmak için askeri amaçlarla kimyasal bitki öldürücü ilaçların kullanılması; c) Toprağın kalitesini bozacak veya insanlar, hayvanlar veya mahsuller için tehlikeli hastalık ihtimalini artıracak miktarda, yoğunlukta veya büyüklükte bomba ve ağır silahların kullanılması; d) Askeri amaçlarla geniş orman alanlarını veya ekili arazileri yok etmek için buldozer ekipmanının kullanılması; e) Yağışı artırmak veya azaltmak veya hava durumunu başka bir şekilde değiştirmek için tasarlanmış tekniklerin bir savaş silahı olarak kullanılması; f) Askeri veya endüstriyel amaçlara ulaşmayı hızlandırmak için insanların veya hayvanların alışlagelmiş yerleşim yerlerinden zorla uzaklaştırılması” olarak tanımlanmıştır⁴²⁸.

Falk’ın yaptığı çevrekırım suçu tanımından, çevrekırımın sadece silahlı çatışma esnasında değil; barış döneminde de gerçekleştirilebilen bir suç olduğu anlaşılmış ve bu durum çevrekırım suçunun herkes tarafından kabul edilen bir özelliği halini alarak, bundan sonra yapılan tanımlarda da çevrekırım, barış döneminde de işlenebilen bir suç olarak, başka bir ifadeyle *lex specialis* olarak değil; *lex generalis* şekilde düzenlenmiştir⁴²⁹.

Çevrekırımın uluslararası bir suç olarak düzenlendiği ancak sonradan “Barışa Karşı Suçlar” listesinden çıkarıldığı “İnsanlığın Barışına ve Güvenliğine Karşı Suçlar Kanun Taslağı”nın 26. maddesinde ise, çevrekırım şu şekilde tanımlanmıştır: “Doğal çevreye yaygın, uzun vadeli ve ciddi zarar verilmesine kasten sebep olan veya buna yol açılmasını emreden kişi, mahkûm edilmesi halinde [...] cezasına

⁴²⁸ Falk, s. 21.

⁴²⁹ Ammar Bustami and Marie-Christine Hecken, “Perspectives for a New International Crime against the Environment: International Criminal Responsibility for Environmental Degradation under the Rome Statute”, *Goettingen Journal of International Law* 11, no. 1 (2021), s. 175.

*çarptırılacaktır*⁴³⁰.” Söz konusu maddede çevrekırım, Falk’ın tanımından daha kapsamlı düzenlenmekle birlikte; hangi fiillerin bu suçu oluşturduğu detaylı bir şekilde ele alınmadığı ve zararın koşullarının tanımı yapılmadığı için çok geniş yorumlanabilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Başka bir anlatımla söz konusu tanımın, “kanunsuz suç olmaz – *nullum crimen lege*” ilkesinin alt ilkelerinden birisi olan “belirlilik ve açıklık” ilkelerini karşılamamasından dolayı, söz konusu ilkenin ihlal edileceği endişesi ortaya çıkmıştır.

Çevrekırım suçunun 1996 tarihli Statü Taslağı’ndan çıkarılmasının ardından çevrekırımın, hala uluslararası bir suç olarak ele alınması gerektiğini belirten Gray ise çevrekırımı; “*temel devlet ve insan haklarının kasıtlı veya ihmalkâr bir şekilde ihlal edilmesi ile şiddetli ve geniş çaplı ya da uzun süreli bir çevresel zararın uluslararası bir sonuç doğuracak şekilde ziyana yol açması*” olarak tanımlamıştır⁴³¹. Bu bağlamda Gray, çevrekırımın uluslararası gereklilikleri karşılamak üzere üç unsurunun altını çizmiştir. Bunlar; ulusal sınırları aşan ve uluslararası alanda gerçekleşen netice ve söz konusu neticenin zarar (ziyan- (*waste*)) olarak ortaya çıkması ve zararın çevresel bir zarar olmasıdır. Çevrekırım suçunda bulunan üç unsurdan biri olan zararın bulundurma gereken koşulları tanımlamak gerektiğini ifade eden Gray, ilk olarak çevresel zararın; şiddet koşulu uyarınca yaşam, sağlık ve her ikisi için hayati önem taşıyan kaynaklar da dahil olmak üzere küresel toplumun önemli çıkarlarını ve değerlerini tehdit edecek derecede ciddi olması gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda, bu şiddetli çevresel zararın, geniş bir coğrafi alanda dolayısıyla geniş çaplı olması ya da uzun bir müddet zararın veya zararın etkisinin var olması yani uzun süreli olması gerekmektedir. Ancak Gray’e göre çevrekırım, zarar dışında iki özelliği daha

⁴³⁰ Schwegler, s. 75.

⁴³¹ Mark Allan Gray, “The International Crime of Ecocide”, *California Western International Law Journal* 26, no. 2 (Spring 1996), s. 216.

taşınmalıdır. Öncelikle, çevrekırımın ahlaki açıdan kınanabilir olması için gerekli olan özellik, ziyan unsurudur. Dolayısıyla her şeyden önce bu şiddetli çevresel zararın bir ziyana yol açması gerekmektedir. İkinci olarak, bu ziyan ve ziyanın sonraki etkileri uluslararası düzeyde hissedilmelidir⁴³².

2010 yılında Higgins'in, çevrekırımın tekrardan uluslararası bir suç olarak kabul edilmesine ilişkin oluşturduğu kanun önerisinde ise Higgins çevrekırımı; doğal afetlerin neden olduğu vakaları içeren, bu yüzden failinin olmadığı ve "Tanrı'nın işi" olarak kabul edilen çevresel hasarlar ile insanoğlunun davranışlarından kaynaklanan çevresel zararlar şeklinde ikiye ayırarak incelemiş; ancak, devletlerin doğal afetlerin sonuçlarını kapsayacak kadar geniş bir çevrekırım tanımı kabul etmeye istekli olmayacaklarından, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak sadece insan kaynaklı çevrekırımdan oluşması gerektiğini belirtmiştir⁴³³. Bu bağlamda, çevrekırımı; *"1. Barış veya çatışma zamanlarında herhangi bir üst düzey kişi tarafından, ciddi ekolojik, iklimsel veya kültürel kayıp veya hasara neden olan, katkıda bulunan veya neden olması veya katkıda bulunması beklenen devlet, şirket veya diğer herhangi bir kuruluşun faaliyeti sırasında işlenen eylemler veya ihmaller belirli bir bölgenin/bölgelerin/ekosistemlerin/ekosistemlerinin, sakinlerin barışçıl bir şekilde yok edilmesi. 2. Ciddiyet oluşturmak için çevreye verilen etki(ler) yaygın, uzun vadeli veya şiddetli olmalıdır."* şeklinde tanımlamıştır⁴³⁴.

Higgins tarafından yapılan tanımda, yine diğer çevrekırım tanımları gibi çevreye verilen zararın geniş çaplı, uzun vadeli ve şiddetli olması koşullarının arandığı

⁴³² Çevrekırımın neden olduğu ziyanın nihai etkileri uluslararası alanda hissedildiğinden; maddi zararın failin ulusal topraklarında mı, başka bir devlette mi yoksa ulusal sınırların ötesindeki küresel ortak alanlarda mı meydana geldiğini araştırmanın önemli olmadığı düşünülmektedir. Kausar, s. 118.

⁴³³ Higgins, s. 62.

⁴³⁴ Higgins, s. 65 vd.

değerlendirilmektedir⁴³⁵. Ancak Higgins; devlet, şirket veya diğer herhangi bir kuruluşun faaliyeti sırasında işlenen icrai ya da ihmali eylemlerin, çevrekırımıya neden olduğunu ifade ederek şimdiye kadar yapılan tanımlara ek olarak, çevrekırım suçunda bireylerin yanı sıra tüzel kişilerin ve devletlerin de cezai sorumluluklarının doğacağı hususuna değinmiştir. Higgins daha sonra Short ve South ile birlikte çevrekırım kavramını tekrar ele almış ve bu yazarlar çevrekırım suçunu; hava kirliliği, su kirliliği, ormansızlaşma, toprağın bozulması ve insan dışı türlere karşı işlenen suçlar şeklinde beş farklı kategoriye ayırarak ele almıştır⁴³⁶.

Çevrekırım suçunun uluslararası hukuk tarafından bir suç olarak kabul edilmesinin sağlanabilmesi bakımından öğretide, yukarıdaki tanımlar ile benzer şekilde birçok düşünür tarafından çevrekırım tanımı yapılmıştır⁴³⁷. Nitekim, söz konusu tanımların Roma Statüsü’nde bulunan birtakım düzenlemelerde değişiklik gerektirmesi ihtimali, çevrekırım suçunun uluslararası ceza hukukunun bazı ilkelerini tehlikeye düşüreceği endişesi doğurmuştur. Bu bağlamda; UCM’nin kurucu Statüsü’ne, uluslararası ceza hukukuna ve taraf devletlerin onaylayabileceği en uygun çevrekırım tanımının hazırlanması için kurulan Bağımsız Uzman Grubu tarafından, 2021 yılında, çevrekırım suçu tanımlanmış ve Heyet tarafından oluşturulan “Çevrekırım Hukuki Tanımı İçin Bağımsız Uzman Grubu, Şerh ve Temel Metin”de, çevrekırım suçunun unsurları detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Aynı zamanda

⁴³⁵ Chalk ve Siegel, s. 103.; Nitekim, öğretide çevresel zararın özelliklerine ilişkin farklı görüşler de yer almaktadır. Örneğin Drumbl, sorumluluk eşiğini “şiddetli, geniş çaplı ve uzun süreli” zarara değil; daha genel olarak “zarar vermeye” indirgemenin tercih edilebileceğini savunmaktadır. Teclaff ise büyük olarak kabul edilebilecek her türden ulusötesi çevresel zararın çevrekırım suçuna dahil edilmesini önermektedir. Ancak, bu durumda çevresel zarara ilişkin bir eşik belirlenmediğinden; çevrekırım suçu kanunilik ilkesine aykırı hale gelecektir.

⁴³⁶ Higgins/Short/South, s. 252 vd.; Schwegler, s. 76 vd.

⁴³⁷ Bkz.: Köybaşı, s. 1051; Nitekim söz konusu tanımlardan farklı olarak Jain ve Soni çevrekırımı, önemli çevresel zarara veya yıkıma neden olan her türlü insan faaliyeti şeklinde tanımlamış ve çevrekırımın; su kirliliği suçları, hava kirliliği suçları, ormansızlaştırma ve araziye bozma suçları, hayvanlara ve insan dışı türlere karşı suçlar olmak üzere dört kategorik suçu içeren bir suç olduğundan bahsetmişlerdir. Bkz.: Jain ve Soni, s 632 vd.

 evrekırımın Roma Statüsü'ne eklenmesi ile uluslararası ceza hukukunda ortaya çıkabilecek sorunlara ilişkin endişeleri giderecek bir Şerh ve açıklamalar da Heyet tarafından oluŐturularak çevrekırım suçunun, Roma Statüsü kapsamına dahil edilmesiyle ortaya çıkabilecek muhtemel sorunlar ve endişeler giderilmiŐtir.

2. Bağımsız Uzman Grubu Tarafından Oluşturulan  evrekırım Suçu Tanımı

 evrekırımın tanımlanması için ceza,  evre ve iklim hukukunda benzer geçmiŐi ve uzmanlığı olan dünya genelinden on iki hukukçudan oluşan Bağımsız Uzman Grubu, 6 ay boyunca yaptığı çalışmanın ardından 2021 yılı Haziran ayında “ evrekırım Hukuki Tanımı İçin Bağımsız Uzman Grubu, Şerh ve Temel Metin”⁴³⁸ adlı metni oluşturarak çevrekırım suçunu tanımlamıŐtır. İlk olarak Metnin giriş kısmında, çevrekırımın bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi ve tanımlanmasının gerekliliğinden bahsedilmiŐtir. Bu bağlamda bilimsel verilerin, mevcut oranlarda sera gazı emisyonunun ve ekosistemin mevcut hızda yok edilmesinden dolayı çevrenin bir yıkımla sonuçlanacağını gösterdiği; siyasi, diplomatik ve ekonomik girişimler ile birlikte uluslararası hukukun da bu yıkımla mücadelede önemli bir role sahip olduğu belirtilmiŐtir⁴³⁹. Metnin Şerh kısmında, mevcut Roma Statüsü'n n oluŐturulma amaçlarının neler olduğunu belirten Başlangıç kısmının 2. paragrafına, (II) Şeklinde bir alt paragraf olarak “ evrenin, dünya genelinde doğal ve beŐer  sistemleri ciddi bir Şekilde tehlikeye atan ağır yıkım ve bozulma ile her gün tehdit altında olmasından endişeli olarak” ibaresinin eklenmesi tavsiye edilerek çevrekırım suçunun normatif temeli oluşturulmuştur. Yeni bir başlangıç beyanı, h lihazırda var olan beyanları

⁴³⁸ Söz konusu metin, çalışmanın devamında “ evrekırım Suçu Temel Metni” ya da Metin olarak anılmıştır.

⁴³⁹<https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf> (E.T.: 27.12.2023)

değiştirme ihtiyacından kaçınmak için önerilmiştir⁴⁴⁰. Aynı zamanda oluşturulan Metinde, UCM'nin madde bakımından yetkisinin düzenlendiği 5. maddeye “(e) çevrekırım suçu” şeklinde bir düzenlemenin eklenmesi ile UCM'nin çevrekırım suçu üzerinde de yargı yetkisinin var olduğunun belirtilmesi tavsiye edilmiştir. Son olarak çevrekırım suçunun Roma Statüsü'ne “8 ter” hükmü şeklinde dahil edilmesinin uygun olduğu değerlendirilmiştir. Önerilen tanım yapılandırılırken Roma Statüsü'nün “İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar” başlıklı 7. maddesinden esinlenilmiş ve birinci paragrafta çevrekırım suçu tanımlanırken, ikinci paragrafta suçun temel unsurları tarif edilmiştir⁴⁴¹.

Eklenmesi istenen madde olan “8 ter fıkra 1”de çevrekırım suçu; “*Bu Statü'nün amaçları bakımından; çevreye şiddetli ve geniş çapta ya da uzun vadeli bir biçimde zarara yol açmasının kuvvetle muhtemel olduğunun bilincinde, yasadışı veya keyfi olarak işlenen fiiller çevrekırım suçunu oluşturur.*” şeklinde tanımlanmıştır. Önerilen çevrekırım suçu tanımının, özellikle suçun maddi unsuru bakımından Roma Statüsü'nün doğal çevreye verilen zarar hakkında mevcut m. 8(2)(b)(iv) hükmü üzerinden tasarlandığı, bu nedenle uluslararası ceza hukukuna pek yabancı bir hüküm olmayacağı değerlendirilmektedir⁴⁴².

a. Çevrekırım Suçunun Unsurları

Bağımsız Uzman Grubu tarafından oluşturulan çevrekırım suçunun tanımından ve tanımında yer alan kavramlarının açıklandığı ikinci paragraftan hareketle,

⁴⁴⁰ Özlem Altıparmak, *Ekokırım Suçu Hukuki Tanım İçin Bağımsız Uzman Grubu Şerh ve Temel Metin Türkçe Çevirisi*, Haklar ve Araştırmalar Derneği, Yayın No: 4 (Eylül 2021), s. 19.

⁴⁴¹ Altıparmak, s. 19.

⁴⁴² Altıparmak, s. 19

evrekırım suçunun işlenip işlenmediğinin saptanmasını sağlayan çevrekırım suçunun unsurları belirlenebilmektedir.

aa. evrekırım Suçunun Kanunilik Unsuru

Bir suçun, suç olarak varlık kazanabilmesi için söz konusu suç u oluşturan unsurların kanunda belirtilmesi, çevrekırımın da bir suç olarak kabul edilmesi halinde sağlanması gereken bir koşuldur. Söz konusu unsur, henüz çevrekırım bakımından sağlanamadığı için çevrekırım hala bir uluslararası suç niteliğini haiz olamamaktadır. Ancak, evrekırım suç u tanımının devletler tarafından kabul edilerek uluslararası antlaşma niteliğinde bir düzenleme halini alması ya da Heyet tarafından hazırlanan Metnin taraf devletlerce onaylanması nın ardından Roma Statüsü'ne dahil edilmesi ile birlikte çevrekırım suçunun kanunilik unsuru sağlanacak ve çevrekırım, uluslararası bir suç olacaktır.

Burada yer alan ve kanunilik olarak ifade edilen özellik, uluslararası suçun yapısına göre okunmalıdır. Nitekim ulusal hukuklarda “kanunilik ilkesi” ile çoğunlukla kastedilen yasa niteliğinde bir parlamento işlemidir. Bununla birlikte uluslararası hukuk alanında kanunilik ilkesi ile kastedilenin, bir suç olarak çok taraflı sözleşmede düzenlenmesidir.

Ulusal hukukun aksine uluslararası hukukta bünyesinde riayet yükümlülüğünü barındıran normlar koyan bir organ bulunmamaktadır. Devletlerin egemen eşitliğinin sonucu olan bu durumda, uluslararası suçtan bahsedilebilmesi için eylemin sınırlarını ve yaptırımını belirleyen hukuk kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır. Uluslararası suçlar

bakımından bu hukuk kaynağı, aynı zamanda uluslararası kamu hukukunun da kaynağı olan uluslararası sözleşmeler, örf ve adet hukuku veya hukukun genel prensipleridir⁴⁴³.

Uluslararası suç kavramını bu çalışmada dar anlamda kullandık ve sınıraşan suçları kavramın içerisine dahil etmedik. Nitekim “çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi” ifademizden kastedilen, ülke sınırlarını aşan bir zarar doğurması başka bir anlatımla sınıraşan bir suç olması değil, uluslararası sözleşmede veya uluslararası örf ve âdet hukukunda cezalandırılabilen bir eylem olmasıdır⁴⁴⁴.

bb. Çevrekırım Suçunun Maddi Unsuru

Suçun maddi unsuru, kanunilik unsuru ile doğrudan bağlantılıdır. Ulusal ceza hukukunda kanunilik unsuru ayrıca bağımsız bir unsur olarak zikredilmemekte, kanunilik unsurunu da içine alan ve suçun tanımını içeren “tipiklik” kavramı tercih edilmektedir. Tipiklik, kendi içerisinde suçun maddi ve manevi unsurlarını barındırmaktadır.

Tipikliğin objektif veya maddi unsurları, suçun dış dünyadaki görünüş biçimini ifade eder. Suçun kanuni tanımında yer alan objektif unsurlar; fail, mağdur, suçun konusu, hareket, tipiklikte yer almış ise netice ve netice ile hareket arasındaki nedensellik bağıdır⁴⁴⁵.

Çalışmamızda suçun maddi unsurlarından eylem ve netice unsuru üzerinde durulacak ve açıklamalar söz konusu iki alt unsur üzerinden yapılacaktır.

Heyet tarafından yapılan tanım çerçevesinde çevrekırımın maddi unsuru; gerçekleştirilen bir eylemin nedensellik bağı sonucunda şiddetli, geniş çaplı veya uzun

⁴⁴³ Değirmenci, Çeşitli Görünümleriyle Uluslararası Suç Kavramı, s. 245.

⁴⁴⁴ Sınıraşan suç konusunda geniş bilgi için bkz. Değirmenci, Çeşitli Görünümleriyle Uluslararası Suç Kavramı, s. 243 vd.

⁴⁴⁵ Mahmut Koca ve İlhan Üzülmöz, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 12. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık (2019), s. 109.

sürelî olacak şekilde çevresel zarara yol açması ile sağlanmaktadır⁴⁴⁶. Bu bağlamda, çevreye verilen her zarar çevrekırım suçunu oluşturmamaktadır. Bir eylemin çevrekırım suçunu oluşturabilmesi için meydana getirdiği zararın şiddetli olması ve bu şiddetli zararın geniş boyutlara ulaşması ya da uzun vadeli olması gerekmektedir. Bu niteliğe ulaşmayan neticeler bakımından ulusal ceza hukuklarının devreye girmesi düşünülebilirse de, tamamlayıcılık ilkesi uyarınca uluslararası ceza hukukunun görev üstlenebilmesi için eşik bir zararın aşılması gerekmektedir. Sonuç olarak, çevrekırım suçunda bir fiilin gerçekleştirilmesi sonucu ortaya çıkan çevresel zararın, şiddetli olma özelliğini mutlaka taşıması gerekmeyle birlikte diğer iki koşuldan sadece birini sağlaması yeterlidir.

Çevresel zararın sağlanması gereken üç unsurdan ne anlaşılması gerektiği, çevrekırım suçunun kapsamının belirlenmesi amacıyla ve söz konusu suçun oluşup oluşmadığı araştırılırken farklı yorumlanarak kanunilik ilkesine zarar verme endişesi ile “madde 8 *ter* fıkra 2”de 3 bent halinde tanımlanmıştır.

Çevrekırım Suçu Temel Metin “madde 8 *ter* fıkra 2” uyarınca; paragrafın amaçları bakımından “şiddetli” kavramı, b bendinde düzenlenmiş olup “*insan yaşamı veya doğal, kültürel, ekonomik kaynaklar üzerinde ciddi bir şekilde etki doğurmayı içeren, çevrenin herhangi bir unsurunda olumsuz değişiklik, bozulma veya hasarın meydana gelmesini kapsayan zarar*” anlamına gelmektedir.

“Geniş çaplı” kavramından ne anlaşılması gerektiği ise “madde 8 *ter* (2)(c)’de yer almaktadır. Bu bende göre geniş çaplı kavramı, “*sınırlı bir coğrafik alanı aşan, ülke sınırlarını geçen veya bütün bir ekosistemin, türlerin veya çok sayıda insanın ıstırabına yol açan zarar anlamına gelir.*” Söz konusu bentte yer alan koşulun sağlanması için mutlaka sınıraşan bir boyut gerekmediğinden, coğrafi olarak etkilenen

⁴⁴⁶ Kausar, s. 116.

alan kendi içinde yeterince büyük olduğunda da çevresel zararın geniş çaplı olduğu kabul edilmektedir⁴⁴⁷.

Fıkranın d bendi ise “uzun süreli” kavramını tanımlamakla birlikte “*geri dönüşü olmayan veya makul bir süre içerisinde doğal iyileşme ile onarılamayan zarar*” anlamına gelmektedir.

Çevrekırımın maddi unsurunda sonuç olarak meydana gelen çevresel zararın bulundurması gereken üç koşulun, savaş suçunun Statü m. (8)(2)(b)(iv) uyarınca çevreye zarar verilerek işlenmesi halinde oluşan çevresel zararlarda da aranmasından ve çevrekırım suçunun bu üç özelliğe dayandırılarak tanımlanmasından; çevrekırım suçunun, çevresel zarar ile meydana gelen savaş suçuna paralel bir şekilde tasarlandığı anlaşılmaktadır⁴⁴⁸. Nitekim, Roma Statüsü m. 8(2)(b)(iv)’de savaş suçunun oluşmasına neden olan çevresel zararların üç özelliği de barındırması yani hem şiddetli hem geniş çaplı hem de uzun süreli olması gerekmektedir. Heyetin teklifinde yer alan çevrekırım tanımında ise, çevresel zarar bakımından “şiddetli” şartının her zaman mevcut olması gerekirken, “yaygın” ve “uzun vadeli zarar” birbirlerinin alternatifleri olarak belirlenmiştir⁴⁴⁹.

Çevrekırım suçunun sonucu olan çevresel zarara neden olan fiil ile çevresel zarar arasındaki nedensellik bağının kurulması hususu, gerçekleştirilen fiilin doğurduğu sonuçların uzun yıllar sonra ortaya çıkmasından dolayı, çevrekırım suçunun maddi unsurunun varlığını tespit etmek bakımından birtakım güçlüklerle yol açmaktadır⁴⁵⁰. Çevrekırım, diğer uluslararası suçların aksine, doğası gereği sonuç niteliğindedir ve

⁴⁴⁷ Bustami ve Hecken, s. 178.

⁴⁴⁸ Altıparmak, s. 19.

⁴⁴⁹ Oscar Van Den Heede, “Ecocide as the Fifth Core Crime in the Rome Statute”, *New York University Journal of International Law and Politics* 55, no. 2 (2023), s. 440.

⁴⁵⁰ Gizem Dursun Özdemir, “Ekokırım Suçu ve Bazı Değerlendirmeler”, *Terazi Hukuk Dergisi* 18, no. 203 (Temmuz 2023), s. 79.

işlendiği iddia edilen yere bakılmaksızın tüm dünya çapındaki toplulukları ve insanları etkilemektedir. Belirli bir eylemin etkilerinin ortaya çıkması çok uzun bir zaman alabileceğinden, iddia edilen eylemler ile bunların neticeleri arasında uzun bir zaman aralığı vardır. Bu durum, suçun maddi unsurunun yanı sıra suça özgü gereklilikler açısından da önemli zorluklar doğurmaktadır⁴⁵¹. Araştırmalar, çevreye salınan karbondioksit hacminin %20'sinin binlerce yıl atmosferde kalabileceğini kanıtlamaktadır⁴⁵². Nitekim, Heyet tarafından hazırlanan Çevrekırım Suçu Temel Metin'in 4. kısmında çevrekırımın, belirli bir sonuca değil; tehlikeli bir durumun yaratılmasına bağlı olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda fiilin, yasadışı bir şekilde ağır ve geniş çaplı veya uzun vadeli zarara neden olma olasılığı hakkında bilgi sahibi olarak icra edilmesi, çevrekırım suçunda zarar ve suçluluk ile suçluları kovuşturacak ve cezalandıracak kurumlara ilişkin kesin standart⁴⁵³ olarak yeterli kabul edilmiş ve Heyet tarafından önerilen tanımda çevrekırım, bir tehlike suçu olarak düzenlenmiştir⁴⁵⁴. Nitekim, bu durum uluslararası ceza hukukunda yeni karşılaşılan bir durum değildir. Roma Statüsü m. 8 (2)(b)(iv)'de, *"bu tür bir saldırının ... doğal çevreye ağır zarar vereceği bilgisi ile kasten bir saldırı başlatmak"* ifadesi ile hükümdeki koşulların sağlanması ile saldırının başlatılmasını nedensellik bağı bakımından bir standart olarak belirleyerek bu tehlikenin oluşması halinde savaş suçunun meydana geldiği kabul edilmiştir. Yine diğer savaş suçlarını oluşturan fiillerin belirtildiği m. 8 (2)(b)(i)-(iii)'de ve soykırım suçunun düzenlendiği Statü m. 6 uyarınca, bir eylemin soykırım suçu olarak kabul edilmesi için o fiil sonucunda

⁴⁵¹ Heede, s. 527.

⁴⁵² Uğur Arslan, "Çevre Ceza Hukukunda Nedensellik Bağının Tespiti Sorunu ve Çözüm Önerileri", *EBYU-HFD* 26, no. 1 (Haziran 2022): 153-195.

⁴⁵³ Gray, s. 271.

⁴⁵⁴ Nedensellik bağı, her ne kadar neticeli suçlarda aranması gereken bir husus olsa da somut tehlike suçları olarak formüle edilen çevreye karşı suçlar bakımından da tehlike ile fiil arasında nedensellik bağının bulunması gerekmektedir. Arslan, s. 185.; Diğer düşünürlerce de çevrekırımın doğası gereği bir tehlike suçu olması gerektiği kabul görmektedir. Köybaşı, s. 1069.

korunan grubun tamamen veya kısmen yok edilmesinin bir şart olmaması da uluslararası ceza hukukunda tehlike suçlarının varlığını ve bu durumun tüm devletler tarafından kabul edildiğini kanıtlamakla birlikte, gerçekleştirilen eylemin çevrekırım suçunu oluşturup oluşturmadığını saptamak için ortaya çıkması beklenen tüm çevresel zararların sonuçlanmasını beklemek gerekmemektedir.

Çevrekırım Suçu Temel Metin’de, çevrekırımın maddi unsurunun belirlenmesini sağlayan sonucun; şiddetli, geniş çaplı veya uzun süreli çevresel zarar olarak ifade edilmesi ve nedensellik bağının bir tehlike suçu olduğunun belirtilmesi ile bağın standardı belirlenmiş olsa da hangi fiillerin çevrekırım suçu olduğu belirtilmemiştir. Nitekim, *“yasadışı veya keyfi olarak işlenen fiiller”*in çevrekırım suçunu oluşturduğu ifade edilerek, *“keyfi”* kavramının; *“tahmin edilen sosyal ve ekonomik yararlarla kıyasla açıkça aşırı olan zararın umursamazca göz ardı edilmesi”* anlamına geldiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, çevrekırım suçunu oluşturan fiillerin sadece icrai şekilde işlenebileceği değil; bir zararın umursamazca göz ardı edilmesinden dolayı ihmali eylemlerle de işlenebileceği sonucu ortaya çıkmaktadır⁴⁵⁵. Aynı zamanda, çevrekırım suçunu oluşturan fiillerin diğer uluslararası suçlar gibi sayma yöntemi ile tanımda tek tek belirlenmemesinden hareketle, çevrekırım suçunun seçimlik hareketli bir suç olarak düzenlendiği değerlendirilmesi yapılmaktadır.

cc. Çevrekırım Suçunun Manevi Unsuru

Gerçekleştirilen bir eylemin hukuk düzeninde cezai bir yaptırıma tabi olması için gereken diğer bir zorunlu unsur olan ve bilme ve isteme koşullarını barındırarak Roma

⁴⁵⁵ Bu kavramdan hareketle ihmali davranışların da çevrekırım suçunu oluşturduğu çıkarımının yapılması, bir hukuk düzeninde olması gereken belirliliği ortadan kaldırdığı için eleştirilmektedir. Bkz.: Juraj Panigaj and Eva Bernikova, “Ecocide- a New Crime under International Law?”, *Juridical Tribune* 13, no. 1 (March 2023), s. 14; Pisimisi, s. 446.

Statüsü m. 30’da düzenlenen manevi unsurun, çevrekırım tanımındaki sonuçlar için yüksek eşikler göz önüne alındığında çok dar olduğu ve çevreye ağır ve geniş çaplı veya uzun vadeli zarar verme olasılığı yüksek olan fiilleri kapsamayacağı değerlendirilmiştir⁴⁵⁶. Bunun nedeni, Statü m. 30’da yer alan manevi unsurun; uluslararası suçlarda sanığın, uluslararası suçu oluşturan fiili gerçekleştirirken yasaklanan sonuca neden olma niyetinin olması ya da en azından bu sonucun olayların olağan akışı içinde ortaya çıkacağına dair farkındalığının aranması dolayısıyla doğrudan kast “*dolus directus*” ve olası kast “*dolus indirectus*” şeklinde düzenlenmesidir. Heyet tarafından, çevrekırım suçunun manevi unsurunun, söz konusu suç için belirlenen yüksek eşikler göz önünde bulundurulduğunda, “şiddetli ve geniş çaplı ya da uzun süreli suç olasılığının önemli olduğu” bilgisini de içermesi gerektiği belirtilmiş⁴⁵⁷ ve çevrekırım tanımında “*çevreye verilen zararın oluşacağına dair kuvvetli bir olasılığın bilinmesi*” ifadesi ile çevrekırım suçunun bilinçli taksir şeklinde işlenen fiilleri de kapsadığını belirtmiştir⁴⁵⁸. Bu durumda çevrekırım suçu bakımından kabul edilen manevi unsur, Roma Statüsü m. 30’da yer alan doğrudan kast ve olası kasttan farklı olarak düzenlenmekle birlikte bilinçli taksir halini de kapsamaktadır⁴⁵⁹.

Heyet tarafından hazırlanan tanımda, çevrekırım suçunun manevi unsurunun UCM’nin yargı yetkisine giren diğer uluslararası suçlardan farklı olarak bilinçli taksir halini de kapsayacak şekilde düzenlenmesi, Higgins’in de bahsettiği gibi çevresel kıyım genellikle doğrudan çevreyi katletme kastı ile yapılmasa da⁴⁶⁰ kişilerin

⁴⁵⁶ Çevrekırım Suçu Temel Metin 3. kısım, s. 26.

⁴⁵⁷ Pisimisi, s. 447.

⁴⁵⁸ Jenkin, s. 234.

⁴⁵⁹ Heede, s. 437; Bustami ve Hecken, s. 182.

⁴⁶⁰ Anastacia Greene, “The Campaign to Make Ecocide an International Crime: Quixotic Quest or Moral Imperative”, *Fordham Environmental Law Review* 30, no. 3 (Spring 2019), s. 3.

gerçekleştirdikleri eylem sonucu ortaya çıkabilecek sonuçları öngörerek hareket etmesinden dolayı yerinde ve çevrekırım suçu için gerekli bir düzenleme olarak değerlendirilmektedir⁴⁶¹. Bununla birlikte manevi unsurun düzenlendiği Statü m. 30'da, irade unsurundan tamamen feragat edilmediği için bilinçli taksirin çevrekırım suçunun manevi unsur türlerinden biri olarak dahil edilmesinin imkânsız olmadığı düşünülmektedir⁴⁶². Nitekim, Roma Statüsü hazırlık çalışmalarında görülen uluslararası ceza hukuku düzenlemelerinin devletlerin egemenliklerini sınırlandıracağı endişesiyle hükümlerin oldukça dar kapsamlı bir şekilde düzenlenmesini istemeleri ve buna yönelik çabaları, öğretide Heyet tarafından teklif edilen çevrekırım suçunun bilinçli taksiri kapsayacak şekilde düzenlenmesi⁴⁶³ hususundan rahatsız olacakları ve bunu kabul etmekte isteksiz davranacakları konusunda kuşkular barındırmaktadır⁴⁶⁴. Aynı zamanda, öğretide bilinçli taksirde failin “*sonucu öngörmesi ancak bu sonucu istememesi halinin*” kanıtlanmasının neredeyse imkânsız olduğu⁴⁶⁵, bu durumda bilinçli taksirin çevrekırım suçu ile uluslararası ceza hukukunda varlık kazansa da pratikte uygulanamayacağı düşünülmektedir⁴⁶⁶. Ancak, teknolojik gelişmelerin

⁴⁶¹ Rosemary Mwanza, “Enhancing Accountability for Environmental Damage under International Law: Ecocide as a Legal Fulfilment of Ecological Integrity”, *Melbourne Journal of International Law* 19, no. 2 (December 2018), (Anılış: Mwanza, Enhancing Accountability for Environmental Damage), s. 599. Nitekim, Çevrekırım Sözleşmesi Taslağını hazırlayan ve bu bağlamda, çevrekırımın uluslararası bir suç olması hareketine katılan ilk hukukçu Falk, insanın bilinçli ve bilinçsiz olarak savaş ve barış zamanlarında çevreye onarılamaz zararlar verdiğini kabul etmesine rağmen; Taslak Sözleşme’de yer alan “insan varlığını tamamen veya kısmen bozma veya yok etme niyeti” ifadesiyle manevi unsuru soykırım ile aynı şekilde özel kast (*dolus specialis*) olarak belirlemiştir. Ancak, söz konusu kast türü çevrekırım suçunun manevi unsuru bakımından ciddi derecede yüksek bir standart olmakla birlikte bu derecede yüksek bir standartın çevrekırım için uygulanması beklenmemektedir. Jenkin, s. 228.

⁴⁶² Bustami ve Hecken, s. 185.

⁴⁶³ Heller, oluşturduğu insan merkezli yaklaşımla ele aldığı çevrekırım tanımında ise “ahlak” gerekliliğinin maliyet ve fayda konusundan daha önemli olduğunu belirterek çevrekırım suçu için aranan manevi unsuru, Heyet tarafından önerilen tanımdan bile daha düşük olan basit taksiri de kapsayacak şekilde düzenlemiştir. Nitekim, Roma Konferansı sırasında dahi kabul edilemeyecek kadar düşük bir standart olarak görülen basit taksiri, devletlerin çevrekırımın manevi unsur türlerinden biri olarak kabul etmesi pek olası değildir. Heede, s. 439.

⁴⁶⁴ Heede, s. 437.

⁴⁶⁵ Heede, s. 438.

⁴⁶⁶ Minkova, s. 79; Ambos da bireyin “kuvvetle muhtemel olduğunun bilincinde” olma durumunu kanıtlamanın neredeyse imkânsız olduğunu düşünerek Heller’a katılmaktadır. Jenkin, s. 234

gerçekleştirilen faaliyetler sonucunda ortaya çıkması muhtemel çevresel zararları önceden saptayacak derecede ilerleme kaydettiği ve ihtiyatlılık ve önleyici faaliyet ilkesi göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu bilimsel verilere rağmen herhangi bir faaliyetin gerçekleştirilmesi durumu bilinçli taksirin varlığına yönelik bir kanıt olarak öne sürülebileceğinden, bilinçli taksirin kanıtlanamayacağı endişesinin yerinde olmadığı değerlendirilerek, Heyet tarafından çevrekırım suçunda bilinçli taksirin de yer alması ile manevi unsurunun genişletilmesinin yerinde bir düzenleme olduğu değerlendirilmektedir.

dd. Çevrekırım Suçunun Hukuka Aykırılık Unsuru

Çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi halinde çevresel zarara neden olan eylemin hukuk düzeni tarafından kabul edilmemesi gerekmektedir. Gray, çevrekırım suçu için hukuka aykırılık unsurunu ahlaki bir tutumla açıklamakla birlikte bu durumu, çevresel zararların özen yükümlülüğünün ve temel insan haklarının ihlal edilmesi şeklinde açıklamaktadır⁴⁶⁷. Nitekim, söz konusu unsurun varlığı, Temel Metin’de yer alan tanımda yer alan “yasadışı işlenen fiiller” ifadesiyle sağlanmaktadır⁴⁶⁸.

Uluslararası hukuk tarafından kimyasal, biyolojik, nükleer ve yerleştirilmiş patlayıcılar ve mayınlar olmak üzere birtakım silahların kullanımı; söz konusu silahların savaş dönemlerinde dahi insanlık dışı muamelenin önlenmesi ve insancıl davranışın teşviki ve çevrede yol açtığı hasarı önlemek amacıyla uluslararası insancıl

⁴⁶⁷ Gray, s. 269.

⁴⁶⁸ Köybaşı, s. 1067.

hukuk bakımından birtakım uluslararası antlaşmalar⁴⁶⁹ ile kısıtlanmış ve yasaklanmıştır. Ancak, söz konusu düzenlemelerde yer alan silahlar haricinde var olan ve silahlı çatışmalarda kullanılması mümkün kılınan silahların kullanımı da yasaklı olan silahlar kadar çevreyi tahrip etmekte ve söz konusu bölgeyi insan ve diğer canlılar tarafından yaşanılmaz hale getirmektedir. Bu durumda uluslararası hukuk tarafından uluslararası antlaşmalarla kullanımı kısıtlanmayan ya da yasaklanmayan silahların, silahlı çatışmalar esnasında kullanılmasının çevrekırım suçu bakımından hukuka uygunluk nedeni olarak kabul edilip edilmeyeceğinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Nitekim, söz konusu uluslararası antlaşmalarda yer almayan silahların yasaklanmadığı dolayısıyla hukuka uygunluk nedeni olarak bu silahların herhangi bir kısıtlama olmadan kullanılabileceği düşüncesinden ziyade; uluslararası insancıl hukuk bakımından da kullanılması mümkün bu silahların çevrekırım suçunu oluşturan maddi unsuru yani şiddetli, geniş çaplı ya da uzun vadeli bir çevresel zararı oluşturup oluşturmadığı incelenerek bu silahların kullanılması ile çevrekırım suçunu oluşturan diğer koşulların sağlanması halinde hukuka aykırı olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Çevrekırım suçu ile korunan hukuki menfaat, diğer uluslararası suçlarda olduğu gibi uluslararası toplumdur. Bunun nedeni, Heyet tarafından hazırlanan çevrekırım suçu tanımının çevre merkezli değil de insan merkezli ele alınarak oluşturulmasından kaynaklanmaktadır⁴⁷⁰. Nitekim, ilk bölümde görüldüğü gibi çevre henüz *jus cogens* bir hak olarak tanınmamıştır ve çevre, yaşama hakkı ve sağlık hakkı dahilinde

⁴⁶⁹ Söz konusu uluslararası antlaşmalar, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması, Biyolojik Silahlar Sözleşmesi, Kimyasal Silahlar Sözleşmesi, Kara Mayınları Sözleşmesi ve Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Antlaşması olarak belirtilebilir. <https://www.mfa.gov.tr/silahlarin-kontrolu-ve-silahsizlanma.tr.mfa>. (E.T.: 01.05.2024)

⁴⁷⁰ Jenkin, s. 232.

korunmaktadır⁴⁷¹. Bu bağlamda korunan diğer hukuki menfaatler, sağlık hakkı ve yaşam hakkı olarak kabul edilebilir. Nitekim, üçüncü kuşak haklar içerisinde yer alan gelecek nesillerin yaşama hakkı henüz *jus cogens* bir insan hakkı olarak değerlendirilmediği için bu hak, çevrekırım suçu ile korunan bir hukuki menfaat olarak değerlendirilememektedir.

Çevrekırım suçu Temel Metin’de, bireysel cezai sorumluluk ilkesinin aksine herhangi bir düzenleme getirilmediği için çevrekırım suçunun uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi halinde söz konusu suçun faili devletler ya da diğer tüzel kişiler değil; sadece gerçek kişiler olacaktır.

Suçun mağduru ise yine Metnin insan merkezli bir şekilde ele alınması ve çevre hakkının henüz kabul edilmemiş olmasından dolayı, Roma Statüsü’nde yer alması halinde uluslararası toplum olacaktır.

Heyet tarafından teklif edilen çevrekırım suçu, her ne kadar birtakım hususlar bakımından eleştirilse ve eksiklikler barındırdığı dile getirilse de kanaatimizce, suçun unsurları bakımından gerçekten de devletlerin tepkilerini en aza indirgeyecek şekilde ve uluslararası ceza hukukunun temel ilke ve özellikleri dikkate alınarak hazırlanmış ve bu doğrultuda pratikte yer alması mümkün olacak bir uluslararası suç olarak düzenlenmiştir. Söz konusu teklifin, BM Genel Sekreterliği’ne iletdikten sonra Genel Sekreter tarafından taraf devletlere sirküle edilmesi ve ardından oylamaya açılması beklenmektedir⁴⁷².

⁴⁷¹ Gray, s. 268.

⁴⁷² Roma Statüsü, m. 121.

II. ÇEVREKİRİMİN ULUSLARARASI BİR SUÇ OLARAK KABUL EDİLMESİNE İLİŞKİN TARTIŞMALAR

A. ÇEVREKİRİMİN ULUSLARARASI BİR SUÇ NİTELİĞİNİ HAİZ OLMAMASI GEREKTİĞİNE İLİŞKİN GÖRÜŞ

Günümüzde her ne kadar bu görüşü destekleyenler az olsa da öğretide, çevrekırımın uluslararası düzeyde bir suç olması fikri, birtakım düşünürler tarafından desteklenmemektedir⁴⁷³. Bunun nedeni, ilk olarak Roma Hukukundan itibaren var olan ve EYUCM Temyiz Dairesi tarafından *Tadic* Davası’nda dile getirilen “*tüm kanunlar insan hakları için yaratılmıştır*” şeklinde ifade edilen insan odaklı yaklaşımın, uluslararası ceza hukuku tarafından da benimsenmesidir⁴⁷⁴. Hukuk düzeninde var olan bir hak, bu hakkın daha ciddi yaptırımlar ile korunması gerektiği için ceza hukuku tarafından koruma altına alınır ve bu hakkın ihlali halinde failin cezai sorumluluğu doğar. Bu bağlamda çevre katliamı yasasının, sağlıklı bir çevre hakkı eğer *jus cogens* bir hak olsaydı, bu hakkın mantıksal ve pratik bir uzantısı olarak ortaya çıkacağı; ancak, çevre hakkının henüz temel bir insan hakkı olarak var olmadığı, bu nedenle hukuki menfaatin varlığı aranan ceza hukukunda, insan dışı bir varlık olan çevrenin korunamayacağı ifade edilmektedir.

Diğer bir neden, çevrenin etkili bir şekilde korunabilmesi için kusursuz sorumluluğun kabul edilmesi gerektiği düşüncesidir. Çevresel zararlar, genel olarak riskli bir işleğin veya eylemin söz konusu risk olasılığının herhangi bir kusur olmadan da gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda, uluslararası ceza hukukunun yanı sıra ulusal ceza hukuk sistemleri tarafından da aranan kusur ilkesinin

⁴⁷³ Jain ve Soni, s. 634; D. Palarczyk, “Ecocide Before the International Criminal Court: Simplicity is Better Than an Elaborate Embellishment”, *Crim Law Forum* 34 (2023): 147-207.

⁴⁷⁴ Minha, s. 534.

çevresel zararlarda aranması halinde çevre etkili bir şekilde korunamayacağından; çevrenin korunması için ceza hukuku uygun bir mekanizma olarak kabul edilmemektedir. Aynı zamanda, çevresel zarara sebep olan faillerin söz konusu fiilleri çevreye zarar vermek amacı ile değil; sadece daha fazla kâr elde etme amacı ile yaptıklarını belirterek uluslararası suçlarda var olan manevi unsurun sağlanamayacağı endişesi ile çevrekırımın uluslararası bir suç olarak var olamayacağı düşünülmektedir.

Bunların yanı sıra çevresel zararlar; genellikle tarlasını fazla sulayan, daha fazla ürün elde etmek için böcek öldürücü kullanan çiftçiler dolayısıyla gerçek kişiler tarafından değil; devletlerin ve tüzel kişilik sıfatını haiz ulusal ve özellikle de uluslararası şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak, uluslararası ceza hukukunda sadece bireysel cezai sorumluluk geçerlidir. Bu nedenle, çevrekırımın uluslararası bir suç kabul edilmesi halinde de asıl fail olan devletler ve şirketler yargılanamayacağından; çevrenin uluslararası bir suç niteliği ile korunmasının etkili bir mekanizma olmayacağı düşüncesi savunulmaktadır. Ayrıca, bir fiilin gerçekleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan çevresel zararın uzun bir zaman geçmesinden sonra ortaya çıkması sonucunda fiil ve sonuç arasında illiyet bağının kurulmasının güç olması da çevrekırımın uluslararası bir suç niteliğine sahip olmasında bir engel olarak belirtilmiş ve çevrekırımın uluslararası ceza hukukuna dahil edilmesi çabaları, mantıksız hatta çevrenin uluslararası hukuk tarafından korunması bir “ütopya” olarak ifade edilmiştir⁴⁷⁵. Son olarak, ceza hukukunun hala devlet egemenliğinin sembolü olarak benimsenmesi, çevre konusunda uluslararası ceza adaletinin sağlanmasında önemli bir mâni olarak kabul edilmektedir⁴⁷⁶.

⁴⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Greene, s. 42.

⁴⁷⁶ P. Fajardo Mendoza, E. Toledo & Office of the Prosecutor ICC, Situation in Ecuador, Request with Mrs. Fatou Bensouda Prosecutor. <https://chevroninecuador.org/assets/docs/2014-icc-complaint.pdf>. (E.T.: 04.01.2024), s. 45.

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı uluslararası bir suç olarak düzenlenmesi istenen çevrekırımın, isminin dahi soykırım suçundan esinlenerek oluşturulmasının; soykırım ve diğer uluslararası suçların önemini azalttığı ve çevrekırım kelimesinin yerine söz konusu suçların pozisyonunu etkilemeyecek, onlara çağrışım yaparak onların gücünden etkilenmeyecek bir kelimenin kullanılması istenmiştir⁴⁷⁷.

Çevrekırımın uluslararası bir suç olmasına engel olarak gösterilen söz konusu nedenleri, uluslararası ceza hukuku sisteminde cevabı olmayan ve çözümsüz sorunlar olarak nitelendirmek olası değildir. Şöyle ki; uluslararası hukukta insan olmayan varlıkların yaşamının korunması, çevrekırım ile ortaya çıkan yeni bir fikir değildir. Çok sayıda uluslararası antlaşmada⁴⁷⁸, sınıraşan bir suç olarak, belirli hayvan türlerine verilen zararlardan dolayı bireylere cezai sorumluluk yüklemektedir⁴⁷⁹. Uluslararası ceza hukukunda ise UCM’de kovuşturulan Al Mehdi Davası⁴⁸⁰’nda Al Mehdi’nin, Mali’nin Timbuktu kentinde dini ve tarihi nitelikteki 10 binaya yönelik saldırı gerçekleştirmesi ile yargılanması, doğrudan insanlara karşı işlenmeyen ama yine de insanlar üzerinde ve tüm insanlığın ortak çıkarları üzerinde büyük etkisi olan zararlara önem verdiğini, bu bağlamda insan dışı varlıkların da uluslararası ceza hukuku tarafından korunabileceğini göstermektedir. UCM’nin Al Mehdi’yi diğer suçlamaların yanı sıra dini ve tarihi nitelikteki binalara saldırması nedeniyle de mahkûm etmeye istekli olmasından hareketle, doğrudan insanlara yönelik olmayan çevre suçlarının da uluslararası ceza hukukunda kovuşturulabileceğinin mümkün olduğu değerlendirilmektedir⁴⁸¹.

⁴⁷⁷ Greene, s. 37 vd.

⁴⁷⁸ Bkz.: 1. Bölüm s. 23 vd.

⁴⁷⁹ Mwanza, Enhancing Accountability for Environmental Damage, s. 607.

⁴⁸⁰ The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, No.: ICC-01/12-01/15 (27 September 2016) https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2016_07244.PDF. (E.T.: 04.01.2024)

⁴⁸¹ Minha, s. 508.

Çevre hakkı, ulusal hukuk sistemlerinde ve uluslararası hukukta henüz *jus cogens* olarak tanınan bir hak olmasa bile çevrekırım suçunun hukuki menfaati sağlık ve yaşam hakkı temel alınarak oluşturulabilir⁴⁸². Yaşam hakkı; her ne kadar keyfi tutuklama, gözaltı ve ölüm cezası gibi salt fiziksel varoluşu ele alan, kişinin güvenliği ile ilişkilendirilse de bu hak; gıda, tıbbi bakım, saf ve yaşanabilir bir çevre de dahil olmak üzere kişilerin yaşam kalitesini de kapsamaktadır⁴⁸³. Bağımsız Uzman Grubu tarafından hazırlanan çevrekırım tanımı da dahil olmak üzere bugüne kadar yapılan çevrekırım suçu tanımları, yaşam ve sağlık hakkı temel alınarak insan merkezli yaklaşım üzerinden oluşturulmuştur. Bu durumda çevrekırım, en temel iki insan hakkına dayandırılmış olacak ve çevrekırım suçunu işleyen fail, temel insan haklarını ihlal etmiş olacaktır⁴⁸⁴.

Uluslararası ceza hukukunun temel ilkelerinden biri olan “kusur”un varlığının, çevrekırım suçunda aranması ise sanılanın aksine; çevrenin uluslararası ceza hukukunda korunmasını sağlayamayacak bir neden değildir. Uluslararası ceza hukukunda çok ciddi boyutlara ulaşan ve tüm dünyada yaşayan toplumları etkileyecek boyutlarda gerçekleştirilen fiiller yargılanmaktadır. Şiddetli, geniş çaplı veya uzun süreli bir çevresel zararın meydana gelmesi halinde de gerçekleştirilen fiil kınanabilir ve kişiye isnat edilebilme hususlarını barındırmadan dolayısıyla bireylerin herhangi bir kusuru olmadan uluslararası ceza hukuku bakımından sorumlu tutulması kabul edilemez. Kaldı ki; çevrekırımın bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi halinde kişinin doğacak sonucu öngörme ama gerçekleşmez düşüncesi ile hareket ettiği bilinçli taksir hali de bir manevi unsur olacağından, söz konusu suçta kusurun tespiti açısından kişinin içinde bulunduğu durumun genişletildiği söylenebilir. Nitekim, Vietnam

⁴⁸² Gray, s. 222.

⁴⁸³ Gray, s. 225 vd.

⁴⁸⁴ Kausar, s. 125.

Savaşı esnasında ABD Hava Kuvvetleri bilim insanı James Clary, 1988’de eski senatör Tom Daschle’a yazdığı bir mektupta 1960’larda bitki ilacı programını başlattıklarında hasar potansiyelinin farkında olduklarını; ancak, ilacın düşman üzerinde kullanılacağı için endişelenmediklerini dile getirmiştir⁴⁸⁵. Bir halk bankası olan ve özellikle vergi mükelleflerinin milyonlarca parasını çevreye zarar veren projelere yatıran RBS CEO’su Stephen Hester ise Nisan 2010’da Edinburgh’da düzenlenen RBS Genel Kurul toplantısında söz konusu yatırımların yapılıp yapılmadığı sorusuna, “Evet, bu bir suç değil” ifadesi ile cevap vermiştir⁴⁸⁶. Sonuç olarak, faillerin gerçekleştirdikleri eylemlerin çevreye ne derecede zarar verdiğinin farkında olmakla birlikte, faillerin amaçlarının çevreye zarar vermek değil de kâr elde etme olduğu ifadesi ile verdikleri zararlardan dolayı herhangi bir kusurlarının olmadığı ve bu kusurlarından dolayı sorumluluklarının doğmadığı kabul edilemez. Bu bağlamda, söz konusu soruna çözüm olarak çevrekırımın bir uluslararası suç olarak kabul edilmemesi yerine; tam tersine, çevrekırım suçu bakımından da gerekli olan kusur ilkesi dolayısıyla çevrekırım suçundan cezai olarak sorumlu tutulacak gerçek kişinin eyleminin hukuki sonuçlarını algılama ve buna göre davranışlarını yönlendirme yeteneği gelişmiş olmalıdır. Bu yeteneğin gelişmemesi durumunda cezai sorumluluktan bahsedilemeyecek ve Roma Statüsü’nde yer alan 31 ve 32. maddelerde yer alan haller kastı ortadan kaldıracak ve çevrekırımın bilinçli taksirle düzenlenen hali dışında cezai sorumluluğu etkileyecektir⁴⁸⁷.

Çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmemesi hususunda savunulan bireysel cezai sorumluluktan dolayı devletlerin ve tüzel kişilerin uluslararası ceza

⁴⁸⁵ Zierler, s. 8.

⁴⁸⁶ Higgins, s. 39.

⁴⁸⁷ Türk ceza hukukunda hata kavramı için bkz.: Değirmenci, Ceza Hukukunda Yanılma Kavramı, s. 129-188.

yargısı tarafından yargılanamayacağı argümanına karşılık, öğretide komuta sorumluluğu şeklinde isimlendirilen ve Roma Statüsü m. 28’de yer alan “komutanların veya diğer üst rütbelilerin sorumluluğu” maddesi ile de sorumluluk genişletilmektedir. Nitekim kısmen kasten kısmen de taksirle ihmali suç düzenleyen madde gereğince, askeri amir veya üst veya etkin bir kontrol yetkisinin bulunduğu durumlarda bir sivil üst çevrekırım suçunun işlenmekte veya işlenmek üzere olduğu konusunda bilgisi varsa veya bilgisi bulunması gerekmekte ise söz konusu suç önlemekle yükümlüdür. Bu yükümlülüğün ihlali de cezai sorumluluğu gerektirmektedir⁴⁸⁸.

Benzer şekilde Roma Statüsü emrin ifasından dolayı sorumluluğu da düzenlemiştir. Devletler ya da uluslararası şirketler her ne kadar tüzel kişilik sıfatını haiz olsalar bile bu tüzel kişiler adına karar alan ve bu kararları uygulayanlar gerçek kişilerdir. Bu nedenle, söz konusu tüzel kişiler adına karar veren üst yöneticiler, CEO’lar bu tüzel kişilerin gerçekleştirdiği çevresel zararlar ile karar aldıkları eylem arasında bir nedensellik bağı bulunması halinde çevrekırım suçunun işlenmesinden dolayı cezai bakımdan sorumlu olabilir ve ceza alabilirler. Benzer şekilde alınan bu kararları uygulayan kişiler bakımında da, emrin ifası sorumluluğu söz konusu olacaktır. Sonuç olarak, söz konusu durum çevrekırımın bir uluslararası suç olarak nitelendirilmesi hususunda bir engel olmamakta; sadece faili bulmaya yönelik daha fazla çaba gerekmesine neden olacaktır⁴⁸⁹.

Çevreye verilen zararların tam olarak net bir şekilde ortaya çıkması gerçekten de uzun zaman almaktadır. Nitekim, Çernobil Olayı, Vietnam Savaşı gibi çevrede bir yıkıma yol açan ve çevrekırımın bir uluslararası suç olarak nitelendirilmesi tartışmalarına yol açan büyük olayların çevreye verdiği olumsuz etkilerinin hala

⁴⁸⁸ Kavram ve kavram hakkında geniş bilgi için bkz. Değirmenci, Komuta Sorumluluğu, s. 8.

⁴⁸⁹ Olgun Değirmenci, “Uluslararası Ceza Hukukunda Amirin Emrini İfa Sorumluluğu”, *Legal Hukuk Dergisi* 10, no. 120 (2012), s. 57-96.

devam ettiği gözlemlenmektedir. Örneğin 1967 yılında, Torrey Kanyonun Büyük Britanya açıklarındaki kayalıklara çarpması, 1978’de Amoco Cadiz’in Fransa kıyılarında ikiye bölünmesi, 1989 yılında ise Exxon Valdez’in Prince William Sound kayalıklarına saplanması sonucunda petrol sızıntısından kaynaklanan hasarın etkileri, tüm önleme ve kontrol çabalarına rağmen günümüzde hala devam etmektedir⁴⁹⁰. Ancak, çevreye yönelik gerçekleştirilen bir eylemden doğan sorumluluğu saptamak için o eylemden kaynaklanan çevresel zararın tüm sonuçlarının oluşmasını beklemek ve bu bekleminin uzun sürmesinden dolayı sorumluluk gerektiren bir durumu cezalandırmamak, çevreye zarar verilmesini önlemekten ziyade; failerin bu durumu bahane ederek işleyişlerine devam etmesine neden olur. Ayrıca, 2021 yılında Heyet tarafından hazırlanan çevrekırım tanımında çevrekırımın bir tehlike suçu olduğu ifade edilerek bu durum, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi yönünde engel teşkil eden bir sorun olmaktan çıkmıştır.

Son olarak, çevresel zararlarla ilgili bireylerin uluslararası yargı organı tarafından yargılanabilmeleri ve bu bağlamda kendilerine cezai yaptırım uygulanması, kâr elde etme amacını düşünerek ve bu doğrultuda uluslararası şirketlerle çevresel etkileri düşünmeden daha fazla yatırımcı çekmek amacıyla ikili yatırım anlaşmaları düzenleyen devletlerin egemen yetkilerini ilk defa kısıtlayacak bir düzenleme olmayacaktır⁴⁹¹. Nitekim, devletlerin sorumluluğuna ilişkin Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanan Taslak Antlaşma’nın 19. maddesinde de devletlerin çevreyi kirletmelerinden dolayı sorumlu olacağına dair bir düzenleme yer almaktadır. Ayrıca, 2002 tarihinde kabul edilen Roma Statüsü’nde yer alan çevresel zararlar nedeniyle savaş suçları şeklinde bir düzenleme yer alana kadar da çevreye savaş

⁴⁹⁰ Ludwik A. Teclaff, “Beyond Restoration- The Case of Ecocide”, *Natural Resources Journal* 34, no. 4 (Fall 1994), s. 937.

⁴⁹¹ Teclaff, s. 953.

döneminde zarar verilmesi askeri gereklilik ya da ikincil zarar (*collateral damage*) olarak değerlendirilmekten ziyade; artık “Martens Kaydı” olarak kabul edilerek en azından savaş dönemlerinde çevreye zarar verilmemesi yönünde devletlere sorumluluk yüklenmekteydi⁴⁹². Kanımızca, günümüzde meydana gelen çevresel zararların ve bu zararların meydana getirdiği hasarların boyutları göz önünde bulundurulduğunda, çevrekırımın bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi devletlerin egemenliğini kısıtlama olarak nitelendirilemez; sadece devletlerin artık yargı sistemlerini oluştururken ve ekonomik yönde hareket ederken çevreye karşı sorumluluklarını artırması gerektiği şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim, bazı düşünürler tarafından bu konuda bireylerden ziyade devletlerin sorumluluğunun bulunması gerektiği için çevrekırımın bir suç yerine; haksız fiil olarak değerlendirilmesi ve bu bağlamda, cezai sorumluluk değil; devletlere hukuki sorumluluk atfedilmesi gerektiği değerlendirilmesi yapılmaktadır⁴⁹³. Ancak, tarafımızca söz konusu taslak anlaşmanın da hala kabul edilememesinden ve haksız fiil olarak belirlenen düzenlemelerin *soft law* niteliğinde olmasından dolayı, bu düzenlemelerin insanlığı ciddi boyutlarda tehdit eden çevresel zararlara yönelik kapsamlı bir koruma sağlayamadığı değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, yukarıda sayılan tüm sorunların ve çevrekırımın uluslararası bir suç olmaması yönündeki görüşlerin aksine; çevre katliamının sınıraşan ve çok yargılı olma kapasitesi, uluslararası alanda kapsamlı bir düzenlemeyi zorunlu kılmaktadır. Çevre kırımının devam etmesine izin verilmesi durumunda 21. yüzyılın “kaynak savaşları”nın yüzyılı olacağı düşünülmektedir ki; böyle bir yıkımın engellenmesi için çevresel zararın insan eylemlerinden kaynaklandığı durumlarda, çevrekırımın

⁴⁹² Anmol Kapoor, “How Imperative Is It to Consider Ecocide as an International Crime?”, *Indian Journal of Law and Legal Research* 4 (2022-2023), s. 51.

⁴⁹³ Teclaff, s. 953.

uluslararası toplumu etkileyen barışa karşı bir suç yani uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi gerekmektedir⁴⁹⁴.

B. ÇEVREKIRIMIN SINIRAŞAN BİR SUÇ NİTELİĞİNE SAHİP OLMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞ

Çevreye verilen hasarların, sınıraşan boyutlarda olmasından dolayı herkesin bundan etkileneceği, bu nedenle çevre suçlarının yerelden yani ulusal hukuk sistemlerinden ziyade küresel düzeyde suç olarak kabul edilmesi gerektiği; ancak, yukarıda ifade edilen uluslararası ceza hukukunda yer alan kast unsurunun, kusur ilkesinin, devlet egemenliğinin çevresel hasarların korunmasını kısıtlayacağı düşüncesiyle; çevrekırımın uluslararası bir suç değil de sınıraşan bir suç olarak nitelendirilmesi gerektiği de öğretilde, birtakım düşünürler tarafından benimsenmektedir⁴⁹⁵. Bu görüş uyarınca, küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle mücadele etmenin acil eylem gerektirdiği vurgulanmakla birlikte çevrekırımın sınıraşan bir suç olarak kabulü halinde, cezai normların yanı sıra çevreye zarar veren daha az ciddi eylemler bakımından da hukuki normların düzenlenebileceği düşünülmektedir⁴⁹⁶. Aynı zamanda, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesinin, ülkeleri çevrekırımı yasaklayan ulusal mevzuatlar çıkarmaya zorlayacağına inanılmaktadır.

Çevreye yönelik bazı zararlar zaten sınıraşan suç olarak birtakım uluslararası antlaşmalarda düzenlenmektedir. Ancak bu durum, devletlerin daha fazla görüşerek her ekosistem için farklı farklı daha fazla uluslararası antlaşmalar yapmasına, bu

⁴⁹⁴ Higgins, s. 62.

⁴⁹⁵ Rob White and Ronald C. Kramer, "Critical Criminology and the Struggle against Climate Change Ecocide", *Critical Criminology* 23, no. 4 (November 2015), s. 389.

⁴⁹⁶ Singh Yadav, s. 457.

doğrultuda çevre hukukunun bölünmesine ve parçalanmasına neden olarak çevreyi korumayı amaçlayan çevre yasalarının geliştirilmesini engellemekte ve farklı ekosistemlerin birbirine bağıllığını tanımada başarısız olarak sınırlı bir ölçüde koruma sağlamaktadır. Bu nedenle çevrekırımın, uluslararası bir suç kabul edilmesi ile uluslararası yargı tarafından çevresel zararlara ilişkin cezai sorumluluk getirilerek ekosistemlerin hasar görmesi, yok edilmesi veya kaybının kapsamlı bir şekilde önlenmesi gerekmektedir⁴⁹⁷. Aynı zamanda, devletlerin sürekli görüşerek daha fazla protokol yapması, sanılanın aksine; çevreyi sadece söz konusu uluslararası antlaşma yapılırken gündemde önemli hale getirerek devletlerin o antlaşmada yer alan düzenlemeleri kendi iç hukuk sistemlerine aktarırken giderek daha az kapsamda ele alınmasından dolayı geçici ve kısa vadeli çözümler üretmektir. Sonuç olarak, çevrekırımın sınıraşan bir suç olarak değil; uluslararası suç olarak kabul edilmesi uluslararası hukuk tarafından getirilen bir cezai sorumluluk gerektirmesinden dolayı gerçekten çevrekırım suçunu oluşturan fiillerin işlenmesini engellemeye yönelik daha etkili ve kalıcı bir çözüm olarak değerlendirilmektedir⁴⁹⁸.

C. ÇEVREKIRIMIN MEVCUT ROMA STATÜSÜ DAHİLİNDE YER ALAN SUÇLARDAN BİRİ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN GÖRÜŞ

Öğretide, çevrekırımın mevcut durumda uluslararası suç olarak kabul edilen soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar ya da savaş suçlarından herhangi birinin kapsamında değerlendirilmesi benimsenen görüşler arasında yer almaktadır. Nitekim 2016 yılında Savcılık Ofisi'nin yayınladığı Siyaset Belgesi'nde, artık Roma Statüsü'nde yer alan uluslararası suçlardan soruşturma açılması hususunda Savcı,

⁴⁹⁷ Mwanza, Enhancing Accountability for Environmental Damage, s. 607.

⁴⁹⁸ White ve Kramer, s. 390 vd.

Statü m. 53 uyarınca gerçekleştirilen fiilin ciddi olup olmadığı değerlendirmesinde bulunurken çevrenin korunması hususunu da inceleyeceğini ifade etmiş ve bu bağlamda Roma Statüsü'nün yorumlanmasında ciddiyet eşiğini araştırırken, belirli bir kanuni suçun; diğerlerinin yanı sıra çevrenin tahrip edilmesi, doğal kaynakların yasa dışı kullanımı veya yasa dışı mülksüzleştirme yoluyla işlendiğinin veya bunlarla sonuçlandığının varlığına bakacağını dolayısıyla yeşil yaklaşım sergileyeceğini belirtmiştir⁴⁹⁹. Söz konusu Belge, UCM'nin yeşil yorum yöntemine başvuracağı inancı ile çevrekırımın, uluslararası ceza hukuku yöntemleri aracılığıyla daha etkili bir çevre korumasına yönelik umutları artırmış ve mevcut Roma Statüsü'nde yer alan uluslararası suçlar bağlamında değerlendirilmesi fikrini daha da kuvvetlendirmiştir⁵⁰⁰. Bu doğrultuda, zaten Roma Statüsü m. 8(2)(b)(iv) uyarınca savaş döneminde çevrenin, suçun “mağduru” olarak nitelendirildiği ve korunduğu ifade edilerek barış döneminde gerçekleşen çevresel zararların, soykırım⁵⁰¹ ya da insanlığa karşı suçlar altında değerlendirilmesi savunulmuştur⁵⁰².

Bu görüşe göre, çevresel zararların soykırım suçunun içinde değerlendirilmesi halinde; çevrenin, bir bölgede yaşayan herhangi bir grup insan veya topluluğun fiziksel veya sosyal yaşamını önemli ölçüde zarar verecek şekilde tahrip edilmesi gerekmektedir⁵⁰³.

Soykırım suçunda ortaya çıkan bedensel veya zihinsel zararın herhangi bir ulusal, etnik veya dini gruba yönelik gerçekleştirilen çevresel zarar ile oluşturulması halinde çevrekırım ile soykırım suçu arasında bir bağlantı kurulabilir. Nitekim,

⁴⁹⁹ Mwanza, Enhancing Accountability for Environmental Damage, s. 598.

⁵⁰⁰ Minha, s. 499.

⁵⁰¹ Bunun yanı sıra kültürel soykırımın da soykırım suçuna dahil edilmesi gerektiğini savunan Lemkin, çevrekırımın kültürel soykırımın dahilinde yer alması gerektiğini ifade etmiştir. Minha, s. 525.

⁵⁰² Minha, s. 505.

⁵⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abbey Koenning-Rutherford, “Dishonoring the Earth: Ecocide as Prosecutable Genocide against Indigenous People”, *Georgetown Law Journal* 111, no. 6 (June 2023): 1495-1531.

uluslararası bir suç olması beklenen çevrekırım ile soykırım suçu farklı zarar türlerini ele almaktadır. Çevrekırım; insanlar, flora ve fauna da dahil olmak üzere Dünya'nın tüm sakinlerinin yaşam hakkını gerektirirken, soykırım insanların yaşam hakkını gerektirir⁵⁰⁴. Dolayısıyla, soykırım suçu, sosyal gruplara yönelik bir zararın varlığına ilişkin bir suç iken; çevrekırım insanlığın ekosistemlere bağımlılığı ile ilgilidir⁵⁰⁵. Bu bağlamda, çevresel zararların insana zarar verme ile sonuçlanan soykırım kapsamında değerlendirilmesi, çevresel zararların kovuşturulmasını kısıtlamaktadır⁵⁰⁶. Ancak, çevrekırımın soykırım suçunun içerisinde değerlendirilmesi halinde ortaya çıkacak olan asıl sorun, soykırım suçunda aranan özel kasttır. Zaten çevresel zararların asıl gerçekleşme sebebinin kâr elde etme amacı olduğunun, bu nedenle kast unsurunun dahi sağlanmadığı değerlendirmesi ile çevrekırımın bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi hususunda tartışmalara yol açan manevi unsurun çevresel hasarlar bakımından da özel kast olarak düzenlenmesi halinde; çevre katliamının uluslararası cezai yargılamanın kapsamında değerlendirilmesi neredeyse imkânsız hale gelecektir⁵⁰⁷.

2010 yılında Sudan'ın eski Cumhurbaşkanı Ömer El Beşir'e karşı UCM'de açılan davada⁵⁰⁸, Ön Yargılama Dairesince, ortak kuyular da dahil olmak üzere su kaynaklarını zehirleyen su pompalarının kirletilmesinin; tüm hedef grupların hayatta kalma araçlarını yok ettiği gerekçesiyle fiziksel yıkıma yol açacağı ve bu durumun

⁵⁰⁴ Schwegler, s. 73.

⁵⁰⁵ Köybaşı, s. 1051.; Bu noktada önemli olan, çevre katliamının uluslararası bir suç olduğunun ahlaki olarak kabul edilmesi ve bunun hukuka dahil edilmesi için gerekli süreçlerin başlatılmasıdır. Bronwyn Lay/Laurent Neyret/Damien Short/Michael Urs Baumgartner/Antonio A. Oposa Jr., "Timely and Necessary: Ecocide Law as Urgent and Emerging", *Journal of Jurisprudence* 28 (2015), s. 437.

⁵⁰⁶ Nandita, s. 421.

⁵⁰⁷ Tensin Studer, "Environmental accountability: a case for international conciliation?", *Journal of International Dispute Settlement* 14, (2023): 350-374; Short ve Crook, s. 104.

⁵⁰⁸ Annex A: Public Redacted Version of Prosecution's Application Under Article 58 Filed On 14 July 2008, ICC-02/05-157-Anxa (13 September 2008), para. 14. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2008_04753.PDF. (E.T.: 07.01.2024)

yaşam koşullarına zarar veren soykırım politikasının parçası olduğu değerlendirilmiştir⁵⁰⁹. Nitekim söz konusu olayda, soykırım suçunun işlenmesi esnasında insanlara verilen zararlar ele alındığı için çevreye yalnızca “tesadüfi” olarak zarar verilmektedir. Bu nedenle çevresel hasarları soruşturmak için insan merkezli hükümlere güvenmek yerine, UCM’de çevresel katliamın ciddiyetini, bunun meydana gelebileceği durumların çeşitliliğini tanıyan gerçek bir “yeşil değişim” yaratan bir hüküm gerekmektedir⁵¹⁰.

Soykırımın yanı sıra çevreye verilen ciddi zararların, uluslararası suçlardan biri olan insanlığa karşı suçlar dahilinde değerlendirilebileceği de birtakım düşünürler tarafından benimsenmektedir⁵¹¹. Bu görüşe göre, Roma Statüsü’nde “herhangi bir sivil topluluğa yönelik yaygın ve sistematik bir saldırının parçası olarak işlenen eylemler” şeklinde yer alan insanlığa karşı işlenen suçları gerçekleştiren fiillerinden biri olarak Roma Statüsü m. 7(1)(k)’de düzenlenen “kasıtlı olarak ciddi ıstıraplara ya da bedensel veya zihinsel veya fiziksel sağlıkta ciddi hasara neden olan benzer nitelikteki diğer insanlık dışı eylemler” içerisinde çevrenin korunabileceği değerlendirilmesi yapılmaktadır⁵¹². Bu bağlamda insanlık dışı eylemler ifadesi, barış zamanındaki çevresel zararları telafi edecek şekilde yorumlanabilen ve her şeyi kapsayan bir hüküm olarak benimsenmektedir⁵¹³. Nitekim, çevresel zarara neden olan söz konusu insanlık dışı eylem, herhangi bir sivil topluluğa yönelik yaygın veya sistematik bir saldırının parçası olarak ve bir devlet veya organizasyon politikası uyarınca veya bu politikayı ilerletmek amacıyla işlenmiş olması şartına tabidir ve her ne kadar çevresel zararlar

⁵⁰⁹ Eliana Teresa Cusato, “Beyond Symbolism: Problems and Prospects with Prosecuting Environmental Destruction before the ICC”, *Journal of International Criminal Justice* 15 (2017), (Anılış: Cusato, Beyond Symbolism), s. 499.

⁵¹⁰ Minkova, s. 63.

⁵¹¹ Cusato, Beyond Symbolism, s. 499

⁵¹² Nandita, s. 421.

⁵¹³ Mwanza, Enhancing Accountability for Environmental Damage, s. 597.

diğer insanlık dışı eylemlerin içerisinde değerlendirilebilse bile söz konusu şartların zorunluluğu, çevresel zararlara yönelik uluslararası cezai yargı mekanizmasının devreye girmesini kısıtlamaktadır.

Sonuç olarak, 2016 yılında hazırlanan Siyaset Belgesi ile çevre katliamının mevcut uluslararası suçlar içerisinde değerlendirilmesi, söz konusu suçların sağlanması gereken unsurların çevresel zararların özel yapısından dolayı çevresel hasarlar bakımından her zaman uygulanamayacağından, çevrenin korunmasını sağlayamamakta; tam tersine, bu Belge ile artık çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesine gerek olmadığı çıkarımıyla çevrenin korunmasını kısıtlamaktadır. Aynı zamanda söz konusu Belge, bağlayıcı bir yasal araç statüsünü haiz değildir. Söz konusu belge, Savcılığın hazırladığı bir tutum belgesi olduğu için, Mahkeme'nin konuyu nasıl değerlendireceği bilinmemekte ve bunun bir örneği de bulunmamaktadır⁵¹⁴. Bu nedenle söz konusu belgeye dayanarak uluslararası suçların unsurlarına ilişkin genişletici yorum yapmak, uluslararası ceza hukukunun genel ilkelerinden biri olan “kanunsuz suç olmaz ilkesi”ne aykırılık teşkil etmektedir. Bu nedenle, 2016 yılında oluşturulan Siyaset Belgesi her ne kadar çevresel zararın suç olmasının önemine ilişkin farkındalığın bir göstergesi olsa da kanuni suçların sınırlamalarını aşacak şekilde yorumlanması ve Roma Statüsü'nde yapılan herhangi bir esaslı yasal değişiklik anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda, Siyaset Belgesi sadece Savcı'nın halihazırda mevcut olan Roma Statüsü suçlarını kovuştururken gelecekteki dava seçiminde dikkate alacağı kriterlerden biri olarak “yeşil yorum”u benimsemesini sağlamakta; ancak, “yeşil yorum” ile çevresel zararlara ilişkin doğrudan kurumsal hesap verebilirlik için yasal bir temel oluşturmamaktadır. Aynı zamanda, çevresel hasarların insani sonuçlarına odaklanan “yeşil yorum”un, çevresel

⁵¹⁴ Şafak ve Tabur, s. 106.

hasarın ekolojik boyutunu ele almada başarısız olacağı ve mevcut uluslararası ceza hukuku ve uygulaması kapsamında çevresel kaygıların karşılandığı marjinal muameleye meydan okuyamayacağı değerlendirilmektedir⁵¹⁵. Nitekim, Siyaset Belgesi'nden sonra uluslararası cezai soruşturmalar sırasında çevre sorunlarının dikkate alındığı yalnızca birkaç örnek olmuştur ve hala Roma Statüsü kapsamında çevresel hasarlara ilişkin herhangi bir kamuya açık hale gelen öncelikli kovuşturma vakası bulunmamaktadır⁵¹⁶.

1960'lı yılların başında Amerika'nın en büyük ikinci yağ şirketi olan Chevron Şirketi'nin Ekvator'da yağ biyoçeşitliliğinin zengin olmasından dolayı yağ çıkarma ve araştırma yapma izni alması sonucunda Şirket, yıllar sonra bile devam eden bölgede tekrar doğal hayatın geri dönülmesine imkânsız olan bir çevresel yıkıma ve insan sağlığı ve yaşamı bakımından ciddi boyutlara varacak derecede büyük hasarlara yol açmıştır⁵¹⁷. Aynı zamanda, söz konusu faaliyete karşı çıkan yerli halk yerlerinden edilmiş; bazıları cinsel, fiziksel ve duygusal istismarlar da dahil olmak üzere insanlık dışı ve aşağılayıcı muamelelerin kurbanı olmuştur. Chevron'un Ekvador'da neden olduğu çevresel hasar dolayısıyla söz konusu şirkete ilişkin hem Ekvador hem de Amerika yargı mercilerinde dava açılmıştır⁵¹⁸. Amerika Mahkemeleri'nde görülen davalarda bu mahkemelerin yetkili olmadığı gerekçeleriyle davalar sonuçsuz kalmıştır. Ekvator'da görülen yargılamalarda ise sadece bir davada Chevron şirketi suçlu bulunmuş ve maddi tazminata mahkûm edilmiştir⁵¹⁹. Mağdurların yeterli tazminat alamamasının yanı sıra şirketin veya yöneticilerinin cezai sorumluluğu da

⁵¹⁵ Mwanza, Enhancing Accountability for Environmental Damage, s. 598 vd.

⁵¹⁶ Bustami ve Hecken, s. 150.

⁵¹⁷ Audrey Crasson, "The Case of Chevron in Ecuador: The Need for an International Crime against the Environment", *Amsterdam Law Forum* 9, no. 3 (Summer 2017), s. 30 vd.

⁵¹⁸ Crasson, s. 32.

⁵¹⁹ Crasson, s. 33.

dikkate alınmamıştır. Yasal boşlukla karşı karşıya kalan Ekvador Amazonu'ndaki orman topluluklarını temsil eden dernekler, Chevron petrol faaliyetleri sonucunda oluşan çevresel zararın; Roma Statüsü m. 7 uyarınca insanlığa karşı işlenen bir suç olduğunu ileri sürerek UCM Savcısı Fatou Bensouda'ya şikâyetle bulunmuştur⁵²⁰. Ancak Savcı, UCM'nin 2002 tarihinden itibaren yargı yetkisine sahip olduğunu, Chevron'un ise 1993 yılından itibaren Ekvador'da faaliyet göstermediğini dile getirmiş ve insanlığa karşı suçların çevresel zararları kapsamadığını belirtmiştir⁵²¹.

2016'da yayınlanan Siyaset Belgesi'nden sonra ise Bolsonaro Rejimi'nin Amazon'da ekonomik amaçlarla hareket ederek uluslararası şirketlerle yaptığı ikili yatırım anlaşmaları sonucunda, ortaya çıkan çevresel hasardan dolayı yüzlerce yerli insan ölmüş ve çoğu insan göç etmek zorunda kalmıştır. Bu vahşetin sorumlusu olarak görülen söz konusu rejim “Yağmur Ormanı Mafyaları” olarak anılmış ve Avusturyalı bir çevre grubu olan AllRise tarafından, devlet yetkilileri hakkında Ekim 2021'de UCM'ye resmi bir şikâyetle bulunulmuştur⁵²². AllRise tarafından Siyaset Belgesi'ne de dayanılarak Amazon'da Statü m. 7 uyarınca insanlığa karşı işlenen bir suç olduğu ve UCM'nin, Bolsonaro Rejimi'nin Amazon'daki eylemlerini soruşturması gerektiği ileri sürülmüştür. Aynı zamanda, Eski Çevre Bakanı Ricardo Salles de dahil olmak üzere Bolsonaro Rejimi yetkililerinin, Roma Tüzüğü'nün 25(3)(c) maddesi uyarınca insanlığa karşı bu tür suçların işlenmesine yardım ve yataklık etmekten sorumlu tutularak haklarında uluslararası cezai yargılama mekanizmasının işlemesi gerektiği savunulmuştur⁵²³. Ancak, uluslararası hukuk sisteminde barış döneminde çevresel

⁵²⁰ P. Fajardo Mendoza, E. Toledo & Office of the Prosecutor ICC. Situation in Ecuador. Request with Mrs. Fatou Bensouda Prosecutor. <https://chevroninecuador.org/assets/docs/2014-icc-complaint.pdf>. (E.T.: 09.01.2024)

⁵²¹ Crasson, s. 38.

⁵²² <https://www.icc-cpi.int/about/outreach/stories/series/all-rise>. (E.T.: 09.01.2024)

⁵²³ McCartin, s. 8 vd.

zararın korunmasına ilişkin henüz örf ve âdet hukukunda mevcut bir emsal bulunmaması, UCM'nin konu hakkında alacağı kararlara yönelik değerlendirme yapmasını engellemiş⁵²⁴ ve Amazon'da gerçekleşen ve uluslararası suçlar kadar ağır hasarlar meydana getiren bu olay, Siyaset Belgesi ya da Roma Statüsü'nde yer alan hiçbir suç bağlamında yargılanmamış ve hiç kimse Amazon'da yaşanan bu durumdan dolayı sorumlu tutulmamıştır. Bu iki olay çevreye yönelik gerçekleştirilen zararların mevcut Roma Statüsü ya da Siyaset Belgesi ile korunamayacağının önemli birer örneği olmakla birlikte çevresel yıkımlardan mağdur olanların mağduriyetinin giderilememesi ve uluslararası adaletin sağlanamamasından dolayı çevresel zararlara ilişkin uluslararası ceza yargısının devreye bir an önce girmesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

D. ÇEVREKIRIMIN ULUSLARARASI BİR SUÇ NİTELİĞİNİ HAİZ OLMASI GEREKTİĞİNE İLİŞKİN GÖRÜŞ

Öteden beri insanoğlu ve doğa arasında bir sömürü ve tahakküm ilişkisi olmuştur ve her ne kadar çevre son zamanlarda uluslararası çevre hukuku ile korunmaya başlasa da bu ilişki devam etmektedir⁵²⁵. Çevreye yönelik gerçekleştirilen yıkım ve tahribatlar genellikle askeri ve kâr peşinde koşmanın⁵²⁶ ikincil hasarı (*collateral damage*) olarak kabul edilmiştir. Ancak dünya, bu çevresel yıkımı kaldıramayacak ve insanların savaştan değil; yaşadıkları yerin kirliliği ve yaşama elverişsizliği yüzünden ölmesine neden olacak hale gelmiştir. İklim değişikliğinin doğrudan sonucu olarak her yıl 150.000 kişinin yaşamını yitirdiğine yönelik bilimsel veriler⁵²⁷, Paris Antlaşması'nın

⁵²⁴ McCartin, s. 14.

⁵²⁵ Chakraborty, s. 1798.

⁵²⁶ Kapitalist düzende insanoğlu, gezegenin doğal kaynaklarını kontrol ettiğinden, işlediğinden ve tükettiğinden dolayı "Dünyayı Yiyen" olarak anılmıştır. Short ve Crook, s. 132.

⁵²⁷ Ferris, s. 275.

yüksek iklim koruma hedeflerine ulaşmada başarısız olması⁵²⁸, çevrenin artık uluslararası ceza hukuku tarafından korunması gerektiği, bu bağlamda çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi yönündeki iddiaları haklı çıkarmış ve çevre tahribatının tüm dünya tarafından kınanması için bu suçun yasalaşması zorunlu hale gelmiştir⁵²⁹.

Çevrekırımın beşinci uluslararası suç olarak kabul edilmesi fikri, öğretide çoğu düşünür tarafından benimsenmekte ve tüm dünyada buna ilişkin girişimler ve çalışmalar desteklenmektedir⁵³⁰. Bunun nedeni, çevrekırım suçu ile bu suçun faillerini ciddi çevresel zararlardan sorumlu tutmanın bir yolu sağlanmış olacak ve uluslararası hukukta çevresel zarara ilişkin bir hesap verebilirlik (*accountability*) boşluğu doldurulmuş olacaktır. Hesap verebilirlikteki boşluklar, faillerin yasa ihlallerinin yaptırımlarla karşılanma ihtimalinin düşük olduğunun farkında olmasından dolayı iklim değişikliği ve kirlilik gibi günümüzün çevresel sorunlarının daha da kötüleşmesine ve hukuk sistemine güvenilirliğin kaybolmasına neden olmaktadır⁵³¹. Bu bağlamda, çevrekırım suçunun yasalaştırılması halinde suçun faillerinin en kötü çevresel zarar vakalarına karışmasından dolayı yargılanmaları ve söz konusu yargılama sonucunda cezai bir yaptırıma tabi tutulmaları ile doğrudan hesap verebilirliğin sağlanabileceği beklenmektedir⁵³². Aynı zamanda ceza hukukunun cezai yaptırımlarının kişilerin suç işlemesine karşı caydırıcı olması, çevre ihlallerinin bu tür ahlaki gerekçelerle cezai yaptırımlara tabi tutulması konusunda güçlü bir gerekçe olarak öne sürülmekle birlikte çevrekırımın beşinci bir uluslararası suç olarak kabul

⁵²⁸ James Harrison, “Significant International Environmental Law Developments: 2022-2023”, *Journal of Environmental Law* 35 (2023): 467-479.

⁵²⁹ Kausar, s. 114.

⁵³⁰ Ferris, s. 281.

⁵³¹ Rosemary Mwanza, “The Right to a Healthy Environment as a Catalyst for the Codification of the Crime of Ecocide”, *AJIL Unbound* 117 (2023), (Anılış: Mwanza, The Right to a Healthy Environment) s. 193.

⁵³² Harrison, s. 467-479.

edilmesi ile uluslararası ceza hukukunun caydırıcı özelliğinden çevrenin korunması hususunda da yararlanmak gerektiği değerlendirilmektedir⁵³³. Bu bağlamda, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi, ülkeleri ve şirketleri herhangi bir yeni projeye başlamadan önce potansiyel çevresel zararları ve insan hakları sonuçlarını ihtiyatlı bir şekilde değerlendirmeye zorlayarak önemli bir uyarı görevi görecektir ve çevresel hasarların gerçekleştirilmemesi konusunda failer için caydırıcı bir neden olacaktır⁵³⁴.

Çevrekırımın suç olarak kabul edilmesi, sadece uluslararası toplumda oluşan ahlaki öfke sonucunda uluslararası ceza hukukunun caydırıcı özelliği ve *hard law* hukuk normu olmasından dolayı değil; aynı zamanda olması gerektiği için gerçekleşecektir⁵³⁵. Nitekim, zaten Roma Statüsü'nün hazırlık aşamasında çevrekırım barışa karşı bir suç olarak kabul edilmiştir. 1991 yılında İnsanlığın Barışına ve Güvenliğine Karşı Suçlar Kanunu Taslağı'nda, çevresel tahribatın da uluslararası kamu düzeninin temel ihlallerinden ve insanlığın vicdanını rahatsız edecek boyuttaki insan hakları ihlallerinden biri olduğu; dolayısıyla, uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği belirtilmiştir⁵³⁶. Bu bağlamda Taslak Statü'nün 26. maddesinde çevrekırım; “kasıtlı olarak çevrede yaygın, uzun vadeli ve ciddi çevresel zarara kasten neden olma” tanımıyla uluslararası bir suç olarak kabul edilmiş ve uluslararası cezai yargılama mekanizması içine dahil edilmiştir⁵³⁷. Ancak kısa bir süre sonra, TDM'de 26. maddenin nihai taslaktan çıkarılması gündeme gelmiş ve çeşitli tartışmalar sonucunda çevrekırım, uluslararası bir suç olmaktan çıkarılmıştır. Falk, bu durumu II.

⁵³³ Kausar, s. 110.

⁵³⁴ Singh Yadav, s. 458.

⁵³⁵ Gray, s. 270.

⁵³⁶ Gray, s. 265.

⁵³⁷ Report of the International Law Commission on the Work of its Forty-Third Session, UN Doc. A/CN.4/SER.A/1991/Add.1 (Part 2) (1991).

Dünya Savaşı'nda kaybeden taraf Almanya olduğu için günümüzde bir uluslararası suç olarak soykırım suçunun var olduğunu, Vietnam Savaşı'nda kaybeden tarafın ABD olmamasından dolayı çevrekırımın uluslararası bir suça dönüşmediği şeklinde açıklamaktadır⁵³⁸. Bu bağlamda çevrekırım, halihazırda var olan; ancak, kayıp ve kabul edilmesi geç kalınan uluslararası bir suç olarak değerlendirilmektedir⁵³⁹. Yaptırım mekanizmasının yokluğu sonucunda ortaya çıkan cezai sorumsuzluğun çevresel zararların gerçekleştirilmesini meşrulaştırılmasına ve uluslararası toplumun yeni uluslararası suçlar yaratma konusunda isteksizliğine rağmen, çevrekırımın temel insan haklarını ve uluslararası barışı ve güvenliği soykırım suçu kadar tehdit ettiği ve aynı ciddiyetle ele alınması gerektiği⁵⁴⁰, artık tüm dünya tarafından anlaşılmış ve çevrekırım suçuna yönelik çalışmalar tekrar yürütülmeye başlamıştır. Bu doğrultuda, çevrekırımın en kısa zamanda diğer suçlara bağlı olmadan beşinci bir uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi beklenmektedir⁵⁴¹.

Çevrekırımın, en ciddi suçlar olarak değerlendirilen uluslararası suçlardan biri olması halinde, çevre katliamına bakış açısının önemli ölçüde değişmesi beklenmektedir. Nitekim, soykırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi, soykırımın meydana gelmesini durdurmadığı gibi, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak benimsenmesi halinde çevre kırımını tamamen ortadan kaldırması beklenmemektedir. Çevre katliamının uluslararası bir suç olarak kabul edilmesindeki

⁵³⁸ Falk, s. 91.; ABD, Cenevre Sözleşmesi Ek Protokol uyarınca Vietnam Savaşı sırasında ortaya çıkan çevresel vahşetten sorumlu tutulmak istense de söz konusu antlaşmaya taraf olmadığı ve bu antlaşmanın hala örf ve âdet hukuku olarak kabul edilmediği gerekçeleriyle hakkında çıkan tüm ithamları reddetmiştir. Bkz.: Bingle, s. 133; Aynı zamanda ABD, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun söz konusu Cenevre Sözleşmesi'ni netleştirmek için oluşturduğu ve 1969 yılında kabul edilen 2603 sayılı kararın da bağlayıcılığını tanımayarak, savaştan ve savaş sonucunda verdiği zarardan sorumlu olmadığını belirtmiştir. Cusato, *From Ecocide to Voluntary Remediation Projects*, s. 502 vd.

⁵³⁹ Singh Yadav, 445-458.

⁵⁴⁰ Gray, s. 271.

⁵⁴¹ Eliseus Wilson Obilor and Ikenga K. E. Oraegbunam, "International Environmental Crimes: Examining the Ontology, Typology and Ecology", *International Journal of Comparative Law and Legal Philosophy* 2, no. 3 (September 2020), s. 143.

amaç, cezasızlığı ortadan kaldırarak çevre katliamının çok şiddetli ve korkunç olarak görüldüğü uluslararası bir zihniyetin yaratılmasıdır⁵⁴². Sonuç olarak, çevrekırım suçunun tanınmasının dünyadaki tüm sorunları çözmesi beklenmemekle birlikte en azından ciddi boyuttaki zararlara neden olacak çevrekırımı durdurarak veya yavaşlatarak⁵⁴³ daha tutarlı bir koruma çerçevesine katkıda bulunabileceği değerlendirilmektedir⁵⁴⁴.

III. ÇEVREKIRIMIN ULUSLARARASI BİR SUÇ OLARAK KABUL EDİLMESİNİN SONUÇLARI

Yukarıda bahsedildiği üzere, çevreye karşı gerçekleştirilen zararların tüm insanlığı derinden etkileyen büyük bir yıkıma ve geri dönülemez hasarlara neden olmasından hareketle çevresel tahribatın çevrekırım adı altında beşinci bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Nitekim, çevrekırımın beşinci bir suç olarak kabul edilmesinin mevcut uluslararası hukuk sisteminde birtakım değişikliklere yol açması beklenmektedir.

A. ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNA ETKİSİ

1. Uluslararası Çevre Hukukunu Oluşturan Düzenlemelere Etkisi

Uluslararası çevre hukuku, bağlayıcı niteliği haiz olmayan esnek “*soft law*” hukuk kurallarından oluşmaktadır⁵⁴⁵. Uluslararası çevre hukuku kurallarının bu özelliğinden dolayı; söz konusu hükümlerin uygulanmaması halinde ortaya çıkan

⁵⁴² Schwegler, s. 92.

⁵⁴³ Köybaşı, s. 1067.

⁵⁴⁴ Bustami ve Hecken, s. 163.

⁵⁴⁵ Uluslararası çevre hukukunu oluşturulan düzenlemeler ve özellikleri birinci bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alındığından bu bölümde detaylandırılmamıştır.

çevresel zararlar sonucunda, neredeyse devletlere uygulanabilecek hiçbir sorumluluk ya da yaptırım bulunmamakta ya da elde edilen menfaat ile karşılaştırıldığında; mali sorumluluğun hiçbir caydırıcı özelliği olmamaktadır. Bu bağlamda devletler, herhangi bir yasal düzenleme yaparken ya da herhangi bir faaliyette bulunurken ekonomik kaygıları ön planda tutarak çevrenin korunmasını veya çevreye ilişkin mevcut hukuk kurallarını çok kolay bir şekilde göz ardı edebilmektedir. Uluslararası çevre hukukunda birtakım düzenlemeler devletler bakımından bağlayıcı niteliği haiz olsa veya taraf olunan uluslararası antlaşmalara aykırı davranmama yükümlülüğü olarak ahde vefa “*pacta sunt servanda*” ilkesi⁵⁴⁶ benimsenmiş olsa dahi devletler, çevreyle ilgili hukuk kurallarının yer aldığı uluslararası antlaşmalardan kolaylıkla çekilebilmekte ve antlaşmaların doğrudan bağlayıcılığından kurtulabilmektedirler. Örneğin en büyük karbondioksit üreticisi olan ABD, Donald Trump’ın ABD Başkanı olarak görevde olduğu süre boyunca Paris İklim Değişikliği Antlaşması’ndan çekilmiş ve bu durum Antlaşma’nın başarısızlığa uğrayacağı endişesi yaratmıştır⁵⁴⁷. Her ne kadar Joe Biden ABD Başkanı olarak göreve geldiğinde ABD, Şubat 2021’de Antlaşma’ya tekrar taraf olsa da yeniden katılım sürecinin tamamlanması için ABD’nin yeni bir katkı raporu sunması gerekmiş ve bu durum, Antlaşma’nın varlığının ve öneminin sorgulanmasına neden olmuştur.

Nitekim, çevrekırımın beşinci uluslararası suç olarak kabul edilmesi halinde uluslararası çevre hukukunun etkili bir şekilde uygulanmasını engelleyen bu sorunun çözüme kavuşturulması beklenmektedir⁵⁴⁸. Bunun nedeni, çevrekırımın bir

⁵⁴⁶ Vienna Convention on the Law of Treaties Vienna, 23 May 1969, United Nations Treaty Series , vol. 115, No. 18232 (entry into force 27 January 1980) https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=en, m. 26. (E.T.: 11.01.2024)

⁵⁴⁷ Ferris, s. 273 vd.

⁵⁴⁸ Teclaff, s. 952.

uluslararası suç olarak kabul edilmesi ile ilk kez çevreye ilişkin bir hukuki düzenleme, uluslararası toplumu etkilemesinden dolayı en ciddi suç tipleri olarak benimsenen çekirdek “*jus cogens*” suçlar arasında yer alacaktır ve söz konusu suçu kabul eden devletler tarafından işlenmesi tamamen yasak olmakla birlikte, bu suçu oluşturan antlaşmaya taraf olan devletler bakımından çevresel zararlara ilişkin bağlayıcı niteliği haiz bir hukuk normu bulunacaktır. Bu doğrultuda, çevrekırımın uluslararası suç olarak tanımlandığı antlaşmaya taraf olmasalar dahi; zaman içinde tüm devletlerin çevrekırım suçunu örf ve âdet hukuku kurallarından biri olarak kabul etmesi ve çevrekırımın tüm devletler tarafından bağlayıcı niteliği haiz bir hukuk kuralı olması beklenmektedir. Bu durum hem ulusal hukuk sistemlerinde hem de uluslararası hukuk sisteminde, devletlerin çevreye yönelik ciddi zararların önlenmesi için bağlayıcı niteliği haiz katı normlar (*hard law*) oluşturmasını sağlayacaktır.

Uluslararası çevre hukukunun çevrenin korunmasında yeterli rol oynayamaması ve etkili olamaması yönündeki diğer bir eleştiri, çevrenin korunmasına ilişkin oluşturulan antlaşmaların sadece belli bir ekosistemin korunması dolayısı ile çevrenin bir bütün olarak ele alınmaması ve bu durumun çevresel sorunların soyut ve yüzeysel bir şekilde ele alınmasına neden olarak çevrenin korunması çabalarını başarısız kılması idi. Nitekim, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi halinde uluslararası ceza yargılama mekanizmasının harekete geçmesinden dolayı, çevrekırımdan ekosistemlerin korunması ihtiyacı olarak çevrenin bütünsel bir şekilde anlaşılması ve tüm ekosistemlerde meydana gelen ve çevrekırım suçunu oluşturan çevresel tahribatın detaylı bir şekilde ekolojik bir krize neden olup olmadığının

araştırılması beklenmektedir⁵⁴⁹. Nitekim, 2021 yılında Bağımsız Uzman Grubu tarafından oluşturulan ve Roma Statüsü'ne eklenerek Uluslararası Ceza Mahkemesi yetkisi dahilinde olması önerilen Çevrekırım Suçu Temel Metin m. 8 ter (2)(e)'de çevre; “dünya, canlı küre, buz küre, taş küre, su küre ve hava küre ile dış uzay” şeklinde tanımlanarak çevrenin bütünsel olarak korunması gerektiği ve çevrekırım suçu ile tüm ekosistemlerin korunacağı ifade edilmiştir.

2. Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkelerine Etkisi

Çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabulü halinde uluslararası çevre hukukunun mevcut ilkelerinin birtakım değişikliklere uğraması beklenmektedir. İlk olarak, çevresel zararların sınıraşan niteliği gereği zaten çevresel zararlara karşı “*sic utere*” ve “iyi komşuluk” ilkeleri ile devletlerin birtakım sorumluluklarının doğmasından dolayı kısıtlanan egemenlik ilkesi bağlamında, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi ile bu suçun işlenmesi halinde uluslararası ceza yargılaması mekanizmasının harekete geçmesinden dolayı, devletlerin uluslararası hukuk alanındaki sorumluluklarının artmasına neden olacaktır. Ancak, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi, egemenlik ilkesini kısıtlayan bir durum olarak yorumlanmaktan ziyade; diğer uluslararası suçlar gibi uluslararası toplumun bir gerekliliği ve her devletin aldığı kararlarda gözetmesi gereken bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir.

Aslında uluslararası ceza hukukunda bireysel cezai sorumluluk söz konusu olduğundan, çevrekırımın uluslararası bir suç olması devletlere cezai anlamda

⁵⁴⁹ Martin Crook/Damien Short/Nigel South, “Ecocide, Genocide, Capitalism and Colonialism: Consequences for Indigenous Peoples and Glocal Ecosystems Environments”, *Theoretical Criminology* 22, no. 3 (August 2018), s. 303.

herhangi bir sorumluluk yüklemeyecektir. Ancak, çevrekırım suçunu uluslararası bir suç olarak kabul eden devletlerin tamamlayıcılık ilkesi gereği öncelikle kendi yargı mekanizmaları ile bu sorunu çözmeleri istendiğinden (talilik/ikincillik ilkesi) ulusal hukuk sistemlerinde de çevrekırım suçuna yer vermeleri beklenmektedir. Bu bağlamda, çevrekırım suçunun uluslararası bir suç olarak kabulünün, devletlerin çevrenin korunmasına yönelik sorumluluklarını artıracığı değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Devletler, ekonomik çıkarlarla hareket ederken ve hem ulusal hem de uluslararası yasal düzenlemeler oluştururken çevrekırım suçunu oluşturan fiilleri önlemeye yönelecek ve çevrekırım suçuna ilişkin hukuki yükümlülüklerinin bilincinde olarak karar verecektir⁵⁵⁰. Bu durumda, devletlerin ekonomik düzeylerine ya da bulundukları coğrafi bölgenin sahip olduğu farklılıklara göre devletlerin çevrenin korunması bakımından sorumluluklarının farklılaşmasını ifade eden “*ortak ama farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi*”nin; çevrekırım suçunu oluşturan fiiller bakımından bireysel cezai sorumluluğu etkileyen bir ilke olması ve uluslararası ceza yargısını çevresel zararların şiddetli, geniş çaplı veya uzun vadeli etkilemesi noktasında uluslararası yargıçların kararını etkileyecek herhangi bir ilke olması beklenmemektedir.

Uluslararası çevre hukukunun diğer bir ilkesi olan iş birliği ilkesi, söz konusu ilkenin gerçekleştirilmesi için uluslararası hukuk alanında birtakım düzenlemelere ve uluslararası düzeyde yapılan bir dizi toplantılara rağmen; hala sağlanamamakta ve devletler, çevrenin korunmasını sağlamaya ve çevresel zararları önlemeye yönelik etkili bir iş birliği içerisine girememektedir. Birtakım uluslararası antlaşmaların oluşturulması ile sınıraşan suçlar niteliğini haiz olan bazı çevresel zararlar sayesinde

⁵⁵⁰ Heede, s. 439.

ortaya çıkan cezai sorumluluğa ilişkin uluslararası çevre iş birliği ise henüz başlangıç aşamasındadır⁵⁵¹. Nitekim, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabulü halinde uluslararası ceza yargılamasında da geçerli olan evrensel yargı ilkesi ile tüm devletlerin söz konusu uluslararası suçu yargılama ve cezalandırma yetkisi doğacağı ve bu minvalde, devletlerin aralarındaki iş birliğinin artacağı değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Çevrekırımın uluslararası bir suç olarak uluslararası ceza hukukunda yer alması, uluslararası ceza hukukunun amaçlarından biri olan suç işlenmesini önleme ve caydırıcı olma özelliğinin, çevrekırım suçu bakımından da var olmasını sağlayacaktır⁵⁵². Bu bağlamda, uluslararası çevre hukukunun temel ilkelerinden biri olan ve çevresel tahribatın gerçekleşmesi halinde ortaya çıkan “kirleten öder” ilkesinin yerine, yeni ilke olarak “kirleten kirletmez” ilkesinin gelmesi beklenmektedir⁵⁵³. Çünkü, artık çevresel tahribatlar göz ardı edilemeyecek ve meydana geldikten sonra kirletenin tazminatla ya da herhangi bir şekilde eski hale döndüremeyeceği boyuttur. Mevcut durumda çevre sadece daha fazla kirletmenin, yıkımın veya tahribatın gerçekleştirilmemesi ile korunabilir. Bu nedenle, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilerek ve söz konusu ilkenin, hukukun ve zamanın dinamizmi içerisinde yeni bir ilkeye dönüşmesi zorunludur. Aynı zamanda, çevrekırım suçunun varlığının uluslararası çevre hukukunda var olan sürdürülebilir kalkınma, önleyici faaliyet ve ihtiyatlılık ilkelerini daha da güçlü hale getirmesi beklenmektedir. Bunun nedeni, çevrekırımın uluslararası bir suç olması ile çevresel zararların meydana gelmesi halinde kişilerin cezai bakımdan sorumluluğunun bulunmasının; bireylerin, çevresel tahribata neden olabilecek herhangi bir faaliyette bulunmadan önce uluslararası ceza

⁵⁵¹ Kausar, s. 128.

⁵⁵² Jenkin, s. 235.

⁵⁵³ Higgins/Short/South, s. 263

hukukunun caydırıcı olması dolayısı ile gerçekten daha ihtiyatlı davranacak ve daha sıkı tedbirler alacak olmalarıdır.

B. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNA ETKİSİ

1. Üçüncü Kuşak İnsan Haklarına Etkisi

İnsan hakları, insanların sırf insan olmasından dolayı insan olarak onurlu bir yaşam sürmeleri bakımından tüm insanların doğduğundan itibaren sahip oldukları haklardır ve bu haklar hukuk tarafından güvenceye alınmaktadır. Zaman içinde gelişen ve değişen bu hakların, korunduğu hukuk sisteminde de yenilenmesi ile ortaya çıkan üçüncü kuşak haklardan bir olan “sağlıklı bir çevre hakkı”, henüz “*jus cogens*” bir norm niteliğini haiz değildir⁵⁵⁴. Aynı zamanda, çevrenin korunması ile ilişkisi olan ve üçüncü kuşak haklar içerisinde yer alan kalkınma hakkı ve gelecek nesillerin korunması hakkı da henüz uluslararası hukuk tarafından temel bir insan hakkı olarak kabul edilen insan hakları içerisinde yer almamaktadır⁵⁵⁵. Zaten gelecek nesil, henüz bir kişi niteliğini haiz olmadığı için haklarının korunup korunmaması tartışmalıdır⁵⁵⁶. Nitekim, çevrekırımın uluslararası bir suç olması halinde; üçüncü kuşak haklar kapsamında olan çevre hakkı, kalkınma hakkı ve gelecek nesillerin korunması hakkının uluslararası hukuk tarafından daha fazla benimsenmeye başlaması ve *jus cogens* normlar dahilinde değerlendirilmesi beklenmektedir.

Aslında ceza hukukunda, diğer hukuk dallarında doğan hakların cezai yaptırımlar ile korunması söz konusudur. Dolayısıyla, önce bir hakkın varlığı gerekmektedir ki; hukuk tarafından söz konusu hak korunabilsin. Çevrekırımın

⁵⁵⁴ Lay/Neyret/Short/Baumgartner/Oposa Jr., s. 442.

⁵⁵⁵ Gray, s. 223.

⁵⁵⁶ Gray, s. 223.

uluslararası bir suç olması halinde, insanların zaten doğduğundan itibaren sahip oldukları yaşam hakkı ve sağlık hakkının daha ekili bir şekilde korunması için; çevrekırım, uluslararası ceza hukuku tarafından tanınmış ve bu bağlamda uluslararası cezai yargılama mekanizmasına tabi tutulmuş olacaktır. Bu bağlamda, çevrekırım suçu ceza hukukunun bu varoluş amacını tersine çevirmemektedir.

Sonuç olarak, çevrekırımın suç olarak kabul edilmesi hiç var olmayan bir suçun korunması anlamına gelmeyecektir. Nitekim, çevreye zarar verilmesi ile gelecek nesillere ait haklar da ihlal edilmiş olacaktır. Bu durumda, henüz doğmamış insanlar da çevre katliamının mağduru haline geleceklerdir⁵⁵⁷. Bu bağlamda, söz konusu suçun kabulü ile zaten zamanla ortaya çıkan yeni haklar olan çevre hakkının, gelecek nesillerin var olması ve kalkınma haklarının uluslararası hukuk tarafından daha fazla benimsenerek birinci kuşak haklar gibi yani yaşam, sağlık, gıda hakkı gibi temel insan hakları olarak varlık kazanması beklenmektedir. Bu durumda, çevrekırım suçu ile çevre, gelecek nesiller ve kalkınma hakkı da korunmuş olacağından; çevrekırımın, yeni haklar olarak değerlendirilen üçüncü kuşak haklarını güçlendiren bir temel olacağı ve uluslararası insan hakları hukukunun gelişiminde büyük bir rol oynayacağı düşünülmektedir⁵⁵⁸.

Henüz çevrekırım uluslararası bir suç olmasa bile, çevrekırımın suç olarak kabul edilmesine yönelik uluslararası alanda yapılan çalışmalar, çevre hakkının tanınmasının çevrekırım suçunun kanunlaştırma çabalarını kolaylaştıracağı fikrinin benimsenmesiyle birlikte çevre hakkının uluslararası hukuk tarafından kabul edilmesine ilişkin çabaların artmasına ve somutlaşmasına olmuştur⁵⁵⁹. Nitekim, 2022’de BM Genel Kurulu tarafından “*temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre*

⁵⁵⁷ Gray, s. 226

⁵⁵⁸ Gray, s. 226.

⁵⁵⁹ Mwanza, The Right to a Healthy Environment, s.189-193.

hakkını bir insan hakkı olarak tanıyan” soft law norm niteliğinde bir karar kabul edilmiştir⁵⁶⁰ ve bu kabulün, çevrekırımın uluslararası bir suç niteliğini haiz olması ile yavaş yavaş tüm devletler tarafından ve uluslararası hukuk tarafından da benimsenmesi beklenmektedir⁵⁶¹. Bu bağlamda, çevrekırım henüz uluslararası suç olarak kabul edilmese dahi, buna ilişkin çalışmaların şimdiden üçüncü kuşak insan hakları üzerinde etkisi olduğu değerlendirilmektedir.

2. İnsan Haklarının İnsan Merkezci Yaklaşımına Etkisi

İnsan hakları hukuku ve insan haklarını koruma amacı güden UCM, insan merkezci bir bakış açısına sahiptir⁵⁶². Bu bağlamda, uluslararası ceza hukukunun konusunu oluşturan uluslararası suçlar, insanların birbirlerine yapabileceği en iğrenç eylemleri temsil eden insan merkezci yaklaşım ile koruma altına alınmaktadır. Çevrekırımın, Bağımsız Uzman Grubu ya da bu Heyetin hazırladığı tanıma paralel bir şekilde oluşturulan bir tanım ile uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi halinde, söz konusu suç ile korunan hukuki menfaat sağlık hakkı ve yaşam hakkı olduğu için çevrekırım suçu da yine insan merkezci bir bakış açısı ile korunmuş olacaktır. Nitekim, çevrekırım suçu diğer uluslararası suçlar ile karşılaştırıldığında daha özel yapıdadır ve bu suç ile aynı zamanda çevre, gelecek nesiller ve kalkınma hakkı da korunmuş olacaktır. Bu bağlamda, çevrekırımın uluslararası bir suç olması halinde çevrekırım suçu, sadece dünyanın insanların zararına yok edilmesinden duyulan nefreti değil; aynı zamanda dünyanın kendi doğasında var olan saygınlığının çiğnenmesinden duyulan nefreti de sembolize etmiş olacaktır⁵⁶³. Sonuç olarak, çevrekırımın mevcut tanımlar ile

⁵⁶⁰ Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment, UNGA Resolution 76/300 (28 July 2022), para. 1.

⁵⁶¹ Harrison, s. 477.

⁵⁶² Köybaşı, s. 1060.

⁵⁶³ Jenkin, s. 240.

bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi halinde; her ne kadar yine uluslararası ceza hukuku tarafından insan merkezci bir hak korunmuş olsa da çevrekırımın *sui generis* bir yapıda olması gereği uluslararası ceza hukukuna insan merkezci yaklaşımın yanı sıra ilk defa çevre merkezli bir yasanın da eklenmiş olacağı değerlendirmesi yapılmaktadır.

3. Mülteci Haklarına Etkisi

Vietnam Savaşı'nda, Çernobil Olayında ve uluslararası şirketlerin Amazon'da gerçekleştirdiği faaliyetler sonucunda ortaya çıkan çevresel yıkımlar, yerli halkın söz konusu yerleşim yerlerinde daha fazla yaşayamamalarına neden olmuş ve çevresel hasarların mağduru olan topluluklar, yaşam olanaklarının bulunduğu bölgeler arayışına girerek kendi yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda, çevresel tahribat sonucunda kendi yaşam alanlarından göç etmek zorunda kalan insanların sığınma hakkının bir gerekliliği olarak ortaya çıkan bu durumun, mülteci kavramının dahilinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorunu gündeme gelmiştir⁵⁶⁴.

Mülteci kavramı, 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe giren “1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme (Cenevre Sözleşmesi)”nin 1. maddesinde tanımlanmış olup, bu hüküm uyarınca mülteci; “1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerle

⁵⁶⁴ Bkz.: Stephen Castles, Environmental Change and Forced Migration: Making Sense of the Debate, New Issues in Refugee Research: Working Paper No.70, BMMYK, 2002. <https://www.unhcr.org/media/environmental-change-and-forced-migration-making-sense-debate-stephen-castles>. (E.T.: 15.01.2024); Frank Laczko and Christine Aghazarm (eds.), *Migration, Environment and Climate Change: Assessing the Evidence*, International Organization for Migration (IOM) (2009). https://publications.iom.int/system/files/pdf/migration_and_environment.pdf. (E.T.: 15.01.2024)

korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıs”tır. Söz konusu hükme bakıldığında, mülteci sıfatına sadece ırksal, dini ve siyasi nedenlerden dolayı ülkesini terk etmek zorunda kalan bireylerin sahip olacağı ve çevresel zararlar sonucunda yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kalan kişilerin mülteci olarak nitelendirilemeyeceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, uluslararası hukuk tarafından “iklim mültecileri” kavramı henüz kabul edilmemekte ve çevresel zararlardan dolayı yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalan bireylere, mülteci sıfatı ve mülteci sıfatına bağlı olarak verilen haklar tanınmamaktadır. Nitekim, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesinin, iklim değişiklikleri ve çevresel zararlar sonucunda göç eden bireylerin, mülteci sıfatı kazanmasını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Bunun nedeni, insan hakları üzerinden de olsa çevre, ilk defa barış dönemlerinde de korunan ve uluslararası cezai yargılamanın konusu olan bir niteliği haiz olacaktır ve bu durumda, avukatlar büyük çevresel hasar ve yıkımdan zarar görenler adına yasal bir araca dayanarak hareket edecek ve uluslararası toplumun çevrekırım dolayısıyla göç etmeleri halinin kabul edilebilir olduğu düşüncesi giderek daha olası hale gelecektir⁵⁶⁵. Bu bağlamda, uluslararası hukukta 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nde düzenlenen mülteci kavramının, iklim mültecilerini de kapsayacak şekilde geniş yorumlanması ya da iklim mültecilerine ilişkin yeni bir düzenleme getirilme ihtimalinin söz konusu olacağı düşünülmektedir.

⁵⁶⁵ Şafak ve Tabur, s. 107.

C. ULUSLARARASI CEZA HUKUKUNA ETKİSİ

1. Uluslararası Ceza Hukukunun Kaynaklarına Etkisi

Çevrenin uluslararası ceza hukuku tarafından barış dönemlerinde de korunması fikri, uzun bir zamandır desteklense de bu konuda herhangi bir norm oluşturulmamış ve yasal düzenleme yapılmamıştır. 2016 yılında Savcılık Ofisi tarafından yapılan Siyaset Belgesi ile ortaya çıkan yeşil yorum ise çevrenin korunmasına yönelik herhangi bir etkiye sahip olmamıştır. Bunun nedeni söz konusu Belgenin bir kılavuz olarak kullanılan yardımcı kaynak niteliğini haiz olması dolayısı ile çevrenin korunması hususunda temel bir norm olmamasıdır. Çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi için bir uluslararası antlaşmanın onaylanarak yürürlüğe girmesi ya da ceza hukukunun temel kaynağı olarak değerlendirilen ve uluslararası bir antlaşma olan Roma Statüsü'nün tadil edilmesi gerekmektedir. Bu durumda çevrekırım, ceza hukukunun birincil kaynakları içerisinde yer alan bir norm olacaktır⁵⁶⁶ ve çevrekırımı uluslararası bir suç olarak kabul eden antlaşmaya taraf olan her devlet için de bu suç, bağlayıcı niteliği haiz olacaktır. Aynı zamanda, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesinin üzerinden belirli bir zamanın geçmesinin ardından örf ve âdet hukuku için gerekli unsurların tamamlanacağı ve bu suçun da uluslararası ceza hukukunun bir diğer birincil kaynağı olan örf ve âdet hukuku içerisinde yer alarak antlaşmaya taraf olmayan diğer devletler için de bağlayıcı olması beklenmektedir.

⁵⁶⁶ Minha, s. 532.

2. Uluslararası Ceza Hukukunun Temel İlkelerine Etkisi

a. Kanunsuz Suç Olmaz İlkesine Etkisi

Silahlı çatışmalarda çevrenin korunmasına ilişkin bir hüküm zaten mevcut olduğundan çevrekırımın beşinci uluslararası suç olarak kabul edilmesi halinde; barış zamanında meydana gelecek ciddi boyutlardaki çevresel hasarlar, farklı bir hükmün geniş bir şekilde yorumlanmasına gerek olmaksızın, doğrudan çevresel zarara ilişkin bir hüküm ile korunmuş olacaktır. Aynı zamanda Heyetin önerdiği çevrekırım tanımının doğrudan kabul edilmesi halinde; kanunilik ilkesi uyarınca çevrekırım suçunun ve çevre kavramının tanımı ve çevresel zararların sağlanması gereken şiddetli, geniş çaplı ve uzun süreli olma kavramlarının tanımlanmasıyla, suçun kapsamı net bir şekilde belirlenmiş olacaktır. Nitekim, çevresel zararların sağlanması gereken üç koşul, bugüne kadar savaş suçlarının çevresel zarar aracılığıyla işlenmesi halinde de aranmakla birlikte ne çevresel zararın gerçekleştirilmesi ile oluşan savaş suçunun düzenlendiği Cenevre Sözleşmesi Ek Protokol I (API) madde 35(3) ve 55(1)'de ne "Çevresel Değişiklik Sözleşmesi (ENMOD)"'nde ne de Roma Statüsü'nde tanımlanmıştır.

Bu kavramlardan ne anlaşılması gerektiği ise yasal bir niteliği haiz olmayan Cenevre Silahsızlanma Konferansı (CCD)'nda; "geniş çaplı" birkaç yüz kilometrekarelik ölçekte bir alanı kapsayan, "uzun süreli" aylarca süren veya yaklaşık bir sezon süren, "şiddetli" insan yaşamına, doğal ve ekonomik kaynaklara veya diğer varlıklara ciddi veya önemli ölçüde zarar verilmesi şeklinde ifade edilmiş; ancak, söz konusu kavramlar herhangi bir yasal düzenlemede tanımlanmadığından söz konusu ifadeler sadece kılavuz olarak değerlendirilmiştir. Nitekim, Heyet tarafından önerilen çevrekırım tanımında söz konusu kavramlar net bir şekilde tanımlanmıştır.

Temel Metnin uluslararası ceza hukukunun birincil kaynaklarından biri olan Roma Statüsü'nde yer alması ile söz konusu kavramların tanımlanarak kapsamının belirlenmesi, hem bu zamana kadar söz konusu kavramların farklı yorumlanmalarına yönelik endişeleri yok edecek hem de ceza hukukunun temel ilkelerinden biri olan kanunilik ilkesinin çevresel suçlar bakımından da var olmasını sağlayarak çevresel zararların belirlenmesinin görece zor olduğuna yönelik endişeleri en aza indirgeyecektir⁵⁶⁷. Aynı zamanda önerilen çevrekırım suçu, barış zamanında çevrenin korunmasını sağlamanın yanı sıra; Statü m. 8 (2)(b)(iv) uyarınca savaş zamanında da çevrenin korunması için ortaya çıkan çevresel zararın üç koşulu sağlamanın yerine şiddetli bir çevresel zararın sadece geniş çaplı veya uzun süreli olması halinde de uygulanabileceğinden; çevrenin korunmasını kanunilik ilkesine uygun olarak savaş sırasında da çevreye verilen zararı cezalandırmak için uygulanmasına izin verecek şekilde genişletmektedir. Bu bağlamda, Temel Metin'de önerilen çevrekırım suçu ile savaş döneminde çevresel zararın biri şiddetli olmak üzere iki koşulu sağlaması halinde çevrekırım suçunun işlenebileceği sonucu çıkarılmakta; bu bağlamda, çevrekırım suçunun sadece barış döneminde var olması ile değil; savaş döneminde de çevrenin koruma alanını genişlettiği değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi halinde; tanım ve kapsamı net bir şekilde belirlenmiş kavramlar dahilinde çevre korunmuş olacak ve bu koruma hem barış döneminde hem de savaş döneminde uygulanabileceğinden söz konusu korumanın kapsamı genişletilmiş olacaktır⁵⁶⁸.

⁵⁶⁷ Minha, s. 532.

⁵⁶⁸ Ayrıca ENMOD'a göre savaş döneminde çevresel zararın üç koşuldaki sadece birini sağlaması yeterli olarak kabul edilmekte iken; Cenevre Sözleşmesi Ek Protokol I ve Roma Statüsü uyarınca üç koşulun da hepsini sağlama zorunluluğu sonucu ortaya çıkan ikilem, çevrekırımın uluslararası suç olarak kabul edilmesi halinde giderilecek ve çevresel zararın koşullarının çok geniş ele alındığı ENMOD ve dar ele alındığı Savaş Suçları düzenlemeleri arasında uzlaşa sağlayacağı değerlendirilmektedir. Mark A. Drumbl, "Waging War against the World: The Need to Move from War Crimes to Environmental

b. Kanunsuz Ceza Olmaz İlkesine Etkisi

Kanunsuz ceza olmaz ilkesi gereği, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi halinde; sadece çevrekırım suçunun oluşturulduğu uluslararası antlaşmada belirlenen cezai yaptırımlar, çevrekırım suçunun failine uygulanabilecektir. Heyet tarafından oluşturulan Çevrekırım Suçu Temel Metin’de, çevrekırımın beşinci uluslararası suç olarak UCM’nin kurucu antlaşması olan Roma Statüsü’ne dahil edilmesi teklif edildiğinden, söz konusu teklifin Taraf Devletler Meclisince hiçbir değişiklik yapılmadan doğrudan onaylanması halinde; çevrekırım suçu faillerine sadece Roma Statüsü’nde yer alan cezai yaptırımlar uygulanabilecektir. Bunun nedeni, Metin’de çevrekırım suçuna ilişkin farklı bir cezai yaptırım belirtilmemesidir. Bu bağlamda, çevrekırım suçunun faillerine Roma Statüsü m. 77 uyarınca; azami 30 yılı aşmamak kaydıyla belirli süreli hapis veya müebbet hapis, para cezası ve suça ilişkin elde edilen mal varlıklarına ve kazançlara el koyma yaptırımları uygulanacak ve söz konusu ilke çevrekırım suçu açısından da geçerli kılınacaktır. Nitekim, söz konusu cezai yaptırımların zaten uluslararası ceza hukuku için yetersiz olduğuna dair öğretilde birtakım görüşler bulunmakta iken; çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi halinde çevrekırımın genelde uluslararası şirketlerin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan suçlar olacağı düşünüldüğünden, söz konusu cezai yaptırımların yetersizliği ile ilgili tartışmaların artmasına neden olabileceği değerlendirilmektedir.

Crimes”, *Fordham International Law Journal* 22, no. 1 (November 1998), (Anılış: Drumbl, Waging War against the World), s. 128.

c. Kusur İlkesine Etkisi

Uluslararası ceza hukukunun temel ilkelerinden biri olan kusur ilkesine göre kişinin gerçekleştirdiği bir eylemden dolayı cezai sorumluluğunun doğması için; hukuka uygun hareket edebilme imkânına sahip olduğu halde, hukuka aykırı bir davranışı seçmesi ve bu davranışı gerçekleştirmiş olması nedeniyle fiilin ona yüklenebilmesi ve kınanabilmesi gerekmekte ve söz konusu ilkenin tüm uluslararası suçlarda bulunması gerekmekte idi. Nitekim, çevrekırımın uluslararası suç olarak kabul edilmesi halinde, çevrenin daha etkili bir şekilde korunması için sadece çevrekırım suçu bakımından kişilerin herhangi bir kusuru olmasa dahi ortaya çıkan zarardan sorumluluklarının doğması anlamına gelen kusursuz sorumluluğun, çevrekırım suçları bakımından tanınması gerektiği fikri, öğretide birtakım düşünürler tarafından desteklenmektedir⁵⁶⁹. Bunun nedeni, uluslararası çevre hukukunun temel ilkeleri olan “kirleten öder”, “önleyici faaliyet” ve “ihtiyatlılık” ilkesi gereği; doğan zararı sorumlulara ödetme gerekliliği ve çevrenin henüz bir zarar gelmeden korunmasının en iyi yolunun faillerin kusursuz sorumluluğun doğması olarak düşünülmesidir⁵⁷⁰. Bu bağlamda, çevrekırım suçunun varlığı halinde, bu hükmün etkililiği açısından yalnızca ceza hukuku standartlarını değil; aynı zamanda ihmali, makul öngörülebilirliği, kasıtlı körlüğü, dikkatsizliği ve çoğu haksız fiil hukukunu ve hukuki sorumluluğu harekete geçiren nesnel kesinlik standartlarını kapsayan kusursuz sorumluluğun çevrekırım suçu bakımından kabul edilmesi istenmektedir. Böylece, bireylerin “bilmiyordum” savunması ile herhangi bir kusurlarının olmadığı bahanesi ile sorumluluktan kaçmasının önleneyeceği düşünülmektedir⁵⁷¹.

⁵⁶⁹ Higgins ve Gray da bu düşünürler arasındadır. Bkz.: Lay/Neyret/Short/Baumgartner/Oposa Jr., s. 434; Schwegler, s. 74.

⁵⁷⁰ Kausar, s. 120; Gray, s. 218.

⁵⁷¹ Higgins/Short/South, s. 262.

Çevrekırım suçunun kabul edilmesi ile bu suç için kusursuz sorumluluğun da kabul edilmesi halinde; aynı zamanda savcının failin sorumlu olup olmadığını belirleme bakımından yükünün hafifleyeceği ve daha fazla çevresel yıkım hakkında uluslararası cezai yargılama süreci başlatılacağından, çevrekırım suçlarının işlenmesinin daha caydırıcı olacağı fikri benimsenmektedir⁵⁷². Nitekim, çevrekırımın kusursuz sorumluluğa dayalı bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi halinde; bireyler, herhangi bir kusurları olmasa dahi çevresel zararların temelinde var olan risk unsurunun varlığından dolayı cezai bakımdan sorumlu tutulacak ve tazminat haricinde hapis cezası gibi özgürlüğü kısıtlayıcı yaptırımlara da maruz kalabilecektir. Bu bağlamda, bireyler kendilerine hiçbir kusur isnat edilmese dahi tüm dünya tarafından en ciddi ve vahşi suçlar olarak kabul edilen suçlardan biri ile yargılanacaktır ki bu durum, uluslararası ceza hukukunun amaçları ile uyuşmamaktadır. Çünkü, uluslararası ceza hukuku gerçekten dünyadaki barış ortamını yok eden bireylerin cezasız kalmaması ve tüm dünyada adaleti sağlama amacı ile oluşturulan bir uluslararası hukuk dalıdır ve bu hukuk dalının hiçbir kusuru olmayan bir kişiyi cezasız bırakmamaya çalışması, adalet arayışına aykırıdır. Aynı zamanda, kişilere hiçbir sorumluluk isnat edilmeksizin haklarında cezai yaptırım doğması ihtimali, neredeyse hepsinin ceza hukuklarında kusur ilkesinin yer aldığı devletlerin de egemen yetkilerini kısıtlamış olacaktır. Bu durumda, devletlerin söz konusu suçun varlığına tepki göstereceği ve gerekirse bu tepkilerini çevrekırımın düzenlendiği uluslararası antlaşmadan çekilerek belli edecekleri olasılığı ortaya çıkacaktır. Bu nedenle, çevrekırımın da kusur ilkesi dahilinde bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi gerektiği kanısındayız. Nitekim, Bağımsız Uzman Grubu tarafından hazırlanan çevrekırım suçu da kusur ilkesi dikkate alınarak düzenlenmiştir, dolayısıyla Heyetin

⁵⁷² Mwanza, Enhancing Accountability for Environmental Damage, s. 600.

hazırladığı çevrekırım suçunda da kusur aranmaktadır. Zaten, bilinçli taksirin de manevi unsurlardan biri olarak kabul edilmesi ile çevrekırım suçu bakımından bireylere kusur isnat edebilme durumunun genişletildiği görülmektedir. Bu nedenle, Heyet tarafından teklif edilen çevrekırım suçunun doğrudan kabul edilmesi, uluslararası ceza hukukunun temel ilkelerinden biri olan kusur ilkesinin varlığını etkilemeyecektir. Ayrıca ceza hukukunun gelişimi doğrultusunda, kusur ilkesinin ceza hukuku açısından vazgeçilmez ilkelerden birisi olması, kusur ilkesinin aynı zamanda cezanın amaçlarına hizmet etmesinden dolayı yerine henüz başka bir ilkenin ikame edilemediği bir ilke olarak uluslararası ceza hukuku açısından da mutlak uygulama alanı bulması gereken bir ilke olduğu açıktır.

d. Bireysel Cezai Sorumluluk İlkesine Etkisi

Uluslararası ceza hukukunda bireysel cezai sorumluluk ilkesi geçerlidir ve bu ilkeye göre sadece uluslararası suçları işleyen kişiler uluslararası ceza mekanizması tarafından yargılanır. Nitekim, çevrekırım suçunun bir uluslararası suç olması halinde, bu suç esasen şirket ve hükümet yetkilileri arasındaki gizli anlaşma ve yolsuzlukla işlenen bir “devlet-şirket suçu” olduğu için⁵⁷³ asıl sorumluların devletler ve uluslararası şirketlerin dolayısıyla tüzel kişilerin olduğu; bu durumda, diğer uluslararası suçlardan farklı olarak çevrekırımın özel yapısı gereği bu suçta bireysel cezai sorumluluk yerine tüzel kişilerin cezai sorumluluğunun doğması gerektiği görüşü savunulmaktadır⁵⁷⁴. Nitekim, uluslararasılaştırılmış bir mahkeme (*Hybrid*) olarak kurulan Lübnan Özel Mahkemesi (STL)’nin Ekim 2014’te yayınlanan bir

⁵⁷³ Devlet suçu; kişisel, ekonomik, politik ve ideolojik çıkarlar uğruna devletin adına hareket eden bireysel aktörler tarafından uluslararası kamu hukukunu ya da bir devletin kendi iç hukukunu ihlal eden eylemlerin gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Anthony Moffa, “Environmens Rea”, *Penn State Law Review* 122, no. 2 (Winter 2018), s. 302 vd.

⁵⁷⁴ Gray, s. 219; Jenkin, s. 225; Short ve Crook, s. 246.

kararında temyiz heyeti tarafından “*günümüzde pek çok şirketin herhangi bir kişiden çok daha fazla güce, nüfuza ve erişime sahip olduğu*” dile getirilerek STL Usul ve Delil Kuralları⁵⁷⁵,’nda yer alan kişi kavramının tüzel kişileri de kapsayacak şekilde yorumlanması gerektiği ifade edilmiştir⁵⁷⁶. Bu bağlamda, çevrekırım suçunun kabulü ile herkesin dünyayı koruma konusunda borçlu olduğunun ve bu doğrultuda özen yükümlülüğünün kabul edilmiş olacağı, bu kabulün bir sonucu olarak; devletlere, şirketlere ve bireylere ekosistemlerin yok edilmesi yönünde cezai sorumluluk yükleneceği belirtilmektedir⁵⁷⁷. Tüzel kişilerin sorumluluğunu savunan düşünürlerden biri olan Higgins; şirketlerin dava açabilen, savunabilen ve çevreye her türlü zararı verebilen varlıklar olsa da kendi eylemlerinden dolayı ceza mahkemesinde yargılanmayan “kurgusal kişiler” olarak muamele görülmesini eleştirmektedir⁵⁷⁸. Aynı görüşe sahip olan Colacurci ise, tüzel kişilerin çevrekırım suçları bakımından cezai sorumluluğunun doğabileceğini ve bu durumun Roma Statüsü’ne bir ek madde getirilerek sağlanabileceğini belirtmekte ve bu durumda, uluslararası şirketlerin çevrekırım suçlarından yargılanabileceğini dile getirmektedir⁵⁷⁹. Bu bağlamda, zaten tüzel kişilerin cezai sorumluluğunun kabul edildiği Fransa’da⁵⁸⁰, ilk defa 16 Ocak 2008 tarihinde Paris Ceza Mahkemesi tarafından dünyanın dördüncü büyük benzin üretim grubu ve tüzel kişi olan Total SA’yı çevreye zarar verdiği gerekçesiyle yargılanması ve 375 bin Euro para cezasına hükmedilerek söz konusu kararın Bölge Adliye Mahkemesi tarafından onanması çevrekırım suçu bakımından da tüzel kişilerin cezai

⁵⁷⁵ Special Tribunal for Lebanon Rules of Procedure and Evidence, <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/04/Statute-ICTL-EN.pdf>. (E.T.: 17.01.2024)

⁵⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Minha, s. 500 vd.

⁵⁷⁷ Mwanza, Enhancing Accountability for Environmental Damage, s. 589.

⁵⁷⁸ Ferris, 270.

⁵⁷⁹ Köybaşı, s. 1067; aynı yöndeki görüş için bkz.: Mwanza, Enhancing Accountability for Environmental Damage, s. 604.

⁵⁸⁰ Fransa Ceza Kanunu (Criminal Code of the French Republic (1994, as amended 2020)), m. 60. <https://legislationline.org/france>. (E.T.: 17.04.2024)

sorumluluğun var olabileceği yönündeki görüşleri destekleyici bir nitelik olarak kabul edilmektedir⁵⁸¹. Nitekim, Roma Statüsü hazırlık aşamaları esnasında tüzel kişilerin cezai sorumluluklarının bulunup bulunmayacağı, devletler tarafından tartışılmış ve kurumsal cezai sorumluluğa henüz birçok devletin kendi iç hukuk sistemlerinde izin verilmemesi dolayısıyla böyle bir hükmün dahil edilmesinin, tamamlayıcılık ilkesini uygulanamaz kılacağı ve tüzel kişilerin cezai sorumluluğunun Statü'ye dahil edilmesinin, UCM'nin bireyler üzerindeki yargı yetkisine odaklanmasını azaltacağı endişesiyle, devletler tarafından sadece gerçek kişilerin cezai sorumluluklarının var olması gerektiği bilinçli olarak tercih edilmiştir⁵⁸².

Çevrekırım suçu bakımından tüzel kişilerin cezai sorumluluğu kabul edilmese bile, Roma Statüsü m. 28 uyarınca; tüzel kişilerin üst sorumluları olarak nitelendirilebilen üst düzey yöneticiler, CEO'lar çevrekırım suçunu işlemeleri halinde uluslararası ceza organı tarafından kovuşturulabilir⁵⁸³. Çünkü, söz konusu madde uyarınca, uluslararası ceza hukukunun, etkin bir şekilde faaliyette bulunan şahısları, kendi fiili yönetimi ve denetimi olan şirket üst düzey yöneticilerini ve direktörlerini yargılama hakkı bulunmaktadır.

Heyet tarafından teklif edilen Çevrekırım Suçu Temel Metin'de de tüzel kişilerin cezai sorumluluğuna ilişkin herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Bu durumda, söz konusu Metnin TDM tarafından doğrudan kabulü halinde; zaten Statü'de tüzel kişilerin cezai sorumluluğu hükmü olmadığından, bireysel cezai sorumluluğu ilkesi çevrekırım suçu bakımından herhangi bir değişiklik göstermeyecektir ve şirketlerin üst düzey yöneticileri, CEO'lar bireysel cezai sorumluluk gereği çevrekırım suçunun

⁵⁸¹ Özdemir, s. 76.

⁵⁸² Yine de hukuki dinamizm içinde devletler, yavaş yavaş tüzel kişilerin cezai sorumluluğunu kabul etmeye başlamıştır. Minha, s. 499.

⁵⁸³ Jenkin, s. 237.

failleri olarak kabul edilecektir. Bu bağlamda, tüzel kişilerin cezai sorumluluğu olmadığı için, tüzel kişiler hakkında güvenlik tedbir kararı alma gibi herhangi bir cezai yaptırım kararının da alınması ve uygulanması mümkün olmayacaktır. Ancak, çevrekırımın bireysel cezai sorumluluk gerektiren bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi halinde de şirketlerdeki paydaş kararları ve paydaşların çevreye karşı sorumluluk dereceleri, büyük şirketlerin çevreyi olumsuz yönde etkileyen pervasız davranışlarını etkileyecektir. Dolayısıyla, çevrekırım suçunun kabulünün, şirketin zararlı eylemlerini azaltacak bir “domino etkisi” başlatacağı düşünülmektedir⁵⁸⁴.

D. ULUSLARARASI CEZA YARGILAMASINA ETKİSİ

1. Uluslararası Ceza Yargılamasının Temel İlkelerine Etkisi

Çevrekırımın uluslararası bir suç olarak uluslararası ceza hukuku kapsamında yer alması, uluslararası ceza yargılamasının temel ilkelerinin çevrekırım suçu bakımından da geçerli olmasına neden olacaktır. Bu bağlamda, herhangi birinin çevrekırım suçunu işlemesi halinde evrensel yargı ilkesinin çevrekırım suçu için de geçerli olması ve herhangi bir devletin çevrekırım suçunu işleyen faili kovuşturma hakkının olması beklenmektedir. Nitekim, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi bir uluslararası antlaşmanın yürürlüğe girmesi ya da Roma Statüsü’nün tadili ile gerçekleşeceğinden, çevrekırım suçunun sadece söz konusu uluslararası antlaşmaya taraf olanlar bakımından değil; örf ve âdet hukuku niteliğini kazanarak her devlet tarafından kabul edilen bir suç niteliğini haiz olması için örf ve âdet hukukunda gerekli olan belli bir sürecin geçmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, çevrekırım uluslararası bir suç olarak kabul edilse de evrensel yargı ilkesinin çevrekırım suçu

⁵⁸⁴ Nandita, s. 420.

üzerinde de uygulanması için söz konusu suçun örf ve âdet hukuku kuralı olması gerektiği düşünülmektedir.

Uluslararası ceza yargılamasının diğer ilkeleri olan adil yargılama ilkesi, tamamlayıcılık ilkesi ve bir suçtan iki kere ceza verilmez ilkesi de çevrekırımın uluslararası bir suç olması halinde, çevrekırım suçu için uygulanacaktır. Nitekim, yukarıda ifade edildiği gibi çevrekırım suçuna ilişkin uluslararası ceza hukukunda bireysel cezai sorumluluğa istisna getirilerek tüzel kişiler ile devletlerin cezai sorumluluğu doğması ve kusur sorumluluğu yerine kusursuz sorumluluğunun var olması görüşleri, henüz çok az sayıda ülke tarafından tüzel kişilerin cezai sorumluluğu tanındığı için tamamlayıcılık ilkesinin genişleyeceği ve uluslararası ceza yargılaması mekanizmasının sürekli faaliyete geçmesi gerekerek devletlerin egemenliğinin gittikçe kısıtlanacağı endişesine neden olmaktadır⁵⁸⁵. Ancak Bağımsız Uzman Grubu tarafından oluşturulan çevrekırım suçu tanımında, yukarıda da bahsedildiği gibi uluslararası ceza hukukunun söz konusu temel ilkelerine yönelik herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Heyet tarafından önerilen tanım uyarınca çevrekırım suçunda da hala bireysel cezai sorumluluğun bulunmasından dolayı, tüzel kişilerin cezai sorumluluğu doğmayacağından⁵⁸⁶, devletlerin diğer uluslararası suçlardaki gibi çevrekırım suçu dolayısıyla bireyleri etkili bir şekilde yargılaması halinde, uluslararası cezai yargılama mekanizması devreye girmeyecektir. Bu önerinin dikkate alınarak çevrekırımın uluslararası bir suç olmasına yönelik yapılacak olan çalışma ve toplantıların da söz konusu öneri dahilinde yapılması ve günün sonunda oluşturulacak

⁵⁸⁵ Minha, s. 499.

⁵⁸⁶ Roma Tüzüğü'nün yürürlüğe girmesini takip eden yıllarda, kendi iç hukuklarında şirketlere doğrudan cezai sorumluluk tanıyan devletlerin sayısı artmıştır. Bu gelişmenin, tamamlayıcılık ilkesi bakımından kabul edilebilirliğin değerlendirilmesine ilişkin pratik zorlukların, Roma Statüsü'nün müzakere edildiği dönemde olduğu kadar engel teşkil etmeyeceği anlamına gelebileceği de düşünülmektedir. Mwanza, Enhancing Accountability for Environmental Damage, s. 601.

 evrekırım suçunun, temel ilkeleri değiştirmemesi beklenmektedir. Bu doğrultuda, kanımızca tamamlayıcılık ilkesinin de çevrekırım suçu üzerinde diğer suçlar kadar etki oluşturacağı ve devletlerin egemenlik yetkisini diğer suçlardan daha fazla kısıtlamayacağı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, çevrekırımın uluslararası suç olarak kabulü halinde, devletlerin kendi iç hukuk sistemlerinde de söz konusu suçu tanıyacağı beklenmekte ve çevrekırımın tamamlayıcılık ilkesi bakımından sorun teşkil edecek bir suç olacağı düşünülmemektedir.

2.  evrekırım Suçu Davaları Bakımından Yetkili Kılınacak Mahkeme

Buraya kadar çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilerek uluslararası ceza hukukunda yer almasının gerekliliği ve bu önerinin, uluslararası hukuk bakımından getireceği yeniliklerin neler olduğu ya da olası görülen birtakım değişikliklere yönelik endişelerin nasıl çözümleneceği ve çevrenin korunmasına yönelik etkili bir çözüm mekanizması olan uluslararası cezai yargılama mekanizmasının artık oluşturulması gerektiği açıklanmıştır.

Uluslararası bir mahkeme, çevresel zararların sınır aşmasından dolayı ulusal yargılama mekanizmasının işlememesi sorununu çözeceği gibi, küresel ortak alanlar üzerinde kolluk görevini de  stlenebilir⁵⁸⁷. Aynı zamanda uluslararası ceza yargılaması tarafından çevrekırımın bir suç olarak kovuşturulması, yerel mahkemelerin de çevrekırım ve diğer  evre suçlarını yargılamaya başlamasına neden olarak ulusal düzeyde de  evre koruması sağlayabilir. Bu durumda, çevrenin

⁵⁸⁷ çevrekırımın uluslararası bir mahkeme tarafından kovuşturulmasının uluslararası yeşil polis ya da  evre polisinin ortaya çıkmasını sağlayabileceği de düşünülmektedir. White ve Kramer, s. 390 vd.; Nitekim, her ne kadar devletler tarafından kendi iç hukuk sistemlerinde çevrekırım suçunun uluslararası bir suç olarak varlığının adli teşkilata etkisi olabileceği değerlendirmesi yapılırsa da uluslararası ceza yargılaması tarafından sadece çevrenin korunmasına ilişkin bir adli kolluğun var olamayacağı kanısındayız.

korunması için uluslararası mahkemenin ulusal mahkemeye birlikte faaliyet göstermesi ve iş birliğinde bulunması beklenmektedir⁵⁸⁸.

Sonuç olarak, daha fazla vakit kaybetmeden çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi ve bu suçun uluslararası cezai yargılama mekanizmaları tarafından kovuşturulması gerektiği fikri çoğu düşünürler ve devletler tarafından da desteklenmektedir⁵⁸⁹. Nitekim, çevrekırımın uluslararası bir suç olarak nasıl bir uluslararası cezai yargılama mekanizmasına tabi olacağı tartışma konusu olmuş ve bu konuda birtakım görüşler ortaya çıkmıştır.

a. Uluslararası Adalet Divanı'nın Yetkili Kılınmasına İlişkin Görüş

Birleşmiş Milletler'in asli organlarından bir olan Uluslararası Adalet Divanı (UAD)'nın asıl görevi devletler arasındaki uyuşmazlıkları çözüme kavuşturmaktır. Söz konusu Mahkemenin bireyler arasındaki uyuşmazlıkları çözme ya da bireylerin söz konusu mahkemeye başvurma yetkisinin olmaması ile birlikte, çevrekırım suçu hakkında yargılama yetkisini UAD'nin haiz olmasını isteyen görüşe göre uluslararası çevresel yargılamayı devletler arası bir şekilde yapmak gerektiği savunulmaktadır⁵⁹⁰. Bunun nedeni, UAD'de yargılama süresinin kısa olmasıdır. Bu duruma örnek olarak ise 2010 yılında başlayan ve UAD nezdindeki Sınır Bölgesi davasında Nikaragua'nın yürüttüğü bazı faaliyetlerin çevreye verdiği zararlar nedeniyle açılan davada UAD'nin yargılamalarını 2018 yılında sonuçlandırarak Nikaragua'nın hakkında çevreye verdiği

⁵⁸⁸ Drumbl, *Waging War against the World*, s. 148.

⁵⁸⁹ Nitekim, 15 Ekim 2016'da bir sivil toplum, Lahey'de çevrekırım suçu bakımından yapma bir Monsanto Uluslararası Mahkemesi düzenlemiş ve sonunda şirketi çevrekırım suçundan sorumlu bulmuştur. Greene, s. 5.; Vedide Beyazıt, *Güncel İklim Krizi Problemleri Üzerinden "Ekosid" Kavramı, Bağlayıcılığı ve Sivil Bir Yargılama Örneği Olarak "International Monsanto Tribunal"* (21 Nisan 2021) <https://icil.org.tr/guncel-iklim-krizi-problemleri-uzerinden-ekosid-kavrami-baglayiciligi-ve-sivil-bir-yargilama-ornegi-olarak-international-monsanto-tribunal/>. (E.T.: 19.01.2024)

⁵⁹⁰ Drumbl, *International Human Rights*, s. 339 vd., Greene, s. 46 vd.

zararlar nedeniyle Kosta Rika'ya tazminat ödemesine karar vermesi gösterilmektedir⁵⁹¹. Nitekim, UAD'de her ne kadar uluslararası yargı organı olsa da uluslararası cezai yargılamanın temel ilke ve işlevine uyum gösterebilecek bir mekanizma özelliklerine sahip değildir. Başta da belirtildiği gibi devletler arasındaki uyuşmazlıkları çözmesinden dolayı bireysel sorumluluğun saptanmasından ve buna yönelik bir yaptırımın uygulanmasından tamamen uzak bir mekanizmadır. Nitekim, çevrekırımın devletler kadar bireyler üzerinde de uygulanması ve caydırılması gerekmektedir. Temel işlevleri devletler arası hukuki anlaşmazlıkları çözmek ve tavsiye niteliğinde görüşler sağlamak olan BM'nin birincil yargı organı UAD'nin aksine; çevrekırımın, zaten uluslararası suçların yargılandığı ve bireyleri bu suçlardan dolayı kovuşturmak için oluşturulan daimî bir mahkemede dava edilebilir olması gerekmektedir.

b. Bir Uluslararası Çevre Mahkemesi'nin Kurulmasına İlişkin Görüş

Çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi halinde, bu suça ilişkin yargılamanın yapılması için uluslararası suçların düzenlendiği Roma Statüsü'nün düzenlenerek tadil edilmesinin yerine; yeni bir çevrekırım antlaşmasının devletler tarafından müzakere edilip yürürlüğe girmesi ile bir Uluslararası Çevre Mahkemesi kurulması savunulmaktadır⁵⁹². Bunun nedenleri ise şu şekilde açıklanmaktadır: Öncelikle, çevre hukukunun ne UCM savcılarının ne de UCM yargıçlarının uzmanlık alanı olduğundan; UCM'nin çevre suçlarını kovuşturmak için gerekli mesleki bilgiye sahip olmadığı bu yüzden de UCM tarafından çevresel zararların çevrekırım suçunu oluşturup oluşturmadığının doğru ve etkili bir şekilde saptanamayacağı

⁵⁹¹ Diğer örnekler için bkz.: Studer, s. 363 vd.

⁵⁹² Drumbl, International Human Rights, s. 325; Megret, s. 202.

düşüncesidir⁵⁹³. Eğer bir çevrekırım kanunu çıkarılacaksa, çevrenin genellikle alışılmadık olan karmaşık ve teknik bir konu olması nedeniyle geleneksel mahkemeler aracılığıyla başlatılması yerine; uluslararası uzman bir mahkeme tarafından karara bağlanması gerektiği fikri benimsenmektedir⁵⁹⁴. Aynı zamanda, yeni bir çevrekırım antlaşmasının kabulü ile iklim değişikliği ve cezalandırılması güç diğer zararlara ilişkin ekolojik hasarın korunması ve onarılmasına yönelik ayrı hükümlerin yeni bir söz konusu antlaşmaya dahil edilmesi⁵⁹⁵ ile daha uyarlanabilir çözümler getirebileceği ve bu antlaşma ile kurulan UCM'den ayrı bir mahkemenin çevreye zarar veren daha az ciddi eylemlere ve ceza davalarının yanı sıra hukuk davalarına da bakabileceği düşünülmektedir⁵⁹⁶.

Çevrekırımın bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi halinde, bu suçun sadece çevreye yönelik kurulan bir uluslararası çevre mahkemesi tarafından yargılanmasını benimseyen görüş, aynı zamanda, UCM'nin çevrekırım suçunu kovuşturmak bakımından uygun olmadığını dile getirmektedir⁵⁹⁷. Şöyle ki; UCM'nin zaman duyarlı yargılama faaliyetlerinin ortasında çevre suçlarının kaybolabileceği, UCM'nin hüküm altına alacağı yaptırımların çevrekırım suçu bakımından uygun olmadığı, Roma Statüsü kapsamında önceden var olan uluslararası hukuku çevre suçları alanına entegre etme kapsamının sınırlı olduğu ve çevreye verilen zararların insanlığı ilgilendiren en ciddi suçları cezalandırmak üzere tasarlanmış daimi bir uluslararası mahkemenin yetkisiyle esasen bağdaşmayan bir ihmal standardı dolayısıyla; çevrekırım suçunun, yeni bir uluslararası çevre mahkemesi ile en iyi şekilde caydırılacağı

⁵⁹³ Singh Yadav, s. 455.

⁵⁹⁴ Higgins/Short/South, s. 263.

⁵⁹⁵ Singh Yadav, s. 458.

⁵⁹⁶ Pisimisi, s. 457; Jain ve Soni, s. 633.

⁵⁹⁷ Pisimisi, s. 453.

düşünülmektedir⁵⁹⁸. Aynı zamanda, dünyayı en çok kirleten devletler olan ABD, Rusya, Çin ve Hindistan Roma Tüzüğü'ne taraf olmamakla birlikte UCM'nin yargı yetkisini tanımamaktadır. Bu durumda, çevrekırımın Roma Statüsü'nde yer alması halinde söz konusu suçun asıl faillerinin bulunduğu devletler üzerinde UCM'nin yer bakımından yargı yetkisi bulunmayacağından yeni bir mahkeme kurulması fikri desteklenmektedir⁵⁹⁹. Nitekim, tarafımızca söz konusu nedenlerin doğru olmadığı değerlendirilmektedir. İlk olarak çevrekırımın Roma Statüsü'ne dahil edilerek beşinci bir suç olarak kabul edilmesinin asıl nedeni, çevrekırım suçunun da diğer uluslararası suçlar kadar önemli olduğu ve tüm uluslararası toplumu derinden etkilediği için söz konusu suçu işleyenlerinin cezasız kalmasını önlemek olacaktır. Bu nedenle, artık diğer uluslararası suçlar ile eş değere sahip olacak çevrekırım suçunun diğer uluslararası suçlar arasında kaybolacağı endişesi pek olası görülmeyecektir. Çevrekırımın Roma Statüsü'ne entegre edilemeyeceği düşüncesi ise, çevrekırım suçunun uluslararası ceza hukukunun özellikleri ve ilkeleri olan suçların manevi unsurunun, bireysel cezai sorumluluk ve kusur ilkelerinin çevrekırım suçunda cezai yaptırım uygulanmasını kısıtlayacağından hareketle söz konusu ilke ve özelliklerin çevrekırım suçunda yer almayacağına yönelik inançtır. Nitekim söz konusu özellik ve ilkelerin çevrekırım suçu bakımından herhangi bir sorun teşkil etmediği yukarıda açıklanmıştır ki; bu durumda çevrekırımın mevcut ilkelerle UCM'de yargılanması mümkün görülmektedir.

Her ne kadar dünyayı en çok kirleten ülkeler Roma Statüsü'ne taraf olmasalar bile UCM'nin yer bakımından yargı yetkisi m. 12(2)(a) uyarınca; taraf devletleri mağdur eden failin tabiiyetinin bulunduğu devlet, Statü'ye taraf olmasa dahi UCM

⁵⁹⁸ Drumbl, International Human Rights, s. 326 vd.

⁵⁹⁹ Singh Yadav, s. 456.

tarafından yargılanabildiğinden aslında, çevrekırım suçunun beşinci bir uluslararası suç olarak Roma Statüsü'ne dahil edilmesi, söz konusu devletlerin tabiiyetinde bulunan faillerin de yargılanabileceğini göstererek yer bakımından yetkide geniş yetkilerle donatılan UCM'nin çevrekırım suçları bakımından da bu yetkisinden yararlanılmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda yeni bir uluslararası ceza mahkemesinin kurulması halinde söz konusu devletlerin yanı sıra Roma Statüsü'ne taraf devletlerin de yeni antlaşmaya taraf olarak yeni mahkemenin yargı yetkisini kabul edip etmeyeceğinin garantisi bulunmamaktadır. Son olarak, var olan bir uluslararası mahkemenin yetkisini genişletmek yerine; yeni bir mahkemenin kurulması ve söz konusu mahkemenin işlevsellik kazanmasının çok fazla maaliyete neden olacağı göz önünde bulundurulduğunda, devletlerin bu maaliyete neden olan yeni bir mahkeme kurulması fikrini desteklemeyecekleri düşünülmektedir.

Sonuç olarak, her ne kadar çevrekırım suçu için yeni bir uluslararası çevre kurulması fikri, birtakım nedenlerle mantıklı kabul edilse de söz konusu kabulün doğuracağı maaliyet ve zaten mevcut bir uluslararası cezai yargılama mekanizmasının söz konusu suçu kovuşturabilecek durumda bulunması göz önünde bulundurulduğunda, yeni bir uluslararası çevre mahkemesi kurulması pek olası değildir.

c. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Yetkili Kılınmasına İlişkin Görüş

Çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi halinde, ceza davalarına bakmayan ve sadece devletlerin ve birtakım tüzel kişilerin uyuşmazlıklarını çözmekle yetkili UAD'nin ya da yeni bir uluslararası çevrekırım mahkemesi oluşturmak yerine; çevrekırımın beşinci bir uluslararası suç olarak Roma Statüsü'ne dahil edilmesi ve mevcut uluslararası bir cezai yargılama mekanizması olan UCM'de çevrekırım

davalarının kovuşturulması fikri, öğretide çevrekırım suçu bakımından baskın görüştür⁶⁰⁰. Bunun nedeni, çevrekırım suçunun uluslararası seviyede UCM Statüsü'nde tanınmasının; UCM'nin hem taraf devletlerden hem de Birleşmiş Milletler ile arasında iş birliği ilişkisi olmasından dolayı alacağı siyasi ve hukuki destek nedeniyle bugün için yargılanamayan çevre suçu faillerinin yargılanmasının önünü açacağı düşüncesidir. Bu bağlamda, çevrekırımın Roma Statüsü dahilinde beşinci bir suç olarak varlık kazanması, çevresel zararlarla mücadele eden devletlerin; kendi iç hukuk sistemlerinden ve kendilerinden daha fazla imkân ve kaynağa sahip olan UCM'den faydalanmalarını sağlayacaktır. Çünkü, UCM ulusötesi çevresel zararlara karşı koruma sağlamak için artık kendi yetki alanı dahilinde olan çevrekırım suçunu işleyen bireyleri yargılama yetkisine sahip olacak ve az gelişmiş ve çevresel zararlar başa çıkamayan Statü'ye taraf ülkelerin yardım taleplerine cevap verebilecek bir mekanizma olacaktır⁶⁰¹. Aynı zamanda, çevrekırımın UCM'de yargılanan beşinci bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi halinde her ülkede bu suçtan zarar görenler UCM'nin Mağdur Fonu'ndan tazminat almaya hak kazanacaktır. Aynı zamanda Mahkeme'nin mağduriyeti giderme bakımından el koyma ve tazminat ödemeye emretme yetkisi doğacaktır⁶⁰².

UCM'nin tarihi boyunca şu ana kadar sadece 31 davayı yargıladığı göz önünde bulundurulduğunda, UCM'nin bütçesinin sınırlı olması ve kapasite sorunları yaşaması dolayısıyla yalnızca sınırlı sayıda çevre katliamı vakasının UCM'de kovuşturulabileceği endişesi bulunmaktadır⁶⁰³. Nitekim, çevrekırım suçu ve söz konusu suçun UCM'de uluslararası bir suç olarak yargılanması çevresel yıkımın

⁶⁰⁰ Pisimisi, s. 431.

⁶⁰¹ Ferris, s. 278.

⁶⁰² Köybaşı, s. 1059.

⁶⁰³ Heede, s. 441.

önlenmesi bakımından sihirli bir değnek olmamakla birlikte dünya, onun sakinleri ve hukuk açısından arzu edilir bir durum olarak kabul edilmektedir⁶⁰⁴. Zira, artık çevreye karşı gerçekleştirilen ciddi derecedeki tahribatlar uluslararası düzeyde en caydırıcı mekanizma olarak benimsenen uluslararası ceza hukuku tarafından önlenmek zorundadır⁶⁰⁵. Bu bağlamda, uluslararası ceza hukuku sisteminde tüm uluslararası suçları yargılama mekanizması olarak kabul edilen UCM'nin, beşinci bir uluslararası suç kabul edilecek çevrekırım üzerinde de konu bakımından yargı yetkisine sahip olması oldukça yerinde olacaktır. UCM, zaten diğer kurum ve kuruluşlarla iş birliği içinde olan, kendi meşruiyetini kanıtlamış bir kuruluştur. Çevrekırımın beşinci bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi ve Roma Statüsü'nde yer alması halinde, çevrekırım suçunun bu kurumun meşruiyetinden güç kazanacağı ve uluslararası ceza hukukunun asıl amacı olan caydırıcı olma özelliğinin sağlanması ile çevresel hasarları azaltacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda, yeni bir mahkemenin kurulması ile daha fazla vakit ve bütçe kaybedilmeyecektir.

Heyet tarafından önerilen çevrekırım suçuna bakıldığında, zaten söz konusu suçun Roma Statüsü'ne dahil edilerek UCM'nin yargı yetkisine girmesi teklif edilmektedir. Uluslararası aktörler olan devletler, hatta kâr amacı güden birtakım tüzel kişiler dahi⁶⁰⁶ çevrekırımın Roma Statüsü'ne dahil edilerek UCM'nin yargı yetkisine dahil edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. 1 Temmuz 2002 tarihinde UCM'nin kuruluşunun 20. yıldönümünün kutlandığı toplantıda dahi çevrekırımın uluslararası bir suç olarak UCM'nin yargı yetkisine dahil edilmesi gerektiği dile getirilmiş ve bu talep,

⁶⁰⁴ Jenkin, s. 222.

⁶⁰⁵ <https://www.context.news/nature/ecocide-should-destroying-nature-be-an-international-crime>. (E.T.: 19.01.2024)

⁶⁰⁶ <https://www.stopecocide.earth/breaking-news-22/triodos-bank-calls-for-introduction-of-crime-of-ecocide-at-the-international-criminal-court>. (E.T.: 21.01.2024)

23 taraf devlet tarafından desteklenmiştir⁶⁰⁷. Son olarak, ulusüstü niteliğe sahip bir uluslararası örgüt olan ve siyasal güçlere de sahip olan AB Parlamentosu tarafından çevrekırımın beşinci bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmiş ve son derece kararlı bir şekilde AB Üye Devletleri’ni de bu konuyu desteklemeleri hususunda teşvik etmiştir⁶⁰⁸.

4-14 Aralık 2023 tarihleri arasında “Çevrekırım’ı Durdurun Vakfı”, Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğüne Taraf Devletler Meclisi’nin 22. oturumuna katılmış ve çevrekırım suçunun gerekliliğini dile getirmiştir⁶⁰⁹. 10 Aralık 2023’te ise Uluslararası Ceza Adaleti Koalisyonu (CICJ), Roma Statüsü’ne taraf devletlere UCM’nin çevrekırım üzerinde de yargı yetkisinin doğması konusunda saldırı suçu için kurulan mekanizma gibi Özel bir Çalışma Grubu kurma çağrısında bulunan bir bildiri yayınlamıştır⁶¹⁰. Bu çağrılar, daha da somut adımlar atılarak çevrekırımın artık Roma Statüsü’nün yargı yetkisine dahil beşinci bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi gerekliliğini kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak, çevrekırımın beşinci bir uluslararası suç olarak kabul edilmesi halinde, söz konusu suçun yargılanması bakımından en uygun mahkeme UCM olacaktır. Zaten, Bağımsız Uzman Grubu tarafından teklif edilen öneride de çevrekırım suçunun Roma Statüsü’ne dahil edilmesi istenmiş ve suçun tanımı ve özellikleri, Statü’ye göre düzenlenmiştir. Bu bağlamda, devletler tarafından da en makul olarak kabul edilen bu Metnin tamamen ya da çok az değişiklik yapılarak Taraf Devletler Meclisince kabul edilmesi beklenmektedir. Heyet tarafından oluşturulan çevrekırım

⁶⁰⁷ <https://www.stopecocide.earth/breaking-news-22/ecocide-discussed-at-20th-anniversary-of-the-international-criminal-court>. (E.T.: 21.01.2024)

⁶⁰⁸ Pisimisi, s. 431.

⁶⁰⁹ <https://www.stopecocide.earth/asp-2023>. (E.T.: 21.01.2024)

⁶¹⁰ <https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/coalition-for-international-criminal-justice-calls-for-icc-special-working-group-on-ecocide>. (E.T.: 21.01.2024)

suçunun Roma Statüsü'ne dahil edilmesi ise öncelikle bir taraf devletin Statü m. 121 uyarınca çevrekırım suçu teklifini BM Genel Sekreterliği'ne iletmesiyle teklifin, Genel Sekreter tarafından taraf devletlere sirküle edilmesinin ardından Statü m. 112(7)(a) uyarınca taraf devletlerin üçte ikisi dolayısıyla 123 devlet tarafından onaylanması⁶¹¹ halinde yürürlüğe girerek beşinci bir uluslararası suç olarak kabul edilecek ve UCM'nin yargı yetkisine dahil olacaktır. Zaten tüm dünyada olduğu gibi Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin de gündeminde olan çevrekırımın Roma Statüsü'nde yer alan beşinci bir uluslararası suç olmasının, zaman içinde hukuk alanındaki gelişimin ve değişimin zorunlu bir sonucu olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu bağlamda, yukarıda yer alan uluslararası çevre hukukunun yeterli etkiye sahip olamaması hususu çözüme kavuşturulmuş olacak ve çevrekırımın hukuki niteliği ve uluslararası hukuk alanındaki yeri hakkında yukarıda ele alınan tartışmalar sonlandırılarak, artık çevrekırımın beşinci uluslararası suç olarak kabul edilmesi ile yukarıda da belirtilen ulusal ve uluslararası hukuk alanındaki olumlu etkilerin doğması beklenmektedir.

⁶¹¹ Söz konusu madde uyarınca taraf devletler, teklifin onaylanmasının ardından çevrekırım suçunun yürürlüğe girmesi için belirli bir gün öngörürse, çevrekırım suçu o sürenin tamamlanmasının ardından yürürlüğe girecek ve bu suç uluslararası hukuk alanında varlık kazanacaktır.

SONUÇ

Çevre, insanoğlunun kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek meydana getirdiği zararları artık kendi kendine yenileyememektedir ve çevresel zararlar geri döndürülemez niteliktedir. Bu durumun insanlar, diğer canlılar dolayısıyla tüm dünya üzerinde kalıcı sonuçlar bırakacağı ise herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu bağlamda, çevresel zararları önleme amacı ile uluslararası çevre hukuku oluşturulmuştur. Aynı zamanda hukuki dinamizm içinde çevrenin de korunmaya değer bir hak olarak değerlendirilmesi ile birlikte çevre hakkı, sağlıklı çevre hakkı gibi çevrenin korunmasına ilişkin birtakım üçüncü kuşak haklar uluslararası hukukta varlık kazanmıştır. Ancak, çevreye ilişkin uluslararası hukukta var olan düzenlemeler esnek hukuk kuralları (*soft law*) niteliğindedir ve çevre hakkı henüz *jus cogens* bir hak olarak tanınmamaktadır. Bu nedenle çevre hakkının ihlal edilmesi halinde söz konusu zararın tazmini ya da yeni bir zararın ortaya çıkmasının önlenmesine ilişkin etkili bir hukuki mekanizmaya başvurulamamakta ve çevre etkili bir şekilde korunamamaktadır. Bu durum, çevrenin korunması için artık uluslararası alanda yeni hukuki mekanizmaların devreye girmesinin zorunluluğunu gün yüzüne çıkarmaktadır.

Hukuki mekanizmaların içinde bağlayıcı ve katı hukuk normlarına sahip olması nedeni ile caydırıcı niteliği haiz ve en etkili hukuki mekanizma olarak değerlendirilecek alan ise ceza hukukudur. Ancak, uluslararası hukukta yer alan ve çevreye ilişkin oluşturulan uluslararası antlaşmalarda düzenlenen birtakım cezai normlar ile uluslararası ceza hukukunda sadece savaş döneminde çok kısıtlı olarak çevresel korumaya yer veren hükümler beklenen korumayı sağlayamamaktadır. Bu

durumda çevrenin uluslararası ceza hukukunda yer alan yeni bir suç tipi ile korunması gerekmektedir.

Uluslararası ceza hukuku bütün insanlığı yakından ilgilendiren ve tüm dünyadaki barış, güvenlik ve esenliği tehdit etmesinden dolayı gerçekleştirilmesi halinde cezasız kalmaması gereken en önemli suçları bünyesinde barındırmaktadır. Bu suçlar soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar, savaş suçu ve saldırı suçudur.

Uluslararası ceza hukukunun uluslararası adaleti sağlama amacı dolayısıyla kendine has ilkeleri ve özellikleri bulunmaktadır. Bu bağlamda uluslararası suçların uluslararası ceza hukukunda yer alan tüm ilkeler ve özellikleri kendi bünyelerinde barındırmaları gerekmektedir. Bu suçların uluslararası ceza hukukunun kaynakları içerisinde yer alarak “kanunsuz suç olmaz ilkesi (*Nullum Crimen Sine Lege*)”, “kanunsuz ceza olmaz ilkesi (*Nulla Poena Sine Lege*)”, bireysel cezai sorumluluk ilkesi ve kusur ilkesini barındırmaları ve suçun unsurları olan kanunilik unsuru, maddi unsur, manevi unsur ve hukuka aykırılık unsurlarını uluslararası ceza hukuku kurallarına göre taşımaları gerekmektedir. Bu özelliklerin dışında kalan suçlar ise sınıraşan suçlar olarak sınıflandırılmış olup uluslararası hukuk dalı içerisinde değerlendirilerek uluslararası cezai yargılamanın barındırdığı evrensellik ve tamamlayıcılık ilkeleri bu suçlara uygulanmadığı için bu suçlarda, uluslararası suçlar gibi tam bir uluslararası korumanın sağlanamadığı görülmektedir.

Uluslararası suçların yargılanması devletlerden sonra Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne aittir. Uluslararası Ceza Mahkemesi, büyük uğraşlar sonucunda tüm dünyada yaşanan ağır hak ihlallerinin önlenmesi için geçici uluslararası ceza mahkemelerinin yerine daimi ve kalıcı bir uluslararası ceza mahkemesi oluşturmak amacı ile kurulmuştur ve söz konusu mahkemenin yetkisi uluslararası suçların cezasız

kalmaması amacı ile devletler tarafından yargılanmayan kişilerin yargılanmasını sağlamaktır.

Geçmişte meydana gelen Çernobil Faciası, Körfez Savaşı ve Vietnam Savaşı sırasında meydana gelen çevresel yıkımların, uluslararası suçlar olan soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar, savaş ya da saldırı suçu kadar ciddi sonuçlar doğurduğu ve insanlık üzerinde derin izler bıraktığı görülmektedir. Bu durumda, çevrenin de beşinci bir uluslararası suç olarak kabul edilen yeni bir suçun varlığı ile korunması gerekmektedir. Çevrenin korunmasına ilişkin var olması beklenen bu yeni suçun adının ise çevresel kıyımı betimleyen ve çevresel zararların diğer uluslararası suçlar kadar tüm dünyada büyük bir yıkıma neden olacak derecede önemli bir sorun olduğunu belirten “çevrekırım” kavramı ile varlık kazanması beklenmektedir.

Çevrekırım henüz uluslararası hukuk tarafından kabul edilen bir suç değildir; ancak, öğretide çevrekırımın bir suç olarak yer alması görüşü hakim olmakla birlikte söz konusu görüş tarafımızca desteklenmektedir. Bu bağlamda çevrekırımın bir uluslararası suç olarak varlık kazanması için öncelikle bu kavramın tanımlanması gerekmekte olup, çevrekırımı ilişkin öğretide birçok tanım yapılmıştır. Nitekim 2021 yılında “Çevrekırım Suçu Hukuki Tanım İçin Bağımsız Uzman Grubu Şerh ve Temel Metin” hazırlanmış ve Metin’de çevrekırım; uluslararası ceza hukukunun özellikleri ve ilkeleri esas alınarak ve çevrekırımın bir uluslararası suç olması halinde suçun kanunilik, maddi, manevi ve hukuka aykırılık unsurlarına ilişkin bir değerlendirme yapılmasını sağlayacak şekilde tanımlanmıştır. Söz konusu tanımda çevrekırım suçu çevrenin henüz *jus cogens* bir hak olarak kabul edilmemesinden dolayı yaşam ve sağlık hakkına dayandırılarak koruma altına alınmış ve manevi unsur bakımından diğer uluslararası suçlardan farklı olarak doğrudan kast ve olası kast hariç bilinçli taksir halinde de suçun oluşacağı ifade edilmiştir.

Her ne kadar çevrekırımın herhangi bir suç olmaması, çevrekırımın uluslararası ceza hukukunun özellik ve niteliklerini barındıramayacağı dolayısıyla bunun yerine sınıraşan bir suç olarak varlık kazanması gerektiği ya da çevrekırımın diğer uluslararası suçlar altında korunmasının daha uygun olduğu gibi çevrekırımın yeni bir uluslararası suç olmasına ilişkin öğretide farklı görüşler yer alsa da çevrekırımın bir suç olarak kabulü, çevrenin uluslararası düzeyde daha ciddi bir şekilde ele alınmasını sağlayarak bu suçu oluşturan eylemlerin işlenmesini önlemede daha etkili sonuçların var olmasına neden olacaktır. Bunun nedeni; uluslararası bir suç olarak çevrekırım suçunun, hem yeni bir koruma mekanizması ihtiyacını gidereceği hem de uluslararası ceza hukukunun en önemli özelliklerinden biri olan caydırıcı olma özelliğiyle çevresel hasarların önlenmesi bakımından en etkili yöntem olacağı yönündeki değerlendirmemizdir.

Çevrekırımın beşinci bir uluslararası suç olarak varlık kazanması halinde, sadece uluslararası suçlara yeni bir suç eklenmesi ile bir değişiklik meydana gelmeyecek; bu durum, tamamlayıcılık ilkesinin bir gereği olarak ulusal hukuk sistemlerinde özellikle ceza hukuku alanında çevreye ilişkin daha farklı düzenlemelerin yapılmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda uluslararası çevre hukukunda bu zamana kadar yapılan ve bağlayıcı niteliği haiz olmamasından dolayı esnek hukuk kuralları olarak düzenlenen normların yerine bağlayıcı niteliği haiz normların düzenlenmesi ve çevrekırım suçunun, uluslararası çevre hukukunun birtakım ilkelerinde değişiklik yaratması beklenmektedir. Bunun yanı sıra uluslararası insan hakları hukukunda ise çevrekırım suçunun; henüz yaşama, sağlık hakkı gibi temel haklar olarak kabul edilmeyen üçüncü kuşak haklarına, insan haklarının insan merkezîyetçi yaklaşımının yanı sıra çevre merkezli yaklaşıma ve henüz bir mülteci statüsü olarak kabul edilmeyen

iklim mültecileri kavramının hukuk alanındaki pozisyonuna olumlu bir etkisinin olacağı düşünülmektedir.

Çevrekırımın uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi halinde uluslararası ceza hukukunda yeni bir uluslararası suçun var olmasından dolayı uluslararası ceza hukukunun kaynakları içerisinde yeni bir suç varlık kazanacak ve bu durum uluslararası ceza hukuku kaynaklarının kapsamının genişlemesi bakımından birtakım değişikliklere yol açacaktır. Nitekim bireysel cezai sorumluluk ve kusur sorumluluğu ilkeleri başta olmak üzere uluslararası ceza hukukunun temel ilkeleri bakımından çevrekırımın, uluslararası ceza hukukunun temel ilkelerini değiştirecek bir suç olarak varlık kazanması pek olası değildir.

Sonuç olarak çevrekırım, uluslararası ceza hukukunu değiştiren veya ona aykırı bir suç olarak varlık kazanmayacak; sadece yeni bir suç tipinin uluslararası ceza hukukuna dahil olmasından dolayı söz konusu yeni uluslararası suç, uluslararası ceza hukukunda birtakım etkilere sebep olacaktır. Bu etkilerin uluslararası ceza hukuku bakımından olumlu etkiler olacağı düşünüülerek zaten çevrenin korunmasına ilişkin oluşan ve Vietnam Savaşı'nın ardından bu korumanın “çevrekırım” adı altında yeni bir uluslararası suç ile sağlanması gerektiği fikrinin, akademik camianın yanı sıra politikacılar tarafından da benimsenmesi ile artık çevrekırımın bir suç olarak kabul edilmesinin ideal olmaktan çıkıp gerçek bir uluslararası suç olarak varlık kazanması gerektiği değerlendirilmektedir. Bu nedenle çevrenin caydırıcılık konusunda en etkili hukuki mekanizma olan ceza hukuku aracılığıyla ve uluslararası ceza hukuku ile korunması zorunlu olup, devletlerin girişimleriyle en yakın zamanda çevrekırımın beşinci bir uluslararası suç olarak varlık kazanması ve çevrekırım suçunu oluşturan eylemlerin gerçekleştirilmesi halinde Uluslararası Ceza Mahkemesince söz konusu suçu işleyen faillerin yargılanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Adede, A. O. “International Environmental Law from Stockholm to Rio- An Overview of Past Lessons and Future Challenges”. *Environmental Policy and Law* 22. no. 2 (1992): 88-105.

Advisory Opinion of the International Court of Justice on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons. A/RES/51/45[M] (10 December 1996).

Aghenitei, Mihaela and Ion Flaminzeanu. “International Criminal Law”. *Journal of Law and Administrative Sciences*. Special Issue (2015): 345-350.

Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis. at London (8 August 1945). vol. 82. UNTS 251 (1951).

AİHM. Büyük Daire. Öneriyıldız/Türkiye. Başvuru no: 48939/99 (30.11.2004).

AİHM. Lopez Ostra/İspanya. Başvuru no: 16798/90 (09.12.1994).

Alexander, G. Glover. “International Criminal Law”. *Journal of Comparative Legislation and International Law* 3. no. Parts 1 and 4 (1921): 237-244.

Alibaba, Arzu. “Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kuruluşu”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 49. no. 1 (2000): 181-207.

Alpkaya, Gökçen. *Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi*. Ankara: Turhan Kitabevi (2002).

Altıparmak, Özlem. *Ekokırım Suçu Hukuki Tanım İçin Bağımsız Uzman Grubu Şerh ve Temel Metin Türkçe Çevirisi*. Haklar ve Araştırmalar Derneği. Yayın No: 4 (Eylül 2021).

Ambos, Kai. *Treatise on International Criminal Law Volume I: Foundations and General Part*. Oxford University Press (2013).

Annex A: Public Redacted Version of Prosecution’s Application Under Article 58 Filed On 14 July 2008. ICC-02/05-157-Anxa (13 September 2008). https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2008_04753.PDF.

Arajärvi, Noora. *The Changing Nature of Customary International Law Methods of Interpreting the Concept of Custom in International Criminal Tribunals*. Rotledge (2014).

Arnell, Paul. “International Criminal Law and Universal Jurisdiction”. *International Legal Perspectives* 11. no. 1 (1999-2001): 53-64.

Arrangements for the High-Level Meetings and the General Debate of the Sixty-Third Session of the General Assembly. A/INF/63/3 (25 August 2008).

Arslan, Çetin. “İnsan Ticareti Suçu (TCK md. 201/d)”. *AUHFD* 53. no. 4 (2004): 19-83.

Arslan, Uğur. “Çevre Ceza Hukukunda Nedensellik Bağının Tespiti Sorunu ve Çözüm Önerileri”. *EBYU-HFD* 26. no. 1 (Haziran 2022): 153-195.

Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court. Resumed eighth session New York (22-25 March 2010). Official Records. https://crimeofaggression.info/documents/6/2010_WGRC_Report_ICC-ASP-8-20-AddI-ENG.pdf.

Attorney General v. Adolf Eichmann. Criminal Case No. 40/61 (11 December 1961).

Aull, G. H./L. P. Gabbard/John F. Timmons. “United Nations Scientific Conference on the Conservation and Utilization of Resources”. *Journal of Farm Economics* 32. no. 1 (February 1950): 95-111.

Award in the Arbitration regarding the Iron Rhine (“Ijzeren Rijn”) Railway between the Kingdom of Belgium and the Kingdom of the Netherlands (24 May 2005). Reports of International Arbitral Awards. Vol. XXVII. United Nations (2008).

Aydın, Devrim. “Uluslararası Ceza Hukukunun Gelişimi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 51. no:4 (2002): 131-167.

Azarkan, Ezeli. *Nuremberg’ten La Haye’ye Uluslararası Ceza Mahkemeleri*. Ankara: Beta Yayıncılık (2003).

Azarkan, Ezeli. “Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52. no. 3 (2003): 275-297.

Bantekas, Ilias and Susan Nash. *International Criminal Law*. Third edition. Routledge-Cavendish (2009).

Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal (5 May 1992). vol. 1673. UNTS No: 28911.

Bassiouni, Cherif. “Nuremberg Forty Years After: An Introduction” *Case Western Reserve Journal of International Law* 18. no. 2 (1986): 261-266.

Bassiouni, M. Cherif. *International Criminal Law Volume I: Sources, Subjects and Contents*. Third Edition. Martinus Nijhoff Publishers (2008).

Bassiouni, M. Cherif. *Introduction to International Criminal Law*. Second Revised Edition. Martinus Nijhoff Publishers (2014).

Bassiouni, M. Cherif and William A. Schabas (eds.). *The Legislative History of the International Criminal Court Volume 1*. Second Edition. Brill Nijhoff Publishers (May 2005).

Baum, Lynne Miriam. “Pursuing Justice in a Climate of Moral Outrage: An Evaluation of the Rights of the Accused in the Rome Statute of the International Criminal Court”. *Wisconsin International Law Journal* 19. no. 2 (2000-2001): 197-230.

Beyazıt, Vedide. *Güncel İklim Krizi Problemleri Üzerinden “Ekosid” Kavramı, Bağlayıcılığı ve Sivil Bir Yargılama Örneği Olarak “International Monsanto Tribunal”* (21 Nisan 2021) <https://icil.org.tr/guncel-iklim-krizi-problemleri-uzerinden-ekosid-kavrami-baglayiciligi-ve-sivil-bir-yargilama-ornegi-olarak-international-monsanto-tribunal/>.

Bingle, Madison P. “Codifying Ecocide as an International Atrocity Crime: How Amending Ecocide into the Rome Statute Could Provide Vietnamese Agent Orange Victims Access to Justice”. *University of Hawai’i Law Review* 45. no. 1 (Winter 2022): 123-156.

Bitti, Gilbert. "Article 21 and the Hierarchy of Sources of Law before the ICC". *The Law and Practice of the International Criminal Court*. Carsten Stahn (ed). 411-443. Oxford University Press (2015).

Bohrer, Ziv. "International Criminal Law's Millennium of Forgotten History". *Law and History Review* 34. no. 2 (May 2016): 393-486.

Bothe, Michael/Carl Bruch/Jordan Diamond/David Jensen. "International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities". *International Review of the Red Cross* 92. no. 879 (September 2010): 569-592.

Boyle, Alan E. "Saving The World? Implementation and Enforcement of International Environmental Law Through International Institutions". *Journal of Environmental Law* 3. no. 2 (1991): 229-245.

Boyle, Alan. "Soft Law". *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Lavanya Rajamani and Jacqueline Peel (eds). 420-435. Second Edition. Oxford University Press (2021).

Boyle, Alan and Catherine Redgwell. *International Law and the Environment*. Fourth Edition. Oxford University Press (2021).

Broszimmer, Franz J. *Ecocide A Short History of the Mass Extinction of Species*. Pluto Press (2002).

Brunnée, Jutta. "The Stockholm Declaration and the Structure and Processes of International Environmental Law". *The Future of Ocean Regime Building: Essays in Tribute to Douglas M. Johnston*. A. Chircop and T. McDorman (eds.). 41-62. Kluwer Law (2008).

Bustami, Ammar and Marie-Christine Hecken. "Perspectives for a New International Crime against the Environment: International Criminal Responsibility for Environmental Degradation under the Rome Statute". *Goettingen Journal of International Law* 11. no. 1 (2021): 145-190.

Caldwell, Lynton Keith and Paul Stanley Weiland. *International Environmental Policy: From the Twentieth to the Twenty-First Century*. Third Edition. Duke University Press (1996).

Cassese, Antonio. *International Criminal Law*. Oxford University Press (2003).

Castles, Stephen. *Environmental Change and Forced Migration: Making Sense of the Debate*. New Issues in Refugee Research: Working Paper No.70. BMMYK. 2002. <https://www.unhcr.org/media/environmental-change-and-forced-migration-making-sense-debate-stephen-castles>.

Chakraborty, Chayan. "Requirement of Ecocide as a Global Crime under ICC an Approach under Environmental Jurisprudence". *International Journal of Law Management & Humanities* 4 (2021): 1797-1800.

Chalk, Richard and Pascale Siegel. "Ecocide and the Threat of Trade Embargos and Economic Sanctions". *Business Law International* 22. no. 1 (January 2021): 99-110.

Cho, Byung-Sun. "Emergence of an International Environmental Criminal Law", *UCLA Journal of Environmental Law and Policy* 19. no. 1 (2000-2001): 11-47.

Charter of the International Military Tribunal for the Far East. Treaties and Other International Acts Series 1589 (19 January 1946).

Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism, 19 League of Nations OJ. 23 (1938), League of Nations Doc. C.546(I). M.383(I). 1937.V (1938) (16 November 1937).

Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic (25 March 1998). vol. 2354, UNTS No: 42279.

Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (30 October 2001). vol. 2161. UNTS No: 37770.

Convention on Cybercrime. ETS No. 185 (01.07.2004).

Convention on Fishing and Conservation of the Living Resources of the High Seas (20 March 1966). vol. 559. UNTS No: 8164.

Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (13 January 1976). vol. 993. UNTS No: 14537.

Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution (16 March 1983). vol. 1302. UNTS No: 21623.

Convention on Nuclear Safety (24 October 1996), vol. 1963. UNTS No: 33545.

Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats (26 July 1982). vol. 1284. UNTS No: 21159.

Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals (23 June 1979). vol. 1651. UNTS No: 28395.

Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses (17 August 2014). vol. 2999. UNTS No: 52106.

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. General Assembly resolution 260 A (III) (9 December 1948). vol. 78 (12.01.1951).

Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter (30 August 1975). vol. 1046. UNTS No: 15749.

Convention on the Prohibition of Military or any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (5 October 1978). vol. 1108. UNTS No: 17119.

Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes (6 October 1996). vol. 1936. UNTS No: 33207.

Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat (17 February 1976). vol. 996. UNTS No: 14583.

Corfu Channel Case (United Kingdom v. Albania), International Court of Justice. I.C.J. Reports 1949. General List no. 1 (9 April 1949).

Crasson, Audrey. "The Case of Chevron in Ecuador: The Need for an International Crime against the Environment". *Amsterdam Law Forum* 9. no. 3 (Summer 2017): 29-48.

Crook, Martin/Damien Short/Nigel South. "Ecocide, Genocide, Capitalism and Colonialism: Consequences for Indigenous Peoples and Glocal Ecosystems Environments". *Theoretical Criminology* 22. no. 3 (August 2018): 298-317.

Cryer, Robert. *Prosecuting International Crimes: Selectivity and the International Criminal Law Regime*. Cambridge University Press (2005).

Cryer, Robert/Hakan Friman/Darryl Robinson/Elizabeth Wilmshurst. *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. Second Edition. Cambridge University Press (2010).

Cusato, Eliana Teresa. "Beyond Symbolism: Problems and Prospects with Prosecuting Environmental Destruction before the ICC". *Journal of International Criminal Justice* 15. no. 3 (2017): 491-507.

Cusato, Eliana. "From Ecocide to Voluntary Remediation Projects: Legal Responses to Environmental Warfare in Vietnam and the Spectre of Colonialism". *Melbourne Journal of International Law* 19. no. 2 (December 2018): 494-520.

Çakmak, Cenap. "Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Darfur Krizi'ne Müdahil Olması ve ABD'nin Süper Güç Olarak Limitleri". *Uluslararası Hukuk ve Politika* 3. no.10 (2007): 43-74.

Degan, Vladimir-Djuro. "On the Sources of International Criminal Law". *Chinese Journal of International Law* 4. no. 1 (June 2005): 45-83.

Değirmenci, Olgun. "Ceza Hukukunda Yanılma Kavramı ve Hukuka Uygunluk Nedenlerinde Yanılma". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 110 (2014): 129-188.

Değirmenci, Olgun. "Çeşitli Görünümleriyle Uluslararası Suç Kavramı: Dar ve Geniş Anlamda Uluslararası Suçlar ve Türk Hukuku = (International Crimes With The Different Aspects: International Crimes Largo Sensu And Stricto Sensu And Turkish Law)". *Journal of Istanbul University Law Faculty* 71. no. 1 (Ağustos 2013): 229-266.

Değirmenci, Olgun. “Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda İnsan Ticareti Suçu (TCK m. 80). *TBB Dergisi* 67 (2006): 57-95.

Değirmenci, Olgun. “Uluslararası Ceza Hukukunda Amirin Emrini İfa Sorumluluğu”. *Legal Hukuk Dergisi* 10. no. 120 (2012): 57-96.

Değirmenci, Olgun. “Uluslararası Ceza Hukukunda Komuta Sorumluluğu”. *Ceza Hukuku Dergisi*. no. 8 (Aralık 2008): 57-103.

Değirmenci, Olgun. “Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Kararları Işığında Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu (TCK m. 76)”. *TBB Dergisi*. no. 70 (2007): 50-111.

Değirmenci, Olgun ve Ali Mavuş. *Uluslararası Ceza Hukukunda Saldırı Suçu*. Ankara: Seçkin Yayınları (Eylül 2016).

Dinstein, Yoram. “International Criminal Law”. *Israel Law Review* 20. no. 2 and 3 (Spring-Summer 1985).

Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council. Official Journal of the European Union. EUR-Lex. L-328/28.

Directive Of The European Parliament and of The Council on The Protection Of The Environment Through Criminal Law and Replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. 2021/0422 (COD).

Drumbl, Mark A. “International Human Rights, International Humanitarian Law and Environmental Security: Can the International Criminal Court Bridge the Gaps?”. *ILSA Journal of International & Comparative Law* 6. no. 2 (Spring 2000): 305-342.

Drumbl, Mark A. “Waging War against the World: The Need to Move from War Crimes to Environmental Crimes”. *Fordham International Law Journal* 22. no. 1 (November 1998): 122-153.

Dugard, John. “International Criminal Law, the International Criminal Court, and Civil Society”. *Acta Juridica*. no. 1 (2016): 3-16.

Dunlap, Alexander and Andrea Brock. *Enforcing Ecocide: Power, Policing & Planetary Militarization*. Palgrave Macmillan Cham (2022).

Dursun Özdemir, Gizem. “Ekokırım Suçu ve Bazı Değerlendirmeler”. *Terazi Hukuk Dergisi* 18. no. 203 (Temmuz 2023): 74-83.

Ehard, Hans. “The Nuremberg Trial Against the Major War Criminals and International Law”. *The American Journal of International Law* 43. no.2 (April 1949): 223-245.

E.S.C. Res. 1994/15. Annex, I k. U.N. Doc. E/RES/1994/15 (July 25, 1994).

Falk, Richard A. “Environmental Warfare and Ecocide-Facts, Appraisal and Proposals” *Bulletin of Peace Proposals* 4. no. 1 (1973): 80-96.

Ferris, Kelsey. “The World’s Big Tech Threat That Is Not Being Taken Seriously: Ecocide and the Inadequacies of International Environmental Law”. *Journal of International Business and Law* 21. no. 2 (Spring 2022): 261-[vi].

Final Act of the Congress of Vienna/General Treaty (1815). https://www.hlrn.org/img/documents/final_congress_viennageneral_treaty1815.pdf.

Fletcher, G. “Collective Guilt and Collective Punishment”. *Theoretical Inquiries in Law* 5 (2004): 163-178.

Fransa Ceza Kanunu (Criminal Code of the French Republic (1994, as amended 2020)). <https://legislationline.org/france>.

French, Duncan. “Finding Autonomy in International Environmental Law and Governance”. *Journal of Environmental Law* 21. no.2 (2009): 255-289.

Galand, Alexandre Skander. “The Nature of the Rome Statute of the International Criminal Court (and its Amended Jurisdictional Scheme)”. *Journal of International Criminal Justice* 17. no.5 (2019): 933-956.

Gattfini, Andrea. “Kelsen’s Contribution to International Criminal Law”. *Journal of International Criminal Justice* 2. no. 3 (September 2004): 795-809.

Gemalmaz, Mehmet Semih. “Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi”. *Journal of Istanbul University Law Faculty* 52 (1987): 233-278.

Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (12.08.1949). vol. 75. UNTS No: 973 (2 November 1950).

Gordon, Gregory S. “The Trial of Peter Von Hagenbach: Reconciling History, Historiography, and International Criminal Law” (February 16, 2012). <https://ssrn.com/abstract=2006370>.

Gray, Mark Allan. “The International Crime of Ecocide”. *California Western International Law Journal* 26. no. 2 (Spring 1996): 215-272.

Green, L. C. “Is There an International Criminal Law”. *Alberta Law Review* 21. no. 2 (1983): 251-261.

Greene, Anastacia. “The Campaign to Make Ecocide an International Crime: Quixotic Quest or Moral Imperative”. *Fordham Environmental Law Review* 30. no. 3 (Spring 2019): 1-48.

Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict. ICRC (25 September 2020).

Guilfoyle, Douglas. *International Criminal Law*. Oxford University Press (2016).

Güneş, Ahmet M. “Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14. no.1 (2010): 299-333.

Güneş, Ahmet M. *Çevre Hukuku*. 5. Baskı. Ankara: Adalet Yayınevi (Ocak 2023).

Hague Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulation concerning the Laws and Customs of War on Land: 29 July 1899. 32 Stat. 1803, 1 Bevans 247. 26 Martens Nouveau Recueil (ser. 2) 949. 187 Consol. T.S. 429 (entered into force Sept. 4, 1900). <http://hrlibrary.umn.edu/instrec/hagueconventions.html>.

Hahn, Robert W. And Kenneth R. Richards. "Internationalization of Environmental Regulation". *The Harvard International Law Journal* 30. no. 2 (Spring 1989): 412-446.

Hall, Christopher Keith. "The First Proposal for a Permanent International Criminal Court". *International Review of the Red Cross (1961- 1997)* 38. no. 322 (1998): 57-74.

Handl, Gunther. "Controlling Implementation of and Compliance with International Environmental Commitments: The Rocky Road from Rio". *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 5. no. 2 (Summer 1994): 303-332.

Harrison, James. "Significant International Environmental Law Developments: 2022-2023". *Journal of Environmental Law* 35 (2023): 467-479.

Heede, Oscar Van Den. "Ecocide as the Fifth Core Crime in the Rome Statute". *New York University Journal of International Law and Politics* 55. no. 2 (2023): 435-446.

Heller, Kevin Jon. *The Nuremberg Military Tribunals and the Origins of International Criminal Law*. Oxford University Press (2011).

Heller, Kevin Jon and Jessica C. Lawrence. "The Limits of Article 8(2)(b)(iv) of the Rome Statute, the First Ecocentric Environmental War Crime". *Georgetown International Environmental Law Review (GIELR)* 20 (2007): 1-40.

Heller, Kevin Jon/Frédéric Mégret/Sarah MH Nouwen/Jens David Ohlin/Darryl Robinson (eds). *International Criminal Law*. Oxford University Press (2020).

Higgins, Polly. *Eradicating Ecocide: Laws and Governance to Prevent the Destruction of Our Planet*. 2nd edition. Shepheard-Walwyn (2016).

Higgins, Polly/Damien Short/Nigel South. "Protecting the Planet: A Proposal for a Law of Ecocide". *Crime, Law and Social Change* 59, no. 3 (April 2013): 251-266.

<http://www.un-documents.net/ocf-a2.htm#II>.

<http://www.un.org/documents/ecosoc/res/1994/eresl994-15.htm>.

<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/jackson/jackson.htm>.

[https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/hague-conventions.](https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/hague-conventions)

[https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ecocide.](https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ecocide)

[https://ecocidelaw.com/existing-ecocide-laws/.](https://ecocidelaw.com/existing-ecocide-laws/)

[https://ecocidelaw.com/history/.](https://ecocidelaw.com/history/)

[https://iea.uoregon.edu/iea-project-contents.](https://iea.uoregon.edu/iea-project-contents)

[https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.](https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf)

[https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf.](https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf)

[https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-1&chapter=27&clang=_en.](https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-1&chapter=27&clang=_en)

[https://wmo.int/about-wmo/history-of-imo-and-wmo.](https://wmo.int/about-wmo/history-of-imo-and-wmo)

[https://www.bbc.com/news/uk-england-39223308.](https://www.bbc.com/news/uk-england-39223308)

[https://www.bbc.com/news/world-asia-india-64899487.](https://www.bbc.com/news/world-asia-india-64899487)

[https://www.bbc.com/turkce/articles/cd1elvl912go.](https://www.bbc.com/turkce/articles/cd1elvl912go)

[https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52426424.](https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52426424)

[https://www.context.news/nature/ecocide-should-destroying-nature-be-an-international-crime.](https://www.context.news/nature/ecocide-should-destroying-nature-be-an-international-crime)

[https://www.endecocide.org/en/who-we-are-2/.](https://www.endecocide.org/en/who-we-are-2/)

[https://www.fao.org/about/about-fao/en/.](https://www.fao.org/about/about-fao/en/)

[https://www.iaea.org/about/overview/history.](https://www.iaea.org/about/overview/history)

[https://www.ibanet.org/article/71B817C7-8026-48DE-8744-50D227954E04.](https://www.ibanet.org/article/71B817C7-8026-48DE-8744-50D227954E04)

[https://www.icc-cpi.int/about/outreach/stories/series/all-rise.](https://www.icc-cpi.int/about/outreach/stories/series/all-rise)

[https://www.icc-cpi.int/cas.](https://www.icc-cpi.int/cas)

[https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-international-criminal-court-karim-aa-khan-kc-situation-state-palestine.](https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-international-criminal-court-karim-aa-khan-kc-situation-state-palestine)

[https://www.icc-cpi.int/situations-preliminary-examinations.](https://www.icc-cpi.int/situations-preliminary-examinations)

[https://www.icc-cpi.int/situations-under-investigations.](https://www.icc-cpi.int/situations-under-investigations)

[https://www.icj-cij.org/chambers-and-committees.](https://www.icj-cij.org/chambers-and-committees)

[https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm.](https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm)

[https://www.imo.org/en/About/HistoryOfIMO/Pages/Default.aspx.](https://www.imo.org/en/About/HistoryOfIMO/Pages/Default.aspx)

[https://www.iucn.org/our-union.](https://www.iucn.org/our-union)

[https://www.mfa.gov.tr/silahlarin-kontrolu-ve-silahsizlanma.tr.mfa.](https://www.mfa.gov.tr/silahlarin-kontrolu-ve-silahsizlanma.tr.mfa)

[https://www.oecd.org/60-years/.](https://www.oecd.org/60-years/)

[https://www.resmigazete.gov.tr/.](https://www.resmigazete.gov.tr/)

[https://www.stockholm50.global/.](https://www.stockholm50.global/)

[https://www.stopecocide.earth/.](https://www.stopecocide.earth/)

[https://www.stopecocide.earth/asp-2023.](https://www.stopecocide.earth/asp-2023)

[https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/agreement-reached-eu-to-criminalise-severe-environmental-harms-comparable-to-ecocide.](https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/agreement-reached-eu-to-criminalise-severe-environmental-harms-comparable-to-ecocide)

[https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/coalition-for-international-criminal-justice-calls-for-icc-special-working-group-on-ecocide.](https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/coalition-for-international-criminal-justice-calls-for-icc-special-working-group-on-ecocide)

[https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/kakhovka-dam-destruction-branded-ecocide-ukraine-calls-for-assistance-to-assess-damage.](https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/kakhovka-dam-destruction-branded-ecocide-ukraine-calls-for-assistance-to-assess-damage)

[https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/uk-ecocide-bill-introduced-in-house-of-lords.](https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/uk-ecocide-bill-introduced-in-house-of-lords)

<https://www.stopecocide.earth/breaking-news-22/ecocide-discussed-at-20th-anniversary-of-the-international-criminal-court>.

<https://www.stopecocide.earth/breaking-news-22/triodos-bank-calls-for-introduction-of-crime-of-ecocide-at-the-international-criminal-court>.

<https://www.stopecocide.earth/legal-definition>.

<https://www.theguardian.com/science/2023/jul/27/scientists-july-world-hottest-month-record-climate-temperatures>.

<https://www.undp.org/about-us>.

<https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork1997>.

<https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2015>.

<https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>.

<https://www.un.org/millenniumgoals/2008highlevel/pdf/newsroom/MDG%20Overview%20FINAL.pdf>.

<https://www.unep.org/about-un-environment/policies-and-strategies/access-information>.

<https://www.unep.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/promoting-environmental-rule-law-1>.

<https://www.who.int/about>.

Hulme, Karen and Doug Weir. “Environmental Protection in Armed Conflict”. *Research Handbook on International Environmental Law*. Malgosia Fitzmaurice, Marcel Brus, Panos Merkouris, and Agnes Rydberg (eds.). 392-411. Second Edition. Edward Elgar Publishing (2010).

ICC-01/22 (2 March 2022) <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>.

ILC(XLVIII)/DC/CRD.3 (included in Yearbook of the ILC). Vol. II. (1996). https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1996_v2_p1.pdf.

International Criminal Court. *Elements of Crimes*. published by International Criminal Court (2013).

International Plant Protection Convention (29 November 1952). vol. 150. UNTS No: 1963.

International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (13 December 2006). vol. 2400. UNTS No: 43345.

Jain, Aditi and Charu Soni. "Ecocide: A New International Crime". *Jus Corpus Law Journal* 2. no. 2 (December 2021-February 2022): 627-634.

Jenkin, Anna. "The Case for an International Crime of Ecocide". *New Zealand Journal of Environmental Law* 26 (2022): 221-244.

Johnstone, L. Craig. "Ecocide and the Geneva Protocol". *Foreign Affairs* 49. no. 4 (July 1971): 711-720.

Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management (18 June 2001). vol. 2153. UNTS No: 37605.

Joyner, Christopher C. and James T. Kirkhope. "The Persian Gulf War Oil Spill: Reassessing the Law of Environmental Protection and the Law of Armed Conflict". *Case Western Reserve Journal of International Law* 24. no. 1 (Winter 1992): 29-62.

Kaboğlu, İbrahim Ö. "İnsan Haklarının Gelişmeci Özelliği ve Anayasa Yargısı (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinden Günümüze)" 121-136.
<https://anayasa.gov.tr/media/4778/kaboglu.pdf>

Kantorowicz-Reznichenko, Elena. "Misidentification of Victims under International Criminal Law". *Journal of International Criminal Justice* 15. no. 2 (May 2017): 291-318.

Kapoor, Anmol. "How Imperative Is It to Consider Ecocide as an International Crime?". *Indian Journal of Law and Legal Research* 4 (2022-2023): 1-6.

Karpetz, I.I. "International Criminal Law and International Crimes". *Touro Journal of Transnational Law* 1. no. 2 (Spring 1990): 325-334.

Kausar, Tasneem. “International Environmental Crime: Concept, Scope and Possibility”. *Pakistan Law Review* 1 (2001): 104-137.

Keeping the Promise: United to Achieve the Millennium Development Goals. U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı). UN. Doc. Resolution A/RES/65/1 (2010). (19 October 2010).

Kışla, Selcen Nur. “Terörizmin Tanımlanması Sorunu Bağlamında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin Uluslararası Terörizme Karşı Mücadeledeki Rolü”. *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 2 (2022): 581-634.

Knottnerus, Abel S. “The Security Council and the International Criminal Court: The Unsolved Puzzle of Article 16”. *Netherlands International Law Review* 1 (2014): 195-224.

Koca, Mahmut ve İlhan Üzülmöz. *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 12. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık (2019).

Koenning-Rutherford, Abbey. “Dishonoring the Earth: Ecocide as Prosecutable Genocide against Indigenous People”. *Georgetown Law Journal* 111. no. 6 (June 2023): 1495-1531.

Köchler, Hans (Çevirenler: Funda Keskin-Erdem Denk). *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?*. Alkım Yayınları (2005).

Köybaşı, Serdar. “Ekokırım Suçunun Tanınması”. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 17, no. 210 (Eylül 2022): 1047-1085.

Kurşun, Günel. *101 Soruda UCM*. 1. Baskı. Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği (2011).

Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change (16 February 2005). vol. 2303. UNTS No: 30822.

Laczko, Frank and Christine Aghazarm (eds.). *Migration, Environment and Climate Change: Assessing the Evidence*. International Organization for Migration (IOM) (2009). https://publications.iom.int/system/files/pdf/migration_and_environment.pdf.

Lake Lanoux Arbitration between France v. Spain (16 November 1957). Reports of International Arbitral Awards 281.

Lay, Bronwyn/Laurent Neyret/Damien Short/Michael Urs Baumgartner/Antonio A. Oposa Jr. “Timely and Necessary: Ecocide Law as Urgent and Emerging”. *Journal Jurisprudence* 28 (2015): 431-452.

Liao, Isabel and Tharun Pranav. “The Criminalisation of Ecocide-An Indian Perspective”. *NUJS Journal of Regulatory Studies* 7. no. 2 (April-June 2022): 52-59.

Linton, Suzannah. “Cambodia, East Timor and Sierra Leone: Experiments in International Justice”. *Criminal Law Forum* 12 (2001): 185–246.

Lubanga (Decision on the Confirmation of Charges). ICC Pre-Trial Chamber (29 January 2007).

Lubanga. ICC Trial Chamber (14 March 2012).

Manacorda, Stefano and Giulio Vanacore. “The Right not to be Tried Twice for International Crimes”. *The International Criminal Court in Search of its Purpose and Identity*. Triestino Mariniello (ed). 61-78. Routledge (2015).

Marchuk, Iryna. *The Fundamental Concept of Crime in International Criminal Law*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg (2014).

McCartin, Matthew J. “The Planet v. Bolsonaro: How an International Crime of Ecocide Could Aid in Enforcing the UNFCCC”. *Journal of Global Rights and Organizations* 13 (2022-2023): 1-18.

McDougall, Carrie. *The Crime of Aggression under the Rome Statute of International Criminal Court*. Cambridge University Press (2013).

Megret, Frederic. “The Problem of an International Criminal Law of the Environment”. *Columbia Journal of Environmental Law* 36. no. 2 (2011): 195-258.

Meraklı, Serkan. *Ceza Hukukunda Kusur*. 2. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınları (Şubat 2020).

Minha, Donna. "The Possibility of Prosecuting Corporations for Climate Crimes before the International Criminal Court: All Roads Lead to the Rome Statute?". *Michigan Journal of International Law* 41. no. 3 (2020): 491-540.

Minkova, Liana Georgieva. "The Fifth International Crime: Reflections on the Definition of "Ecocide"". *Journal of Genocide Research* 25. no.1 (2023): 62-83.

Moffa, Anthony. "Environmens Rea". *Penn State Law Review* 122. no. 2 (Winter 2018): 299-346.

Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer (1 January 1989). vol. 1522. UNTS No: 26369.

Mwanza, Rosemary. "Enhancing Accountability for Environmental Damage under International Law: Ecocide as a Legal Fulfilment of Ecological Integrity". *Melbourne Journal of International Law* 19. no. 2 (December 2018): 586-613.

Mwanza, Rosemary. "The Right to a Healthy Environment as a Catalyst for the Codification of the Crime of Ecocide". *AJIL Unbound* 117 (2023): 189-193.

Nandita. "Ecocide as an International Crime: Bold Reform or Empty Rhetoric". *Jus Corpus Law Journal* 2. no. 4 (June-August 2022): 416-423.

Nwokike, Livinus I. "Law and Policy on Ecocide and Genocide: An Imperative Road to Amend the Rome Statute of International Criminal Court". *International Journal of Comparative Law and Legal Philosophy* 2. no. 3 (September 2020): 74-80.

Office of the Prosecutor Policy Paper on Case Selection and Prioritisation. International Criminal Court (15 September 2016). https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf.

O'Keefe, Roger. "The ILC's Contribution to International Criminal Law". *German Yearbook of International Law* 49 (2006): 201-258.

Obilor, Eliseus Wilson and Ikenga K. E. Oraegbunam. "International Environmental Crimes: Examining the Ontology, Typology and Ecology". *International Journal of Comparative Law and Legal Philosophy* 2. no. 3 (September 2020): 140-148.

Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development. A/42/427. [New York]: UN (4 August 1987).

Önok, Murat. *Tarihi Perspektifiyle Uluslararası Ceza Divanı*. Ankara: Turhan Kitabevi (2003).

Palarczyk, D. “Ecocide Before the International Criminal Court: Simplicity is Better Than an Elaborate Embellishment”. *Crim Law Forum* 34 (2023): 147–207.

Pallemarts, M. “International Environmental Law from Stockholm to Rio: Back to the Future?”. *Review of European Community and International Environmental Law* 1. no.3 (1992): 254-266.

Panigaj, Juraj and Eva Bernikova. “Ecocide- a New Crime under International Law?”. *Juridical Tribune* 13. no. 1 (March 2023): 5-20.

Panjabi, Rancee Khooshie Lal. “From Stockholm to Rio: A Comparison of the Declaratory Principles of International Environmental Law”. *Denver Journal of International Law & Policy* 21. no. 2 (Winter 1993): 215-287.

Paris Agreement (4 November 2016). vol. 3156. UNTS No: 54113.

P. Fajardo Mendoza, E. Toledo & Office of the Prosecutor ICC. Situation in Ecuador. Request with Mrs. Fatou Bensouda Prosecutor. <https://chevroninecuador.org/assets/docs/2014-icc-complaint.pdf>.

Pisimisi, Kelly. “Criminalizing Environmental Degradation and Devastation: New Prospects for the ICC Rome Statute”. *American University International Law Review* 38. no. 2 (2023): 419-458.

The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi. No.: ICC-01/12-01/15 (27 September 2016). https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2016_07244.PDF.

Prosecutor v. Anto Furundzija (Trial Judgement). Case No. IT-95-17/1-T (10 December 1998).

Prosecutor v Duško Tadić (Trial Judgement). Case No. IT-94-1-A (15 July 1999).

The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Appeal Judgment). Case No. ICTR-96-4-A (1 June 2001).

Prosecutor v. Kupreškić (Trial Judgment). Case No. IT-95-16-T (14 January 2000).

The Prosecutor v. Mikaeli Muhimana (Judgment and Sentence). Case No. ICTR- 95-1B-T (28 April 2005).

Prosecutor v. Mitar Vasiljevic (Trial Judgment). Case No. IT-98-32-T (29 November 2002).

Prosecutor v. Momcilo Krajisnik (Trial Judgment). Case No. IT-00-39-T (27 September 2006).

Prosecutor v. Radislav Krstic (Appeal Judgment). Case No. IT-98-33-A (19 April 2004).

Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo. Case No. ICC-01/04-01/06 (14 March 2012).

Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts. Adopted June 8, 1977. 1125. UNTS 3 (entered into force Dec. 7, 1979) [hereinafter Protocol I].

Protocol of 1978 Relating to the International Convention for the Prevention of Pollution From Ships (26 November 1983). vol. 1340. UNTS No: 22484.

Quigley, John. *The Genocide Convention An International Law Analysis*. Ashgate Publishing (2006).

Randelovic, Visnja/Snezana Sokovic/Bozidar Banovic. "International Criminal Law and International Criminal Justice Objectives and Purpose of Punishment in International Criminal Law Theory and Practice". *Journal of Criminology and Criminal Law (JCCL)* 61. no. 1 (January-May 2023): 67-92.

Rauter, Thomas. *Judicial Practice, Customary International Criminal Law and Nullum Crimen Sine Lege*. Springer (18 September 2017).

Recommendation of the Council on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies. OECD/LEGAL/0102.

Report of the International Law Commission on the Work of its Forty-Third Session. UN Doc. A/ CN.4/SER.A/1991/Add.1 (Part 2) (1991).

Report of the United Nations Conference on Environment and Development Rio de Janeiro. 3-14 June 1992. A/CONF.151/26/Rev. 1. United Nations Publication: New York. 1993.

Report of the United Nations Conference on the Human Environment. Stockholm (5-16 June 1972). A/CONF.48/14/Rev.1. United Nations Publication: New York. 1973.

Report of the World Summit on Sustainable Development. A/CONF.199/20. Johannesburg. South Africa. (26 August-4 September 2002).

Reports of International Arbitral Awards. 15 August 1893. Vol. XXVIII.

Resolution ICC-ASP/8/Res.6 (26 November 2009).

Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Yearbook of the International Law Commission. vol. II (Part Two). (2001). (Text reproduced as it appears in the annex to General Assembly resolution 56/83 of 12 December 2001, and corrected by document A/56/49(Vol. I)/Corr.4.)

Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment. UNGA Resolution 76/300 (28 July 2022).

Robinson, Darryl. "The Identity Crisis of International Criminal Law". *Leiden Journal of International Law* 21. no. 4 (December 2008): 925-964.

Rome Statute of the International Criminal Court (entered into force 1 July 2002). vol. 2187. UNTS No: 38544.

Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade (24 February 2004). vol. 2244, UNTS No: 39973.

Sand, Peter H. "UNCED and the Development of International Environmental Law". *Journal of Natural Resources & Environmental Law* 8. no. 2 (1992-1993): 209-228.

Sands, Philippe. "International Courts and the Application of the Concept of Sustainable Development". *Max Planck UNYB* 3. (1999): 389-405.

Sands, Philippe (ed). (Çeviren: Hazal Ungan Çalışkan). *Nürnberg'ten Lahey'e*. İstanbul: Alfa Yayıncılık (2003).

Sands, Philippe/Jacqueline Peel/Adriana Fabra/Ruth MacKenzie. *Principles of International Environmental Law*. Fourth Edition. Cambridge University Press (2018).

Saraçlı, Murat. "Uluslararası Hukukta Terörizm". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XI*. no.1-2 (2007).

Sarıgüzel, Hacı. "Uluslararası Ceza Mahkemesi". *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*. no. 3 (Mart 2013): 230-273.

Schabas, William. *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*. Second Edition. Cambridge University Press (2009).

Schabas, William A. (Çeviren Gülay Arslan). *Uluslararası Ceza Mahkemesine Giriş*. 2. Bası. Cambridge University Press (2004).

Schabas, William A. and Nadia Bernaz (eds). *Routledge Handbook of International Criminal Law*. Routledge (2011).

Schaack, Beth Van and Ron Slye, *A Concise History of International Criminal Law, Santa Clara Law Digital Commons* (2007).
<https://digitalcommons.law.scu.edu/facpubs/626/>.

Schachter, Oscar. "The Emergence of International Environmental Law". *Journal of International Affairs* 44. no. 2 (Winter 1991): 457-493.

Scheffer, David J. "The United States and the International Criminal Court". *The American Journal of International Law* 93. no. 1 (Jan., 1999): 12-22.

Schmalenbach, Kirsten. "States Responsibility and Liability for Transboundary Environmental Harm". *Corporate Liability for Transboundary Environmental Harm: An International and Transnational Perspective*. Peter Gailhofer, David Krebs,

Alexander Proelss, Kirsten Schmalenbach and Roda Verheyen (eds.). 43-84. Springer International Publishing (2023).

Schneider, Jan. *World Public Order of the Environment: Towards an International Ecological Law and Organization*. University of Toronto Press (1979).

Schwegler, Vanessa. "The Disposable Nature: The Case of Ecocide and Corporate Accountability". *Amsterdam Law Forum* 9. no. 3 (Summer 2017): 71-99.

Schwobel, Christine E. J. "The Comfort of International Criminal Law". *Law and Critique* 24. no. 2 (July 2013): 169-192.

Short, Damien and Martin Crook. *The Genocide-Ecocide Nexus*. Routledge (2022).

Silva, Rafael Braga da. "Synergies between Core and Transnational Crimes: An Analysis from the Perspective of the Rome Statute". *Melbourne Journal of International Law* 21. no. 1 (July 2020): 1-44.

Singh Yadav, Dharendra. "Ecocide: The Missing Convention". *International Journal of Law Management & Humanities* 5 (2022): 445-458.

Singh, Simi. "The Future of International Criminal Law: The International Criminal Court (ICC)". *Touro International Law Review* 10 (2000): 1-38.

Situma, Francis D. P. "Africa's Potential Contribution to the Implementation of Internal Environmental Law". *Transnational Law & Contemporary Problems* 10. no. 2 (Fall 2000): 385-422.

Slawinski, Witold. "Universal Jurisdiction in International Criminal Law". *Review of Comparative Law* 8 (2003): 265-274.

Soares, Patricia Pinto. "Transitional justice in the DRC The 2014 Amnesty Law and the Principle of Complementarity – Quid Juris?". *The International Criminal Court in Search of its Purpose and Identity*. Triestino Mariniello (ed). 174-189. Routledge (2015).

Sohn, Louis B. "The Stockholm Declaration on The Human Environment". *The Harvard International Law Journal* 14. no. 3 (Summer 197): 422-514.

Sornarajah, M. "Transnational Crimes: The Third Limb of the Criminal Law". *Singapore Journal of Legal Studies* 2004. no. 2 (2004): 390-413.

Special Tribunal for Lebanon Rules of Procedure and Evidence.
<https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/04/Statute-ICTL-EN.pdf>.

State of Palestine. Situation in the State of Palestine. Case No. ICC-01/18.
<https://www.icc-cpi.int/palestine>.

Stephens, Tim. "International Environmental Disputes: to Sue or not to Sue?". *Litigating International Law Disputes*. Natalie Klein (ed). 284-304. Cambridge University Press Online (April 2014).

Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants (17 May 2004). vol. 2256. UNTS No: 40214.

Studer, Tensin. "Environmental accountability: a case for international conciliation?". *Journal of International Dispute Settlement* 14 (2023): 350-374.

Şafak, Erdi ve Yeter Tabur. "The Role of the International Law on the Struggle of the Global Climate Crisis and Ecocide Crime". *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13. no. 1 (June 2023): 83-114.

Şen, Ersan. *Uluslararası Ceza Mahkemesi*. Ankara: Seçkin Yayınları (2009).

Tallgren, Immi and Thomas Skouteris (eds). *The New Histories of International Criminal Law: Retrials*. Oxford University Press (23 May 2019).

Teclaff, Ludwik A. "Beyond Restoration- The Case of Ecocide". *Natural Resources Journal* 34. no. 4 (Fall 1994): 933-956.

Text and Status of the United Nations Conventions on Terrorism.
https://treaties.un.org/Pages/DB.aspx?path=DB/studies/page2_en.xml.

Tezcan, Durmuş/Mustafa Ruhan Erdem/R. Murat ÖNOK. *Uluslararası Ceza Hukuku*. 6. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınları (2021).

The Declaration of Paris. 1856. *American Journal of International Law* 1. no. 2 (April 1907): 89-90.

The Future We Want. U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı). UN. Doc. Resolution A/Res/66/288(2012). (11 September 2012).

Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı). UN. Doc. Resolution A/RES/70/1 (2015). (21 October 2015).

Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water (15 October 1963). vol. 480. UNTS No: 6964.

Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles). 28 June 1919. <https://avalon.law.yale.edu/imt/partvii.asp>.

United Nations Convention against Transnational Organized Crime (entered into force 29 September 2003). vol. 2225. UNTS No. 39574.

United Nations Framework Convention on Climate Change (21 March 1994). vol. 1771. UNTS No: 30822.

United Nations Convention on the Law of the Sea (16 November 1994). vol. 1833. UNTS No: 31363

United Nations Convention to Combat Desertification in those Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification (26 December 1996). vol. 1954. UNTS No: 33480.

U.N. General Assembly Resolution. UN. Doc. A/RES/95 (I). (11 December 1946).

U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı). UN. Doc. Resolution A/Res 2398 (1968). (3 November 1968).

U.N. General Assembly Resolution. UN. Doc. A/RES/2444(XXIII). 1748th Meeting (19 December 1968).

U.N. General Assembly Resolution. UN. Doc. A/RES/2675(XXV). 1922nd Meeting (9 December 1970).

U.N. General Assembly Resolution. UN. Doc. A/RES/44/39 (4 December 1989).

U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı). UN. Doc. Resolution A/Res 44/228 (1989). (22 December 1989).

U.N. Security Council Resolution. UN. Doc. S/ RES/827 (1593). 3217th Meeting (25 May 1993).

U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı). UN. Doc. Resolution A/Res 47/190 (1993). (16 March 1993).

U.N. Security Council Resolution. UN. Doc. S/ RES/955 (1994). 3453rd Meeting (8 November 1994).

U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı). UN. Doc. Resolution A/RES/S-19/2 (1997). (19 September 1997).

U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı). UN. Doc. Resolution A/RES/55/2 (2000). (18 September 2000).

U.N. Security Council Resolution. UN. Doc. S/ RES/1564 (2004). 5040th Meeting (18 September 2004).

U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı). UN. Doc. Resolution A/RES/60/1 (2005). (24 October 2005).

U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı). UN. Doc. Resolution A/Res/68/2022. (6 July 2013).

Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer (22 September 1988). vol. 1513. UNTS No: 26164.

Vienna Convention on the Law of Treaties Vienna. 23 May 1969. United Nations Treaty Series. vol. 115. No. 18232 (entry into force 27 January 1980)
[https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII1
&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=_en](https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=_en).

Vietnam Ceza Kanunu, Law No. 12/2017/QH14 of June 20, 2017. on Amendments to the Criminal Code No. 100/2015/QH13. <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/585383>.

Vyver, JD van der. "Universal Jurisdiction in International Criminal Law". *South African Yearbook of International Law* 24 (1999): 107-132.

We the Peoples: the Role of the United Nations in the Twenty-First Century. Report of the Secretary General. UN. Doc. Resolution A/54/2000 (2000). 27 March 2000.

Weiss, E. Brown. "Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment". *American Journal of International Law* 84. (1990): 198-207.

Whitaker, Benjamin. Special Rapporteur on the Economic and Social Council, Revised and Updated Report on the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. E/CN.4/Sub.2/1985/6 (2 July 1985). <https://digitallibrary.un.org/record/108352>.

White, Rob and Ronald C. Kramer. "Critical Criminology and the Struggle against Climate Change Ecocide". *Critical Criminology* 23. no. 4 (November 2015): 383-400.

Wojsyk, Jakub. *Ecocide-the genocide of the 21st century? Eastern European perspective*. <https://www.cirsd.org/en/expert-analysis/ecocide-%E2%80%93-the-genocide-of-the-21st-century-eastern-european-perspective>.

World Charter for Nature. U.N. General Assembly Resolution (BM Genel Kurul Kararı). UN. Doc. Resolution A/Res. 37/7 (1982). (28 October 1982).

Working document (EUR/04/5046267/11, 28 April 2004) prepared by WHO Secretariat for the Fourth Ministerial Conference on Environment and Health. Budapest (June 2004). "The Precautionary Principle: Protecting Public Health, the Environment and the Future of our Children". *World Health Organization*. Marco Martuzzi and Joel A. Tickner. (2004). <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/346211/9789289010986>.

Wright, Savanna. "The Catastrophic Damages from Oil Spills". 14 September 2020. <https://oceanfdn.org/the-catastrophic-damages-from-oil-spills/>.

Yokuş Sevük, Handan. *Çevre Hukuku*, Ankara: Adalet Yayınevi (2017).

Zierler, David. *The Invention of Ecocide*. The University of Georgia Press (2011).

1996 tarihli İnsanlığın Barışı ve Güvenliğine Karşı Suçlar Yasası Taslağı. Draft Code of Crimes (1996). https://legal.un.org/ilc/summaries/7_4.shtml.

